62 715 B

MUZEUL SFÎNTU GHEORGHE
SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM

STUDII ŞI COMUNICĂRI

*

TANULMÁNYOK ÉS KÖZLEMÉNYEK

1973

Muzeul Sfîntu Gheorghe
Sepsiszentgyörgyi Múzeum

STUDII ŞI COMUNICĂRI
TANULMÁNYOK ÉS KÖZLEMÉNYEK

1973

62715

Muzeul Ir. Szecsenyi

Colegiul de redacţie:
Szerkesztőbizottság:
Székely Zoltán, redactor-responsabil
Csiki Piroska, Kovács Sándor, Kozák
Albert — membri — tagok
Coperta — Fedőlap: Nagy Ervin

SUMAR — TARTALOM

Ion Nestor : Consideraţii asupra semnificaţiei cercetărilor arheologice ale lui László Ferenc 21

Eugenia Zaharia : Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariușd 1968—1973 26

Székely Zoltán : Import cucutenian în aria culturii Ariușd . . . 37

Eugen Comșa : Cîteva date despre așezarea de tip Ariușd de la Feldioara 45

Anton Nițu : Reconsiderarea Arișdului 57

Székely Zoltán : Așezările de la Vîrful cu stejari (Miercurea Ciuc, jud. Harghita) și de la Piatra de veghe (Sf. Gheorghe, judeţul Covasna) 125

Dr. Debreczy Sándor : Dr. László Ferenc, a pedagógus 153

Kovács Sándor : László Ferenc a botanikus, meteorológus és múzeumőr 167

A. László : Date privind viaţa și activitatea ştiinţifică a lui László Ferenc în anii 1923—1925. Corespondenţa cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan 171

Debreczeni László : A sepsiszentgyörgyi Múzeum épületének tervezőjéről 207

Arh. Virgil Salvanu senior : Muzeul din Sfîntu Gheorghe și Kós Károly 215

Kónya Ádám : Kós Károly — épületek Sepsiszentgyörgyön . . . 219

Am vizitat cu mult interes Muzeul din Sf. Gheorghe care înfăţişează o imaginaţie a bogatului tezaur de cultură socială şi spirituală a strămoşilor noştri, a populaţiei române şi maghiare care au convieţuit de secole pe aceste meleaguri.

Frumoasele colecţii de arheologie, etnografie şi artă populară ale muzeului constituie un important mijloc de educare patriotică.

Felicităm colectivul acestei instituţii de cultură, dorindu-i noi succese în activitatea sa.

N. Ceauşescu

(Din cartea de vizită a Muzeului din Sf. Gheorghe)

Stimaţi tovarăşi !

Vă rog să-mi permiteţi ca în încheierea lucrărilor simpozionului „Cultura Ariușd" să adresez din partea Comitetului judeţean de partid şi Comitetului executiv al Consiliului popular judeţean Covasna, sincere şi calde mulţumiri tuturor participanţilor la prezenta manifestare ştiinţifică. În mod deosebit ne adresăm tovarăşilor profesori din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, care au avut bunăvoinţa să participe cu comunicări la această prestigioasă reuniune, familiei celui care a fost omul de ştiinţă László Ferenc, precum şi organizatorilor — colectivului Muzeului judeţean din Sf. Gheorghe şi Filialei judeţeană de istorie.

„Un rol de seamă în formarea unei concepţii înaintate, în dezvoltarea conştiinţei socialiste, *arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu,* îl are ştiinţa — factor tot mai important în progresul general al societăţii socialiste. De aceea este necesar să acordăm şi mai mare atenţie dezvoltării ştiinţei, cercetării ştiinţifice, înarmării tineretului şi a tuturor oamenilor muncii cu noile descoperiri în toate domeniile de activitate".

Organizarea simpozionului „Cultura Ariușd" este o mărturie a aplicării în viaţă a hotărîrii Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român, de a valorifica continuu roadele cercetării ştiinţifice ale oamenilor de ştiinţă din ţara noastră, fără deosebire de naţionalitate, de a răspîndi larg rezultatele muncii celor care s-au născut, trăiesc şi activează pe pămîntul românesc. În programul partidului nostru sînt înscrise la loc de cinste comemorările personalităţilor care şi-au închinat viaţa ştiinţei, culturii, civilizaţiei şi progresului României.

Doresc să subliniez, că simpozionul a constituit o reflectare a modului în care cercetătorii, oamenii de ştiinţă din ţara noastră, din care fac parte toţi cei care trăiesc şi muncesc în judeţul Covasna, răspund cerinţelor puse în faţa lor de către Programul ideologic adoptat de Plenara C.C. al P.C.R. din noiembrie 1971.

Comunicările prezentate oglindesc modul în care ştiinţa românească îşi îndeplineşte misiunea de a valorifica trecutul în strînsă legătură cu prezentul socialist al poporului nostru, de a stabili direcţiile pentru perioada viitoare în acest domeniu al educaţiei maselor.

Apreciez importanța simpozionului tocmai prin faptul că, a reușit, prin lucrările prezentate, să clarifice unele probleme de o însemnătate deosebită, venind în sprijinul participanților, cît și al altor cercetători din țară. Pentru prima dată se face o inventariere a ceea ce este cultura Ariușd, pentru prima dată se trec în revistă roadele cercetării inițiate de László Ferenc în cultura de la Ariușd.

Această manifestare pune în evidență bogăția cercetării arheologice a lui László Ferenc, a căror interpretare și prelucrare realizată de arheologii contemporani, contribuie la elucidarea unor probleme istorice. Strîns legată de importanța rezultatelor acestei cercetări este și sărbătorirea lui László Ferenc, om de știință de pe meleagurile noastre, care prin activitatea sa, prin munca sa neobosită și-a înscris numele în istoria științei românești și a civilizației.

Considerăm de asemenea, că manifestarea științifică de astăzi constituie un omagiu adus lui László Ferenc. Cultura de la Ariușd nu poate fi despărțită de numele lui, după cum evocarea acestui om de știință nu se poate face în afara culturii Ariușd. Deosebit de importantă este și evocarea personalității sale ca pedagog, ca cetățean al județului și orașului nostru, evidențierea a ceea ce ne-a lăsat, ca pildă pentru generațiile de azi abnegația și dăruirea în muncă.

Evocîndu-l pe László Ferenc nu putem să nu amintim de colaborarea sa cu Vasile Pârvan, simbol al legăturilor, prieteniei dintre oamenii de știință români și maghiari, legături a căror importanță a fost strălucit subliniată în cadrul lucrărilor la care am participat. Această tradiție începută de către Vasile Pârvan și László Ferenc urmare a politicii marxist-leniniste a partidului nostru, este continuată în condițiile de astăzi pe planuri superioare.

Colaborarea dintre savantul Ioan Nestor și dr. Székely Zoltán constituie, după părerea mea, continuarea mult amplificată a unei astfel de tradiții, și este pentru noi toți un exemplu elocvent de cimentare a frăției dintre oamenii de știință români și maghiari, dintre toți fii României Socialiste.

Este de datoria noastră ca în acest cadru, în contextul realizărilor Muzeului din Sf. Gheorghe să evidențiem activitatea și meritele deosebite ale arhitectului Kós Károly. Trebuie să remarcăm totodată faptul că stilul său cu fundamentale caracteristici locale și-a pus amprenta asupra arhitecturii moderne a orașului nostru.

Omagiul pe care l-am adus astăzi unor cercetători din țară și din județul nostru care au muncit pentru idealurile progresului și dezvoltării științei românești, obligă colectivul acestui lăcaș de cultură să facă și mai mult pentru valorificarea potențelor educative ale tezaurului de care dispune astăzi Muzeul județean.

La simpozionul nostru au participat un număr însemnat de profesori de la școlile din județ. Vreau să-i rog, ca, întorcîndu-se în mijlocul elevilor să le vorbească despre cele aflate aici, despre semnifi-

cația problemelor puse în comunicări, contribuind și în acest fel la cunoașterea de către tînăra generație a trecutului nostru glorios, a ceea ce face în prezent Partidul Comunist Român, iubitul nostru conducător, tovarășul Nicolae Ceaușescu, pentru binele țării, pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră. Aș spune că, de fapt, aceasta este menirea cercetării științifice, aceasta este sarcina tuturor celor care ne desfășurăm activitatea pentru modelarea și formarea conștiinței socialiste a maselor, de a contribui din plin la creșterea întregii activități educative la nivelul cerințelor și exigențelor actuale și de perspectivă ale societății românești.

Adresăm tuturor participanților, cele mai alese urări de sănătate, fericire și putere de muncă.

CONSTANTIN STANCA

Dragi Tovarăşi, Onorat Public !

Organizarea simpozionului „Cultura Ariușd" la Sf. Gheorghe cu participarea celor mai iluștri cercetători din țara noastră este un eveniment important în istoria muzeului nostru. Nu este numai o dare de seamă despre o activitate științifică într-un interval de o jumătate de secol, cît timp a trecut de cînd au fost descoperite primele vestigii ale acestei culturi, dar marchează și etapele de dezvoltare pe care le-a parcurs poporul nostru în acest interval. Eliberarea țării noastre de sub jugul fascist și exploatarea nemiloasă burghezo-moșierească, a cărei aniversări de 30 de ani vom sărbători în anul viitor, a deschis calea dezvoltării științei istorice românești, avînd la bază concepția materialismului istoric. În această muncă științifică de cercetare, în urma politicii consecvente marxist-leniniste urmărite de P.C.R. în problema națională alături de români iau parte și cercetătorii naționalităților conlocuitoare maghiari, secui și germani. Mărturiile istorice descoperite în ultimii ani și pe teritoriul județului nostru evocă sugestiv istoria poporului român, cultura materială și spirituală, tradițiile luptei comune a poporului român și a naționalităților conlocuitoare pentru eliberarea națională și socială. În etapa actuală a construirii societății socialiste multilateral dezvoltate muzeele au o sarcină deosebit de importantă; educarea oamenilor muncii în spiritul dragostei și atașamentului față de partid și popor, față de tradițiile progresiste. Evocarea figurii și activității personalităților care au fost atașate de popor și au contribuit la îmbogățirea patrimoniului material și spiritual al patriei, fără deosebire de naționalitate, formează un mijloc de educare a oamenilor muncii. Cu prilejul acestui simpozion, unde inventariem și remarcăm importanța culturii Ariușd dorim să evocăm și figura profesorului dr. László Ferenc, fostul director-custode al Muzeului din Sf. Gheorghe.

Printre iluștrii născuți ai județului Covasna, ai orașului Sf. Gheorghe, cu drept figurează și numele lui dr. László Ferenc, căruia îi comemorăm centenarul nașterii sale. Nu numai științele naturii, etnografia și pedagogia, dar și o ramură a științei istorice, arheologia evocă figura lui ca profesor-savant și de a aprecia activitatea lui. Lumea științifică din străinătate și din țară îl aprecia ca unul dintre cei mai buni preistoricieni din timpul său, care — din cauza morții sale

premature — numai în parte a putut face față sarcinilor propuse. Din această cauză aprecierea activității sale rămîne incompletă, neputînd finaliza planul, iar rodul lucrării sale a rămas neterminat. Viața lui scurtă însă a fost suficientă de a înscrie numele lui în istoria culturală a județului nostru.

Anul nașterii lui este în timpul cînd în Transilvania forțele progresiste luptă pentru reforme sociale și culturale, se înființează școli, instituții culturale, în care tineretul dornic de a învăța a putut însuși cît mai multe cunoștințe, punînd forțele lor creatoare în slujba propășirii poporului. În acest timp a luat ființă Colegiul din Sf. Gheorghe, iar soția lui Cserey János a întemeiat muzeul din localitate. Pe aceste două instituții culturale le-a slujit László Ferenc, pînă la moartea sa ca pedagog eminent și om de știință recunoscut. Noi în afară de comemorarea lui vrem să atragem atenția vremii noastre asupra activității sale științifice totodată indicînd locul lui în știința istorică românească, în domeniul arheologiei.

Ideea de a culege și de a păstra vestigiile trecutului pe teritoriul județului nostru întîlnim deja în anul 1616 la Tîrgu Secuiesc, cînd în liceul local a fost înființată o mică colecție muzeală. Aceasta n-a putut să se dezvolte într-un adevărat muzeu, dar se poate considera ca prima încercare de a înființa pe aceste meleaguri o instituție de caracter muzeal. Aceeași soartă ar fi avut și muzeul fondat de soția lui Cserey János, dacă în persoana lui dr. László Ferenc și Csutak Vilmos nu s-ar fi găsit doi organizatori zeloși, care au depus tot efortul ca colecția Cserey să fie adăpostită într-o clădire potrivită. László în anul 1901 a fost ales custode la muzeu și pînă la 1908, cînd în locul lui Zayzon Ferenc a fost ales custode Csutak Vilmos, acești 2 oameni s-au străduit la forurile locale și superioare de a asigura o clădire separată pentru muzeu. Această muncă neobosită, cîteodată sortită eșecului, se reflectă clar în buletinele muzeului elaborate de László, Zayzon și Csutak.

Clădirea monumentală a muzeului, construită în anii 1911—1912, după planul lui Kós Károly, este și meritul lui László Ferenc și Csutak Vilmos. Activitatea științifică și educativă a muzeului însă ani întregi a fost împiedicată de izbucnirea primului război mondial. Dr. László Ferenc și Csutak Vilmos însă prin munca lor neobosită au făcut posibil ca muzeul în anul 1920 să-și deschidă porțile pentru public și pentru cercetători. Expozițiile permanente ale muzeului organizate de László și de Csutak în linii generale au rămas intacte pînă la anul 1950, cînd regimul nostru democrat a dat sprijin pentru reorganizarea lor.

Pe lîngă grija construirii clădirii muzeului și organizării secțiilor László a găsit timp și pentru cercetări științifice și prelucrarea lor. Deja în anul 1907, pe lîngă științele naturii și etnografie, a început să se ocupe în mod intens cu arheologia. În acel timp această ramură tînără a științei istorice a făcut numai primii pași, neavînd o metodă de cercetare bine formată. Arheologii în mare parte au fost animați

de descoperirea obiectelor de valoare și înflorise mai mult cercetarea monumentelor romane, a inscripțiilor, monedelor etc. Pregătirea inițială a lui László, ca profesor de științele naturii, l-a influențat nu numai în formarea concepției sale de viață, dar și în alegerea domeniului de cercetare, pe care l-a urmărit; cercetarea culturii materiale și felului de trai al omului preistoric și prezentarea lui pentru public. László care a pornit ca botanist prin studierea muzeelor din țară și din străinătate și prin frecventarea cercurilor de specialitate a devenit unul dintre cei mai buni preistoricieni. El însuși și-a format metoda lui de cercetare, iar prezentarea materialului descoperit în expoziție și în depozite ne servește și acum ca model. Prin cercetarea lui a devenit cunoscut traiul și cultura dezvoltată a purtătorilor culturii cu ceramica pictată, care în neolitic au trăit pe aceste meleaguri. La așezarea de la Ariușd în fiecare an începînd din anul 1907 neîntrerupt pînă la 1913 a făcut săpături, care din cauza războiului și a muncii de organizare pînă la 1925 au fost suspendate. Recunoștința pentru activitatea sa științifică primită din partea savanților cu renume mondial ca Gordon Childe, Hubert Schmidt și alții, s-a manifestat și în țară, prin faptul că marele savant român V. Pârvan în anul 1925 din fondul Academiei Române 50.000 de lei a pus la dispoziția lui László ca să poată continua săpăturile de la Ariușd. Aceasta a fost ultima săpătură a lui László; după terminarea lucrărilor la 10 septembrie, la Cluj, a murit subit. Lucrarea sa despre cultura Ariușd a fost publicată în primul volum al revistei Dacia împreună cu necrologul scris de V. Pîrvan.

László nu a fost un savant teoretic, lucrînd numai în birou, a fost un adevărat cercetător, care nu a pornit de la preconcepții. Nu din întîmplare s-a ocupat de cultura Ariușd, considerată pe atunci cea mai veche cultură din neolitic. L-a îndemnat la aceasta concepția sa despre viață și lume. Într-o comunicare ținută în anul 1907 a spus următoarele: „Preistoria în multe privințe a contribuit la cunoașterea concepției omului despre lume. A avut mare rol, ca concepția noastră despre lume și om să fie mai clară". Nu a urmărit rezultate parțiale, a vrut să cunoască traiul societății omenești din epoca preistorică în complexitatea lui. Acest scop, parțial a fost atins, și nu din vina lui planul său nu s-a putut realiza. Lucrările lui științifice au apărut în revistele cele mai mari ca (Arch. Ert., Dolgozatok, Dacia), acestea ne prezintă pe László, ca om de specialitate care lucra cu precizie, cu concluzii totdeauna juste. Publicațiile lui despre cultura Ariușd și în zilele noastre sînt izvoare indispensabile pentru acei, care se ocupă cu această cultură. Epoca preistorică a regiunii noastre a fost cercetată de László din punctul de vedere al dezvoltării societății omenești, ca parte organică a cercului de cultură care în neolitic a cuprins regiunea Mării Mediterane și Asia Mică. Constatările lui științifice și azi în mare parte sînt valabile și rezultatele noilor cercetări nu diminuează cu nimic meritele sale științifice. Posteritatea în László vede și recunoaște figura unui savant de mare prestigiu.

László a înțeles, că societatea cere ca muzeul să fie o instituție de educare, care să formeze conștiința societății. Un muzeolog nu trebuie să fie numai achiziționar și îngrijitor dar o etică morală îl obligă și la alte îndatoriri. Adevărul istoric să fie cunoscut de întreaga societate fără deosebire de vîrstă și de stare socială. Astfel devine omul de știință educatorul poporului său.

Anticii au spus că fără scop trăiește acel om care nimănui nu este de folos. Viața lui László a fost utilă. Savantul, scriitorul rămîne în opera, în scrierile lui, și posteritatea pentru munca sa îl apreciază și-l cinstește. Această apreciere este dovedită în cazul Lásló, prin faptul ca săpăturile lui de la Ariușd au fost reluate, astfel opera lui va fi terminată, iar muzeul, orașul de care László a fost legat prin activitatea sa științifică și atîtea fire sentimentale îl venerează și păstrează memoria lui.

Muzeul din Sf. Gheorghe sub regimul nostru popular democrat în timp de 3 decenii a avut o dezvoltare vertiginoasă. Prin grija partidului și a statului nostru democrat expozițiile permanente au fost reorganizate urmînd ca restul să fie reorganizate pînă în anul 1974. Fondul alocat pentru acest scop face posibil ca Muzeul din Sf. Gheorghe să fie unul dintre cele mai frumoase și bine organizate muzee din țară. În ultimii ani au fost înființate unele subunități ale muzeului, ca Muzeul de istorie al orașului Tîrgu Secuiesc, muzeele comunale de la Cernat, Bățanii Mari, Casa memorială Gyárfás Jenő de la Sf. Gheorghe și Benedek Elek de la Bățanii Mici. Acestea adăpostesc vestigiile caracteristice ale culturii materiale și spirituale ale românilor și maghiarilor din localitățile respective cinstind memoria unor personaje progresiste, care s-au născut pe teritoriul județului nostru. În fiecare an a fost prevăzut un fond corespunzător pentru cercetări științifice. Astfel sub îndrumarea Institutului de Arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S.R., Muzeul din Sf. Gheorghe și-a desfășurat o activitate intensă de cercetare a trecutului îndepărtat al județului nostru, contribuind astfel la elucidarea multor probleme privind istoria patriei. Editarea publicației noastre din care pînă în prezent au apărut 2 volume, al treilea și al patrulea fiind sub tipar, reflectă activitatea bogată științifico-educativă a acestei instituții culturale. Toate acestea fără sprijinul și îndrumarea organelor locale de partid și de stat nu s-ar fi putut realiza. Această grijă permanentă pe care o are muzeul asigură condiții optime lucrătorilor muzeului să aducă un aport cît mai rodnic la formarea conștiinței socialiste a oamenilor muncii, prin mobilizarea lor la măreața muncă de construire a societății socialiste multilateral dezvoltate. Bilanțul celor 29 de ani, care au decurs clar reflectă schimbarea radicală petrecută ca urmare a politicii consecvente marxiste a P.C.R. în viața social-culturală a patriei noastre și în activitatea muzeului.

Pe acropola culturii Ariușd cercetători români și cei aparținînd naționalității maghiare, împreună dezvelesc vestigiile trecutului îndepărtat ale acestei regiuni. Sînt uniți prin dragostea față de patria comună; astfel colaborarea lui V. Pârvan cu László a devenit tradiție. Scopul este comun, înflorirea patriei, Republicii Socialistă România, adîncirea frăției între români și maghiari. Pentru acest scop a fost organizat simpozionul „Cultura Ariușd".

Dr. SZÉKELY ZOLTÁN
directorul Muzeului din Sf. Gheorghe
Membru corespondent al Academiei de Științe Sociale
și Politice a Republicii Socialiste România

Kedves elvtársak, tisztelt közönség

Az erősdi műveltséget tárgyaló, a Sepsiszentgyörgyön megrendezett tudományos ülésszak, melyen hazánk legjelentősebb tudományos kutatói vesznek részt, nevezetes esemény múzeumunk történetében. Ez nem csak egy több mint félévszázados tudományos tevékenység eredményeinek az összefoglalása — ugyanis ennyi idő telt el amióta e műveltség első nyomai felszinre kerültek — hanem jelzi azt a nagy társadalmi átalakulást is, melyen ez idő alatt népünk keresztül ment. Hazánknak a fasiszta iga valamint a burzsoá-földesúri elnyomás alól való felszabadítása, melynek 30 éves évfordulóját a jövő évben fogjuk megünnepelni, megnyitotta az utat a román történelem-tudomány fejlődése előtt, melynek tudományos alapja a történelmi materializmus. Ebben a történeti kutatómunkában az RKP következetes marxista-leninista nemzetiségi politikája révén a román kutatókkal együtt működnek az együtt lakó nemzetiségek, magyarok-székelyek, németek tudományos kutatói is. Megyénk területén is az utóbbi évek folyamán a román nép történetére vonatkozó fontos leletek kerültek elő, melyek a román népnek anyagi és szellemi műveltségét valamint az együttlakó nemzetiségekkel a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott közös harcának hagyományait őrizték meg. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének jelenlegi szakaszában a múzeumokra igen jelentős feladat hárul : a dolgozó tömegeknek a párt és a nép iránti szeretet szellemében való nevelése valamint a haladó hagyományok ápolása. Azon személyek alakjainak valamint munkásságának ismertetése akik a népért dolgoztak és gazdagították a haza anyagi és szellemi javait nemzetiségre való tekintet nélkül jó példa a dolgozó tömegek nevelésére. E tudományos ülés alkalmával mikor ismertetjük az Erősdi műveltség jelentőségét, felidézzük dr. László Ferencnek, a sepsiszentgyörgyi múzeum volt igazgató-őrének az alakját és munkásságát is.

Megyénk, városunk neves szülöttei közé méltán sorolhatjuk dr. László Ferencet, akiről születésének 100. éves évfordulója alkalmával megemlékezünk. Nemcsak a természettudomány, a néprajz és a pedagógia hanem a történelem tudomány egyik ága a régészet is részt kér a tudós nevelő alakjának felidézésére és munkásságának méltatására.

A romániai valamint a külföldi tudományos élet úgy tartotta számon mint a haza egyik legkiválóbb ősrégészét, aki — korai halála miatt csak részben tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket. Ezért tudományos munkásságának felmérését is csak részben tudjuk megejteni, mivel célkitűzését nem tudta megvalósítani és tudományos hagyatéka feldolgozásra vár. Rövid életfolyása azonban elegendő volt arra, hogy nevét kitörölhetetlenül beírja megyénk szellemi életének történetébe.

Születése arra az időre esik mikor Erdély szerte a haladó erők a társadalmi és szellemi megújhodást hírdetik. Iskolák s kulturális intézmények létesülnek, ahol az ifjak a tudomány szomjukat kielégíthetik s képességeiket kifejlesztve népünk boldogulásának a szolgálatába tudják állítani. Ekkor létesül Sepsiszentgyörgyön a Kollégium s özvegy Cserey Jánosné megveti a múzeum alapját. E két intézménynek lesz dr. László Ferenc haláláig szorgalmas munkása, mint kiváló nevelő s mint elismert tudós. A magunk részéről a megemlékezésen kivül korunk figyelmét dr. László Ferenc múzeum szervező valamint tudományos munkásságára kívánjuk ráirányítani, egyszersmind kijelölni a helyét a romániai történettudomány, a régészet területén.

Az a gondolat, hogy a múlt emlékeit megyénk területén összegyüjtsék először Kézdivásárhelyen vetődik fel, mikor is az ott megalakult gimnáziumban már egy múzeális gyűjteményt hoznak létre. Ez igazi múzeummá soha se fejlődött, de úgy tekinthető mint vidékünkön az első múzeumi kezdeményezés. Ugyanerre a sorsra jutott volna a Csereyné által alapított múzeum is, ha Csutak Vilmos és dr. László Ferenc személyében nem akadt volna két olyan szervező egyéniség, akik mindent elkövettek, hogy a Cserey gyűjtemény megfelelő otthont kapjon. Dr. László Ferencet 1901-ben választották a múzeum őrévé s 1908-ig, amikor is Csutak Vilmos lépet Zayzon Ferenc helyébe, a múzeumi gyűjteménynek egy különálló épületben való elhelyezéséért Zayzon Ferenccel együtt kilincseltek a helyi valamint a fővárosi forumoknál. Ezt a sokszor kilátástalannak látszó küzdelmet híven tükrözik a múzeum évi jelentései, melyek dr. László Ferenc ügybuzgóságára és kitartására vetnek fényt.

A Kós Károly által tervezett monumentális múzeumi épület 1911—12 évek folyamán felépült, s ez Csutak Vilmos és dr. László Ferenc érdeme. A közbejött világháború évekig akadályozta a múzeum nevelő és tudományos tevékenységét. Dr. László Ferenc és Csutak Vilmos azonban szívós, kitartó munkával lehetővé tették, hogy a múzeum kapui 1920-ban már a nagy közönség, valamint a tudományos kutatók számára nyitva álljon. A László és Csutak Vilmos átlal berendezett múzeum állandó kiállítások kisebb-nagyobb változásokkal megmaradtak lényegükben egész 1950-ig, amikor is demokratikus rendszerünk szükségesnek látta a múzeum korszerűsítését.

A múzeumépítő és gyűjteményszervező munka mellett Dr. László Ferenc a tudományos kutatásokat és ezek eredményeinek a feldolgozását is elsőrendű múzeális kötelességének tartotta. Érdeklődési köre

a természetrajz és a néprajz mellett már 1907-ben a történettudomány, a régészet felé irányult. A történettudomány e fiatal ága ebben az időben még jóformán gyerekcipőben járt, nem volt kialakult tudományos módszere. A régészettel foglalkozó kutatók jórészt a tetszetős tárgyak felfedezésére törekedtek s ezért virágzott inkább a római kor emlékeinek — a feliratos kövek, szobrok, érmék stb. — feltárása. László Ferencnek a természettudományi szakképzettsége meghatározta nemcsak életfelfogását, hanem a történeti kutatásának a területét is; a régmúlt embere életének, anyagi műveltségének a feltárása, s a nagyközönséggel való megismertetése. A nem régésznek indult László Ferenc a hazai és külföldi múzeumok tanulmányozása, valamint szaktanfolyamokon való részvétele által kora egyik legkiválóbb ősrégészévé képezte ki magát. Korszerű kutatási módszerét saját maga alakította ki s a feltárt régészeti anyag múzeumi elhelyezése valamint feldolgozása annyi év múlva is számunkra iskola például szolgál. Munkássága révén vált ismertté az Olt völgyében, az újabb kőkorszak folyamán kialakult festett kerámiás műveltség hordozóinak élete és magasfokú kultúrája. Az erősdi településen 1907-től kezdve 1913-ig évente végezte régészeti feltárásait, melyek a háború s a múzeum rendezése miatt 1925-ig szüneteltek. Az az oszthatatlan elismerés amiben Lászlót tudományos munkásságáért a hazai és külföldi szakemberek részesítették megnyilvánult abban is, hogy V. Pîrvan, a nagy román tudós 1925-ben a Román Tudományos Akadémia ásatási alapjából 50.000 lejt bocsátott László rendelkezésére, hogy Erősdön az ásatást folytatni tudja. Ez volt László utolsó ásatása; a munkálatok befejezése után Kolozsvárt szeptember 16-án váratlanul elhunyt. Az erősdi műveltségről készített dolgozatát a R.T. Akadémia régészeti folyóirata a Dacia első száma egyszerre hozta le nekrológjával együtt, amelyet V. Pîrvan írt.

László Ferenc nem szobatudós volt, hanem tudományos kutató, aki megállapításait személyes tapasztalatai nyomán szűrte le. Nem véletlen az, hogy az erősdi — abban az időben vidékünk legrégibbnek tartott műveltségével kezdett foglalkozni. Erre világszemlélete késztette. Egy 1907-ben tartott régészeti felolvasásában ezt mondja: „Az őskor régészet sok tekintetben hozzájárult az ember világhelyzetének megismeréséhez. Nagy mértékben befolyt arra is, hogy felfogásunk a világról s az emberről tisztultabb, világosabb legyen". Nem részlet eredményekre törekedett, hanem a sok ezer év előtti emberi társadalom életét akarta feltárni. Ez részben sikerült is, s nem rajta mult, hogy tervét a maga teljességében nem tudta megvalósítani. Tudományos közleményeit, melyek a legrangosabb szakfolyóiratokban jelentek meg (Arch. Ert., Dolgozatok, Dacia) mint a pontos, élesszemű ásatót, a következetes logikájú tudóst állítják elénk. Dolgozatai az Erősdi műveltségről a kutatók számára ma is elsőrendű forrásmunkák. Vidékünk őstörténetét a társadalmi fejlődés szempontjából vizsgálta, mint szerves

részét annak a kultúrkörnek, mely az újabb kőkor folyamán magába foglalta a Földközi tenger vidékét és Kis Ázsiát. Tudományos megállapításai ma is jórészt helytállnak s az újabb kutatások részlet eredményei semmit se vonnak le tudományos érdemeiből. Az utókor László Ferencben a puritán tudós alakját látja és tiszteli. Működése alatt a Sepsiszentgyörgyi Múzeum azt a hivatását teljesítette, amit a társadalom a múzeumtól elvár: népnevelő és társadalmi öntudat formálójává váljék. László megértette azt, hogy a múzeulogusnak nemcsak azt kell tudni, hogy gyűjteményt szaporítson s azt gondozza, hanem egy tisztultabb erkölcsi felfogás többre is kötelezi. A történeti valóságot tudatosítani a társadalom minden korú és rendű tagjaiban. Igy vált a tudós népnevelővé.

A régiek azt tartották, hogy hiába él az, aki senkinek nem használ. László nem élt hiába. A tudós, az író munkáiban tovább él, mert az utókor tevékeny életének termését értékeli és megbecsüli. Ezt a megbecsülést bizonyítja az erősdi ásatások tovább folytatása, László életművének a befejezése s az a tisztelet, ahogy megemlékezik a tudós kutatóról a Múzeum, a város, amelyhez annyi tudományos és érzelmi szál fűzte.

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum a népi demokratikus rendszerünk gondoskodása révén az elmúlt 30 év alatt nagyot fejlődött. A Párt, valamint demokratikus államunk támogatása révén az állandó kiállításokat többször átszervezték s jelenleg is átszervezés alatt vannak. A rendelkezésünkre álló anyagi alap lehetővé teszi, hogy a múzeum hazánk egyik legszebben berendezett múzeumává váljék. Az utóbbi évek folyamán a központi múzeum mellett alegységek létesültek, így Kézdivásárhelyt a Város Történeti Múzeum, Csernatonban és Baconban tájmúzeum, Kis Baconban a Benedek Elek, Sepsiszentgyörgyön a Gyárfás Jenő emlékház. Ezek a fent említett helyiségek román és magyar lakossága anyagi és szellemi műveltsége jellegzetes emlékeit őrzik, valamint megyénk haladó szellemű szülöttjeinek a megbecsülését is jelzik.

A múzeum költségvetésében minden évben jelentős összeg szerepel tudományos kutatásokra, így a Sepsiszentgyörgyi Múzeum a Román Szocialista Köztársaság Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiája vezetése alatt széleskörű tudományos tevékenységet fejt ki a megye őstörténetének tanulmányozására és sokban hozzájárult a hazai történelem egyes kérdéseinek megoldásához. A múzeum időszakonként megjelenő kötetei bizonyítják e kulturális intézmény gazdag tudományos-nevelő tevékenységét. Mindezeket azonban a helyi párt és állami szervek segítsége és irányítása nélkül nem lehetett volna megvalósitani. Ez a múzeumról való állandó gondosgodás az alkalmazottak számára a legjobb feltételeket biztosította, hogy a dolgozók szocialista öntudata formálásában részt vegyenek, lelkesìtve őket a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének nagyszerű munkájában. Az elmúlt 29 év mérlege világosan tükrözi azt a gyökeres válto-

zást, ami a Párt következetes marxista politikája révén hazánk társadalmi-kulturális, valamint múzeumunk életében végbement.

Az erősdi műveltség Akropolisán román és magyar kutatók közösen tárják fel vidékünk őstörténetének emlékeit. A közös haza iránti szeretet köti össze őket s így V. Pârvan és a dr. László Ferenc együttműködése hagyományossá vált. A céluk közös, hazánk Románia Szocialista Köztársaság felvirágoztatása, a román—magyar testvériség elmélyítése. Ezt szolgálja a mai tudományos ülésszak is.

Dr. SZÉKELY ZOLTÁN
a Sepsiszentgyörgyi Múzeum igazgatója,
a Román Szocialista Köztársaság Társadalmi
és Politikai Tudományok Akadémiája
levelező tagja.

Tovarăşi şi Tovarăşe !

În cadrul simpozionului nostru de azi îmi revine mie sarcina, să vă întreţin în legătură cu semnificaţia, valoarea şi importanţa ştiinţifică, a activităţii de cercetare a lui László Ferenc.

Înainte însă de a vă expune ceea ce socot eu că trebuie ştiut în legătură cu acest aspect al problemei, e nevoie să reamintesc că o astfel de dezbatere nu se poate face decît în perspectivă; o dezbatere care priveşte în trecut, chiar dacă nu atît de îndepărtat, totuşi trecut, nu se poate face decît în perspectiva momentului de faţă, a prezentului pe care îl trăim azi cu toţii, în perspectiva construirii socialismului în ţara noastră. Şi atunci trebuie să vedem că întrunirea noastră aici laolaltă reprezintă preluarea şi continuarea tradiţiei progresiste din această ţară. Progresistă din două puncte de vedere fundamentale şi legată de activitatea Muzeului din Sf. Gheorghe. În primul rînd, datoria adînc simţită de a cerceta trecutul, mai îndepărtat, sau mai apropiat al patriei, care s-a manifestat la László Ferenc. În al doilea rînd, colaborarea larg deschisă cu alţi cercetători şi cu precădere acea care s-a manifestat spre sfîrşitul vieţii, din nefericire prea scurtă a ambilor, dintre László Ferenc şi Vasile Pârvan.

Iată două aspecte care pînă azi domină încă activitatea din domeniul cercetării arheologice, care se desfăşoară aici la Sf. Gheorghe. Faptul că cel care vă vorbeşte — şi care este unul dintre foştii elevi ai lui V. Pârvan încă în viaţă — a reluat în colaborare cu muzeul din Sf. Gheorghe săpăturile lui László Ferenc la Ariuşd vorbeşte, cred de la sine, cum trecutul, despre care vă voi vorbi imediat, se îmbină cu activitatea noastră actuală. De aceea a fost, cred firesc ca noi, grupul de cercetători de la Institutul de Arheologie al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice din Bucureşti, să fim azi prezenţi aici, cînd se aniversează 100 de ani de la naşterea lui László Ferenc.

Din acest punct de vedere vă rog să-mi permiteţi ca în numele conducerii şi colectivului de cercetători ai Institutului de Arheologie din Bucureşti, să aduc, atît autorităţilor de partid şi de stat din judeţul Covasna, cît şi colegilor de la Muzeul din Sf. Gheorghe omagiul nostru şi pentru activitatea trecută, ilustrată de László Ferenc şi pentru activitatea prezentă pe care o desfăşoară colectivul muzeului,

despre care noi colegii de la București sperăm că cu toții se vor lăsa inspirați de frumoasa tradiție progresistă la care ne referim azi în dezbaterile noastre.

Dați-mi voie să sintetizez omagiul nostru, al celor de la Institutul de Arheologie de la București, prin citarea unei fraze din necrologul scris acum aproape 50 de ani de către V. Pârvan și publicat în primul număr al revistei create de el „DACIA" de la București și în felul acesta să evocăm, așa cum o făcuse Pârvan, într-o caracterizare scurtă, activitatea și meritele lui László Ferenc.

V. Pârvan scria: „Apreciat nu numai de cercurile științifice românești și ungurești, dar de asemenea și în străinătate, în Germania și în Anglia, ca și în Austria, în Polonia și în Rusia, László a fost un cercetător de prim ordin, a cărei metodă a fost mereu la înălțimea admirabilului său zel. Moartea sa este o mare pierdere pentru arheologia preistorică a Daciei". Și Pârvan adaugă: „Am ținut să deschidem și să închidem acest prim volum al revistei noastre cu opera și comemorarea sa", referîndu-se la faptul că, drept prim studiu al primului număr al revistei DACIA, a tipărit lucrarea lui László Ferenc despre formele de vase pictate de la Ariușd.

Dr. doc. **ION NESTOR**

profesor universitar, membru corespondent
al Academiei R.S. România

CONSIDERAŢII ASUPRA SEMNIFICAŢIEI CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE ALE LUI LÁSZLÓ FERENC

ION NESTOR

Cercetările lui László Ferenc în aşezările neolitice din valea Oltului Superior, începute în 1907, nu pot nici să fie socotite ca datorate unui simplu hazard şi nici reduse la valoarea unor investigaţii locale izvorîte din competenţa şi hărnicia unui reprezentant de seamă al intelectualităţii secuieşti a vremii. Ele se încadrează dimpotrivă la epoca în care s-au realizat, într-o vastă mişcare şi luptă de idei, cu aspecte multiple, care au frămîntat istoriografia europeană începînd cu ultimele decenii ale secolului al 19-lea şi care continuă, în fond în forme abia schimbate, pînă în zilele noastre.

Ca atare, pentru a defini şi înţelege cît de cît cadrul general în care strădania arheologică a lui László se situează, este necesar să încercăm a reconstitui, măcar sub forma unei schiţe fugare — cu care prilej va trebui desigur să operăm şi cu unele drastice simplificări — marile curente de idei, care dominau la epoca respectivă domeniul respectiv al istoriografiei europene. Se poate afirma în chip documentat că László însuşi a fost conştient de aceste implicaţii, măcar în ceea ce priveşte răsunetul imediat al intervenţiei sale în cercetarea neoliticului patriei.

Descoperirea, curînd după mijlocul secolului al 19-lea, a epocii neolitice din istoria continentului european, ca şi definirea conceptului însuşi de **neolitic,** au pus, poate pentru întîia dată, pe istorici progresişti din aceea vreme — şi în cadrul răspîndirii victorioase a **darwinismului,** ca şi a accentuării tot mai marcate a preocupărilor de ordin **etnic** — în faţa unor realităţi noi, izvorîte din contribuţia tot mai bogată şi mai semnificativă pe care **arheologia** o aducea în cîmpul izvoarelor istorice. O lume nouă se înfăţişa cunoaşterii secolului al 19-lea, acea a populaţiilor neolitice

europene, ale căror legături — în primul rînd etnice — cu popoarele actuale ale continentului se cereau lămurite, după cum trebuiau clasificate, atît cultural, cît și etnic, raporturile lor cu aria civilizațiilor zise orientale (Egiptul, Mesopotamia, Asia Mică) și cu cele ale Mării Egee și ale Greciei.

Un moment important a însemnat, în acest context, descoperirea și apoi cunoașterea tot mai concretă și mai largă, a ariei răsăritene și sud-estice a neoliticului european, caracterizat ca bandceramic după clasificările largi ce încep a se face asupra neoliticului european încă din deceniul al 9-lea al secolului al 19-lea. Mai ales descoperirea grupelor „bandceramice" folosind pictura pe vase, din estul și sud-estul european, pînă spre Europa Centrală, a jucat un rol însemnat. În acest sector, teritoriul țării noastre ar putea revendica un fel de prioritate absolută, atît prin descoperirile lui Dimitrie Butarlescu și ale lui Cezar Bolliac din valea Dunării de Jos (începînd din 1870) și prin cele de la Turdaș, pe Mureș în Transilvania (primele descoperiri în 1875), cît și prin cele de la Cucuteni din Moldova (din 1884 înainte).

Fără a se face mici deosebiri calitative între diferitele grupe neolitice cu ceramică pictată din estul și sud-estul Europei și de asemenea fără a se putea cunoaște la vremea aceea nici poziția cronologică absolută, nici cea relativă, a diferitelor grupe, speculațiile istorice asupra lor s-au mărginit a le trata global și a sublinia unitatea de ansamblu a ariei neolitice cu ceramică pictată din Europa Centrală, de Răsărit și de Sud-Est.

În această situație, două aspecte majore s-au impus eforturile de interpretare și de generalizare ale arheologilor și istoricilor vremii : cel cultural și cel etnic, legăturile dintre ele manifestîndu-se în chipul cel mai variat de la o totală lipsă de conexiune pînă la deplina suprapunere a lor.

Răscrucea decisivă în orientarea concepțiilor istoriografice, răsturnarea spectaculoasă și grea de consecințe a concepției istorice fundamentale, a fost reprezentată, în prima etapă, de noua orientare în legătură cu raportul dintre dezvoltarea culturală, începînd în neolitic, din Europa și din Orient. Față de concepția oarecum încetățenită (teoria hiatusului între paleolitic și neolitic în Europa nu poate fi amintită aici decît în treacăt) a dependenței culturale a Europei „barbare" față de Orient, în sensul că dezvoltarea europeană s-ar fi datorit unui aflux cultural, și eventual și etnic, venit din „Orient" — teorie reprezentată de ex. de istoricul Eduard Meyer și de arheologul Morintz Hoernes, pentru a cita doar doi corifei — o întreagă mișcare se stîrnește în Europa începînd din ultimul deceniu al secolului al 19-lea — ca un aspect al caracterului imperialist pe care începe a-l căpăta orientarea ideologică a societăților europene. Această mișcare răstoarnă

raportul admis pînă atunci și acordă Europei prioritatea. Nu Orientul a fructificat Europa, ci aceasta din urmă este leagănul culturilor și al etniilor orientale.

Fără a intra în amănunte, desigur importante și semnificative, ale diferitelor poziții, ci referindu-ne doar la direcția lor generală, este necesar să reamintim aici „manifestul" lui **Salomon Reinach** „Le mirage Oriental" (Mirajul Orientului) din 1893 (publicat atunci în revista pariziană „L'Antropologie"), care subliniază caracterul autohton și expansiv spre Orient al neoliticului european și — tot „manifest" și acesta — studiul lui **Gustaf Kossinna** despre problema originii indo-europenilor „rezolvată pe bază arheologică", apărut în 1897 și în care, față de concepția curentă a originii asiatice a popoarelor indo-europene, el afirmă și susține originea nord-europeană a acestora, încă din neolitic.

În acest cadru general ajunge să se dezbată și problema, oarecum „regională", a ariei de cultură neolitică cu ceramică pictată, — pe care noi o numim astăzi cercul sau complexul Ariușd-Cucuteni-Tripolje. Aici lucrurile s-au orientat într-o direcție specifică, prin aceia că în urma săpăturilor lui Heinrich Schliemann de la Troja (începute în 1870), continuate apoi de el cu cele din Grecia — de la Tyrius și Mykene se pusese problema originei **Grecilor antici,** ca și aceea a rolului **Tracilor** și a raporturilor dintre neoliticul est- și sud-est-european cu această arie „micenianã". Nu este de mirare așadar că, în cadrul Orientării care vedea Europa depinzînd de Orient — prin intermediul Asiei-Mici, a spațiului egeic și al Greciei Continentale — să se ajungă în primul moment la concluzia că această cultură neolotică cu ceramică pictată est-europeană își datorează existența unei influențe myceniene. Aceasta a fost și poziția primului descoperitor și cercetător al așezărilor neolitice cu ceramică pictată din valea Oltului Superior (de tip Ariușd, cum le spunem astăzi). Este vorba de brașoveanul **Iulius Teutsch,** care pornește a-și publica descoperirile începînd din anul 1900 în reviste științifice de mare circulație de la Wiena. **(Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien** 1900 și **Mitteilungen der prähistorischen Kommission de K. Akademie der Wissenschaften** 1903).

În această situație și în acest moment se produce intervenția învățatului german de la Berlin, **Hubert Schmidt,** adept al orientării „europene", colaborator la publicarea săpăturilor lui Schliemann de la Troja, al celor americane de la Anau în Turkestan și viitor (în anii 1909—1910) cercetător prin săpături sistematice al așezării de la Cucuteni din Moldova. Exploatînd vastele sale cunoștințe asupra preistoriei Asiei Mici, a Greciei și a Europei continentale, ca și progresele înregistrate în cercetarea epocii

bronzului din Europa Centrală, Hubert Schmidt demonstrează, — în principal în studiul său „manifest" din 1904, întitulat „Troja, Mykene, Ungarn" (în „Zeitschrift für Ethnologie" de la Berlin) — în primul rînd și definitiv poziția cronologică **ante**-myceniană a ariei neolitice europene Ariușd-Cucuteni-Tripolje și încearcă în al doilea rînd să acrediteze teoria caracterului **tracic** al neoliticului est-european, precum și difuziunea culturală de la Nord la Sud. În anul 1904, Hubert Schmidt vizitează colecțiile lui J. Teutsch la Brașov și în răstimpul pînă la 1909 — cînd reușește însfîrșit să înceapă săpăturile de la Cucuteni — stăruie pe toate căile, prin Muzeul din Berlin, să obțină autorizația de a face săpături în România de atunci — desigur în vederea fundamentării tezelor sale. Cu Julius Teutsch, Schmidt ajunge la o polemică privind chestiuni de detaliu asupra culturii Ariușd, referitoare mai ales la stilul picturii pe vase. Deși în cele din urmă Teutsch s-a dovedit a fi avut dreptate în ce privește detaliul (semnificativ totuși!) formînd obiectul polemicii lui cu Schmidt, el a fost totuși obligat să renunțe de a mai susține teoria sa „myceniană", — în timp ce cercetătorul rus de la Odessa, profesorul de istorie veche **Ernst von Stern,** proclama în 1907, cu prilejul publicării rezultatelor săpăturilor sale de la Petrenii Basarabiei, chiar în titlu, existența unei „Prä"-mykenische" Kultur in Süd-Ausland" („Cultură „pre-myceniană" în Rusia de Sud") (în **Trudy** celui de al 13-lea congres arheologic al Rusiei). El atribuia însă, potrivit specializării sale în istoria Grecilor, această cultură strămoșilor Grecilor Antici și socotea a fi precizat astfel originea și localizarea europeană a acestora.

Deși depășește cronologic momentul de progres al cercetării și orientării, care vom vedea imediat că se situează între 1907, data începerii săpăturilor lui László F. la Ariușd și 1911, cînd apare primul său raport amplu despre „Așezări din epoca pre-myceniană în comitatul Trei-Scaune", nu este lipsit de interes să amintim aici și intervenția din 1912 a învățatului român **Ion Andrieșescu** prin teza intitulată „Contribuție la Dacia înainte de Romani". Aceasta pentru că ea se înscrie în perioade **dinainte** de ceea ce am numit mai sus momentul de progres al cercetării și orientării, prin aceea că reia cu date regionale mai bogate teoria lui H. Schmidt privind caracterul **tracic** al neoliticului cu ceramică pictată est-europeană, fără a mărturisi însă în mod limpede dependența amintită.

Revenind la activitatea lui László, ni se pare că trebuie subliniată împrejurarea că, deși desigur influențat de H. Schmidt, el reușește, datorită și împrejurărilor, dar și meritelor sale, să devanseze cu doi ani (1907, față de 1909 cînd începe Schmidt a săpa la Cucuteni) inițierea noii etape a

cercetării complexului neolitic de tip Ariușd-Cucuteni-Tripolje. Această nouă etapă se va caracteriza prin executarea unor **săpături sistematice și metodice,** apte de a pune la dispoziția interpretării istorice observații, date și materiale bine verificate.

Între timp, datele problemei se schimbaseră în adevăr. Atît prin săpăturile lui **Arthur Evans** la Cnossos în Creta (începînd din 1900), cît și prin cercetările savantului grec **Xristos Tsountas** în Thessalia, în așezările de la Dimini și Sesklo (de la 1903 înainte, publicate în 1908), prin descoperirea neoliticului cretan și thessalian, precum și a civilizației minoice, un întreg complex greco-egean „Pre-mycenian" devenise cunoscut și înfățișa etape **locale** mai vechi ale momentului mycenian.

Simplificările și speculațiile, generale și adeseori vagi, care avuseseră curs pînă atunci, încep a-și pierde puterea de convingere și tot mai mult datele problemei proiectate acum într-un trecut mult mai îndepărtat, decît cel apropiat „pre-mycenian", se cer reprecizate prin cercetări întemeiate pe metode și tehnici de săpături mai riguroase și pe o clasificare și interpretare mai obiective a materialelor și datelor descoperite. În această nouă orientare se încadrează săpăturile lui László Ferenc de la Ariușd, desfășurate într-o primă etapă între 1907 și 1913 și reprezentînd în spațiul larg est-european primele investigații metodice de mare amploare într-un obiectiv al neoliticului cu ceramică pictată de tip Ariușd-Cucuteni-Tripolje. Faptul că împrejurări de caracter general și particular au făcut ca săpăturile din 1909—1910 ale lui Hubert Schmidt la Cucuteni să capete pe plan intern și internațional un răsunet mai mare, umbrind prin larga difuzare a rezultatelor și prin prestigiul autorului lor, pe cele de la Ariușd, nu trebuie să ne oprească de a restabili retrospectiv desfășurarea reală a străduaniilor de a elucida o pasionantă problemă a istoriei străvechi a spațiului Carpato-dunărean.

DATE PRELIMINARE DESPRE REZULTATELE SĂPĂTURILOR DE LA ARIUȘD 1968-1973

EUGENIA ZAHARIA

Cercetările care s-au făcut în ultimii ani în domeniul arheologiei și istoriei neoliticului în general, dar mai ales pentru etapa veche și mijlocie, au dus la necesitatea reluării săpăturilor în așezările culturilor cu ceramică pictată de la Cucuteni și Ariușd.

Reluarea săpăturilor de la Ariușd, ca și a celor de la Cucuteni, au avut ca scop, în principal, reexaminarea situației stratigrafice și a materialului ceramic.

La data la care s-au făcut cercetările de la Ariușd și de la Cucuteni, interesul și preocuparea o constituia în principal ceramica pictată. Aceasta nu numai pentru că ceramica pictată constituia noutatea și toate eforturile de înțelegere se concentrau asupra ei, dar și pentru că în cursul unor cercetări niciodată o descoperire arheologică nu se poate valorifica de la început în toate aspectele și implicațiile ei de ordin istoric.

În măsura în care descoperirile s-au înmulțit, s-a lărgit cercetarea și interesul asupra altor elemente din cuprinsul civilizației Cucuteni—Ariușd.

Ar fi să menționăm ca exemplu, măcar descoperirile și cercetările care privesc perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului, pentru a înțelege de ce în momentul de față, categoria ceramică nepictată din cuprinsul culturilor cu ceramică pictată, a căpătat o așa de mare însemnătate.

Cercetările au în vedere cunoașterea cît mai temeinică a fondului etnic și cultural de la sfîrșitul epocii neolitice, care împreună cu elementele noi venite dinspre răsărit, au dus la noua sinteză etnică, linguistică și culturală, aceea a indoeuropenilor. Noua sinteză etnică de limbă indoeuropeană, însemnează istoric fixarea pentru totdeauna în teritoriul Daciei istorice nord-dunărene, a populației cunoscută sub numele de traci.

Datele pe care le prezentăm se referă la stratigrafia depunerilor de la Ariușd și sînt rezultatul unor săpături restrînse făcute în regiunea nord-vestică a cunoscutei așezări de la Ariușd, între anii 1968—1973. În strînsă legătură cu stratigrafia depunerilor vom prezenta foarte pe scurt și datele principale care privesc ceramica, subliniind mai ales prezența categoriei nepictate, aproape necunoscută și nevalorificată de cercetările mai vechi ale arheologiei românești.

Cele mai vechi resturi de locuire în așezarea de la Ariușd aparțin paleoliticului și sînt semnalate de trei unelte microlitice; urmează depunerea Ariușd, rezultat al unei intense locuiri pe platou, dar mai ales pe marginea lui de nord, nord-vest și nord-est. Locul de așezare a fost pregătit și curățat printr-o defrișare, ale cărei urme sînt probabil două depuneri foarte subțiri de cenușă curată, existente în regiunea de margine a platoului, peste lutul viu. S-au amenajat apoi două terase largi, rezervîndu-se în marginea celei de a doua un prag înalt de 1,30 m și lat de 1,20—1,30 m, avînd în fața lui, adică spre așezare, o groapă ca de par, umplută cu același lut verzui, steril de orice rest arheologic. Acest prag s-a observat într-o secțiune de aproximativ 2,50—3,00 m, în lărgimea săpăturii —; vom urmări în săpăturile viitoare dacă pragul se continuă, același lucru și în legătură cu groapa, de aceasta depinzînd și interpretarea acestor două elemente. Nu insistăm mai mult asupra acestui prag de lut, deoarece datele de care dispunem în momentul de față nu sînt suficiente pentru a ne asigura o bună judecată a situației și deci și o justă interpretare. Depunerile care conțin resturi de locuire in situ se găsesc pînă la acest prag, peste acesta și dincolo de el fiind numai depuneri curse pe pantă.

Prima locuire Ariușd ocupă atît platoul cît și terasele, formînd o depunere verde-cenușie, cu pete galbene și cafenii, rezultate din putrezirea unor materiale, depunere în care s-au deosebit trei nivele de locuire (I, II, III). Aceste trei nivele de locuire sînt mai groase și mai clar diferențiate pe terase, decît pe marginea platoului. La baza primului nivel de locuire s-au găsit mai multe gropi, dintre care unele în formă de sac, adînci de 1,60 m; le considerăm gropi de gunoi; altele mari, oval-neregulate și mai puțin adînci de 0,60 m, uneori doar ca niște alveolări (ad. 0,25—0,30 m) sînt legate de vetre slab arse și fără podea de pietre, de depuneri de cenușă și cărbuni, de aglomerări de fragmente ceramice și oase de animale, scoici și melci, de bucăți de chirpic și de pămînt ars. Nivelul al doilea de locuire s-a diferențiat în principal prin prezența unei vetre pe podea de pietre mărunte; nivelul acesta al II-lea este caracterizat prin prezența cărbunelui în cantitate mai mare decît în celelalte nivele și prin bogăția fragmentelor ceramice și a oaselor de animale.

Cel de al treilea nivel de locuire are o depunere mai deschisă la culoare și conține mai mult chirpic. Pînă acum nu s-a întîlnit nimic in situ la bază.

Locuințele acestor prime trei nivele de locuire, instalate pe terase și în gropile sau alveolările semnalate mai sus, au fost colibe ușoare cu lipitură de chirpic, din care au rămas numai bucăți rulate în depunere, **dar nu dărîmături masate.**[1]

După aceste trei nivele de locuire urmează șase depuneri de nivelare, dintre care numai una ar fi susceptibilă de a reprezenta un nivel de locuire **in situ,** datorită unor locuri arse, de vatră :

1. strat subțire de 10—11 cm de pămînt **galben-cenușos** care se întinde de pe platou deasupra celei de a doua terase, în marginea blocului de lut. Conține foarte puține și mărunte fragmente ceramice;

2. **cenușos-cărbunos,** strat gros de 20—30 cm de pămînt foarte **cenușos** și foarte **cărbunos,** în unele regiuni cuprinzînd multe fragmente de chirpic rulate. Acoperă direct blocul de lut și se continuă și pe pantă, suprapunînd în această regiune, pe pantă, prima depunere de pantă care este **cenușoasă cu bucăți de chirpic rulate.** În cuprinsul acestei depuneri, dar numai în regiunea terasei pînă la blocul de lut, sînt uneori pete mari sau porțiuni restrînse de arsură;

3. urmează o depunere groasă de 20—40 cm, **galbenă-cenușos cu vărgi de cenușă** curată;

4. depunere din bucăți de **chirpic masat,** groasă de 10—15 cm, existentă deasupra primei terasări, doar pe o porțiune de aproximativ 2 m;

5. depunere **galben-cenușoasă cu vărgi de luat galben;** la baza depunerii s-au găsit **porțiuni de arsură in situ,** fără lipitură. Depunerea conține fragmente ceramice și oase de animale;

6. în unele regiuni există și o a șasea depunere galben-cenușoasă cu aglomerări de cenușă. Conține multă ceramică.

După aceste șase depuneri de nivelare, deocamdată lipsite de resturi in situ de locuire, urmează alte două depuneri, care corespund ultimelor două nivele de locuire, IV și V; amîndouă, dar mai ales ultimul nivel de locuire, sînt caracterizate prin resturi de chirpic masate, provenite din dărîmarea pereților. Aceste mase de chirpic acoperă vetre și vase sparte pe loc (nivelul IV = II de sus în jos, sau depunere de pămînt negru măzăros; nivel V = I de sus în jos, cenușos roșcat).

---

[1]) Am marcat cu I primele trei nivele de locuire, deoarece ele nu se pot diferenția în regiunea de margine a platoului.

In regiunea primei terasări, în continuarea marginei platoului, locuințele ultimului nivel de locuire sînt adîncite în depunerea anterioară (IV măzăros-) ; de aceea, acest strat de cultură (IV) lipsește din regiunile locuinței cu chirpic massat a ultimului nivel de locuire Ariușd.

Depunerile arheologice situate în pantă, în regiunea de la vale de marginea sau blocul de lut, sînt în număr de cinci, dintre care patru aparțin culturii Ariușd ; cea de a cincea depunere, și ultima, aparține locuirii Schneckenberg, prezentă numai în această regiune de margine a terasei.

Cele patru depuneri Ariușd din pantă sînt caracterizate prin cantitatea foarte mare de cenușă și prin lipsa totală a oricărui rest de locuire in situ. Conțin foarte multă ceramică, oase de animale și bucăți de chirpic. Acestea sînt următoarele în ordinea depunerii lor :

1. cenușos cu chirpic ;
2. cenușos-cărbunos cu chirpic ;
3. galben-cenușos cu pete mici de lut galben — corespunde depunerii galben-cenușos cu vărgi de lut galben ;
4. depunere plină de bucăți mari de chirpic (dărîmătură de casă, nivelul V) în care s-au găsit fragmente ale unui pahar de tip Fedeleșeni ;
5. depunere cenușos-roșcată cu ceramică Schneckenberg ; conține și oase de animale și multe bucăți mărunte de chirpic.

Ceramica rezultată din săpăturile de la Ariușd are un caracter unitar, datorită prezenței în toate nivelele de locuire a celor trei categorii ceramice : 1. cea comună, în care intră vasele mari de provizii, castroanele de diferite forme și mărimi decorate cu barbotină și impresiuni ; 2. ceramica decorată cu caneluri lungi, alveole și motive incizate de tradiție, caracter precucutenian tîrziu ; 3. ceramică pictată bicrom (protocucuteni) și tricrom de caracter Cucuteni A.

Ceramica pictată tricrom se găsește pe toată durata dezvoltării culturii Ariușd (ne referim strict la cercetările de la Ariușd și în general la datele cunoscute pînă azi în legătură cu cultura Ariușd). De-a lungul dezvoltării ei s-au observat elemente de evoluție de ordin tipologic privind formele și decorul celor trei categorii ceramice, elemente care se deosebesc de la un nivel la altul. Despre acestea nu vom stărui, deoarece ceramica nu este încă întregită și nici studiată.

S-au observat de asemenea elemente avansate în ceea ce privește stilul de pictură ; ne vom referi în special la elemente de pictură monocromă cu brun și bicromă, brun cu alb.

Ceramica pictată tricrom — arsă roșu cărămiziu — este caracterizată prin benzile înguste, rezervate cu alb din fond, benzi care se acoperă

cu roșu și se tivesc cu brun (Fig. 1,1). De obicei benzile sau petele albe sînt mai late decît cele roșii, iar liniile brune care tivesc sînt subțiri. Mai rare sînt cazurile în care se folosesc două culori, alb și brun, date pe fondul de ardere al vasului -- care în acest caz nu are nici un rol —, în valori egale, fie dungi alternative (Fig. 1,3), fie panouri albe alternînd cu panouri de culoare brună, albul fiind intens, iar brunul din benzi înguste (Fig. 1,2).

Un alt element întîlnit foarte rar este decorul din benzi sau panouri hașurate cu brun și roșu pe fond alb-gălbui, elemente care stilistic sînt proprii perioadei A—B din dezvoltarea culturii Cucuteni (Fig. 1,7).

Mai numeroasă decît prima categorie este ceramica canelată și pictată cu alb, de caracter proto-Cucuteni-Ariușd.

Din cea de a treia categorie, ceramica nepictată, cele mai interesante sînt cupele decorate cu impresiuni. Ele apar din primul și pînă în ultimul nivel de locuire Ariușd deosebindu-se prin elemente de formă și decor. Sînt cupe de formă sferică în regiunea umărului și tronconice spre fund; gura largă este ușor adunată printr-o margine mică rotunjită, ușor îngroșată, uneori și puțin îndoită; sînt lustruite în interior și pe marginea exterioară pînă la umăr, adică pe toată regiunea decorată; imediat sub această zonă, vasul este acoperit cu barbotină fină, organizată în vărgi sau grunjoasă uniform („calcio vechio"). Sînt arse cenușiu-castaniu pătat. Decorul lor constă din 1—4 șiruri de impresiuni drepte sau aplecate, de obicei ordonate în căpriori (Fig. 2). Unele au pe corp mici tortițe sau mici proeminențe pline. Formele mai tîrzii sînt caracterizate prin marginea articulată de o șănțuire exterioară și o fațetare oblică pe fața interioară (Fig. 2, 10).

Impresiunile care formează decorul acestor vase sînt identice cu cele de pe ceramica de la Zăbala, cultură din perioada de trecere. Aceleași cupe sînt și mai strîns legate, atît prin formă cît și prin decor, de dezvoltarea culturii Coțofeni, în ale cărei etape timpurii întîlnim elemente asemănătoare celor din etapa ultimă a culturii Ariușd.

Așezarea de la Ariușd se află într-o etapă relativ tîrzie din dezvoltarea culturii Ariușd, considerată astfel în principal prin prezența ceramicei pictate tricrom, de stil Cucuteni A, păstrînd încă în nivelele vechi și decor incizat de caracter precucuteni tîrziu. Ceramica tricromă, deși apare încă din primul nivel de locuire, este cea mai restrînsă categorie, păstrîndu-și acest loc și rol pînă la sfîrșitul dezvoltării sale, sfîrșit marcat de prezența în ultimul sau în penultimul nivel de locuire, a unui pahar de stil Fedeleșeni (găsit în depunerea pe pantă). În legătură cu ceramica tricromă din cultura Ariușd, trebuie ținut seama că, deși prezentă în toate etapele

cunoscute pînă azi iar uneori în aspecte foarte evoluate ale stilului A, ea rămîne pînă la sfîrșit, numeric, cea mai restrînsă categorie. Din punct de vedere al motivelor, stilul tricrom din cultura Ariușd folosește cu precădere meandrul și elemente de ordin meandric.

Începuturile culturii Ariușd, pe baza datelor cunoscute pînă azi, se așează la un nivel deplin format și maturizat al stilului tricrom și se încheie la apariția ceramicei cu toarte pastilate. Un fragment dintr-o ceașcă cu o astfel de toartă s-a găsit prinsă în chirpicul unei locuințe care aparține ultimului nivel de locuire Ariușd (ceașca cu umărul articulat, buza crestată, toarta puțin supraînălțată). Tipologic fragmentul corespunde nivelului C_2 a de la Băile Herculane.

Cercetările viitoare vor avea, printre altele, și scopul de a duce la descoperirea etapelor primare, de constituire a culturii Ariușd.

DONNÉES PRÉLIMINAIRES SUR LES NOUVELLES FOUILLES D'ARIUȘD.

RÉSUMÉ

Les dernières fouilles archéologiques faites dans les établissements à céramique peinte ont mené à la nécessité de reprendre les recherches à Cucuteni et à Ariușd.

Les nouvelles fouilles d'Ariușd ont eu comme but a réexaminer la situation stratigraphique et a déterminer la céramique au point de vue des catégories et des styls de peinture.

Les nouvelles données sur les fouilles d'Ariușd sont le resultat des recherches faites entre les années 1968—1973, dans la région nord et nord-ouest de la station éponyme.

Les restes archéologiques d'habitat **in situ,** occupent le plateau et ses régions marginales aménagées en deux terrasses. On a distingué cinq couches d'habitation (avec des restes in situ à la base), qui occupent les bords du plateau et les terrasses jusqu'au seuil (un bloc) aménagé aussi du sol jaune. Au de la de ce bloc on n'a pas recontré que des couches archéologiques considérées de nivelage et de pente, à cause du manque d'aucun reste d'habitation **in situ.**

Les premiers trois niveaux d'habitat sont caratèrisés par des couches de couleur vert-cendré à taches marron, résultées probablement de la putréfaction de restes végétaux.

Les habitations de ces trois couches sont de huttes, quelquefois un peu enterrées (entre 15—70 cm de profondeur). Beaucoup de tessons, de morceaux de torchis, du charbon, des esgargots, et des coquilles sont agglomérés auprès des âtres.

Les deux dernières couches d'habitation — mais spécialement la dernière —, sont caractèrisées par de grandes habitation au niveau du sol, aux parois solides en torchis.

La céramique résultée des fouilles d'Ariuşd garde le même caractère tout au long du son dévéloppement par la présence de trois catégories: 1. la céramique grossière de grandes vases de provision et des écuelles barbotinées et décorées d'impressions ; 2. la céramique décorée de large cannelures, d'alvéoles et de motifs incisés de caractère précucuténien; 3. la céramique peinte bicrome et tricrome.

Pour avoir un terme de comparaison avec le developpement du Cucuteni A, nous signalons la découverte de qeulque tessons de styl tardif Fedeleşeni, trouvés dans les dépôts finales d'Ariuşd.

Au point de vue stylistique la peinture contient des éléments avancés, qui annocent les etapes intermédiares. La même situation est constatée en ce qui regarde les écuelles décorées d'impressions; des étapes· anciennes aux étapes finales on remarque des traits distincts au p. de v. du décor et de la form. Le décor des écuelles sera rencontré dans les civilisations de l'époque de transition, Zăbala et Coţofeni, à la constitution desquelles l'étape finale de la civilisation d'Ariuşd a contribué.

La fin de la civilisation d'Ariuşd est signalée par la présence d'un fragment de tasse à l'anse à pastille.

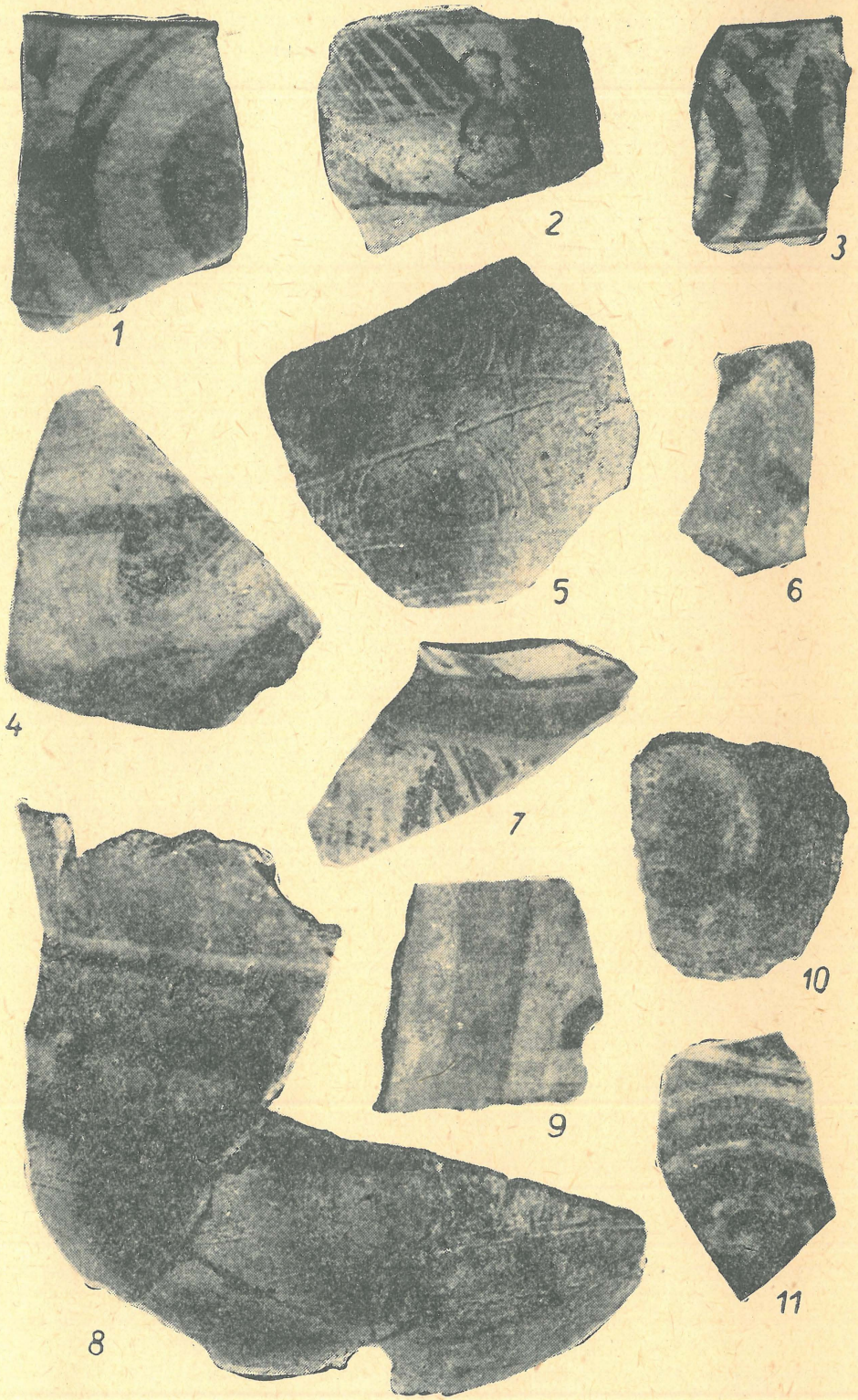

Fig. 1 — Fragmente ceramice din așezarea de la Ariușd : I, 4, 9, fragmente ceramice pictate, benzi înguste sau mai late rezervate cu alb și tivite cu

negru ; 2, fragment ceramic pictat cu brun și alb în panouri, albul intens din benzi înguste alăturate ; 3, fragment pictat cu alb și negru, benzi înguste în valori egale ; 6, fragment pictat cu negru benzi înguste haşurate în scăriță, rezervate cu alb ; 7, fragment pictat cu negru pe alb, benzi înguste și haşuri subțiri cu roșu ; 5, 8, 10, fragmente ceramice decorate cu caneluri și incizii ; II, fragment pictat tricrom, de stil Fedeleșeni.

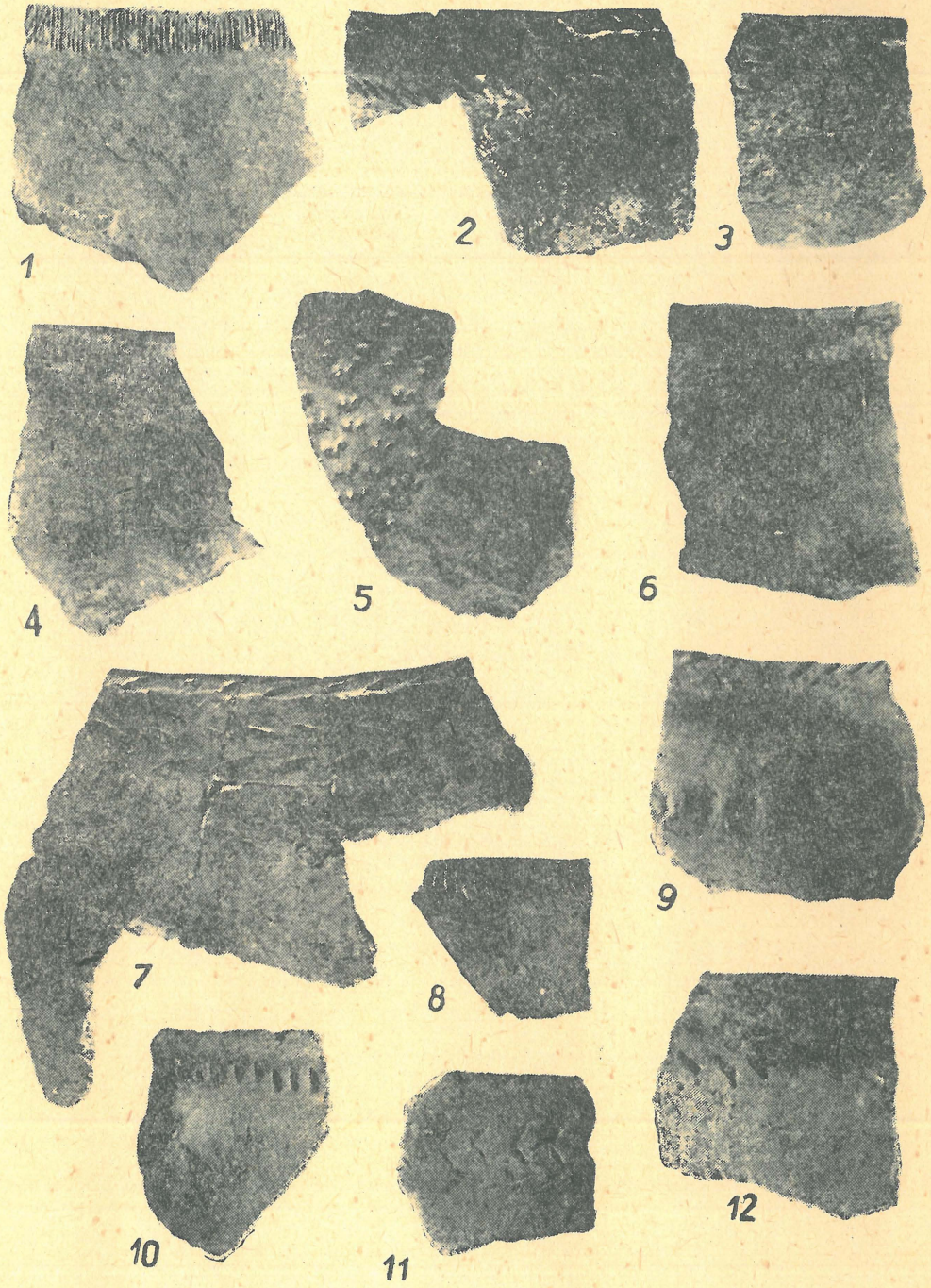

Fig. 2 — I—12, fragmente ceramice decorate cu impresiuni.

IMPORT CUCUTENIAN ÎN ARIA CULTURII ARIUȘD

SZÉKELY ZOLTÁN

Au trecut aproape o sută de ani, de cînd lumea științifică — prin cercetările lui I. Teutsch[1], continuate apoi în mod științific de către dr. László Ferenc[2] a luat cunoștință despre așezarea neolitică de la Ariușd, situată în valea Oltului, în colțul sud-estic al Transilvaniei. Așezarea a devenit eponimă pentru o întreagă cultură neolitică, care a fost atestată mai întîi în Transilvania, numai la cotul Oltului (în județul Covasna). În urma cercetărilor recente s-a dovedit că ea a avut o rază de întindere mai vastă, fiind atestată și în regiunile învecinate (jud. Harghita și Mureș)[3]. Origina, precum și etapele ei de dezvoltare a format obiectul multor discuții și cercetătorii nu sînt convinși nici în prezent că problema acestei culturi este definitiv rezolvată.

Cercetările lui László, abandonate în anul 1925, au fost continuate numai după eliberarea patriei noastre, Muzeul din Sf. Gheorghe avînd la dispoziție un fond corespunzător pentru cercetări arheologice. În urma acestei situații favorabile au fost întreprinse o serie de cercetări ale culturii Ariușd, cunoscute sau necunoscute de László, ca de ex. la Doboșeni, Moacșa, Cernat Leț, Ciomortan etc., care ne-au furnizat date noi pentru elucidarea acestei probleme. În urma cercetărilor efectuate s-a dovedit că cultura Ariușd în această regiune nu a fost cea mai veche cultură neolitică, ea fiind precedată de alte culturi, Criș, ceramica liniară, Boian — faza Giulești și cea precucuteniană — faza Zănești[4], încadrîndu-se în epoca neolitică dezvoltată. Săpăturile reluate recent la Ariușd, precum și unele noi așezări ale culturii cu ceramică pictată, descoperite pe teritoriul județului Covasna, ca la Sînzieni, ne-au făcut cunoscute legăturile ce au existat în această epocă între Transilvania și regiunea de dincolo de Carpați. În următoarele vom prezenta unele rezultate obținute în așezările de la Ariușd și Sînzieni.

Începînd din anul 1970 săpăturile de la Ariușd au fost reluate de către Muzeul din Sf. Gheorghe în colaborare cu Institutul de Arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România. Lucrările sînt conduse de un colectiv sub conducerea profesorului Ion Nestor. În cursul lucrărilor, în anul 1972, cu ocazia desvelirii resturilor unei locuințe de suprafață (casa A/1/971), pe panta de vest a așezării, printre fragmentele de vase au fost găsite cîteva, care în privința decorului diferă de cele obișnuite ale culturii Ariușd. Acestea sînt următoarele : 1. fragment din buza unui pahar ornamentat cu dungi roșii înguste încadrate cu negru pe fond alb. În interior toată suprafață este acoperită cu alb (Fig. 1/2, 4), 2. fragment din umărul unui pahar ornamentat, pe fond închis brun, cu dungi înguste albe și cu motive de culoare roșie (Fig. 1/1), 3. fragment din umărul unui pahar cu decor din benzi albe încadrate cu negru pe fond gălbui (Fig 1/3).

Pe partea vestică a comunei Sînzieni, lîngă ultimele case, se ridică un promontoriu, cunoscut sub denumirea de „Movila de la Orbó". Pe acest loc prof. Ötvös Gyula, membru al cercului de prieteni ai muzeului, a descoperit o așezare Ariușd. În urma acestei descoperiri, în anul 1972, terenul a fost sondat cu un șanț de verificare. Secțiunea arată următorul profil : sub humusul negru gros de 20 cm, a urmat un strat de cultură de culoare brun-cenușie gros de 0,90 m, după care a urmat nisip galben. În stratul de cultură, în afară de fragmente de vase Ariușd, au fost găsite unele, care sînt altfel ornamentate decît cele cunoscute pînă acum în această cultură.

Din punctul de vedere al ornamentelor, materialul ceramic se poate împărți în următoarele grupe : Grupa A, fragmente de vase decorate pe fond roșu cu benzi albe încadrate cu negru, sau pe fond alb-gălbui închis cu dungi negre (Fig. 2/3, 5).

Grupa B, fragmente de vase ornamentate pe fond alb deschis cu dungi brune, sau pe fond brun-roșu dungi albe încadrate cu negru (Fig. 2/2, 4). Grupa C, fragmente de vase decorate pe fond roșu cu dungi negre late, alternate cu linii albe (Fig. 1/5).

Grupa D, fragment de vas cu decor pe fond alb cu dungi brune (Fig. 2/1).

Fragmentele de vase de la Ariușd și ceramica grupei A din așezarea de la Sînzieni aparțin după decor sfîrșitului etapei Cucuteni A3[5], avînd aspectul ceramicii cunoscute din așezarea de la Fedeleșeni [6]. Celelalte fragmente de vase din grupa B și C de la Sînzieni pot fi considerate ca aparținînd fazei A—B a culturii Cucuteni. Grupa B a ceramicei de la Sînzieni

arată un aspect de stitlul B1 a fazei A—B a culturii Cucuteni; iar grupa C reprezintă stilul Y 3. Fragmentul din grupa D are mai mult aspectul fazei Cucuteni B.

Din cele relatate mai sus deocamdată se poate trage următoarele concluzii cu privire la cultura Ariușd :

1. Cuprinde un spațiu mult mai vast, după cum au crezut acum 50 de ani primii cercetători ai acestei culturi.

2. În procesul ei de dezvoltare au fost mai multe etape [7], ca și în cultura Cucuteni.

3. Brîul Carpaților nu a format un perete despărțitor, făcîndu-se în neolitic un contact de schimb și cultural între populația care a locuit pe ambele versante ale Carpaților prin pasul Oituzului și al Bicazului.

Săpăturile de la Ariușd nu sînt terminate, iar la Sînzieni s-a făcut numai un sondaj de verificare. Sperăm că rezultatele săpăturilor viitoare vor rezolva geneza și procesul de dezvoltare al acestei culturi, ai cărei purtători au dat dovadă de un înalt nivel tehnic în domeniul ceramicii, care prin eleganța formelor de vase și frumusețea decorului este cea mai dezvoltată cultură din neolitic în bazinul Carpaților.

Cucuteni-i hatás az Erősdi műveltségben

Majdnem egy évszázad telt el azóta, hogy a tudományos világ Teutsch Gyula által megkezdett és dr. László Ferenc által tudományosan folytatott kutatásai révén tudomást szerzett Erdély dél-keleti részében az Olt völgyében lévő Erősdi őskori településről. A település névadóvá vált egy újabb kőkori műveltség számára, mely először Erdélyben, csak az Olt kanyarulatában, Kovászna megyében vált ismertté. Az újabb kutatások nyomán bebizonyosodott, hogy nagyobb területen terjedt el, ugyanis a nyomai a szomszédos vidéken (Hargita és Maros megyében) is előkerültek. Eredetét, valamint fejlődésének folyamatait sokat vitatták és most is úgy tekintik a kutatók, hogy a kérdés nincs lezárva. Az 1925-ben László által félbehagyott kutatásokat csak hazánk felszabadulása után lehetett folytatni, amikor is a Sepsiszentgyörgyi Múzeum elegendő kutatási alapot kapott. E kedvező körülmény folytán a László által ismert vagy nem ismert Erősdi műveltségi településeken mint Száldobos, Maksa, Csernáton, Lécfalva, Csíkcsomortán, kutatások történtek s ezek sok fontos új adatot szolgáltattak a kér-

dés megoldására. A kutatások nyomán nyilvánvalová vált, hogy az Erősdi műveltség vidékünkön a neolitikumnak nem a legrégibb műveltsége, megelőzték más, mint a Körös, vonaldíszes, a Boian giulești-i fázisa, valamint a precucuteni-i műveltség Zaneşti-i fázisa és korban a virágzó neolitikumba tartozik. Az újrakezdett erősdi ásatások valamint Kovászna megye területén talált új festett kerámiás települések, így pl. Kézdiszentléleken ismertté tették Erdély és a Kárpátokontúli területek e korbeli kapcsolatait. A következőkben Erősdön és Kézdiszentléleken végzett kutatásaink egyes részlet eredményéről számolunk be.

1970-től kezdve Erősdön a sepsiszentgyörgyi Múzeum a R.SZ.K. Politikai és Társadalmi Tudományok Akadémiája Régészeti Intézetének a közreműködésével az ásatásokat újrakezdte. A munkálatokat Ion Nestor egyetemi tanár vezetése alatt egy munkaközösség végzi. 1972. évben az ásatás folyamán egy lakóház feltárása alkalmával (A/1/971 jelzésű lakás) a település nyugati oldalán az edénycserepek között néhány olyan is került elő, mely díszítés szempontjából elüt a jellegzetes erősdi kerámiától. Ezek a következők: 1. Egy pohár szájperemének a töredéke, fehér alapon feketével keretezett keskeny vörös sáv díszítéssel. A belső részt fehér festés takarja (1. kép, 2, 4); 2. Sötét barna alapon fehér keskeny csíkok és vörösfestésű motívumok díszítik egy másik pohár peremtöredékét (1/1. kép); 3. Barna alapon feketével keretezett fehér sávos díszítésű pohár hasi töredéke (1. kép, 1.).

Kézdiszentlélek nyugati részén a falú utolsó házai mellett egy „Orbai domb" néven ismert magaslat emelkedik. Ezen a helyen Ötvös Gyula tanár, a múzeum baráti körének tagja, egy erősdi tipusú települést talált. Ennek nyomán a település területén hitelesítő árkot huztunk. A sánc metszete a következő rétegződést mutatta: a 20 cm vastag termőföld alatt egy 0,90 m vastag barnás szürke kultúrréteget sárga homok követett. A kultúrrétegben az eddig ismert erősdi típusú edénytöredékeken kívül olyanok is kerültek elő, amelyeken elütő díszítés volt.

A díszítés alapján a kerámia anyag a következő csoportokra oszlik: A. csoport. Az edénytöredéket vörös alapon feketével keretezett fehér sávok vagy sötét sárgás, fehér alapon fekete sávok díszítik. (2. kép, 3,5.). B. csoport: Világos fehér alapon fekete sávok vagy vörös alapon feketével keretezett fehér sávok a díszítő elemek (2. kép, 2, 4.). C. csoport: A díszítés vörös alapon széles fekete sávokat fehérek váltják (1. kép, 5.). D. csoport: Edénytöredék, amelyet barnás fehér alapon fekete sávok és vonalak díszítenek (2. kép, 1.).

Az erősdi edénytöredékek, valamint a kézdiszentléleki település A. csoportba tartozó edényei a díszítés alapján a Cucuteni A 3 végére tartoznak, a Fedeleşeni-i település kerámia anyagával egyezik[6]. A kézdiszentléleki B. és C. csoportba tartozó edénytöredékek a Cucuteni-i műveltség A—B fázisába tartoznak. A B. csoport a kézdiszentléleki településről a B_1. stílust mutatja a Cucuteni műveltség A—B. fázisából. A C. csoport pedig a γ_3 stílust képviseli. A D. csoportbeli töredék Cucuteni B. fázisra mutat.

A fent elmondottakból a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az erősdi műveltség sokkal nagyobb területen terjedt el mint ahogy 50 évvel ezelőtt e műveltség első tanulmányozói gondolták.
2. Fejlődése több fázist ölel fel akárcsak a Cucuteni-i műveltség.
3. A Kárpátok hegylánca nem volt elválasztó fal, ugyanis az újabb kőkor folyamán az Ojtozi- és a Békási-szorosokon keresztül állandó kereskedelmi-művelődési kapcsolatok voltak a Kárpátok mindkét lejtőjén élt népek között.

Az erősdi ásatások még tartanak, Kézdiszentléleken pedig csak hitelesítő sáncot huztunk. Az elkövetkező ásatások fogják megoldani e műveltség eredetét, valamint fejlődési folyamatát, amelynek hordozói a neolitikum folyamán a Kárpát medencében igen szép és formagazdag kerámiát hoztak létre.

RÉSUMÉ

Pendant les fouilles entreprises à la station néolithique d'Ariuşd á été découverte céramique appartenant à la phase Cucuteni A 3. Le sondaje effectué à Sînzieni (district Covasna) dans la station néolithique, où furent découvertes de vases qui ont l'aspect de la céramique de l'établissement de Fedeleşeni, phase A—B de la civilisation de céramique peinte Cucuteni montre, que la culture d'Ariuşd dans la Transilvanie avait les même phases d'évolution, que celle de Cucuteni.

BIBLIOGRAFIE

1. Jelentés a Sepsiszentgyörgyi Múzeum 1907 évi állapotáról, 1908, 15.
2. Ibidem, Jelentés a múzeum 1908 és 1909 évi állapotáról, 1910, 39—42, Jelentés 1910 és 1911 évi állapotáról, 1912, 50—61 Dolgozatok, II. 1911, 175—25, V. 1914, 279—417, Arch. Ert. XXXII. 1912 57—68, Dacia, I. 1925, 1—27.

3. **ST. KOVÁCS,** în Dolg. VI. 1915, Z. Székely, în Materiale VI. 1959, 187—88, în ALUTA 1970.
4. **Z. SZÉKELY,** Săpăturile de la Leț-Varheghiu, 1951, 19—20.
5. Istoria României, I. 1960, p. 66.
6. **Informația primită de la E. Zaharia,** mulțumind pe această cale.
7. **Z. SZÉKELY,** Contribution à l'ètude du dévelopement du Néolitique dans la Transilvanie sud-orientale, Atti del VI Congresso Internazionale della Scienze Preistoriche o Protostoriche, vol. II. Roma, 965. 271—272.

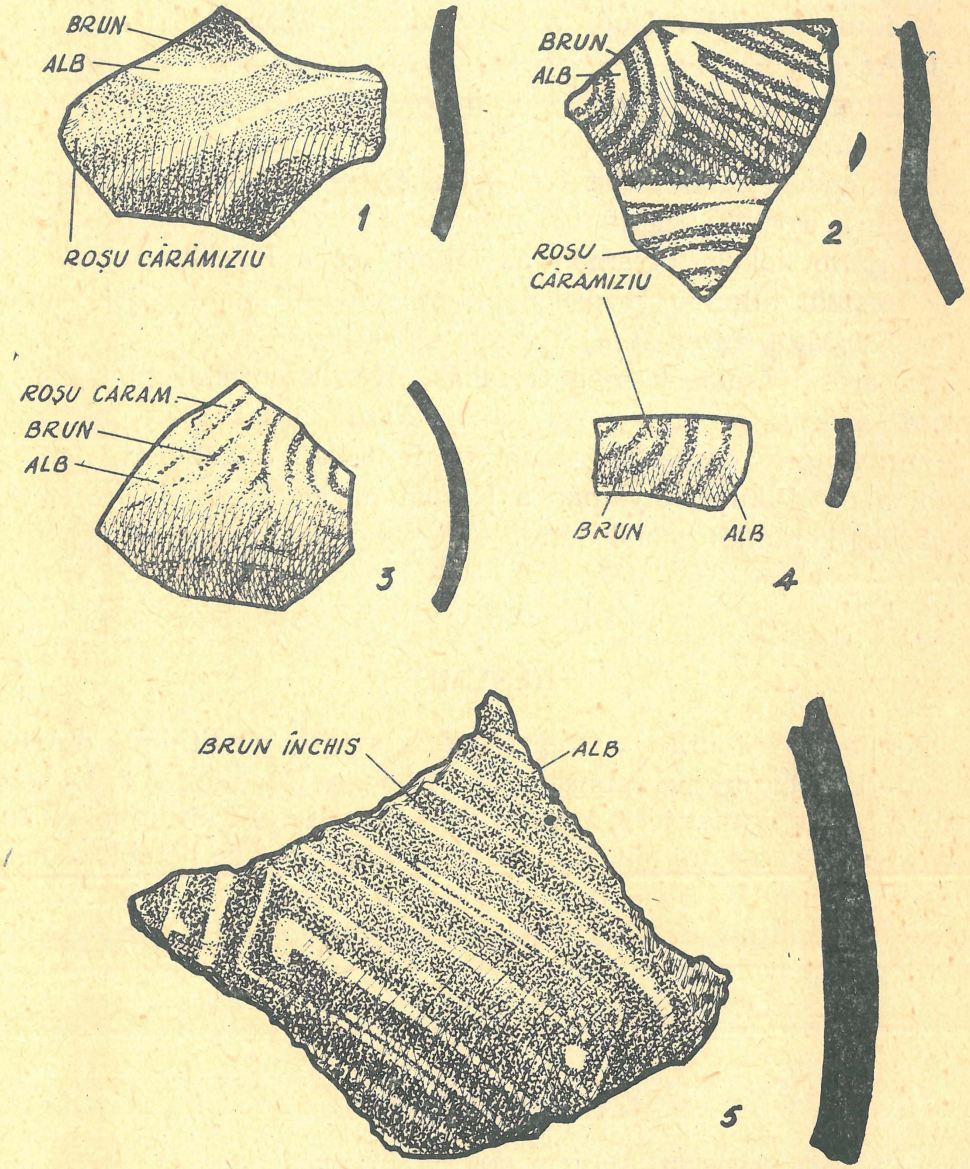

Fig. 1. kép, 1—4. Fragmente de vase de la Ariușd — Edénytöredék Erősdről, 5. Fragment de vas de la Sînzieni — Edénytöredék Szentlélekről.

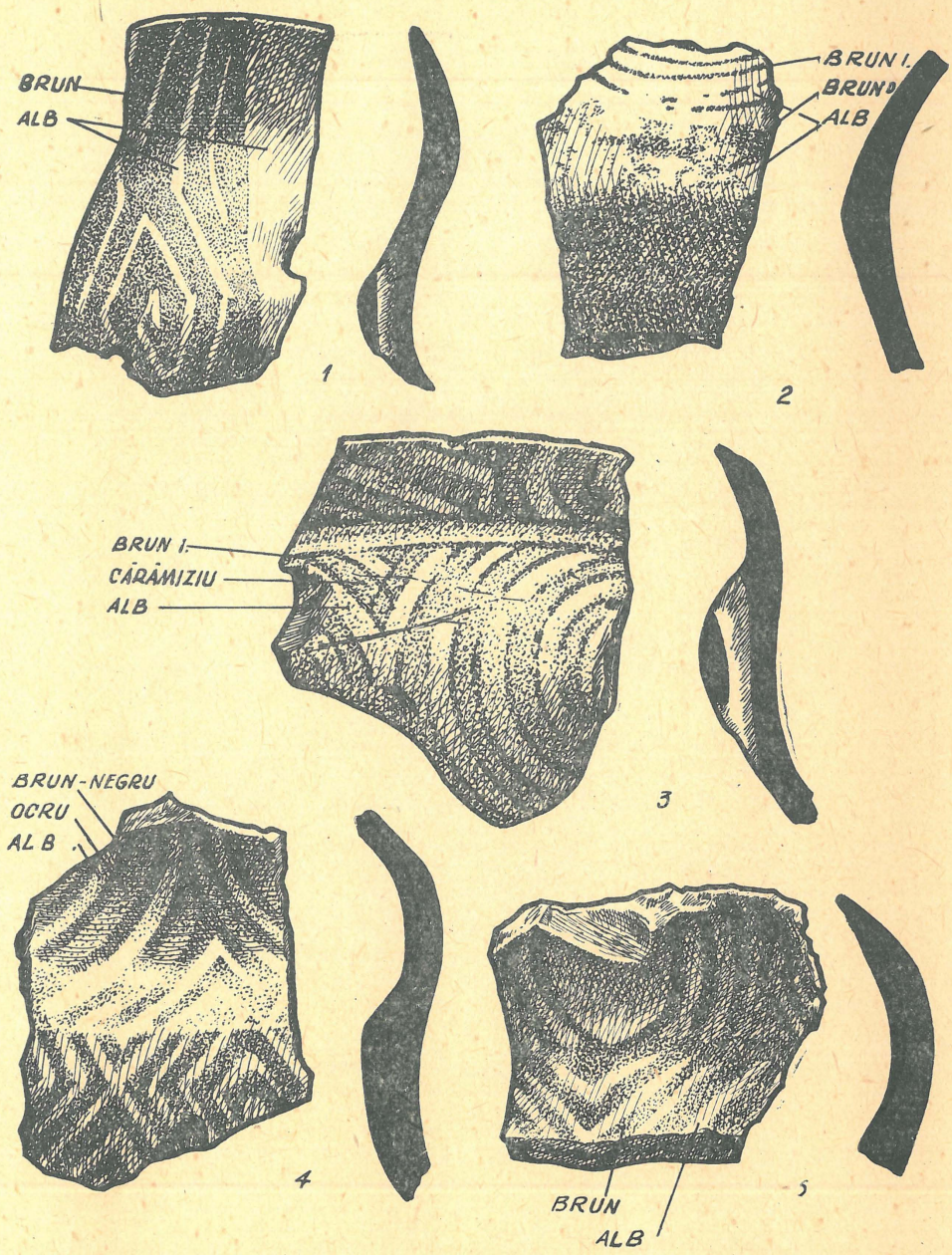

Fig. 2. kép, 1—5, Fragmente de vase de la Sînzieni — Edénytöredékek Szentlélekről,

CÎTEVA DATE DESPRE AȘEZAREA DE TIP ARIUȘD DE LA FELDIOARA

EUGEN COMȘA

Cu prilejul Simpozionului cultural Ariușd și a comemorării apreciatului arheolog ardelean Ferencz László, care a adus o contribuție deosebită la studierea așezării de la Ariușd [1], socotim util să aducem la cunoștința specialiștilor observațiile făcute în cursul săpăturilor efectuate în 1963 și 1965 la Feldioara [2], jud. Brașov.

Cercetările noastre s-au desfășurat pe Dealul Cetății, în special, pe panta de sud a acestuia. Pe platforma dealului și pe panta amintită s-au descoperit în straturi de cultură clar delimitate urme de locuire și materiale aparținînd culturilor: Criș [3], Boian și Cucuteni-Ariușd din epoca neolitică, urmează cele din perioada de tranziție la epoca bronzului, unele aparținînd orizontului cu torți pastilate[4] și altele culturii Coțofeni, apoi cele de tip Glina-Schneckenberg de la începutul epocii bronzului. Din cursul epocii fierului avem documentate atît materiale hallstattiene, cît și din epoca geto-dacică (din sec. II — î.e.n.) [5]. Seria depunerilor arheologice se încheie cu stratul feudal tîrziu.

Din bogata succesiune a straturilor de cultură din complexul de la Feldioara, aici ne vom opri asupra celui conținînd materiale de tip Cucuteni-Ariușd, pe care le vom analiza și din punct de vedere istoric, de fiecare dată în contextul ansamblului descoperirilor de acest tip din Transilvania.

Pe panta de sud a Dealului Cetății a fost săpată o suprafață relativ restrînsă realizîndu-se un profil de 8 m lungime, care ajungea pînă la 2,17 m adîncime. În porțiunea respectivă a complexului arheologic, la limita superioară a depunerilor este un strat subțire de pămînt negru vegetal, amestecat cu moloz, cu bucăți de olane și cu fragmente de cărămizi feudale

tîrzii, alunecate pe pantă. Sub el urmează direct stratul cu materiale de tip Cucuteni-Ariușd și mai jos stratul Boian, apoi pămîntul viu, lut galben, steril. Subliniem că în porțiunea amintită straturile de cultură neolitice sînt orizontale, iar la capătul sudic (către pantă) ele sînt ca retezate, neprezentînd alunecări pe pantă.

Nu putem trece cu vederea faptul că la Feldioara s-a precizat, pe baza unor observații stratigrafice precise, faptul că în timp cultura Boian, respectiv faza Giulești, a precedat locuirea purtătorilor culturii Cucuteni-Ariușd. Observație care repetă și confirmă pe acelea mai vechi făcute la Leț [6].

La Feldioara, deasupra stratului de cultură Boian se observă un strat subțire de sol vegetal vechi format în perioada dintre părăsirea terenului de către purtătorii culturii Boian și stabilirea pe acel loc a comunității Ariușd. Menționăm că momentul este marcat, pe profilul nostru, printr-o dungă subțire neagră, reprezentînd vegetația arsă cu acel prilej de noii veniți.

Stratul de cultură Ariușd are, pe profilul amintit, în medie 1,10 m grosime și a fost împărțit în trei niveluri :

Nivelul 1 (inferior), conține foarte multă cenușă, bucățele mici de cărbuni și de pămînt ars. La baza lui nu s-au găsit urme de vatră sau de arsură. El se sprijină direct pe dunga neagră de vegetație arsă.

Nivelul 2 are la bază o vatră masivă. Stratul de pămînt corespunzător nivelului conține o cantitate mare de lut.

Nivelul 3 este puțin mai gros decît celelalte două și are la bază urme de vatră, iar la capătul de vest al profilului un strat de lut, care ar putea corespunde unei locuințe de suprafață nearse.

Așezarea studiată este, precum am arătat, situată pe Dealul Cetății, care este de fapt un capăt mai proeminent al terasei Oltului. În porțiunea de legătură cu restul terasei este o șa adîncă, care, credem, în parte, se datorește și acțiunii oamenilor din vechime pentru a se realiza un șanț de apărare. Acesta a fost apoi adîncit și lărgit de șiroaie. Așezarea este înconjurată de pante abrupte și fapt important are un larg cîmp de vedere spre sud, nord și est. Prin caracteristicele sale așezarea de la Feldioara se aseamănă cu restul stațiunilor fortificate de tip Ariușd din sud-estul Transilvaniei.[7]

În suprafața săpată de noi, datorită dimensiunilor ei reduse, nu am găsit resturi sigure de locuință. Este însă posibil ca stratul de lut, ca o lentilă, de la baza nivelului 3 să reprezinte o astfel de locuință de suprafață, nearsă. Ca și în celelalte așezări din zona Ariușd și membrii comuni-

tăţii de la Feldioara au construit desigur locuinţe de suprafaţă (de două tipuri), de formă dreptunghiulară, cu pereţii construiţi în paiantă şi podea de pămînt bătătorit sau platformă de lut.[8]

Resturile de vatră fragmentare din nivelurile 2 şi 3 sînt de un tip specific sfîrşitului neoliticului nostru. Ele sînt formate dintr-un strat mai gros sau mai subţire de feţuială, care, din cauza arderii îndelungate, a căpătat aspect de mozaic. Cele două vetre amintite erau din seria celor făcute în afara locuinţelor.

Oamenii comunităţii de tip Ariuşd de la Feldioara duceau un mod de trai sedentar caracterizat prin economie mixtă. Ocupaţiile lor principale fiind reprezentate de cultivarea plantelor şi de creşterea animalelor domestice.

Documentarea în privinţa cultivării plantelor este destul de săracă. Menţionăm rari bulgări de lipitură arsă păstrînd urme de paie de grîu în amestec. De asemenea, s-au găsit şi cîteva pietre de rîşniţe primitive, fragmentare, din roci locale. În săpătură nu s-au descoperit boabe de grîu carbonizate.

Din suprafeţele săpate s-au strîns toate oasele de animale, inclusiv aşchiile mărunte. Încă de pe teren au fost determinate oase diverse şi mandibule de bovine. Sînt o serie de oase de ovicaprine şi destul de multe oase de porc. În zona de care ne ocupăm, în apropiere, la Bod (Priesterhügel) s-au adunat oase de oaie, altele de capră (de tip Capra aegagrus) şi de cîine.[9]

Dintre oasele de animale sălbatice la Feldioara s-au descoperit: un fragment dintr-un corn de cerb şi o mandibulă de la un carnivor mic. Seria animalelor sălbatice vînate de oamenii comunităţilor de tip Ariuşd din zonă, poate fi completată cu datele referitoare la cele adunate în aşezarea de la Bod şi anume: castor, urs, lup, vulpe, pisică sălbatică, linx, capră neagră, căprioară şi probabil de mistreţ.[10]

La Feldioara este destul de mare numărul valvelor de scoici Unio, dovedind o altă ocupaţie şi anume culesul.

Silexul este foarte slab reprezentat prin cîteva aşchii de rocă de culoare negricioasă, translucidă. Demn de remarcat este faptul că astfel de cremene nu se întîlnesc în zăcăminte în sud-estul Transilvaniei. Este posibil să avem de-a face cu silex originar din preajma Prutului mijlociu. Prezenţa aşchiilor dovedeşte că silexul era adus din altă parte şi prelucrat în cuprinsul aşezării.

Din gresie silificată cenușie s-au găsit două lame de formă neregulată. Roca este specifică regiunii găsindu-se în mari zăcăminte în apropiere în zona Carpaților de curbură.

Dintre celelalte unelte semnalăm trei toporașe plate trapezoidale, dintre care unul de rocă vulcanică de culoare cenușie, cu tăișul arcuit. Sînt de amintit și trei sule de os fragmentare, lucrate cu grijă.

În cursul celor două campanii de săpături s-a descoperit o cantitate apreciabilă de fragmente ceramice aparținînd diferitelor categorii. Vasele au fost modelate cu mîna din pastă amestecată cu cioburi pisate.

Categoria vaselor de uz comun este în cantitate destul de mare. Vasele erau modelate neglijent și sînt ornamentate cu barbotină și vîrci.

Categoria mai importantă este aceea a vaselor din pastă fină cu decor pictat, bogat. La Feldioara este reprezentată o gamă variată de forme ceramice de la borcane la polonice mai mari sau mai mici, cu coadă triunghiulară prelungă. Din această categorie fac parte trei grupuri de vase cu decor pictat:

a) Vasele de culoare neagră cu suprafața lustruită, ornamentate cu caneluri largi, fațete, pictură roșie crudă și pictură albă, se pare, crudă și ea.

b) Vasele arse la roșu, ornamentate cu decor pictat format din benzi late, în spirală, realizate în două feluri: 1. Cu roșu pe fondul brun roșcat al vasului; 2. cu roșu sau alb. Totdeauna benzile sînt mărginite cu linii groase trasate cu culoare neagră sau cafenie închisă.

c) La Feldioara este bine reprezentată și grupa caracterizată prin predominarea picturii albe, adică o mare parte din suprafața vaselor era acoperită cu culoare albă, constituind fondul decorului în care sînt cuprinse meandre vopsite cu roșu și delimitate cu linii groase negre. Această grupă este documentată în nivelul superior al stratului Ariușd de la Feldioara. Subliniem că polonicele au decorul pictat specific grupelor b și c.

În legătură cu ceramica pictată se cuvine să reamintim că era arsă în cuptoare de ars oale special amenajate. În așezarea de la Feldioara nu am găsit nici un astfel de cuptor. În schimb, la cîțiva kilometri distanță, la Ariușd, Ferencz László a descoperit cu multe decenii în urmă, în nivelul 4, un cuptor de ars oale,[11] rotund, distrus, cu diametrul inițial de 2 m. S-a păstrat parțial numai vatra și o parte din peretele boltit al cuptorului. Din interiorul lui s-au scos la iveală 15 vase. În mijloc se afla un vas mare, neornamentat, de 0,63 m înălțime, în jurul căruia erau grupate celelalte

vase, toate de tip Ariușd. Din această descriere amănunțită rezultă că este vorba de un cuptor simplu format dintr-o singură încăpere cu maluri boltite, cu o singură deschidere la partea superioară.

Unele dintre manifestările religioase și anume cultul fertilității este oglindit la Feldioara printr-o figurină feminină fragmentară (Fig. 4) prin 3 picioruțe de figurine antropomorfe. Remarcăm că picioruțele sînt neornamentate spre deosebire de cele corespunzătoare lor în timp din aceeași cultură din Moldova, care sînt, de regulă, frumos ornamentate, cu motive formate din linii incizate.

Din suprafața săpată s-au scos la iveală și cinci figurine zoomorfe fragmentare redînd în majoritatea cazurilor bovine. Ceea ce oglindește, desigur, rolul important jucat de această categorie de animale în viața comunității.

Ținînd seama de elementele de cultură materială prezentate și mai ales de caracteristicele decorului ceramic, așezarea ariușdeană de la Feldioara se plasează din punct de vedere tipologic în faza Cucuteni A_2 și la începutul fazei Cucuteni A_3. Datînd astfel așezarea de la Feldioara se pune întrebarea, care a fost în regiune situația în perioada de timp dintre părăsirea locului de purtătorii culturii Boian, din faza Giulești și stabilirea după un anumit timp (în cursul căruia s-a format un strat subțire steril) pe același loc, prielnic a comunității de tip Ariușd (care cu acel prilej a procedat la arderea vegetației de pe terenul ales). În funcție de documentarea actuală știm că în sud-estul Transilvaniei, după faza Giulești sînt cunoscute cîteva așezări din faza Larga Jijia,[12] după care constatăm o lacună în documentarea noastră, căci lipsesc, pentru moment în zona studiată, complexele culturale care să acopere răstimpul corespunzător fazei Precucuteni III[13] și eventual începutului fazei Cucuteni A. Faptul se poate explica fie prin insuficiența săpăturilor și cercetărilor de suprafață din aceste ținuturi, fie prin o evoluție mai îndelungată, întîrziată, a comunităților de tip Eresteghin, pînă în perioada în care sînt reprezentate în regiune comunitățile Arișud.

Se pune apoi o altă întrebare: oamenii Cucuteni-Ariușd sînt urmașii direcți ai purtătorilor culturii Precucuteni de tip Eresteghin sau ei s-au format în altă parte, apoi au pătruns și s-au stabilit în sud-estul Transilvaniei. După toate probabilitățile cel de al doilea punct de vedere este cel just, anume că numai în jumătatea de vest a Moldovei a avut loc procesul de formare pe fondul reprezentat de comunitățile Precucuteni III, a fazei Cucuteni A, după care — după un răstimp — unele din aceste comunități au trecut Carpații în Transilvania de sud-est.[14]

În vederea unei juste înțelegeri a încadrării așezării de la Feldioara în aria de răspîndire a complexelor de tip Cucuteni-Ariușd am strîns din literatura de specialitate mai veche sau mai nouă datele despre descoperirile similare din Transilvania și le-am cartat. Pe hartă (Fig. 3) sînt marcate 47 obiective de tip Ariușd. Din datele de care dispunem rezultă că majoritatea așezărilor de tip Ariușd, cunoscute pînă acum, sînt concentrate în lungul Oltului și afluenților săi din zona județelor Covasna și Brașov. Alte cîteva așezări izolate se înșiră spre nord-vest prin Cața și Mugeni pînă la Tg. Mureș. Pe harta noastră cel mai nordic punct de preajma Oltului este reprezentat de așezarea de la Bancu, situată într-o poziție importantă în apropierea trecătorii Ghimeș.[15] O analiză chiar sumară a hărții de răspîndire amintite ne face să presupunem că în realitate ceea ce cunoaștem astăzi este o mică parte din teritoriul locuit în vechime de comunitățile Ariușd. Fără îndoială aria lor principală de răspîndire a fost sud-estul Transilvaniei, dar existența șirului de așezări care se încheie la Tg. Mureș ne face să admitem că de fapt și regiunea din preajma cursurilor superioare ale Tîrnavelor și Oltului, a fost locuită ceva mai intens (de purtătorii culturii) decît rezultă din cercetarea hărții. Așezarea de la Feldioara în cadrul ariei de răspîndire amintite se plasează deci către marginea de sud-vest. În Repertoriul lui Martin Roska sînt menționate trei așezări (de la: Ciuguzel, Păuca și Bogata Română) situate între cotul mare al Oltului și zona confluenței Tîrnavelor, în care s-ar fi găsit materiale de tip Ariușd.[16] Ținînd seama de unele fragmente ceramice scoase la iveală în acele așezări rezultă că ele aparțin de fapt culturii Petrești și fiind situate la periferia arealului acestei culturi, deci într-o regiune de contacte mai intense, este posibil ca în cuprinsul lor să fi ajuns și unele materiale de tip Ariușd. În schimb, se poate presupune că în zona mai puțin cercetată din punct de vedere arheologic situată la vest de linia Tg. Mureș—Brașov, pe o distanță de circa 30 km spre vest se vor găsi și alte așezări Ariușd.

Aici este cazul să subliniem că întreaga arie Ariușd (inclusiv așezarea de la Feldioara) reprezintă ramura de sud-vest a vastului complex cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie, cu o populație relativ numeroasă, stabilă, care a viețuit în ținuturile de cîmpie, de dealuri și pe ambii versanți ai Carpaților răsăriteni.

După cum am amintit, după toate probabilitățile, procesul de formare a comunităților numite de tip Ariușd s-a produs în sud-vestul Moldovei (în zona subcarpatică), de unde apoi au trecut și în Transilvania de sud-est. Se cuvine subliniat că în lucrarea noastră ne referim în principal la comunitățile din Transilvania. În realitate comunitățile folosind mate-

riale ceramice cu decor bicrom și tricrom asociate, cunoscute în literatura de specialitate sub denumirile de: protocucuteni, Ariușd și Cucuteni A 2, au trăit în: sud-estul Transilvaniei, în vestul Moldovei și în nord-estul Munteniei. În stadiul actual al cercetărilor se poate spune că un anumit timp ele au avut o dezvoltare relativ unitară pe întreg arealul, dar după aceea s-au produs unele diferențieri regionale. Atunci pe cea mai mare parte din întinderea Moldovei, pe calea evoluției locale s-a trecut la faza Cucuteni A 3, pe cînd în Transilvania, arealul Ariușd s-a micșorat restrîngîndu-se la bazinul Oltului superior, iar comunitățile respective și-au continuat traiul în mare măsură în formele vechi tradiționale, pînă în timpul fazei Cucuteni A 4.

Comunitățile Cucuteni-Ariușd din Transilvania au menținut unele contacte cu cele aparținînd altor culturi din ținuturile vecine.

Spre sud ele au avut anumite legături cu comunitățile din faza Gumelnița A 2, fapt indicat de figurina prismatică de os descoperită la Bod. [17] Ținînd seama însă de context se poate considera că formarea comunităților Protocucuteni Ariușd s-a produs paralel cu începutul fazei Gumelnița A 2. După stabilirea lor în Transilvania ele au evoluat paralel cu faza Gumelnița A 2 eventual pînă la începutul fazei Gumelnița B 1.

În prezent se știe că viețuirea (de durată) a comunităților Ariușd corespunde în timp cu cea mai mare parte din evoluția fazelor culturii Petrești. Pînă acum însă nu se cunoaște dacă există vreo legătură genetică între cele două culturi. Sfîrșitul culturii Petrești se plasează în perioada de răspîndire a folosirii vaselor cu torți pastilate. Un astfel de vas s-a găsit și așezarea de tip Cucuteni A-B de la Traian.[18] L-am considerat ca indiciu al paralelizării sfîrșitului culturii Petrești cu o anumită etapă a fazei Cucuteni A-B. În legătură cu vasul amintit se cuvine să menționăm că a fost scos la iveală împreună cu un alt vas, într-un sector al săpăturilor în care se află și locuințe (fără platformă) puțin deosebite de celelalte.[19] Despre cele două vase se arată în raportul preliminar că „ar putea corespunde unei etape cronologice ceva mai recente".[20] Prin urmare, se poate presupune că ele datează din etapa finală a fazei Cucuteni A-B sau poate chiar puțin mai tîrziu. Concluzia este că sfîrșitul culturii Petrești corespunde cu etapa finală a fazei Cucuteni A-B sau poate cu începutul fazei următoare. Asta înseamnă — în stadiul actual al cercetărilor — că locuirea Ariușd propriu-zisă din sud-estul Transilvaniei a încetat într-o perioadă corespunzătoare sfîrșitului fazei Petrești A-B sau la începutul fazei Petrești B.

Din datele publicate pînă acum rezultă că în mai multe obiective din jud. Covasna au fost găsite și diferite cioburi de tip Cucuteni A-B și Cucuteni B,[21] dar despre nici unul din aceste obiective nu se afirmă că este o așezare din acele faze.

Aici am încercat să punem și să rezolvăm unele probleme privind locuirea de tip Ariușd de la Feldioara și din sud-estul Transilvaniei, pentru alte probleme se cuvine să așteptăm noile rezultate ale săpăturilor mai intense din așezările similare situate în aceeași zonă.

NOTE

[1] De exemplu : Dr. László Ferencz, **Asatások as erösdi östelepen (1907—1912),** în Dolgozatok Cluj, V. 1914. p. 279—386.

[2] Eugen Comșa, **Cultura Boian în Transilvania,** în SCIV, 16, 1965, 4, p. 629. La marginea pantei, în săpătura din 1963, s-au delimitat doar două niveluri în stratul Ariușd și unul în stratul Boian. Prin săpăturile din 1965 la circa 2 m de marginea pantei s-au delimitat 3 niveluri Ariușd și 2 în stratul Boian. Idem, **Le complex archéologique de Feldioara** (Transilvanie), în Acta Archaeologica Carpatica, VIII, 1966, 1—2, Krakow, 1967, p. 257—263.

[3] Materiale descoperite prin săpăturile lui Fl. Costea, de la Muzeul județean Brașov.

[4] Informație de la P. Roman. Materiale descoperite de Fl. Costea.

[5] Subliniem că materialele sînt cu totul similare celor geto dacice din Cîmpia Română, dovedind unitatea culturală a populației din cele două zone.

[6] Ion Nestor, **Raport despre sondajele de la Leț-Varhegy,** în Materiale, III, 1957, p. 59

[7] De exemplu așezarea de la Ariușd.

[8] Observații (asupra tipurilor de locuințe) făcute la Ariușd (Ion Nestor și Eug. Zaharia), **Raport despre rezultatele săpăturilor de la Ariușd,** prezentat la 25 febr. 1974, la Sesiunea anuală de rapoarte privind rezultatele săpăturilor din 1973.

[9] Julius Teutsch, **Die spätneolithischen Ansiedlungen mit bemalter Keramik am oberen Laufe des Altflusses,** în Mitteilungen des Prähistorischen Commission der Kais. Akad. der Wissenschaften, Bd. I, 1903, nr. 6, Wien, 1903, p. 379—380.

[10] **Ibidem,** p. 379—380.

[11] Dr. László Ferencz, **op. cit.,** în Dolgozatok Cluj, V, 1914, p. 313.

[12] De exemplu: Bancu (Dorin Popescu, **Săpăturile arheologice din R.P.R., în anul 1963,** în SCIV, 15, 1964, 4, p. 553, nr. 10) și mai la sud la Eresteghin (Săpături Z. Székely).

[13] Aceasta este documentată doar la Bancu (D. Popescu, **op. cit.,** p. 553, nr. 10).

[14] Se pune problema dacă nu cumva un rol important în această deplasare l-au jucat zăcămintele de aramă din zona Bălan din sud-estul Transilvaniei.

[15] Trecătoare, se pare, destul de intens fosolită de purtătorii culturii Cucuteni.

[16] Roska Márton, **Erdély régészeti repertóriuma, I. Öskor,** Cluj — Kolozsvár, 1942, p. 325 (nr. 16, 41, 47).

[17] Hermann Schroller, **Ein Knochenidol vom Priesterhügel bei Brenndorf, Siebenbürgen,** în Kossinnafestschrift, 1928, p. 232—235; idem, **Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens,** Berlin, 1933, p. 57, pl. 40/5 a-c.

[18] Hortensia Dumitrescu, **Șantierul arheologic Traian,** în Materiale V, 1969, p. 196, fig. 7/2.

[19] **Ibidem,** p. 190.

[20] **Ibidem,** p. 197.

[21] Székely Zoltán, **Contribution á l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale,** în Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche, II, Roma, 1965, p. 270—275.

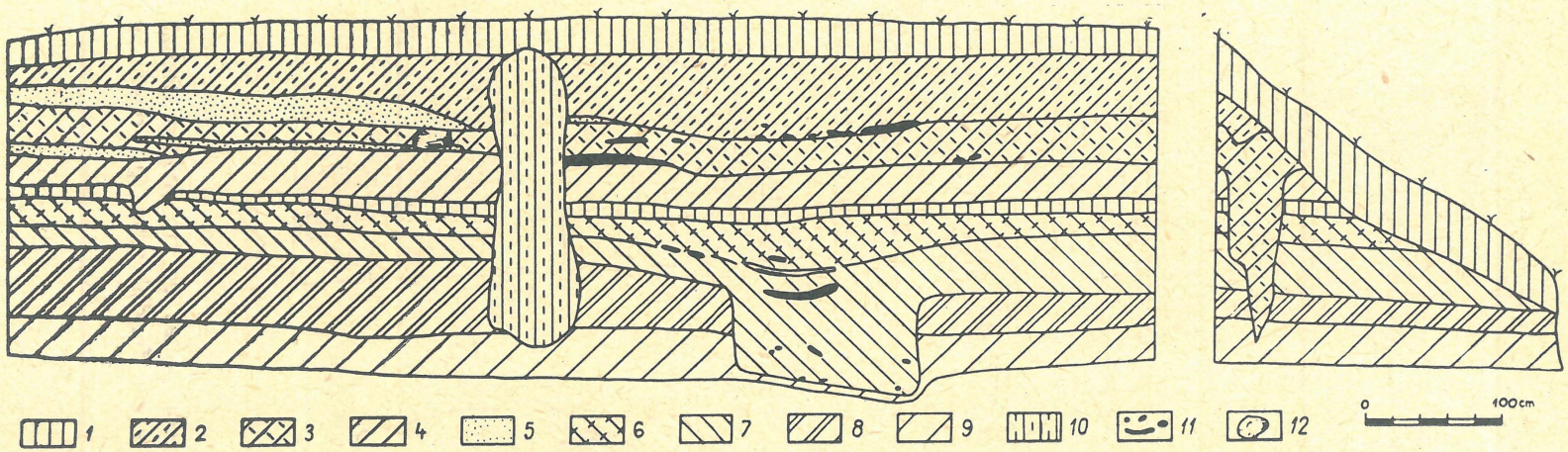

Fig. 1 Feldioara. Profilul malului de nord al suprafeței săpate în 1965. (1 = sol vegetal vechi și actual ; 2-4 Stratul cu materiale de tip Ariusd : 2. Nivelul 3, 3. Nivelul 2, 4. Nivelul 1. 5. Strat de lut probabil resturile unei locuințe de suprafață ; 6-7. Stratul cu materiale de tip Boian : 6. Nivelul superior, 7. Nivelul inferior ; 8. Pământ cafeniu, steril ; 9. Pământ galben (lut), steril ; 10. Pământul din umplutura unei viziuni de animal ; 11. Vetre și bucăți de arsură 12. Pietre.

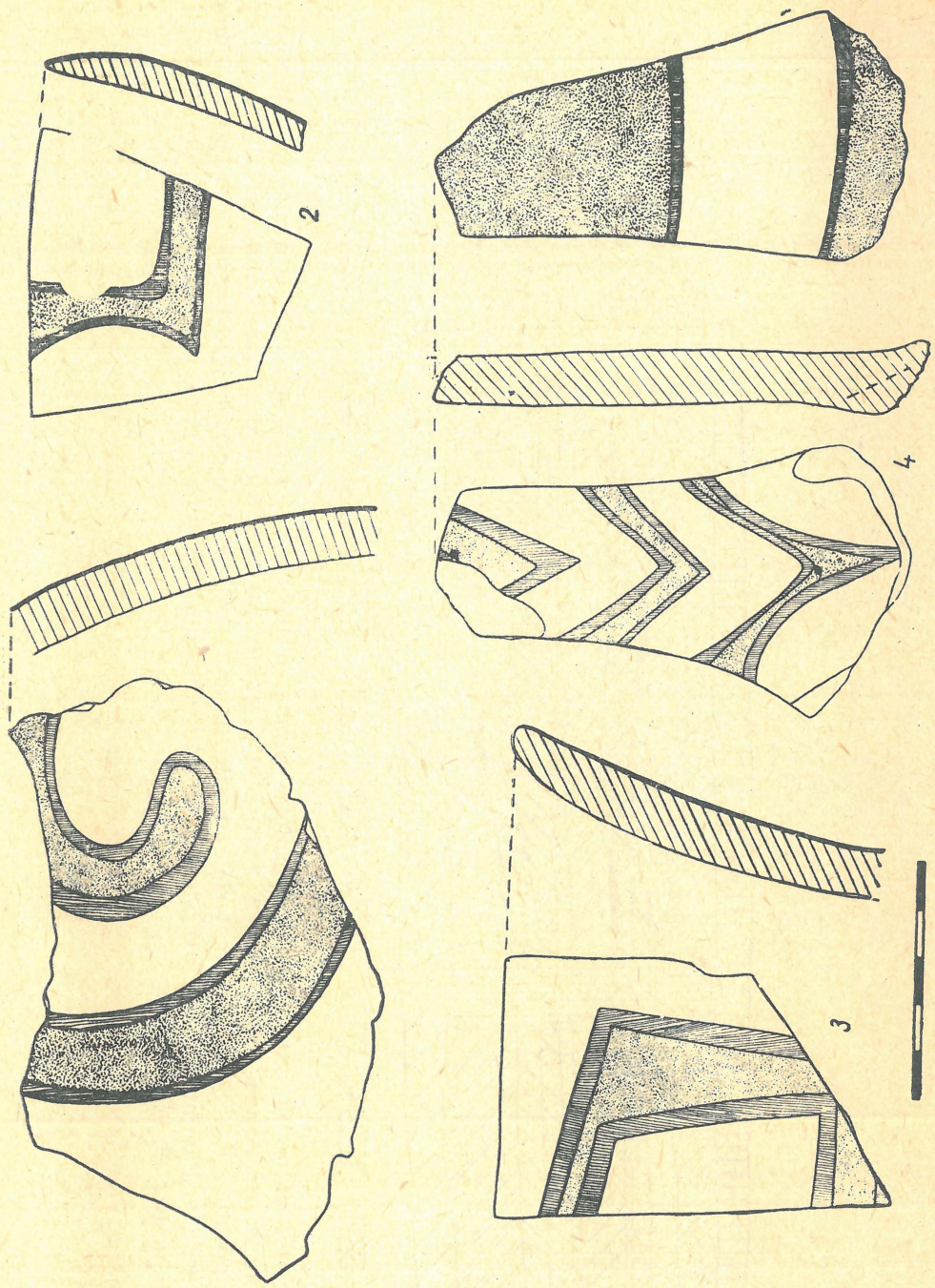

Fig. 2 Feldioara. Cioburi cu decor pictat de tip Ariușd (Benzi albe, mărginite de linii groase negre pictate pe fondul roșu (pe desen punctat) lustruit al vasului.

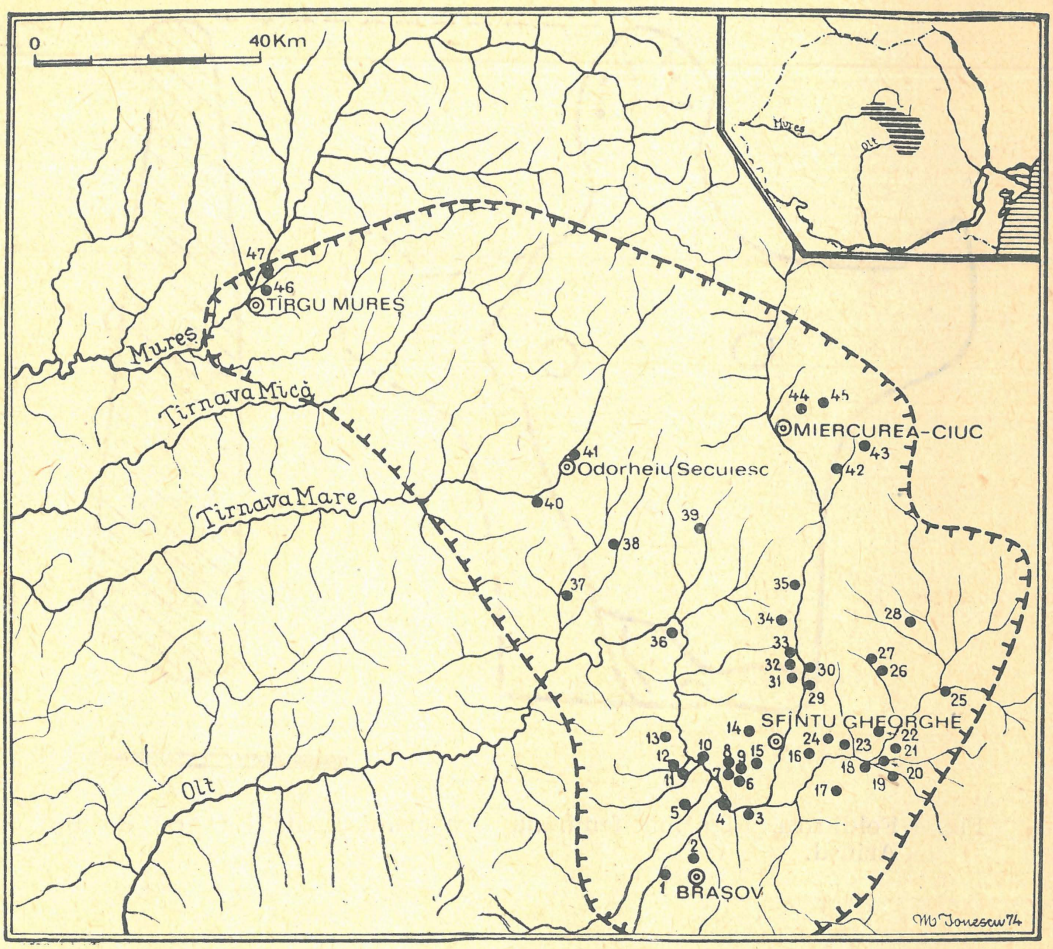

Fig. 3 Harta de răspîndire a descoperirilor de tip Ariușd din sud-estul Transilvaniei : 1. Rîșnov ; 2. Brașov ; 3. Hărman ; 4. Bod ; 5. Hălchiu ; 6—9 Ariușd ; 10. Araci ; 11—12 Feldioara ; 13. Rotbav ; 14. Sf. Gheroghe ; 15. Ilieni ; 16. Sîntion Lunca; 17. Lisănău; 18. Aninoasa; 19. Boroșneul Mic; 20. Boroșneul Mare; 21. Tufalău ; 22. Leț ; 23. Reci ; 24. Comolău ; 25. Imeni ; 26. Cernatu de Jos ; 27. Cernatu de Sus ; 28. Turia ; 29. Zoltani ; 30—33. Olteni ; 34. Băile Malnaș ; 35. Bicsadu Oltului ; 36. Augustin ; 37. Cața ; 38. Satu Nou ; 39. Doboșeni ; 40. Mugeni ; 41. Odorhei ; 42. Bancu ; 43. Ciucsîngeorgiu ; 44. Păuleni ; 45. Șoimeni ; 46. Tg. Mureș ; 47. Sîngeorgiu de Mureș. (Lista a fost realizată pe baza descoperirilor mai vechi sau mai noi, menționate în literatura de specialitate).

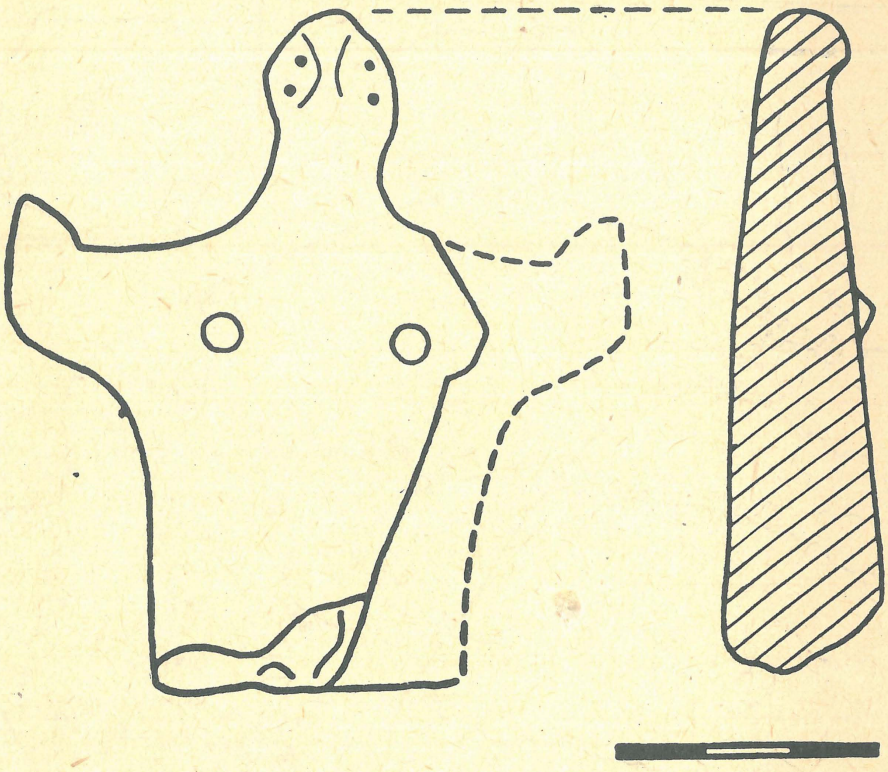

Fig. 4 Feldioara. Figurină feminină (fragmentară, de lut ars) de tip Ariușd.

RECONSIDERAREA ARIUȘDULUI

ANTON NIȚU

Cercetarea arheologică a culturii cu ceramică pictată Ariușd-Cucuteni-Tripolie a început aproape concomitent, prin descoperirile întîmplătoare, în spațiul carpato-dunărean, la Șipeniți în Bucovina, Ariușd în Transilvania și Cucuteni în Moldova [1], dar primele săpături sistematice au fost efectuate de Fr. László la Ariușd (1907—1913) și ele preced pe acelea executate de H. Schmidt la Cucuteni (1909—1910).

Sfîrșitul neașteptat al lui Fr. László a privat rezultatele activității lui științifice de monografia definitivă asupra Ariușdului, dar i-a lăsat răgazul elaborării a două studii sintetice prealabile, primul cu privire la stratigrafia depunerilor [2] și al doilea asupra formelor ceramicii de la Ariușd [3].

Ca metodă de săpătură, la Ariușd s-au urmărit în modul cel mai detaliat complexele de habitație (locuințe cu gropile stîlpilor, vetre în aer liber, cuptoare etc.), cu notarea riguroasă a ceramicii descoperite, după modelul săpăturilor din aria tripoliană, preocupate de la început de soluționarea enigmei „platformelor" de lut ars, și s-au determinat șase niveluri de aspect Cucuteni A, numerotate de sus în jos (II—VII), dintre care trei „niveluri de locuințe", alternînd cu „depuneri de resturi casnice", care manifestă denivelări periodice. Această stratigrafie nu poate fi reconsiderată teoretic, ci interpretată și perfectată numai prin săpăturile noi de la Ariușd [4].

Studiul formelor ceramice, însoțite de schițarea convențională a decorului, redat prin linii și benzi hașurate și nu prin tente, este sintetizat într-un tabel final al repartiției lor în funcție de nivelurile stratigrafice [5]. Acest tabel final permitea de la început o apreciere în linii generale a complexelor ceramice corespunzătoare celor șase niveluri stratigrafice și evitarea unei interpretări ipotetice a etapelor evolutive ale ceramicii de la

Ariușd. Mai mult, publicarea postumă a ceramicii, pe baza protocoalelor săpăturii și a datelor de inventar, ar fi permis, cel puțin pentru cele trei niveluri de locuințe, definirea exactă a complexelor ceramice în funcție de complexele de habitație, ceea ce, din punctul de vedere al perfecționării actuale a metodei săpăturilor cucuteniene, constituie condiția obligatorie pentru definirea poziției stratigrafice, tipologice și cronologice a complexelor ceramice în cadrul fiecărei etape a culturii cucuteniene.

Monografia săpăturilor de la Cucuteni [6] a stabilit schema fundamentală a marilor etape evolutive, Cucuteni A, AB și B, pe baza unei analize stilistice definitive a ceramicii pictate. Cu toate acestea, eludarea **deliberată** a exploatării complexelor de habitație [7], urmărind strict succesiunea pe verticală a nivelurilor stratigrafice și a tipologiei ceramicii, constituie imperfecțiunea metodei săpăturilor de la Cucuteni, deoarece ea nu putea defini complexe ceramice pe baza asocierii categoriilor și grupelor stilistice ale ceramicii, necesare determinării etapelor secundare ale perioadelor cucuteniene (fazele AB1 și AB2, B1 și B2). Aceste precizări au fost stabilite prin săpăturile noi de la Cucuteni [8].

Concepția și metoda lui H. Schmidt, sistemul periodizării și al clasificării stilistice a ceramicii, s-au impus în aceeași măsură cercetării arheologice românești. De aceea, săpăturile efectuate în așezările cucuteniene între cele două războaie mondiale rămîn marcate de aceeași imperfecțiune a metodei de săpătură, determinînd pentru fiecare așezare etapele cronologice corespunzătoare „etapelor stilistice" ale evoluției ceramicii cucuteniene, pe baza ansamblului ceramicii descoperite în funcție de nivelurile stratigrafice, adică fără nici o ancorare în realitatea stratigrafică și tipologică a complexelor ceramice corespunzătoare etapelor cronologice.

Aceste situații demonstrează necesitatea reconsiderării complexelor ceramice și a condiționării poziției lor stratigrafice și tipologice, atît pentru stațiunile importante cu locuire intensivă și stratigrafie verticală, cît și pentru așezările cu locuire extensivă și stratigrafie orizontală, în funcție de datele certe obținute în așezările săpate metodic după al doilea război mondial.

Reconsiderarea complexelor ceramice și a etapelor lor evolutive în depunerile multiple ale stațiunii Ariușd decurge din necesități multiple : una de **ordin general,** privind reconsiderarea complexelor ceramice ale așezărilor de caracter Cucuteni A în funcție de puținele date certe obținute prin săpăturile postbelice, deoarece se referă numai la așezările din Depresiunea din NE Moldovei, Cucuteni, Trușești [9] și Hăbășești [10], în raport cu aproape totalitatea datelor incerte rezultate din săpăturile antebelice, în vederea întocmirii unui sistem complet și definitiv de periodizare a

Cucutenianului A; altele de **ordin particular,** Ariușdul fiind stațiunea cu scara verticală cea mai largă de depuneri, Cucuteni A în toată aria culturii cucuteniene, oferind puternica prezumție a determinării evoluției ceramicii pictate la începuturile ei și a etapelor ei evolutive, constituind astfel scara de referință pentru așezările Cucuteni A cu un singur nivel stratigrafic și tipologic; de asemenea, această referire la poziția stratigrafică, tipologică și cronologică a Ariușdului s-a făcut simțită cu acuitate în diferite momente ale cercetării practice și teoretice nu numai cu privire la celelalte două stațiuni cu stratigrafie verticală, Cucuteni și Izvoare [11], ale Cucutenianului A, ci și la așezările faciesului Stoicani-Aldeni din zona de interferență a culturilor Cucuteni și Gumelnița în S Moldovei și NE Munteniei [12].

Nepublicarea la timp a rezultatelor integrale ale săpăturilor de la **Ariușd a îngreunat deopotrivă cunoașterea reală a complexelor tipologice în funcție de nivelurile stratigrafice, a etapelor evolutive corespunzătoare** nivelurilor stratigrafice și tipologice, a poziției tipologice și cronologice a Ariușdului în cadrul Cucutenianului A, ca și posibilitatea raportării corecte la diagrama Ariușdului a cercetărilor referitoare la Cucutenianul A și faciesul Stoicani-Aldeni.

Încercarea unei asemenea reconsiderări a Ariușdului în acest articol se menține inevitabil într-o virtualitate teoretică, dar în funcție de **datele certe** și mai ales de **punctele critice** implicate în cercetarea practică și teoretică a Cucutenianului A.

Singura posibilitate de a cuprinde **complexul Ariușd** ca entitate a Cucutenianului A este, pe de o parte, definirea globală a complexului ceramic în ansamblul depunerilor stratigrafice și, pe de altă parte, încercarea de a preciza limitele inițială și finală, în funcție de repartizarea categoriilor ceramice în primul nivel (VII) și în ultimul nivel (II), după tabelul sintetic al lui Fr. László (fig. 2).

Schițarea decorului pe formele ceramice permite recunoașterea categoriilor și speciilor ceramice, așa cum au fost transpuse în figură, și repartizarea lor în nivelurile-limită, VII (fig. 2/6—12) și II (fig. 2/1—3), sau în nivelurile intermediare VI—IV (fig. 2/4—5) :

Ceramica bicromă pictată cu „alb liniar pe roș" apare din nivelul VII (fig. 2/7) [13] și continuă pînă la nivelul III [14] ;

Ceramica bicromă cu zone decorative sintetice apare din nivelul VII (fig. 2/8—9, 11) [15], continuă în nivelurile VI—IV (fig. 2/4) [16] și durează pînă în nivelul II (fig. 2/1—2 ; 7/3)[17] ;

Ceramica tricromă pe fond brun, specia cu benzi înguste și interspațiu mare de culoare albă, apare din nivelul VII pînă în nivelul II (fig. 2/3, 10)[18]. Această specie suplinește perfect ceramica tricromă pe fond brun cu benzi normale, reprezentată în nivelurile intermediare (VI) (fig. 2/5) [19] ;

Ceramica tricromă pe fond alb apare din nivelul VII (fig. 2/12) pînă în nivelul IV [20] ;

Ceramica cu decor adîncit apare sporadic în nivelul VII (fig. 2/6), V și III[21].

Această repartiție este în funcție de formele integre sau întregite ale ceramicii, încît discontinuitatea unor categorii sau specii între niveluri este neconcludentă, atîta timp cît ele sînt reprezentate în nivelul inferior și superior, cum este cazul ceramicii bicrome (fig. 2/1—2, 8—9; 7/3) și al ceramicii tricrome pe fond brun (fig. 2/3, 10). Descreșterea numărului de exemplare ale ceramicii tricrome pe fond alb de la nivelul VII la nivelul IV (fig. 2/12) și discontinuitatea ei în ultimele niveluri sînt aparente, deoarece această categorie durează și proporția ei crește continuu chiar după dispariția ceramicii bicrome, pînă în etapa finală a Cucutenianului A (fig. 1/1—2, categoria 12).

Hotărîtoare rămîn repartiția și proporția categoriilor și speciilor ceramice în nivelurile-limită, pentru determinarea duratei Ariușdului în cadrul Cucutenianului A. Incertitudinea lăsată de analiza tabelului formelor nu putea fi remediată decît prin publicarea integrală a ceramicii. De asemenea, pentru determinarea complexelor ceramice și a etapelor corespunzătoare, definirea categoriilor și speciilor ceramice nu poate fi limitată la terminologia elementară și generică a „ceramicii bicrome" și „ceramicii tricrome" din cercetarea curentă, deoarece ambele categorii și cu deosebire ceramica bicromă prezintă diferențieri accentuate după regiunile geografice ale ariei culturii cucuteniene și comportă **specii decorative** multiple, care însumează o evoluție proprie și o circulație diferită de-a lungul etapelor ceramicii cucuteniene, determinînd diferențierile tipologice între complexele ceramice ale diferitelor etape evolutive (fig. 1/1—2).

Primul nivel (VII) a rămas interpretat ca o „depunere de resturi casnice" denivelată. Specia ceramicii pe fond brun cu benzi înguste și interspațiu alb mare este atestată în această depunere (fig. 2/10), deși fragmentele ceramice cu decor publicate provin din primul „nivel de locuințe" de deasupra acestei depuneri [22]. În ambele cazuri, apariția acestei specii ceramice este posterioară complexului ceramic din nivelul Bonțești 2, unde ea nu este documentată, și ar indica momentul apariției acestei

specii caracteristice Depresiunilor subcarpatice (fig. 8/2) în cursul evoluției ceramicii tricrome pe fond brun (fig. 1/1—2, specia 11) și ar marca chiar prima secvență tipologică și cronologică a Ariușdului.

Ceramica tricromă pe fond alb este atestată de asemenea în nivelul VII (fig. 2/12). Un suport inelar de vas din acest nivel (fig. 2/13, 23) are un decor cu romburi cruțate pe fondul alb prin interspațiul hașurat cu linii de culoare neagră, care se apropie ca tehnică și decor de cele două fragmente din nivelul Bonțești 2 [24] și de la Ciorani (fig. 11/4) [25], decorate cu benzi unghiulare cu contur negru (zigzag la Bonțești și probabil romburi la Ciorani), cruțate pe fondul alb cu linii negre și una singură brună la Ciorani și cu linii brune la Bonțești. În așezările Bonțești și Ciorani, aceste fragmente unice reprezintă categoria ceramicii tricrome pe fondul alb. În nivelul Ariușd VII, proporția acestei categorii crește, confirmînd secvența posterioară nivelului Bonțești 2 a speciei tricrome pe fond brun cu benzi înguste din nivelul VII.

Depunerii inferioare de la Ariușd trebuie însă să-i corespundă un nivel de locuințe pe solul virgin, care ar reprezenta real „primul nivel de locuințe“ [26]. Poziția stratigrafică, tipologică și cronoligcă a complexului ceramic corespunzător acestui **prim nivel de locuire depinde de apartenența sigură a celor două categorii de ceramică tricromă, pe fond brun și pe fond alb,** atribuite depunerii inferioare (VII) de la Ariușd.

Nivelul superior (II) constituie ultimul „nivel de locuințe“, învelit de pătura de humus negru. Deși în acest nivel s-au găsit **in situ** vase întregi, ele aparțin categoriilor ceramicii bicrome și tricrome pe fond brun (fig. 2/1—3). Fragmentele ceramice însă aparțin sigur și categoriei tricrome pe fond alb, deoarece ea există în toate așezările similare, cu ceramică bicromă și tricromă, din Depresiunea subcarpatică a Moldovei, Izvoare II 1b[27], Frumușica[28], Calu (actualul Piatra Șoimului)[29], Ghelăiești[30] și Gura Văii [31]. Poziția tipologică și cronologică a nivelului Ariușd II depinde de **proporția categoriei ceramicii tricrome pe fond alb.**

Proporția reală a categoriilor și speciilor ceramice și variația ei între nivelurile stratigrafice de la Ariușd nu se putea calcula decît pe baza publicării integrale a ceramicii. Cu toate acestea se poate stabili o valoare simbolică a lor prin **retotalizarea** tabelului sintetic al formelor reprezentative pentru categoriile ceramice, dar nu în funcție de numărul total al exemplarelor pentru fiecare formă ceramică în ansamblul celor șase niveluri [32], ci în funcție de numărul exemplarelor pentru fiecare formă ceramică în ansamblul fiecărei categorii ceramice din fiecare nivel (fig. 3). Acest raport global, totalizînd numărul exemplarelor întregi ale formelor

pentru fiecare categorie ceramică, sugerează proporţia între categoriile ceramice ale fiecărui nivel şi variaţia acestei proporţii între niveluri. Dificultăţile rezultă din faptul că pentru unele categorii nu s-a putut restitui forme întregi pentru fiecare nivel, cu deosebire pentru ceramica tricromă pe fond alb, iar unele forme sînt însumate sub aceeaşi rubrică, deşi aparţin la categorii diferite, şi deci trebuie excluse, deopotrivă la Ariuşd şi Olteni, deoarece nu se poate deduce categoria pe care ele o reprezintă în diferitele niveluri [33].

O asemenea evaluare trebuie încercată, atît pentru nivelurile-limită (VII şi II), cît şi pentru nivelurile intermediare (VI—III) de la Ariuşd, din dublul punct de vedere al determinării variaţiei proporţiei categoriilor între nivelurile de la Ariuşd şi al comparaţiei acestor niveluri cu variaţia proporţiei categoriilor în aşezările cu un singur nivel stratigrafic.

Ceramica bicromă, caracteristică Depresiunilor Carpaţilor orientali, în Transilvania şi Moldova, constituie o categorie secundară în cadrul **ceramicii pictate,** dar o categorie sintetică, asociind în zonele decorative modalităţile celorlalte categorii ale ceramicii bicrome şi creînd astfel specii decorative multiple, definite sumar la Frumuşica [34] şi mai complet la Gura Văii, numai în funcţie de ceramica existentă în această aşezare [35], fiind diferenţiate prin modurile de asociere şi dispoziţie a zonelor decorative în raport cu formele ceramice : pahare cu o zonă superioară cu decor pictat cu alb liniar şi o zonă inferioară de caneluri orizontale cu alveole sau buline pictate cu alb, la Ariuşd (fig. 2/1, 8) sau Frumuşica (fig. 10/4) [36]; vase piriforme cu o zonă superioară cu decor pictat cu alb liniar, o zonă pe umăr de caneluri orizontale sau oblice cu alveole umplute cu alb şi o zonă inferioară cu motive cu contur adîncit cruţate cu alb întins, la Ariuşd (fig. 2/11), Frumuşica (fig. 10/3) [37] sau Bonţeşti (fig. 10/1) [38]; amfore cu partea superioară decorată cu o zonă liberă sau cu decor liniar alb încadrată de două zone canelate cu alveole albe, iar pe umăr cu o zonă cu decor adîncit şi pictură cu alb, la Izvoare II 1b. Frumuşica sau Gura Văii [39].

La Ariuşd, această categorie prezintă două caracteristici : specia decorativă a craterelor cu o zonă inferioară cu decor adîncit şi pictură cu alb are un decor specific cu ove (fig. 10/1, 3), dar pe craterele de la Ariuşd în mod frecvent ovele nu sînt delimitate de conturul adîncit, ci cruţate direct prin culoarea albă (fig. 2/11); specia decorativă a craterelor cu o zonă cu decor canelat pe umăr este predominantă (fig. 7/3), în timp ce în aşezările din Depresiunea subcarpatică a Moldovei ea apare sporadic. [40]

Celelalte categorii ale ceramicii bicrome Cucuteni A există și la Ariușd sau Olteni. Categoria cu decorul pictat cu alb liniar pe lustru negru sau roș, de asemenea, caracteristică Depresiunilor subcarpatice, prezintă aspecte decorative identice la Ariușd (fig. 2/7) sau Frumușica (fig. 10/8) [41], la Olteni [42] sau Izvoare [43]. Categoria cu decor adîncit și pictură cu alb pe lustrul roș al suprafeței, caracteristică Depresiunii Prutului (fig. 8/4), este redusă cantitativ la Olteni și Izvoare [44]. În fine, categoria cu decorul canelat și rezervat cu culoare albă, predominantă la Drăgușeni (Săveni) în Depresiunea Prutului [45], apare sporadic la Izvoare sau Calu[46] și trebuie să existe și la Ariușd sau Olteni.

Proporția ceramicii bicrome, înglobînd ambele categorii (fig. 3), este depășită de cele două categorii ale ceramicii tricrome, pe fond brun și pe fond alb, în nivelurile-limită VII (9 exemplare față de 13) și II (10 față de 7 exemplare, dar fără tricroma pe fond alb). În realitate proporția ceramicii bicrome crește în nivelurile intermediare (VI—III), rezumate în medie de nivelul IV (20 față de 15), după cum indică și nivelul de la Olteni (54 față de 32), corespunzător în medie nivelurilor intermediare de la Ariușd, fapt evident și prin multiplicarea formelor ceramicii bicrome (B 5-7) în nivelurile intermediare de la Ariușd (fig. 2/4) și la Olteni [47], cum sînt capacele identice cu acelea din nivelul Izvoare II 1 b, de la Frumușica și Gura Văii [48]. Aceeași situație se repetă în așezările din Depresiunea subcarpatică a Moldovei, în care proporția ceramicii bicrome precumpănește pe aceea a ceramicii tricrome în nivelul Izvoare II 1 b[49] și continuă să crească la Frumușica [50] și la Gura Văii.

Mai concludent pentru diferențierea complexelor ceramice din nivelurile de la Ariușd și din celelalte așezări similare este raportul proporției celor două categorii de ceramică tricromă (fig. 4). Evaluarea proporțiilor pe baza unui criteriu arbitrar, dar singurul, lasă în nivelurile de la Ariușd, VII (8 exemplare de tricromă pe fond brun față de 5 exemplare de tricromă pe fond alb), IV (13 față de 2) și II (7 exemplare de tricromă pe fond brun și niciunul de tricromă pe fond alb), o situație neconcludentă. Însă este evident că în nivelurile intermediare proporția ceramicii tricrome pe fond alb n-a scăzut, ci a crescut, după cum indică nivelul echivalent de la Olteni (19 față de 13). Aceeași situație se poate verifica în așezările din Depresiunea subcarpatică a Moldovei.

Izvoare reprezintă prima stațiune, în care nivelurile stratigrafice au fost diferențiate tipologic și definite în funcție de proporția celor trei categorii ceramice, bicromă, tricromă pe fond brun și pe fond alb, dar apreciată cantitativ, nu procentual. Deoarece nici textul monografiei, nici legenda

figurilor nu indică apartenența ceramicii, categoriile fiind tratate pe ansamblul nivelurilor [51], nu se poate găsi nici un criteriu numeric pentru proporția categoriilor ceramicii de la Izvoare. Pentru celelalte așezări, se pot număra exemplarele reproduse, întregi și fragmentare, stabilindu-se astfel același criteriu pentru o evaluare simbolică a raportului numeric dintre cele două categorii de ceramică tricromă.

Exemplele citate comparativ pentru formele și decorul ceramicii sînt suficiente pentru omologarea complexului ceramic de la Olteni cu acela din nivelul Izvoare II 1b, caracterizat prin preponderența ceramicii tricrome pe fond brun față de cea pe fond alb [52]. În nivelul superior, Izvoare II 2, situația se inversează prin absența ceramicii bicrome și predominarea sau exclusivitatea ceramicii tricrome pe fond alb [53]. Astfel, aceste două niveluri de la Izvoare fixează pozițiile extreme, în funcție de care se inseriază complexele ceramice ale celorlalte așezări din Depresiunea subcarpatică a Moldovei.

Proporția ceramicii tricrome pe fond alb în raport cu aceea a ceramicii tricrome pe fond brun în nivelul Bonțești 2 (21[54] față de 1[55]) pleacă de la unitate și poate coincide cu însăși apariția ceramicii tricrome pe fond alb, marcînd astfel prima secvență a Cucutenianului. A. Evident, aceste proporții sînt în funcție de săpătura redusă de la Bonțești, care nu poate fi continuată, dar chiar în această eventualitate variația nu s-ar schimba, cifrele păstrîndu-și valoarea simbolică a proporțiilor. În schimb, proporția celor două categorii de ceramică tricromă se echilibrează ușor în favoarea celei pe fond brun la Frumușica (98 față de 72) și Calu (15 față de 13), sau ușor în favoarea celei pe fond alb la Ghelăiești (78 față de 90).

Poziția tipologică a nivelului Izvoare II 1 b se apropie de nivelul Ariușd VII prin echilibrarea proporției între ceramica bicromă și tricromă și se paralelizează cu nivelurile mijlocii de la Ariușd și cu acela de la Olteni prin preponderența ceramicii tricrome pe fond brun față de cea pe fond alb. Poziția stratigrafică și tipologică a nivelului Izvoare II 2 este unică în ambele Depresiuni subcarpatice, prin preponderența ceramicii tricrome pe fond alb și absența ceramicii bicrome.

Numai poziția tipologică și cronologică a nivelului Izvoare II 1a rămîne incertă. Definit prin proporția covîrșitoare a ceramicii bicrome, de același caracter cu aceea din nivelul Izvoare II 1b sau din așezările Ariușd-Frumușica și deci cu exemplarul de la Bonțești (fig. 10/1), ca și prin proporția infimă a ceramicii tricrome [56], deopotrivă pe fond brun și pe fond alb [57], acest nivel poate ocupa o poziție paralelă cu Bonțeștii, prin proporția mică a ceramicii tricrome pe fond alb, sau o poziție intermediară între

Bonțești și nivelurile Ariușd VII — Izvoare II 1b, prin preponderența ceramicii bicrome față de ceramica tricromă, păstrîndu-și deci poziția stratigrafică și tipologică față de nivelul Izvoare II 1b[58].

În toate aceste așezări complexele ceramice apar diferențiate tipologic, prin asocierea ceramicii tricrome cu ceramica bicromă și prin variația proporției celor două categorii de ceramică tricromă, și sînt condiționate stratigrafic, prin repartiția lor în așezările cu un singur nivel și prin suprapunerea lor în cele două stațiuni cu stratigrafie verticală, Ariușd și Izvoare, definind astfel **criteriile** de clasificare a complexelor ceramice și de periodizare a etapelor cronologice în cadrul Cucutenianului A.

Variația proporției celor două categorii de ceramică tricromă, coexistente de-a lungul întregei perioade Cucuteni A, arată clar că evoluția lor descrie curbe inverse, prin descreșterea continuă a proporției categoriei pe fond brun și prin creșterea continuă a proporției categoriei pe fond alb, și determină două orizonturi succesive: **orizontul ceramicii tricrome pe fond brun** și **orizontul ceramicii tricrome pe fond alb** (fig. 1/2, cat. 11 și 12). Tot stațiunea Izvoare a pus prima oară problema „valorii cronologice" a celor două fonduri ale ceramicii tricrome, a căror **predominare succesivă** este demonstrată de suprapunerea nivelurilor Izvoare II 1 și II 2[59]. Punctul de întretăiere a celor două curbe evolutive și de separare a celor două orizonturi marchează cezura capitală a Cucutenianului A și determină cele **două faze** proprii, organice și logice, ale acestei perioade, în funcție de criteriul oferit de **categoria principală** a complexelor ceramice, ceramica tricromă care definește marea etapă Cucutenianului A, în acord cu criteriul major al periodizării celorlalte etape stilistice, Cucuteni AB și B.

Curbele inverse ale evoluției celor două categorii de ceramică tricromă determină de o parte și alta a punctului de întretăiere etape simetric inverse, prin **echilibrarea proporției** celor două categorii în favoarea ceramicii tricrome pe fond brun și apoi a celei pe fond alb, decupînd o etapă finală în orizontul ceramicii tricrome pe fond brun, marcată prin secvențele gradate ale complexelor ceramice de la Frumușica și Calu, și o etapă inițială în cadrul orizontului ceramicii tricrome pe fond alb, marcată prin secvențele complexelor ceramice de la Ghelăiești și Gura Văii. Astfel, etapele principale corespunzătoare celor două orizonturi ale ceramicii tricrome sînt subdivizate în cîte **două subfaze (a—b).**

Cele două etape simetrice, de la sfîrșitul primului orizont și de la începutul celui de al doilea orizont, sînt accentuate prin **diversificarea speciilor decorative ale ceramicii tricrome pe fond alb** (fig. 1/1-2, sp. 12'). Specia cu benzi înguste sau foarte înguste și cu alb pozitiv, caracteristică Podișului central moldovenesc, prezintă două aspecte decorative, unul cu

volute simple (fig. 12/2) sau unite în formă de **C**, descoperit prima oară în Rafaila (Vaslui)[60], și altul cu spirale în **Z** cu o linie albă în interspații (fig. 12/3), descoperit la Țigănești (Bacău) [61], dar găsite împreună la Chetrești (com. Bălteni, Bîrlad) (fig. 12/2-3)[62], care se întîlnesc identice în complexele ceramice din Depresiunea subcarpatică: primul aspect la Frumușica și Calu[63], iar ambele aspeste la Gura Văii[64].

În etapa finală a orizontului ceramicii tricrome pe fond alb din Depresiunea subcarpatică, nu este cunoscută specia cu benzi înguste și alb pozitiv, dar este înlocuită de specia decorativă cu benzi obișnuite de lățime medie și alb pozitiv, care apare din etapa Calu și durează pînă în nivelul Izvoare II 2[65].

Asocierea ceramicii tricrome cu ceramica bicromă în complexele ceramice oferă al doilea criteriu de clasificare și periodizare, în funcție de **categoriile secundare** de ceramică bicromă, marcînd a cezură clară în orizontul ceramicii tricrome pe fond alb: o etapă inițială, în care continuă categoriile ceramicii bicrome din orizontul precedent în complexele de la Ghelăiești și Gura Văii (fig. 1/2, cat, 7, 9-10), și o etapă finală, reprezentată numai de ceramica tricromă pe fond alb în nivelul Izvoare II 2.

Cele patru etape secundare, care subdivid fazele în subfaze, ca și ritmul secvențelor marcate de variația complexelor ceramice de-a lungul etapelor principale și secundare, sînt determinate, de fapt, în funcție de **creșterea treptată a proporției ceramicii tricrome pe fond alb și de diversificarea speciilor ei decorative,** definind cele patru etape prin predominarea ceramicii tricrome pe fond brun în prima etapă (A 2a), echilibrarea celor două categorii de ceramică tricromă succesiv în favoarea categoriei pe fond brun sau pe fond alb asociate cu speciile decorative ale categoriei pe fond alb în etapele a doua și a treia (A 2b și A3 a) și prin predominarea categoriei pe fond alb în etapa a patra (A 3b). Descreșterea continuă a categoriei ceramicii tricrome pe fond brun secondează creșterea categoriei tricrome pe fond alb și proporția ei devine infimă în etapa finală la Ruginoasa[66] sau chiar inexistentă la Izvoare II 2. Specia cu benzi roșii înguste și cu spațiu alb mare corespunde speciei cu benzi înguste și alb pozitiv a ceramicii tricrome pe fond alb și prezintă de asemenea două aspecte decorative, cu spirale unghiulare (fig. 8/2) sau cu volute (fig. 12/1), însoțind ceramica tricromă pe fond brun de-a lungul a trei etape în Depresiunea subcarpatică, deși apare în etapa finală la Fedeleșeni în Poarta Tr. Frumos[67], fără a marca secvențele tipologice și cronologice ale complexelor ceramice în cadrul celor două orizonturi ale ceramicii tricrome (fig. 1/1-2, Cat. 11').

Ascendența ceramicii tricrome pe fond alb nu se poate explica numai ca o preferință, deoarece inversarea celor două „fonduri de pictură" [68] constituie termenul ultim necesitat de evoluția decorului pictat pe ceramica Cucuteni A. Această evoluție nu se putea limita la trecerea de la pictura bicromă Protocucuteni și Cucuteni A cu „alb întins" (fig. 7/1; 11/2) la pictura tricromă pe „fond brun" (fig. 11/1), deoarece ea este precedată de trecerea de la pictura bicromă precucuteniană cu „alb liniar" la pictura protocucuteniană cu alb întins și de existența „fondului de culoare albă" pictat pe suprafața cu decor adîncit a ceramicii precucuteniene[69]. Aceste două funcții ale culorii albe rămîn paralele în cursul evoluției ceramicii pictate de-a lungul etapelor stilistice Protocucuteni și Cucuteni A, pe ceramica bicromă cu alb liniar sau întins protocucuteniană și cucuteniană (fig. 7/1-3; 10/2; 11/2, 5) și pe ceramica tricromă pe fond brun eventual protocucuteniană sau strict cucuteniană (fig. 11/1). Prin inversarea fondului de pictură, ceramica tricromă pe fond alb realizează **sintetizarea celor două funcții ale culorii albe,** reîntoarcerea la „fondul de culoare" originar și la decorul cu „motive pictate cu alb liniar" pe ceramica precucuteniană sau „rezervate cu alb întins" pe ceramica bicromă protocucuteniană și pe ceramica tricromă pe fond brun cucuteniană[70].

Prin această mutație hotărîtoare, definiția dată de H. Schmidt ceramicii tricrome clasice de stil Cucuteni A, caracterizată ca ceramică originar cu „fond alb" și „decor în negativ" [71], este nu numai confirmată, ci ne apare astăzi limitativă, deoarece evoluția picturii ceramice arată clar că funcția culorii albe trebuie extinsă și asupra decorului, iar caracterul originar al fondului de culoare albă trebuie mutat pe ceramica precucuteniană.

De asemenea, definiția Cucutenianului A clasic dată de H. Schmidt pe baza ceramicii „tricrome pe fond alb" de la Cucuteni constituie astăzi punctul de reper al cercetării teoretice pentru stabilirea duratei integrale a acestei mari etape stilistice, prin obligativitatea prelungirii începutului ei pînă la **prima apariție a ceramicii tricrome pe fond alb,** a cărei secvență inițială și ideală este indicată de cele două fragmente singulare de la Bonțești și Ciorani (fig. 11/4). Acest punct de vedere teoretic este confirmat de cercetarea practică, prin coexistența ceramicii tricrome pe fond alb cu aceea pe fond brun pe întreaga durată a Cucutenianului A (fig. 1/1-2, cat. 11-12).

Geneza ceramicii tricrome pe fond alb a putut avea loc imediat după aceea a ceramicii tricrome pe fond brun, adică în aceeași etapă inițială Cucutenianului A, dar geneza ceramicii tricrome pe fond brun implică

un punct critic al cercetării practice actuale, deoarece ea a putut avea loc într-o etapă finală a Protocucutenianului, indicată prin porțiunea hașurată sau punctată a curbei ei evolutive (fig. 1/1-2, cat. 11).

În concluzie, prin prezența ambelor categorii de ceramică tricromă, pe fond brun și fond alb, și prin apariția speciei cu benzi roșii înguste și interspațiu alb mare (fig. 1/1-2, sp. 11'), nivelul **Ariușd VII** fixează începutul complexului Ariușd în **prima etapă a orizontului ceramicii tricrome pe fond brun,** dar într-o secvență posterioară complexului Bonțești (fig. 1/3; 4). În cazul că acest nivel de depuneri, rezultate din denivelarea unui prim nivel de locuințe Cucuteni A, s-ar fi suprapus peste urmele unui nivel de locuire numai cu ceramică bicromă sau cu ceramică tricromă numai pe fond brun, existența unui asemenea orizont nu putea scăpa observațiilor riguroase ale vechilor săpături de la Ariușd. Nici un dat stratigrafic sau tipologic nu permite prelungirea complexului Ariușd în etapa Protocucuteni.

Prin necunoașterea proporției reale a ceramicii tricrome pe fond alb și prin prezența ceramicii bicrome, nivelul **Ariușd II** nu poate fixa sfîrșitul complexului Ariușd. Dacă această proporție precumpănește pe aceea a ceramicii tricrome pe fond brun, acest nivel reprezintă o secvență paralelă cu complexele Frumușica-Calu și limitată la **etapa finală a orizontului ceramicii tricrome pe fond brun** (fig. 1/3; 4). Dacă proporția ceramicii tricrome pe fond alb depășește pe aceea a ceramicii tricrome pe fond brun, acest nivel marchează o secvență paralelă cu complexele Ghelăiești—Gura Văii și ar prelungi sfîrșitul complexului Ariușd în **etapa inițială a orizontului ceramicii tricrome pe fond alb** (fig. 1/3, A).

Astfel, durata reală a complexului Ariușd rămîne inclusă în totalitatea depunerilor lui stratigrafice și tipologice (VII—II) în cuprinsul perioadei Cucuteni A și limitată în cadrul fazei A 2, iar durata lui virtuală poate fi extinsă în etapa inițială a fazei A 3.

Importanța complexului Ariușd decurge tocmai din limitarea orizontului cronologic al unei scheme largi de stratigrafie verticală cu complexe diferențiate prin asocierea categoriilor principale ale ceramicii tricrome cu categoriile secundare ale ceramicii bicrome și prin variația proporțiilor acestor categorii, care ar constitui **scara de referință cu articulația cea mai fină** pentru determinarea secvențelor tipologice și cronologice ale complexelor condiționate stratigrafic în așezările cu un singur nivel ale **orizontului ceramicii tricrome pe fond brun** din Depresiunile subcarpatice.

Dar, chiar o schemă numai cu cele „trei niveluri de locuințe", esențiale și sigure, cu complexe riguros definite prin publicarea integrală a ceramicii din vechile săpături, ar fi fost suficientă pentru determinarea etapelor evolutive ale ceramicii de la Ariușd în cadrul Cucutenianului A.

★

Primul arheolog care s-a referit la Ariușd din perspectiva cercetărilor cucuteniene, interpretînd ceramica de la Ariușd în raport cu aceea de la Cucuteni, a fost H. Schmidt, în acele „Excursuri" finale ale monografiei **Cucuteni,** făcînd cîteva observații esențiale, ale căror concluzii definitive, în sensul adevăratei lor semnificații, abia cercetarea actuală le poate trage.

Observațiile sale, completate chiar cu cîte o concluzie **ad hoc,** sînt foarte explicite[72]:

Ceramica de la Ariușd este exact inversul aceleia de la Cucuteni, ceea ce arată o evoluție diferită și independentă a ceramicii tricrome în cele două stațiuni.

Începutul Ariușdului poate fi socotit mai timpuriu decît acela al Cucutenilor, însă durata lui nu este tot atît de îndelungată.

Decorul spiralic al ceramicii cu decor adîncit (fig. 2/6), de caracter „bandceramic", stă la baza decorului ceramicii pictate de la Ariușd și Cucuteni, dar în același timp stă la baza ceramicii cu decor adîncit de la Tripolie (grupa 3) [73], anterioară ceramicii cu decor adîncit de la Cucuteni[74], ceea ce presupune în ambele arii un fond comun primitiv[75].

Originea primară a acestei evoluții trebuie căutată la Tripolie.

Observațiile asupra Ariușdului, completate cu acelea de la Tripolie, referitoare la caracterul originar al ceramicii cu decor adîncit tripoliene în raport cu caracterul evoluat al acestei ceramici la Cucuteni[76], și cu concluziile asupra Cucutenilor, cu privire la filiația genetică a ceramicii cu decor adîncit cu ceramica pictată cucuteniană[77] și la caracterul finit al ceramicii tricrome ca termen final al unei evoluții petrecute în alt spațiu[78], întregesc concepția lui H. Schmidt asupra Cucutenianului A.

Cercetarea practică și teoretică a Cucutenianului A a precizat sensul corelațiilor întrevăzute și intuite de H. Schmidt, reconstituind sistemul complet al acestor corelații, în care observațiile și concluziile sale rămîn puncte de reper exacte.

Cele două stiluri ale ceramicii tricrome, pe „fond brun" la Ariușd și pe „fond alb" la Cucuteni, sînt diferite, pentru că sînt succesive și însumează evoluția unitară a ceramicii tricrome cucuteniene. Ceramica tricro-

mă pe fond brun, însoțită de ceramica bicromă, de la Ariușd este mai veche, pentru că ea reprezintă prima etapă a evoluției ceramicii tricrome în cadrul Cucutenianului A din amîndouă Depresiunile subcarpatice și este urmată în Depresiunea subcarpatică a Moldovei și Depresiunea Prutului de o etapă a ceramicii tricrome pe fond alb asociată, de asemenea, cu ceramica bicromă, la Ghelăiești, Gura Văii și Cucuteni, și de o etapă numai cu ceramică tricromă pe fond alb, la Izvoare II 2 și Ruginoasa. Succesiunea celor două orizonturi ale ceramicii tricrome însumează **ciclul complet al evoluției ceramicii tricrome în aria originară din Depresiunile subcarpatice.**

Etapa inițială, cu ceramică tricromă și bicromă, Ghelăiești—Gura Văii, a orizontului ceramicii tricrome pe fond alb din Depresiunea subcarpatică reprezintă **etapa de racordare a orizontului ceramicii tricrome pe fond alb din Depresiunea Prutului,** Trușești—Hăbășești—Cucuteni, de asemenea, cu ceramică tricromă și bicromă, la ciclul evoluției ceramicii tricrome din Depresiunea subcarpatică. Stațiunea Izvoare a pus și problema ariei originare, limitate la Depresiunile subcarpatice, a evoluției ceramicii pictate, bicrome și tricrome[79].

Ceramica cu decor adîncit stă la baza acestei evoluții, dar geneza ei s-a produs tot în aria originară cucuteniană. În aria tripoliană ea precede ceramica tricromă, dar reprezintă numai etapa finală, Tripolie A[80], a ceramicii cu decor adîncit precucuteniene și totodată durează de-a lungul tuturor perioadelor ceramicii pictate tripoliene. De asemenea, ceramica cu decor adîncit Tripolie A este anterioară aceleia de la Cucuteni, pentru că și ceramica cu decor adîncit precucuteniană durează pînă la începutul etapei finale a Cucutenianului A, la Ruginoasa[81].

În aria cucuteniană, ceramica cu decor adîncit definește marea etapă stilistică a **Precucutenianului** și parcurge trei etape evolutive, a căror succesiune și expanziune progresivă acoperă Depresiunile subcarpatice în etapele I—III, Depresiunea Prutului în etapele II—III și spațiul tripolian în etapa Precucuteni III — Tripolie A. Descoperirea treptată a celor două niveluri de la Izvoare, I 1 — I 2, a demonstrat existența și stratificarea orizontului precucutenian în aria cucuteniană și chiar în aria originară a ceramicii pictate[82]. Nimic nu arată mai elocvent caracterul expansiunii și al pătrunderii relativ rapide decît forma triunghiulară, cu baza pe Carpații orientali și vîrful pe Nipru, a ariei de răspîndire a așezărilor Precucuteni III — Tripolie A în zona silvo-stepă dintre Nistru și Nipru[23].

În fine, descoperirea **ceramicii liniare cu capete de note** în aria tripoliană și cucuteniană, ca și determinarea poziției stratigrafice a nivelului cu ceramică liniară sub nivelul Precucuteni II — Larga Jijia la Florești pe Răut [84], au demonstrat anterioritatea ceramicii liniare direct față de ceramica precucuteniană și au soluționat problema **fondului primitiv** de formare, printr-un proces evolutiv direct de la una la cealaltă[85].

Sistemul periodizării în trei etape principale, preconizate și definite treptat în cercetarea teoretică[86], nu poate fi considerat ca definitiv și complet. Posibilitatea unei subîmpărțiri în etape secundare a fost preconizată[87] și este indicată de diferențierea complexelor ceramice, prin imbricarea categoriilor ceramice, în diferitele așezări precucuteniene repartizate în cadrul etapelor principale, determinînd astfel secvențe tipologice și cronologice în interiorul fiecărei etape, nu între etapele stabilite[88].

Ceramica precucuteniană din așezările de la Sf. Gheorghe I—II[89], cu decorul în zone plisate de caracter Boian-Bolintineanu[90], indică un orizont mai vechi decît ceramica de la Eresteghin (Brașov) [91] și marchează în cadrul fazei Precucuteni I (Zănești) o etapă inițială, definită prin elementele originare ale ceramicii Boian—Giulești. De asemenea, complexul ceramic din nivelul Izvoare I 2, cu un procent mic de ceramică Boian—Giulești, nu poate fi echivalat integral cu acela din nivelul precucutenian de la Traian—Dealul Fîntînilor, fără componenta Boian, și deci trebuie echivalat cu acela de la Mîndrișca (Adjud)[92], conținînd la fel ambele categorii ceramice. Complexele ceramice din nivelurile Izvoare I 2 și Mîndrișca nu determină o etapă de „tranziție", ci marchează în cadrul fazei Precucuteni III, definită prin categoria ceramicii cu decor adîncit, o etapă inițială prin supraviețuirea categoriei ceramicii cu decor excizat de factură Boian (fig. 1/1-2, cat. 1).

Raportul de succesiune strictă a primelor două faze ridică, de asemenea, obiecții, admițîndu-se posibilitatea sincronismului celor două aspecte, Zănești și Larga Jijia. Singularitatea așezării Traian—Dealul Viei nu numai pentru Depresiunea subcarpatică a Moldovei, ci și pentru Depresiunea Prutului, este compensată în SE Transilvaniei prin diferențierea celor două aspecte Zănești la Sf. Gheorghe și Eresteghin și prin prezența enclavei Zănești la Turdaș[93].

Numărul mare al așezărilor de tip Larga Jija din Depresiunea Prutului este continuat de așezările din Depresiunea subcarpatică și prin

descoperirile numeroase de ceramică cu decor excizat și adîncit din nivelurile inferioare ale așezărilor cu ceramică pictată Petrești din S și SV Transilvaniei, cum sînt orizontul cu ceramică Precucuteni II din partea superioară a nivelului Turdaș la Pianul de Jos (Sebeș) [94] sau nivelul Precucuteni II de la Daia Română[95]. Însă nu există nici o poziție stratigrafică între fazele Precucuteni I—II, în timp ce succesiunea fazelor Precucuteni II—III apare clar în nivelurile suprapuse de la Bancu[96] în Depresiunea Oltului și nivelurile Izvoare I 1 — I 2 în Depresiunea Bistriței.

Această situație se complică prin concepțiile diferite cu privire la procesul genezei complexului Precucuteni și chiar a complexelor din cele trei faze, atît în raport cu fondul comun și celelalte aporturi grefate cu deosebire în primele două faze, cît și asupra importanței contribuției acestor componente la formarea complexului precucutenian. Inconvenientul cel mai grav este atribuirea exclusiv culturii Boian a complexelor cu ceramică excizată Giulești și Vidra din Moldova și SE Transilvaniei[97], descoperite izolat sau constituind nivelul inferior în stațiunile cu ceramică pictată Ariușd, ca la Feldioara sau Leț (Brașov) [89], în timp ce aceeași ceramică excizată în SV Transilvaniei reprezintă numai o categorie ceramică a complexelor Turdaș sau Petrești, iar ceramica cu decor incizat sau adîncit de factură Zănești și Larga Jijia reprezintă numai o categorie a complexelor Boian în SE Transilvaniei, ca la Feldioara[99], sau a complexelor Turdaș în SV Transilvaniei, ca la Cașolț—Poiana în Pisc[100].

Aceste două categorii ceramice constituie componentele complexelor Zănești și Larga Jijia reprezentate prin așezările Traian—Dealul Viei și Eresteghin sau enclava de la Turdaș, ca și prin orizontul Precucuteni II de la Pianul de Jos sau nivelul Precucuteni II de la Daia Română. Este greu de conceput că în S Transilvaniei pătrunderea și difuzarea culturii Boian a determinat concomitent constituirea unor complexe pur Boian sau pur Precucuteni, care s-au contaminat reciproc cu aceleași categorii ceramice și au evoluat paralel cu cultura Precucuteni din Moldova și cultura Boian din Muntenia în același interval de timp, de-a lungul fazelor Giulești și Vidra.

Pătrunderea culturii Boian a determinat geneza complexului Precucuteni, accentuînd componenta Boian în mediul firav al ceramicii liniare din SE Transilvaniei, ca la Sf. Gheorghe, Eresteghin și Feldioara, sau componenta liniară în mediul ceramicii liniare cu capete de note din Moldova, ca la Zănești. În SV Transilvaniei, inexistența unui orizont pur al ceramicii liniare era compensată prin elementele ceramicii liniare angrenate în complexul Vinča—Turdaș[100a] și vehiculate prin pătrunderea acestui

complex în SV Transilvaniei. Trebuie, de asemenea, să se țină seama de faptul că elementele ceramicii liniare în complexul Vinča—Turdaș se referă nu numai la ceramica liniară cu capete de note de pe Dunărea mijlocie și din Moldova, ci și la fondul general al ceramicii liniare de pe Dunărea mijlocie și superioară.

Repartiția geografică arată, pe de o parte, că SE Transilvaniei, pînă la zona centrală de interferență cu cultura Vinča-Turdaș, constituie sau participă la aria de formare a aspectului Zănești și că așezarea de la Traian-Dealul Viei poate reprezenta numai o pătrundere din SE Transilvaniei în Depresiunea Bistriței[101], iar pe de altă parte că evoluția Precucutenianului este unitară în Transilvania și Moldova și s-a produs prin epurarea componentei Boian în primele două etape și prin eliminarea ei în etapa finală.

Prezența enclavei Zănești la Turdaș și a ceramicii Vinča-Turdaș nu numai în nivelurile inferioare de la Cașolț-Poiana în Pisc sau Ocna Sibiului-Fața Vacilor [102], ci în orizontul sau nivelul Precucuteni II — Larga Jijia de la Pianul de Jos și Daia Română, confirmă rolul important acordat influenței ceramicii Vinča-Turdaș la formarea aspectului Zănești[103]. Din analiza ceramicii Zănești [104] se poate chiar postula că nu trebuie atribuite exclusiv celor două componente, liniară și Boian, acele elemente de decor care existau sau au fost prelucrate pe ceracima Vinča-Turdaș, cum sînt canelurile în cazul ceramicii Boian sau unele elemente caracteristice ceramicii de factură liniară din complexul Vinča-Turdaș.

Ceramica Vinča-Turdaș transmite ceramicii cu decor adîncit din faza Precucuteni I elemente formale caracteristice, care continuă și în fazele Precucuteni II—III, dar mai ales procedee stilistice, care nu se întîlnesc decît în decorul ceramicii Turdaș și au determinat **organizarea** și chiar **structura decorului** precucutenian, începînd din prima fază.

Motive cunoscute pe ceramica liniară dunăreană și nedescoperite încă pe ceramica cu capete de note est-carpatică, ca zigzagul cu barbeluri oblice la exteriorul unghiurilor inferioare, apare în decorul liniar al ceramicii Turdaș[105] și în decorul adîncit pe ceramica Izvoare 12 (fig. 5/2)[106].

Decorarea fundului vaselor cu motive variate este obișnuită pe ceramica liniară dunăreană, dar pe fundul vaselor de la Turdaș sînt cu totul caracteristice motivele în zigzag dispuse cîte două de o parte și alta a unei benzi în diametru[107], care apar identice pe fundul vaselor de la Traian-Dealul Viei (fig. 5/12-13)[108]. De asemena, pe fundul sau peretele vaselor la Turdaș apare un motiv vegetal cu capătul trifurcat și tija liniară, re-

produs pe fundul vaselor la Izvoare 12 (fig. 5/3), dar cu tija punctată ca pe benzile liniare ale ceramicii Zănești[109].

Motivele cruciforme variate[110], cu brațele liniare sau petaliforme și cu capetele libere sau barate, încrucișate în formă de **X** sau grupate în formă de rozetă, decorează fundul vaselor de la Turdaș, după moda ceramicii liniare, dar se repetă și la baza peretelui, ca toate celelalte motive, vegetale, pectiniforme, grupele de liniuțe sau de alveole. Motive cruciforme identice sau rozete cu trei petale apar pe peretele vaselor precucuteniene de la Traian-Dealul Viei (fig. 5/1) și Izvoare 12 (fig. 5/8—10)[111].

Repetarea constantă a motivelor de pe fundul vaselor la baza peretelui pe ceramica de la Turdaș determină o „zonă decorativă deasupra fundului", uneori tratată diferit de restul decorului fiind acoperită cu linii verticale[112], care va deveni cu totul caracteristică ceramicii precucuteniene, fiind tratată prin caneluri verticale umplute cu ocru crud sau decorată cu benzi în vîrtej (fig. 5/4, 6—7)[113].

Forma proeminențelor cornute sau mamelonare și decorarea acestora cu alveole, grupate sau dispuse în șiruri orizontale, verticale și circulare sau într-un singur cerc, sînt de asemenea caracteristice ceramicii Turdaș și adoptate pe ceramica precucuteniană (fig. 5/11)[114].

Unele proeminențe la Turdaș sînt decorate în partea inferioară sau la bază cu motivele de pe fundul vaselor, grupe de liniuțe sau motive cruciforme[115]. Decorul principal, cu benzi în zigzag, se desfășoară de la o proeminență la alta[161], ca pe ceramica liniară, dar pe ceramica Turdaș se observă încercări timide de a desfășura și benzile arcuite de la o proeminență la alta[117], în timp ce pe ceramica liniară decorul cu spirale sau volute se desfășoară liber sau este dispus în spațiul dintre proeminențe.

Prin combinarea acestor procedee de pe ceramica Turdaș, ceramica precucuteniană a creat decorul spiralic sau eliptic acroșat cu buclele sau elipsele în jurul proeminențelor și cu motivele cruciforme sau în formă de rozete cu trei petale dispuse în „anexele" motivului principal, la subsuoara spiralelor sau în interiorul elipselor (fig. 5/1, 8—10), fixînd astfel structura și regulile stilistice ale decorului geometric cucutenian.

Prin aceste elemente formale și procedee stilistice, contribuția ceramicii **Vinča-Turdaș** nu poate fi redusă la o „influență secundară" asupra ceramicii Precucuteni, ci reprezintă **aportul uneia din componentele complexului Precucuteni în aria lui de formare.**

Cercetarea Precucutenianului a însemnat determinarea unui **orizont al ceramicii cu decor adîncit,** care precede apariția și răspîndirea ceramicii tricrome în întreaga arie a Cucutenianului A (fig. 1/1—2, cat. 2). Elimina-

rea ceramicii excizate de factură Boian asigură trecerea pe primul plan a ceramicii cu decor adîncit, în funcție de care se desfășoară evoluția și continuitatea decorului geometric pe ceramica cucuteniană..

★

Cu toate acestea, în curmezișul întregii arii Ariușd-Cucuteni-Tripolie limita superioară a precucutenianului III (Bancu-Traian-Andrieșeni-Luka Vrublevețkaia) delimitează în raport cu Cucutenianul A nu atît un **hiatus**[118], cît un **lapsus** al cercetării practice, un interval spațial și temporal care se lărgește treptat, pînă la limita Precucutenianului II (Pianul de Jos-Daia Română) în S Transilvaniei și III în Depresiunile subcarpatice (Bancu-Traian) și pînă la limita orizontului ceramicii tricrome pe fond alb (Cucuteni-Tripolie) în Depresiunea Prutului și aria tripoliană, dar pe care cercetarea curentă nu l-a putut acoperi, parțial în spațiu și integral în timp, decît prin descoperirea faciesului **Stoicani-Aldeni,** răspîndit în S Moldovei pînă la linia Bîrladului și în NE Munteniei pînă la rîul Călmățui[119].

Această soluție de continuitate între evoluția Precucutenianului I—III și evoluția Cucutenianului A2—A3 preconizează interpunerea unui **orizont al ceramicii bicrome** (fig. 1/1—2, cat. 7), prin intermediul căruia s-a efectuat, logic și organic, evoluția ceramicii pictate cucuteniene, de la pictura bicromă cu alb liniar de pe ceramica Precucuteni III și Protocucuteni, la pictura tricromă pe fond brun pe ceramica Cucuteni A.

Realitatea acestui interval de spațiu și timp o demonstrează pozițile stratigrafice, tipologice și cronologice ale faciesului Stoicani-Aldeni, în raport cu Precucutenianul III și cu fazele Gumelnița A1 și Cucuteni A2.

Tocmai interpretarea complexului ceramicii Stoicani-Aldeni a stabilit existența ceramicii bicrome pictate cu culoare albă de caracter protocucutenian și a determinat raportarea ei la complexele Ariușd și Izvoare.

Complexul ceramic caracteristic faciesului Stoicani-Aldeni a fost definit de la început în așezările eponime, Aldeni (Buzău) și Stoicani (Galați), ca o sinteză a ceramicii Gumelnița și a ceramicii Ariușd-Cucuteni, evident pe baza ceramicii „tricrome pe fond brun" de tip Ariușd din nivelul superior de la Aldeni[120], și chiar cu precizarea exactă că întreg faciesul Stoicani-Aldeni, cu cele două faze stabilite la Stoicani, reprezintă un contact între complexul ceramic al fazei Gumelnița A1 și acela al fazei timpurii de la Ariușd, care corespunde tipologic și cronologic etapei Protocucuteni din restul Moldovei, evident pe baza ceramicii bicrome de caracter protocucutenian de la Stoicani și Izvoare II 1[121], dar implicînd și po-

sibilitatea unui contact cu fazele evoluate a celor două culturi componente, Gumelnița A2 și Ariușd propriu-zis, evident pe baza ceramicii „tricrome pe fond brun" de la Stoicani[122].

Cercetarea faciesului Stoicani-Aldeni s-a desfășurat în funcție de această concepție inițială. În prima încercare sintetică, evoluția acestui complex cultural păstrează cele două faze, dar geneza și sincronizarea lor sînt diversificate prin combinarea complexului ceramic Gumelnița A1 cu componente cucuteniene diferite, prima fază cu elemente precucuteniene fiind paralelă cu fazele Precucuteni III și Gumelnița A1[123], începutul fazei a doua cu elementele protocucuteniene ale etapei timpurii a fazei Ariușd fiind paralel cu fazele Cucuteni A1 (Protocucuteni) și Gumelnița A2, iar sfîrșitul fazei a doua cu elementele etapei evoluate a fazei Ariușd și cu elemente ale fazei Gumelnița A2 fiind paralel cu fazele Cucuteni A2 și Gumelnița A2 tîrzie B1 timpurie[124].

O concepție diferită, definește faciesul Stoicani-Aldeni ca un aspect regional al complexului cultural Gumelnița A1, fiind generat de influența ceramicii gumelnițene pictate cu culoare albă asupra ceramicii precucuteniene și sincronic cu fazele Precucuteni III din restul Moldovei și Gumelnița A1 din Muntenia[125]. Constituirea acestui facies explică și procesul adoptării și dezvoltării picturii bicrome pe ceramcia pictată din etapa A1 a fazei Cucuteni A (adică pe ceramica bicromă protocucuteniană din faza Cucuteni A1), prin evoluția ceramicii Precucuteni III sub influența ceramicii pictate cu alb a fazei Gumelnița A1[126].

Aceste deosebiri de concepții sau de nuanțe în cadrul aceleiași concepții sînt în neconcordanță, pe de o parte cu pozițiile stratigrafice, tipologice și cronologice ale complexelor ceramice din nivelurile așezărilor Stoicani-Aldeni în raport cu acelea ale complexelor ceramice din fazele Precucuteni III—Cucuteni A2 sau Gumelnița A1—A2, iar pe de altă parte cu structura complexului ceramic Stoicani-Aldeni în funcție de cele două componente, cucuteniană (Protocucuteni — Cucuteni A1) și gumelnițeană (Gumelnița A1).

Pozițiile **stratigrafice** și **cronologice** ale faciesului Stoicani-Aldeni, în funcție de intercalarea acestui facies între fazele cucuteniene sau între fazele gumelnițene și în funcție de întretăierea fazelor Precucuteni III și Cucuteni A2 respectiv cu fazele Gumelnița A1 și A2, atît în interiorul cît și în afara ariei faciesului Stoicani-Aldeni, comportă date suficiente, chiar dacă nu totdeauna certe, în cercetarea curentă.

Fragmentele de ceramică precucuteniană din depunerile atribuite fazei Boian V de la Tangîru (Alexandria)[127] paralelizează faza Precucuteni

III cu ultimele faze Boian (IV — Spanțov și V — Tangîru) și limitează expansiunea ceramicii Precucuteni III la nivelul fazei finale Boian-Tangîru.

În depunerile stratigrafice, deși imperfecte, de la Măgurele (București), ceramica Precucuteni III este limitată și datată prin depunerile de la începutul fazei Gumelnița A1[128] și este suprapusă de un fragment de ceramică Stoicani-Aldeni descoperit în depunerile avansate ale acestei faze și deci datat în cuprinsul fazei Gumelnița A1[129], fixînd poziția stratigrafică pentru sfîrșitul fazei Precucuteni III și începutul faciesului Stoicani-Aldeni la începutul fazei Gumelnița A1.

Fragmentele de pahar Stoicani-Aldeni din nivelul Gumelnița A1 (Ia) de la Glina (București) paralelizează faciesul Stoicani-Aldeni cu faza Gumelnița A1[130].

În nivelul Precucuteni III de la Traian-Dealul Fîntînilor, fragmente bicrome de caracter protocucutenian și vase de aspect „gumelnițean"[131] arată în același timp apariția ceramicii Protocucuteni și pătrunderea faciesului Stoicani-Aldeni la sfîrșitul fazei Precucuteni III în aria pură a Protocucutenianului.

Complexul ceramicii de la Ciorani (Adjud) prezintă trei orizonturi culturale, a căror suprapunere stratigrafică n-a putut fi stabilită riguros în primul sondaj[132]: Precucuteni III (fig. 6/1), Stoicani-Aldeni (fig. 6/2—4; 11/5), și Cucuteni A, cu cromatică bicromă cu alb întins (fig. 11/2), ceramică tricromă pe fond brun (fig. 1/1) și un fragment de ceramică tricromă pe fond alb (fig. 11/4), identice cu fragmentele de la Bonțești[133]. Însă, faptul că nici ceramica Stoicani-Aldeni nu apare în complexul ceramic al așezărilor precucuteniene din S Moldovei (Mîndrișca), nici ceramica Precucuteni III nu apare niciodată în niciunul din nivelurile multiple ale așezărilor Stoicani-Aldeni din S Moldovei și NE Munteniei, stabilește clar raportul de succesiune a celor trei orizonturi de la Ciorani și intercalarea faciesului Stoicani-Aldeni între fazele Precucuteni III și secvența inițială Bonțești a fazei Cucuteni A2.

Ceramica din nivelurile suprapuse de la Bonțești (Rîmnicu Sărat)[134], cu suprafața neagră sau brună decorată cu caneluri acoperite cu culoare albă păstoasă, ca la Stoicani, sau cu decor spiralic adîncit și prevăzut uneori cu perle piriforme, ca la Dodești, este evident de caracter Stoicani-Aldeni. De asemenea, un fragment de ceramică bicromă pictat cu alb prezintă un decor cu benzi orizontale cu capetele unghiulare[135], identic ca pe amforele de la Dodești (fig. 9/2). Este clar că, pe de o parte, cele patru niveluri de la Bonțești alcătuiesc o stațiune de caracter **mixt,** în care nive-

lurile inferioare (5—3) aparţin unei aşezări de tip Stoicani-Aldeni şi numai nivelul superior (2) reprezintă aşezarea cucuteniană de tip Ariuşd, cu ceramcià bicromă (fig. 10/1) şi ceramică tricromă pe fond brun şi alb, iar pe de altă parte succesiunea nivelurilor Stoicani-Aldeni şi Cucuteni A fixează poziţia stratigrafică şi cronologică pentru sfîrşitul faciesului Stoicani-Aldeni înaintea secvenţei iniţiale a fazei Cucuteni A2.

Definirea clară a complexelor ceramice din cele două niveluri de la Brăiliţa (Brăila), primul de aspect Stoicani-Aldeni corespunzător nivelurilor Stoicani 6—4 (prima fază), cuprinzînd organic ceramică bicromă de caracter Ariuşd primitiv[136], iar al doilea de aspect pur Gumelniţa A2 final — B1 timpuriu, cuprinzînd ca import ceramică bicromă şi tricromă pe fond brun şi pe fond alb de caracter Cucuteni A[137], discriminează net apartenenţa culturală a componentelor complexelor ceramice din cele două niveluri şi fazele lor cronologice, marcînd o cezură între cele două niveluri (Brăiliţa I şi IIa), măsurată de durata corespunzătoare nivelurilor Stoicani 3—1 (faza a doua), de durata corespunzătoare fazei Gumelniţa A2 timpurie şi cel puţin de secvenţa Bonţeşti de la începutul fazei Cucuteni A2.

În aşezările eponime, apartenenţa la complexul ceramic Stoicani-Aldeni a fragmentelor de ceramică „tricromă pe fond brun" din nivelul Aldeni III[138] şi a celor două fragmente din nivelul Stoicani 1, unul cu pictura corodată şi altul cu pictura „tricromă pe fond alb", nu brun (fig. 11/3)[139], nu este stabilită şi nu determină poziţii stratigrafice, tipologice şi cronologice pentru sfîrşitul faciesului Stoicani-Aldeni în raport cu faza Cucuteni A. Apartenenţa sigură a ceramicii tricrome cucuteniene la complexul Stoicani-Aldeni ar determina o poziţie de anterioritate la nivelul etapei Protocucuteni = faza Cucuteni A1, în funcţie numai de ceramica tricromă pe fond brun ca etapă finală a faciesului Stoicani-Aldeni, sau o poziţie de sincronism, în funcţie de ceramica tricromă pe fond alb, a etapei finale Stoicani-Aldeni cu faza Cucuteni A2. Prezenţa ceramicii tricrome în nivelurile superioare Aldeni III şi Stoicani 1 indică numai o locuire posterioară de caracter Cucuteni A2 sau A3, în funcţie de proporţia celor două categorii de ceramică tricromă. Aşezarea Bonţeşti, în centrul ariei Stoicani-Aldeni, arată că aşezările Stoicani-Aldeni sînt căpătuite chiar de prima secvenţă a fazei Cucuteni A2.

Întrepătrunderea complexelor şi fazelor faciesului Stoicani-Aldeni cu acelea ale culturilor Gumelniţa şi Cucuteni implică fenomene culturale diferite.

Răspîndirea Precucutenianului III în Cîmpia română pînă la confluența Argeșului[140], ca bază de plecare pentru evoluția ceramicii Precucuteni III ca una din componentele complexului Stoicani-Aldeni, și lipsa așezărilor din faza Gumelnița A1 în NE Munteniei, a cărei ceramică constituie cealaltă componentă, arată că aria de formare a faciesului Stoicani-Aldeni acoperă deopotrivă S Moldovei și NE Munteniei.

Prezența ceramicii Stoicani-Aldeni în așezările extreme, Glina, Tangîru și Cunești[141] sau Tîrpești și Traian-Dealul Fîntînilor, reprezintă circulația ei în ariile pure ale culturilor Protocucuteni în NV Moldovei sau Gumelnița A1 în Cîmpia română în cursul fazelor Cucuteni A1 (Protocucuteni) și Gumelnița A1.

Prezența ceramicii bicrome și tricrome Cucuteni A este documentată numai în depuneri posterioare faciesului Stoicani-Aldeni, ca în așezările eponime, sau în complexe ceramice Gumelnița A2 din aria Stoicani-Aldeni, ca la Brăilița IIa, sau din Cîmpia munteană, ca la Gumelnița[142], și reprezintă nu simple „importuri" în afara ariei cucuteniene, ci un dublu fenomen de extindere în sens invers a celor două culturi în cursul evoluției lor. Pe de o parte, identitatea complexului ceramic din nivelul Brăilița IIa cu acela din așezările tipice Gumelnița sau Sultana arată extinderea culturii gumelnițene în faza A2 din Cîmpia română peste aria Stoicani-Aldeni din NE Munteniei. Pe de altă parte, proporția ceramicii „tricrome pe fond alb" din nivelul gumelnițean de la Brăilița depășește pe aceea din așezarea cucuteniană Bonțești și corespunde aceleia din așezările cucuteniene extinse uniform din Depresiunea subcarpatică și Podișul central moldovenesc în S Moldovei, ca așezările de la Tg. Berești[143], pînă în NE Munteniei[144], începînd cu Bonțeștii, lichidînd faciesul Stoicani—Aldeni și împiedicînd pătrunderea culturii Gumelnița A 2 în aria cucuteniană de-a lungul fazelor Cucuteni A 2 — A 3.

Răspîndirea în ariile vecine a ceramicii Stoicani—Aldeni la nivelul fazelor Protocucuteni (Cucuteni A1) și Gumelnița A1 și a ceramicii Cucuteni A la nivelul fazei Gumelnița A2, ca importuri sau enclave străine de mediul local, nu trebuie confundată cu elementele de transmisiune din complexul ceramicii Stoicani—Aldeni, păstrate organic în complexele ceramice ale fazelor ulterioare ale celor două culturi, Cucuteni A2—A3 și Gumelnița A2—B1, dar asupra cărora nu se poate insista aici[145].

Stratigrafic și cronologic, faciesul **Stoicani—Aldeni** rămîne integrat fazei Gumelnița A 1 și Cucuteni A 1 (Protocucuteni) și este integral **anterior fazei Cucuteni A 2.**

Analiza **tipologică** a faciesului Stoicani—Aldeni s-a dovedit însă ireductibilă. Concepțiile interpretative au primat analiza complexului ceramic, în funcție de cele două componente, ceramica protocucuteniană, ca evoluție locală a ceramicii Precucuteni III, și ceramica Gumelnița A 1, față de care se polarizează evoluția Precucutenianului pentru sinteza complexului ceramicii Stoicani—Aldeni. Hotărîtoare este analiza ceramicii pictate a acestui complex, a cărei interpretare diferită și chiar unilaterală explică și deosebirea dintre concepții. O asemenea analiză rămîne integral de făcut pe baza ceramicii rezultate din săpăturile vechi și noi, dar în spiritul caracterului sintetic al ceramicii Stoicani—Aldeni.

Categoriile ceramice, specifice celor două componente, nu rămîn independente și juxtapuse, ci elementele lor, sub triplul raport al formelor, decorului și tehnicii picturale, sînt de regulă sintetizate pe același vas. Contribuția celor două componente nu poate fi discriminată ușor și riguros, deoarece atît ceramica protocucuteniană cît și cea gumelnițeană comportă elemente continuate de pe ceramica din faza precedentă, respectiv Precucuteni III și Boian V, iar ceramica protocucuteniană conținea elementele ceramicii Boian II—III, intrate și păstrate în sinteza ceramicii precucuteniene, chiar după eliminarea ceramicii excizate din complexul Precucuteni III. Ceramica Gumelnița A 1 a putut reactiva sau determina manifestarea acestor elemente de forme și decor în contextul ceramicii Stoicani—Aldeni. În consecință, se poate postula pentru metoda analizei că nu trebuie atribuite strict ceramicii Gumelnița A 1 decît acele elemente formale, care nu existau pe ceramica Precucuteni III și deci nu aparțin componentei protocucuteniene.

De asemenea, sinteza ceramicii Stoicani—Aldeni crează elemente proprii, prin evoluția formelor și cu deosebire a picturii ceramice, care se transmit fazelor ulterioare a celor două culturi sau numai uneia dintre ele, printr-un proces de diferențiere determinat de legătura organică dintre ceramica Gumelnița A 2 sau Cucuteni A 2 și componenta respectivă din complexul ceramicii Stoicani—Aldeni. Este evident că pictura bicromă cu „alb pe roș" a ceramicii Stoicani—Aldeni se dezvoltă cu deosebire pe ceramica Cucuteni A și deci aparține componentei cucuteniene din complexul Stoicani—Aldeni.

Problema delicată a ceramicii pictate a faciesului Stoicani—Aldeni se pune începînd cu ceramica pictată cu „culoare albă liniară pe lustrul negru" al suprafeței, atribuită **de plano** ceramicii Gumelnița A 1 din NE Munteniei [146]. În adevăr, pe ceramica Stoicani—Aldeni pictată cu linii albe se poate constata transpunerea decorului pictat cu grafit sau culoare albă

de pe ceramica Gumelnița A 1 și se poate urmări pînă la detalii ductul identic al liniilor bifurcate caracteristice decorului gumelnițean [147]. Tot de caracter gumelnițean, din cauza frecvenței lui [148], poate fi considerat și motivul benzilor liniare oblice pictate cu alb în zona liberă sau canelată de pe gîtul vaselor Stoicani—Aldeni (fig. 9/1; 11/5), deși el există în tehnica adîncită pe ceramica Precucuteni III [149]. Decorul cu benzi mărginite de linii și întretăiate în jurul unui patrulater central, constituind motivul „în vîrtej" creat de ceramica Boian—Gumelnița [150], cu liniile incrustate cu alb pe ceramica Boian (Karanovo IV) și pictate cu grafit pe ceramica Mariţa (Karanovo V)[151], apare și pe ceramica bicromă pictată cu linii albe pe fond roș sau pe ceramica tricromă pe fond brun din faza Cucuteni A 2 la Frumușica [152]. Această transmisiune nu se putea face decît prin intermediul ceramicii pictate cu grafit sau cu culoare albă a faciesului Stoicani—Aldeni.

Explicarea originii și evoluției ceramicii pictate cu culoare albă pe lustrul negru sau roș al suprafeței din faciesul Stoicani—Aldeni sub influența ceramicii Gumelnița A 1 din NE Munteniei constituie un cerc vicios, deoarece această ceramică aparține faciesului Stoicani—Aldeni și exact originea picturii cu culoare albă a acestei ceramici trebuie explicată. Pentru ca explicația să fie valabilă, ar trebui ca pictura cu culoare albă să fie frecventă pe ceramica Gumelnița A 1 din afara ariei Stoicani—Aldeni și să dezvolte un decor paralel cu acela pictat cu grafit. Pictura cu culoare albă liniară sau întinsă apare chiar de la începutul fazei Gumelnița A 1 la Tangrîu sau Petru Rareș, dar este sporadică și uneori asociată pe același vas cu pictura cu grafit [153], ca o variație a tehnicii picturii și ca o încercare de transpunere a grafitului în culoare. Ceramica pictată cu culoare albă continuă în faza Gumelnița A2, dar evoluția decorului pictat cu alb se limitează cel mult la reproducerea aspectelor mai simplificate ale decorului pictat cu grafit.

De asemenea, pe ceramica protocucuteniană trecerea de la pictura cu alb liniar la pictura cu „alb întins", pentru cruțarea motivelor pe lustrul negru sau roș al suprafeței, a putut fi stimulată sau chiar inspirată de ceramica gumelnițeană pictată cu grafit sau culoare albă pe lustrul negru, deoarece acesta este procedeul obișnuit al decorului spiralic și pe ceramica Gumelnița A1 nord-dunăreană sau pe ceramica Mariţa (Karanovo V = Gumelnița A 1) sud-balcanică [154]. Ceramica Precucuteni III posedă însă ambele procedee de ardere, lustru cenușiu sau roșu, încît pictura cu „alb liniar" a putut fi aplicată deopotrivă pe ambele fonduri ale suprafeței. De aceea, schimbarea fondului suprafeței pe ceramica bicromă protocucute-

niană poate fi determinată de tehnica arderii la roș a pastei, caracteristică ceramicii cucuteniene, dar poate constitui o selecție în vederea evoluției organice a ceramicii pictate cucuteniene, de la pictura bicromă cu „alb liniar și întins" protocucuteniană la pictura „tricromă pe fond brun-roș" din perioada Cucuteni A.

Rarile urme de pictură cu culoare albă semnalate pe ceramica Boian aparțin unui orizont de contaminare între ceramica Boian și Precucuteni și nu rezolvă originea ei pe ceramica Boian sau Precucuteni III. De asemenea, ele pot indica originea picturii cu culoare albă pe fondul închis al ceramicii Gumelnița A 1, dar în ambele cazuri nu au avut ca urmare dezvoltarea picturii cu culoare și evoluția aspectelor ei decorative [155].

Pe ceramica Stoicani—Aldeni pictată cu „culoare albă liniară sau întinsă pe roș" se pot indica motive identice cu acelea pictate cu grafit pe suprafața arsă la roș a ceramicii Gumelnița A 1, cum sînt „elipsele opace flancate de perle semilunare" [156] sau chiar benzile liniare late caracteristice ceramicii Boian—Gumelnița [157], dar aspectele decorative sînt diferite și au mai curînd un caracter propriu ceramicii Stoicani—Aldeni. De asemenea, pe ceramica bicromă Stoicani—Aldeni pictura cu alb este aplicată direct pe suprafața lustruită sau acoperită prealabil cu un fond de culoare roșie [158], ceea ce nu se întîmplă pe ceramica Gumelnița A 1 și constituie evident o caracteristică a ceramicii cucuteniene.

Existența unei ceramici de caracter cucutenian în complexul Stoicani—Aldeni este demonstrată prin categoria ceramicii cu decor adîncit de tradiție Precucuteni III, atît sub raportul formelor cît și al decorului. Paharul de la Stoicani (fig. 5/8) [159], cu decorul în șiruri orizontale de alveole și cu zona de caneluri verticale pentru incrustația cu ocru deasupra fundului, reproduce decorul paharului de la Tg. Negrești (fig. 5/6). Decorul cu o zonă de caneluri orizontale pe gît, dar prevăzută cu grupe de alveole pe creste și însoțită de șiruri de alveole punctate sub gură sau pe umăr, pe bolurile [160], paharele [161] sau craterele (fig. 9/1) ceramicii Stoicani—Aldeni este acela de pe paharele Precucuteni III de la Traian și Izvoare I 2 (fig. 5/5) [162] și exprimă sinteza anterioară a ceramicii Precucuteni (caneluri late, linii de puncte adîncite), liniară cu capete de note (linii de puncte adîncite și grupe de alveole) și Boian (zone canelate). Decorul „în vîrtej" cu benzi arcuite și conturate cu linii adîncite, dispus în jurul fundului sau extins pe peretele vaselor Precucuteni III (fig. 5/4, 7), continuă pe vasele Stoicani—Aldeni [163] și pe paharul Cucuteni A2 de la Izvoare II 1 [164]. Bolurile de la Dodești, în formă de ceașcă cu buza prelungită cu o coadă terminată în formă de cîrlig sau protomă zoomorfă [165], frecvente și la Suceveni

(Galați) [166], sînt identice cu bolurile din așezările Precucuteni II de la Vlădeni (Iași) [167] sau Florești [168] și din așezarea Precucuteni III de la Holercani [169], supraviețuiesc în ceramica Cucuteni A 3 la Poienești (Vaslui) și Hăbășești [170], dar lipsesc complet din inventarul formelor ceramicii Gumelnița A1. Vasele **pithoi** cu torțile digitate sînt cunoscute numai în ceramica Precucuteni III, Stoicani—Aldeni și Cucuteni A 2 — A 3 [171]. Vasele antropomorfe, redînd numai partea inferioară a imaginii umane, de la Dodești se întîlnesc în ceramica Cucuteni A 3 de la Ruseștii Noi I [172].

Aceste transmisiuni de forme și decor de la ceramica Precucuteni III la ceramica Cucuteni A nu se pot explica decît prin prezența componentei cucuteniene în complexul Stoicani—Aldeni și prin existența unui orizont protocucutenian în aria pură cucuteniană.

Ceramica Stoicani—Aldeni aplică pictura bicromă cu culoare albă în cadrul decorului adîncit, alveolat sau canelat al ceramicii precucuteniene, indiferent pe forme ceramice cucuteniene sau gumelnițene, creînd categorii și specii cu aspecte decorative caracteristice ceramicii bicrome Stoicani—Aldeni, pe care le transmite integral ceramicii bicrome Cucuteni A.

Categoria ceramicii bicrome pictate cu „alb liniar pe roș" continuă pictura cu „alb liniar pe suprafața cenușie sau roșie" a ceramicii precucuteniene și transpune liniile decorului adîncit în linii de culoare albă. Decorul adîncit de pe vasul precucutenian Izvoare I 2 (fig. 5/2) este reprodus identic pe un fragment pictat cu linii albe pe fond de culoare roșie din nivelul Cucuteni A1—A2 de la Izvoare II 1a [173]. O ceașcă cu decor pictat cu linii albe pe lustrul cenușiu, a cărei poziție stratigrafică în sectorul respectiv rămîne incertă între nivelul Izvoare I2 și Ia [174], atestă continuitatea picturii cu culoare albă de la ceramica Precucuteni III la ceramica Protocucuteni în Depresiunea subcarpatică.

Specia pictată cu „alb întins pe roș" a acestei categorii din ceramica Stoicani—Aldeni transpune în tehnica picturii decorul adîncit cu „elipse decorate cu linii orizontale" [175] de pe ceramica Precucuteni III de la Traian [176]. Decorul adîncit cu benzi arcuite „în vîrtej" de pe ceramica precucuteniană (fig. 5/4, 7) este transpus în tehnica picturii bicrome cu „benzi albe pe lustrul roș" pe ceramica Stoicani—Aldeni, pe fundul îngustat și adîncit (fig. 7/1) al unui crater tipic Stoican—Aldeni (fig. 9/1), constituind astfel „zona decorativă deasupra fundului" ca pe ceramica cu decor adîncit precucuteniană și protocucuteniană (fig. 5/4, 6—8).

Categoria ceramicii cu decor adîncit Precucuteni I—III cuprinde și specia cu decor plastic, cu banda motivelor modelată sub formă de caneluri (fig. 5/1, 8, 10). Introducerea picturii cu „alb întins pe lustrul roș" pe

ceramica Stoicani—Aldeni, acoperind canelurile motivelor cu lustrul roș al suprafeței și rezervînd astfel motivele cu culoarea albă pictată în interspații (fig. 7/2) [177], crează categoria ceramicii bicrome cu decor canelat la nivelul Protocucuteni = Stoicani—Aldeni, care va deveni una din categoriile caracteristice ale ceramicii bicrome Cucuteni A 2 — A 3, sporadică în Depresiunea subcarpatică [178], dar predominată la Drăgușeni (Săveni) în Depresiunea Prutului [179].

Ceramica Stoicani—Aldeni introduce pictura bicromă în cadrul decorului adîncit, indiferent de caracterul cucutenian sau gumelnițean al motivelor decorative, cruțate pe lustrul roș sau pe fondul de culoare roșie prin culoarea albă întinsă în interspații, care acoperă însă și liniile adîncite ale motivelor, creînd astfel cea de a treia categorie a ceramicii bicrome, ceramica cu decor adîncit și pictură bicromă, caracteristică majorității așezărilor Cucuteni A3 din Depresiunea Prutului (fig. 8/4) și spațiului estic tripolian. Decorul „în vîrtej", cu benzile delimitate prin linii adîncite (fig. 5/4, 7) sau cruțate direct prin culoarea albă (fig. 7/1), păstrează liniile adîncite și acoperite cu alb ale conturului pe corpul străchinii Cucuteni A2 de la Olteni [180].

Decorul cu două volute simetrice, caracteristice decorului din interiorul străchinilor Gumelnița A 1 și delimitate prin conturul cruțat pe lustrul suprafeței prin grafitul întins în interspații și în interiorul volutelor [182], este dispus la exteriorul străchinilor de la Dodești (fig. 8/1) și tratat în tehnica decorului adîncit și cu pictura bicromă a ceramicii protocucuteniene și cucuteniene, cu albul interspațiului acoperind și conturul adîncit al volutelor. De asemenea, profilul carenat al străchinii de la Dodești, caracteristic și frecvent în ceramica Gumelnița A 1 — A 2 [182], este identic cu acela al străchinii Precucuteni I de la Traian—Dealul Viei [183]. Pe o strachină Gumelnița A1 de la Tangîru [184], decorul cu volute prezintă benzi rezervate din lustrul negru alternînd cu benzi scrijelate și acoperite cu roș crud, separate prin contur incizat umplut cu alb, ca liniile incizate și incrustate cu alb ale decorului obișnuit pe ceramica Boian și Gumelnița. Cu toată identitatea formei și a decorului, tehnica decorului incizat și tricrom pe strachina de la Tangîru este net diferită de aceea a decorului adîncit și bicrom pe strachina de la Dodești, care aparține ceramicii cu decor adîncit și pictură bicromă protocucuteniană și cucuteniană.

În fine, categoria ceramicii bicrome cu zone decorative sintetice, caracteristică complexelor ceramicii Cucuteni A 2 — A 3 din Depresiunile subcarpatine, Ariușd—Izvoare II 1b—Frumușica, este creată, de asemenea,

în cadrul ceramicii Stoicani—Aldeni și în funcție de componenta protocucuteniană a acestui complex, pe forme proprii ceramicii Stoicani—Aldeni și cu aspecte decorative diferite de acelea ale ceramicii Cucuteni A.

Craterul de la Dodești (fig. 9/1), în pastă roșie cu lustru brun-roș și cu fundul îngustat și adîncit ca acela de la Suceveni (fig. 7/1), reprezentînd o formă caracteristică ceramicii Stoicani—Aldeni, dar a cărei derivație și evoluție în cadrul acestui complex, în funcție de cele două componente Boian—Gumelnița și Precucuteni III, nu este clar stabilită, aparține speciei decorative cu o zonă canelată pe umăr, prevăzută cu grupe de alveole umplute cu alb pe creste, o zonă pictată cu alb liniar pe gît, cu grupe de linii oblice, și o zonă pictată cu alb întins pe corp, cu volute spiralice și perle circulare, ca și craterele cu trei zone decorative de la Ariușd sau Frumușica (fig. 2/11; 10/3). Din cauza formei specifice, craterul de la Dodești prezintă și zona decorativă deasupra fundului, ca pe ceramica precucuteniană și protocucuteniană (fig. 5/6,8; 7/1), dar pictată uniform cu culoare albă, în timp ce craterele Cucuteni A adaugă a patra zonă sub gura vasului, cu decor pictat cu alb (fig. 10/3). Zonele sînt încadrate sau separate prin șiruri de puncte adîncite și umplute cu alb, redate numai prin puncte pictate pe ceramica Cucuteni A (fig. 10/3). Decorul cu grupe de linii oblice se repetă pe craterul în formă de pahar de la Frumușica (fig. 10/4). Zona corpului cu decor numai pictat cu alb întins apare și pe corpul craterelor de la Ariușd (fig. 2/11).

Însă, la Ariușd decorul din zona corpului manifestă o primă mutație, înlocuind „volutele" prin „ove ajurate" caracteristice craterelor de la Ariușd. Craterele din Depresiunea subcarpatică a Moldovei manifestă o a doua mutație, delimitînd ovele prin contur adîncit și acoperit de culoare albă a interspațiului, adică înlocuind de fapt zona cu decor pictat bicrom de pe craterele de la Dodești și Ariușd cu o zonă de decor adîncit și pictură bicromă ca pe craterele de la Bonțești. Izvoare II 1b și Frumușica (fig. 10/1,3). Cercetarea curentă nu poate preciza, dacă aceste mutații s-au produs în cadrul ceramicii Cucuteni A, odată cu apariția ceramicii tricrome pe fond alb, sau în etapa finală a ceramicii Protocucuteni și Stoicani—Aldeni, într-un orizont numai cu ceramică bicromă sau eventual și cu ceramică tricromă pe fond brun.

Vasul amforoid de la Dodești (fig. 9/2), în pastă arsă la roș cu lustru brun-roș și cu profil cilindroid, de o formă neîntîlnită, cu corpul ovoid, lărgit treptat și terminat în trunchi de con, cu gura înaltă și două torți triunghiulare prinse orizontal la nivelul pragului, dar apropiată deopotrivă de pithosurile gumelnițene cu umăr înalt și carenă joasă din grupa Sava

(Varna) [185] sau de pithosul cucutenian cu profil arcuit de la Olteni [186], prezintă zone cu decor bicrom pictat cu alb liniar sau întins intercalate cu zone canelate și diferențiate tectonic: decor cu alb liniar sub gură sau deasupra fundului, cu benzi oblice și benzi de legătură arcuite în zona gurii și cu benzi oblice liniare în zona fundului, decor cu alb liniar și întins în două zone pe partea arcuită a corpului, cu volute agățate și legate prin benzi orizontale cu capetele unghiulare, cruțate din lustrul suprafeței. Benzile oblice cu capetele retezate și prevăzute cu benzi de legătură arcuite sau drepte se întîlnesc pe ceramica bicromă de la Frumușica, ca derivații din spiralele în **Z** sau **S** [187].

Multiplicarea zonelor canelate și a zonelor cu volute pictate pe corpul vasului amforoid de la Dodești pare a explica alungirea profilului, dar în orice caz alternarea acestor zone va constitui decorul caracteristic al părții superioare, de la gură la umăr, pe amforele ceramicii bicrome cucuteniene de la Izvoare II 1b, Frumușica sau Gura Văii [188]. Pe umărul amforelor bicrome Cucuteni A se va adăuga însă o zonă cu decor adîncit și pictură cu alb întins, în timp ce zona corpului va rămîne liberă sau acoperită cu culoare albă.

Fondul de culoare albă al ceramicii precucuteniene acoperă frecvent ceramica cu decor adîncit din așezările Stoicani—Aldeni, la Dodești sau Sucevени [189].

Decorul cu motive canelate este, în raport cu componentele complexului Stoicani—Aldeni, de origine Boian, iar decorul cu zone asociate, canelate și cu decor pictat cu grafit sau culoare albă, se întîlnește pe gîtul și umărul craterelor Gumelnița A1 [190], dar nici ceramica cu lustru închis din fazele Boian, nici ceramica cu lustru negru sau roș-brun din faza Gumelnița A 1 n-au introdus bicromia în decorul canelat și n-au diversificat decorul cu zone sintetice în funcție de formele ceramice și de decorul specific boian sau gumelnițean, pentru a crea categorii, specii și aspecte decorative paralele cu acelea ale ceramicii Stoicani—Aldeni și Cucuteni A.

Nici categoria ceramicii cu decor adîncit și pictură bicromă pe lustrul negru sau roș, cu motive cruțate prin conturul adîncit și culoarea albă întinsă din interspații pe liniile adîncite, nu este caracteristică ceramicii Gumelnița A 1 și nu putea fi creată pornind de la decorul incizat și incrustat și combinîndu-l cu decorul pictat cu culoare albă întinsă de pe ceramica gumelnițeană. Această categorie aparține originar ceramicii cu ardere la roș și cu lustru brun-roș de caracter cucutenian și a fost creată prin introducerea directă a culorii albe în cadrul ceramicii cu decor adîncit, constituind de fapt punctul de interferență a ceramicii cu decor adîncit și a

ceramicii pictate, în funcție de evoluția picturii bicrome cu alb liniar și apoi întins pe ceramica cucuteniană. Cele două categorii ceramice, cu decor pictat sau cu decor adîncit și pictat, prezintă deopotrivă motive în formă de benzi cruțate din fondul roș, sugerează copierea decorului adîncit prin decorul pictat cu linii albe și limitează culoarea albă întinsă la interspațiul decorului. Combinarea formelor și decorului celor componente, cucuteniană și gumelnițeană, se explică prin caracterul sintetic al ceramicii Stoicani—Aldeni. Chiar dacă la strachina de la Dodești (fig. 8/1) forma ceramică și compoziția decorului sînt de caracter gumelnițean, concepția și tehnica decorului aparțin ceramicii cu decor adîncit și pictură bicromă a componentei cucuteniene (fig. 8/4).

Ceramica Precucuteni III răspîndită în spațiul nord-estic al Munteniei poseda pictura cu culoare albă și fondul de culoare albă anterior ceramicii Gumelnița A 1 și le-a transmis ceramicii Stoicani—Aldeni, ca punct de plecare pentru evoluția picturii bicrome de caracter cucutenian în cadrul acestui complex. În stadiul actual al cercetării arheologice, nici un fapt nu poate documenta anterioritatea picturii cu linii albe pe ceramica Gumelnița sau a picturii cu linii roșii pe ceramica Petrești în raport cu ceramica precucuteniană.

Ceramica componentei cucuteniene din cadrul complexului Stoicani-Aldeni a creat toate categoriile și speciile ceramicii bicrome „alb pe roș", cu aspecte decorative proprii acestei etape, și le transmite complexului Cucuteni A, în cadrul căruia aspectele lor decorative se dezvoltă de-a lungul etapelor Cucuteni A2—A3. Fenomenul nu se repetă în complexul ceramic al fazei Gumelnița A2, discriminînd clar filiația genetică și caracterul cucutenian al ceramicii bicrome.

Prezența ceramicii bicrome de caracter cucutenian în complexul ceramicii Stoicani-Aldeni demonstrează **existența virtuală a Protocucutenianului în aria lui pură,** la nord de aria Stoicani-Aldeni, dar a cărui existență reală în aria protocucuteniană va trebui descoperită prin cercetările viitoare.

În aria Ariușd-Cucuteni-Tripolie evoluția fazelor Precucuteni I—III este generală, dar nu s-a descoperit încă nici un nivel protocucutenian numai cu ceramică bicromă sau cu ceramică bicromă și ceramică tricromă numai pe fond brun. Absența Protocucutenianului în Depresiunea Oltului și Depresiunea Prutului pune problema evoluției locale a Cucutenianului A în Depresiunea Oltului sau a constituirii complexului Ariușd ca o enclavă pătrunsă din Depresiunea subcarpatică a Moldovei.

Oricît ar părea de ciudat, în cercetarea actuală evoluţia Precucutenianului III, chiar fără prezenţa ceramicii bicrome pictate cu culoare albă, nedescoperite încă, ci numai pe baza complexului Precucuteni III, într-o etapă corespunzătoare complexului Stoicani-Aldeni şi Protocucuteni este evidentă numai în aria tripoliană[191], după cum arată clar uneltele, ceramica şi plastica din aşezarea Tripolie A de la Luka-Vrublevetkaia (Podolia)[192], dar a căror analiză nu se poate face aici.

Cu toate diferenţele de concepţii şi nuanţe, în ultimă analiză raportarea complexului Stoicani-Aldeni la complexul Ariuşd s-a făcut printr-o interpretare teoretică şi de ordin strict tipologic a datelor Ariuşdului, preconizîndu-se două orizonturi tipologice şi cronologice : un Ariuşd timpuriu cu ceramică bicromă Protocucuteni şi un Ariuşd evoluat cu ceramică tricromă Cucuteni A, care nu corespund realităţii stratigrafice şi tipologice a Ariuşdului. Aceste două orizonturi ipotetice au servit pentru definirea etapelor faciesului Stoicani-Aldeni şi pentru sincronizarea lor cu fazele culturilor componente Gumelniţa A1—A2 şi Cucuteni A1—A2, deci deopetrivă la nivelul Protocucuteni şi Cucuteni A.

În consecinţă, sincronizările etapelor complexului Stoicani-Aldeni prin referire la Ariuşd sînt inoperante, deoarece **complexul Ariuşd este în întregime posterior faciesului Stoicani-Aldeni.** Însăşi denumirea aspectului cultural, Gumelniţa-Ariuşd, devine inadecvată.

Cu toate acestea, conceptul Protocucutenianului a fost creat în urma săpăturilor de la **Izvoare**[193], dar nu în funcţie de existenţa unui orizont pur al ceramicii bicrome, ci pe baza asocierii ceramicii bicrome cu ceramica tricromă pe fond brun în nivelurile stratului Izvoare II 1, adică nivelul iniţial Izvoare II 1a, cu ceramică bicromă în proporţie covîrşitoare, de care a fost diferenţiat ulterior nivelul Izvoare II 1b, cu ceramică bicromă în proporţie egală cu cea tricromă[194], ambele niveluri fiind considerate de caracter protocucutenian şi echivalente cu cele două niveluri prezumtive[195] ale complexului Ariuşd[196]. Valoarea cronologică acordată ceramicii tricrome pe fond brun, anterioară ceramicii tricrome pe fond alb din nivelul Izvoare II 2, a servit pentru definirea caracterului protocucutenian al complexului Ariuşd.

Însă, nivelul Izvoare II 1b este net de caracter Cucuteni A şi se integrează complexului Ariuşd. Singur nivelul Izvoare II 1a poate fi protocucutenian, dar cu condiţia esenţială ca ceramica tricromă din acest nivel, indiferent de proporţia ei, să aparţină exclusiv categoriei „tricrome pe fond brun". Numai în felul acesta, nivelul Izvoare II 1a ar demonstra apariţia ceramicii tricrome pe fond brun într-o etapă anterioară Cucutenia-

nului A, limitat la apariția ceramicii „tricrome pe fond alb", și ar determina etapa finală a Protocucutenianului în funcție de evoluția completă a ceramicii pictate protocucuteniene, de la pictura bicromă cu „alb întins" la pictura tricromă pe „fond brun" (fig. 1/1—2, cat. 11).

Existența acestei etape finale se pune și pentru complexul Stoicani-Aldeni, dar cu condiția ca ceramica tricromă de caracter Ariușd din nivelul Aldeni III să fie pe „fond brun" și să aparțină complexului Stoicani-Aldeni.

Chiar fără existența unei etape finale cu ceramică tricromă, periodizarea complexului Stoicani-Aldeni, concepută cu două faze pe baza celor două straturi de la Stoicani[197], implică o schemă mai logică cu trei etape, indicate prin formațiile de sol între care sînt repartizate cele șase niveluri de la Stoicani[198], prin cele trei niveluri de la Aldeni-Gurguiul Balaurului[199] și prin succesiunea grupelor ceramicii în așezările cu trei niveluri stratigrafice și tipologice, ca la Suceveni[200], care rezumă schema cu șase niveluri de la Stoicani.

★

Reconsiderarea **periodizării** Cucutenianului A, concepută în 5 etape, A1—A5, determinate în primul rînd în funcție de complexele ceramice ale așezărilor din NE Moldovei[201], și completate cu etapa de „tranziție" A2—A3 de la Cucuteni[202], este necesară chiar numai din punctul de vedere al fixării duratei în cadrul Cucutenianului A a celei de a treia stațiuni cu stratigrafie verticală **Cucuteni,** în raport cu Ariușdul și Izvoarele.

Periodizarea marei etape stilistice Cucuteni A, concepută în sensul definiției Cucutenianului A clasic a lui H. Schmidt, adică prin apariția ceramicii tricrome pe fond alb în etapa inițială (Bonțești, Ariușd, Izvoare II 1) și prin preponderența ei în etapa finală (Cucuteni, Ruginoasa, Izvoare II 2), nu se putea face decît prin clasificarea complexelor ceramice ale așezărilor pe baza unor criterii interne și proprii acestei etape, adică pe baza criteriului categoriei majore a ceramicii, pentru etapele principale, și a criteriului asocierii cu categoriile secundare ale ceramicii, pentru etapele secundare.

Desființarea Protocucutenianului și introducerea lui ca etapă A1[203] poate fi justificată numai prin necesitatea unei periodizări și terminologii unitare pentru cele două culturi paralele, Gumelnița și Cucuteni, deși includerea ceramicii bicrome protocucuteniene în aceeași mare etapă a ceramicii pictate ar lăsa totuși în afară ceramica pictată cu culoare albă Precucuteni III. În schimb, operația recurge la un procedeu artificial prin

completarea Cucutenianului A cu o etapă de raport, Protocucuteni = Cucuteni A1, și prin aplicarea criteriului categoriei majore numai pentru discriminarea etapei A1, cu ceramică bicromă Protocucuteni, față de celelalte etape A2—A4 (5), cu ceramică tricromă Cucuteni A.

Chiar dacă nu s-a descoperit încă în nici o așezare un nivel numai cu ceramica bicromă și ceramica tricromă numai pe fond brun, care să determine etapele Protocucutenianului, includerea acestuia ca etapă Cucuteni A1 nu se poate face decît în totalitatea depunerilor stratigrafice și tipologice și nu printr-o discriminare absolută între ceramica bicromă și tricromă.

Determinarea etapelor Cucuteni A2—A4 (5) se reduce de fapt la căutarea criteriilor de clasificare a complexelor ceramice și de periodizare a etapelor Cucutenianului A, dar numai în funcție de criteriile categoriilor secundare ale ceramicii, adică al asocierii ceramicii tricrome succesiv cu ceramica bicromă în etapa A2 (Trușești) și cu ceramica cu decor adîncit în etapa A3 (Hăbășești, Cucuteni) sau al dispariției ceramicii secundare în etapa A4 (Ruginoasa)[204].

Schimbarea criteriului unitar al periodizării, în funcție numai de categoria principală a ceramicii, era inevitabilă din cauza aspectului uniform și a proporției constante a ceramicii tricrome pe fond alb, deoarece Cucutenianul A din NE Moldovei nu acoperă durata integrală a Cucutenianului A din Depresiunea subcarpatică, ale cărui etape principale, fazele Cucuteni A2 și A3, sînt determinate în funcție de evoluția ceramicii tricrome pe fond brun și pe fond alb, ci corespunde numai ultimei faze Cucuteni A3 (fig. 1/2). Succesiunea celor două orizonturi ale ceramicii tricrome nu permite echivalarea la nivelul etapei A2 (Trușești) a așezărilor cu ceramică bicromă și ceramică tricromă pe fond brun din Depresiunea subcarpatică (Bonțești, Ariușd, Izvoare II 1b, Frumușica)[205], deoarece orizontul de articulare a Cucutenianului A cu ceramică bicromă din Depresiunea Prutului (Trușești, Hăbășești, Cucuteni) la ciclul complet al evoluției din Depresiunea subcarpatică îl constituie etapa așezărilor cu ceramică bicromă și ceramică tricromă pe fond alb din Depresiunea subcarpatică (Ghelăiești, Gura Văii), iar etapa finală cu ceramică tricromă (Ruginoasa) corespunde perfect etapei Izvoare II 2 (fig. 1/2).

Ca și în Depresiunea subcarpatică, criteriile secundare de clasificare și periodizare determină numai etapele secundare (subfazele) ale Cucutenianului A din Depresiunea Prutului, corespondente în ambele regiuni. Singura cezură organică în cuprinsul fazei Cucuteni A3, corespunzătoare orizontului ceramicii tricrome pe fond alb din cele două regiuni,

este marcată de prezența sau absența ceramicii bicrome în complexele ceramice, determinînd subfazele A3a (Ghelăiești, Gura Văii-Trușești, Hăbășești, Cucuteni) și A3b (Izvoare II2 — Ruginoasa, Fedeleșeni). În cadrul subfazei A3a, diferențierile stabilite între complexele etapelor A2—A4 în funcție de descreșterea treptată și dispariția ceramicii bicrome și a ceramicii cu decor adîncit nu pot determina etape distincte și egale, deoarece etapele A2—A3 (Trușești, Hăbășești, Cucuteni) sînt echivalente în bloc cu etapa A4 (Ruginoasa, Fedeleșeni).

Recurgerea la criteriul ceramicii cu decor adîncit nu este necesară, cel puțin în aria cucuteniană, din cauza neconcordanței ei, sub raportul duratei și al variației proporției, nu numai între cele două regiuni cucuteniene, ci și între ariile cucuteniană și tripoliană. Ceramica cu decor adîncit nu joacă un rol important în Depresiunea subcarpatică, Frumușica prezentînd numai cîteva fragmente și un singur vas întreg[206], iar în aria tripoliană proporția ei crește în etapa Tripolie B/I = faza Cucuteni A3, adică exact în etapa A3 cu care este echivalată ceramica tricromă Tripolie B/I[207], și continuă să crească în raport cu ceramica pictată pînă în etapa Tripolie C/I = Cucuteni B[208].

Ceramica bicromă caracteristică Depresiunii Prutului și ariei tripoliene s-a constituit în cadrul ceramicii cu decor adîncit, predominantă în acest spațiu, ca o **categorie unică și sintetică de ceramică cu decor adîncit și pictură bicromă sau chiar tricromă,** cu specii decorative multiple, ca și categoria ceramicii bicrome pictate din Depresiunea subcarpatică. Ceramica primordială cu decor adîncit, de tradiție precucuteniană, apare ca specia elementară a acestei categorii, ale cărei specii pictate comportă cea mai completă gamă la Trușești, dar dispar treptat la Hăbășești și Cucuteni[209]. Speciile pictate, ca și specia numai cu decor adîncit, suplinesc suficient prezența acestei categorii secundare în complexele ceramice ale acestei etape. Proporția ceramicii bicrome cu decor adîncit nu descrește între Trușești și Hăbășești, dacă se ține seama de raportul suprafeței celor două așezări săpate integral.

Alături de această categorie generică coexistă și celelalte categorii ale ceramicii bicrome de tradiție protocucuteniană, care apar în proporție redusă, ca ceramica pictată cu alb liniar sau întins la Cucuteni, atît pe „Cetățuie"[210] cît și în așezarea din vale „Dîmbul Morii"[211], sau în proporție predominantă, ca ceramica cu decor canelat și pictură bicromă la Drăgușeni, și care omologează toate aceste așezări și le clasează în aceeași etapă, subfaza A3a (fig. 1/2). Indiferent de poziția secvenței Drăgușeni față de Trușești sau Hăbășești în cadrul subfazei cu ceramică bicromă, ea nu

poate fi datată în etapa finală fără ceramică bicromă[212], decît prin anularea criteriului de periodizare a acestor etape.

Specia cu decor adîncit și pictură bicromă, brun-închis și alb, sau cu pictură tricromă, brun-închis, alb și roș, caracteristică ceramicii bicrome cu decor adîncit de la Trușești[213] se întîlnește în nivelul I Cucuteni A de pe „Cetățuia" de la Cucuteni[214], dar lipsește în nivelul II și la Hăbășești. Noutatea apariției acestei specii la Cucuteni este suficientă, indiferent de proporția ei, pentru a apropia nivelul I de așezarea Trușești și nivelul II de așezarea Hăbășești. Existența unui nivel Cucuteni A în așezarea „Dîmbul Morii" de la Cucuteni nu poate determina caracterul „tranzitoriu" al nivelului I de pe „Cetățuie", ci ambele niveluri trebuie echivalate cu Trușești, deoarece nivelul de la „Dîmbul Morii" nu poate fi echivalat numai pe baza ceramicii bicrome cu alb liniar, existentă și pe „Cetățuie" ci pe baza speciei cu decor adîncit și pictură cu brun-închis existente în nivelul I de pe „Cetățuie".

Dispariția treptată a speciilor decorative ale ceramicii cu decor adîncit și pictură bicromă și tricromă în complexele celor trei așezări, Trușești, Hăbășești, Cucuteni, determină, în cadrul acestei etape din Depresiunea Prutului, **secvențe** tipologice și cronologice, a căror realitate este condiționată stratigrafic de suprapunerea celor două niveluri de la Cucuteni și ar putea fi susținută eventual de ritmul descreșterii proporției ceramicii tricrome pe fond brun, după cum ritmul creșterii proporției ceramicii tricrome pe fond alb marchează secvențele așezărilor din etapa corespunzătoare în Depresiunea subcarpatică. Numărul secvențelor poate crește și poate fi diferit în cele două regiuni. Aceste secvențe determină în ultima instanță caracterul specific al fiecărei așezări cucuteniene.

În cadrul subfazei A3b, ceramica cu bandă lată a complexului Ruginoasa sau cu bandă îngustă a complexului Fedeleșeni ar putea indica secvențe reale, în raport cu evoluția ceramicii tricrome din Podișul central moldovenesc, sau numai diferențieri zonale, Fedeleșenii reprezentînd în Poarta Tg. Frumos o așezare ca aceea de la Chetrești. De asemenea, ceramica tricromă de la Fedeleșeni prezintă și specia cu benzi roșii înguste și interspațiu alb mare[215], nedocumentată în etapa finală Izvoare II2.

Existența „etapelor de tranziție", acordate complexelor ceramice ale fiecărei noi așezări săpate[216], nu poate fi necesitată de continuitatea evoluției ceramicii pictate cucuteniene, care este asigurată de pregnanța stilistică a categoriilor și speciilor ceramice și de imbriearea lor de la o etapă la alta, determinînd o serie continuă de secvențe condiționate stratigrafic și tipologic, dar a căror valoare cronologică necesită comprimarea

lor într-un **sistem ierarhic** de etape organice (fig. 1/1—2). Criteriile majore și secundare de clasificare a complexelor ceramice și de periodizare a etapelor Cucutenianului A în cele două regiuni geografice implică deopotrivă un raport de succesiune pe orizontală a etapelor principale (2 faze) și de etajare pe verticală a etapelor secundare (4 subfaze), la fel ca pentru perioadele Cucuteni AB și B[217].

Complexul ceramic din așezarea Toflea (Nicorești)[218] este definit prin ceramica bicromă pictată de tip Ariușd-Frumușica, prin preponderența ceramicii tricrome pe fond alb și prin diferențierea speciilor cu „alb pozitiv" ale ceramicii tricrome pe fond alb, cu bandă îngustă ca la Chetrești (fig. 12/2) sau cu bandă medie ca la Izvoare II2, determinînd o secvență succesivă aceleia de la Gura Văii din Depresiunea subcarpatică, dar totodată inițiind orizontul creșterii proporției ceramicii tricrome cu bandă medie sau îngustă din etapa finală în Podișul central. Datele tipologice ale așezărilor din Depresiunea subcarpatică sînt reprezentate și repartizate între cele două așezări, Toflea și Chetrești, din Podișul central.

Puținele date certe, pe care le însumează cercetarea practică a Cucutenianului A din Podișul central, indică însă că **partea nordică a Podișului central moldovenesc participă, alături de Depresiunea subcarpatică, la aria originară a evoluției ceramicii pictate bicrome și tricrome.**

*

În **concluzie,** periodizarea Cucutenianului A în cercetarea actuală constituie un sistem amputat, cu două faze proprii, A1—A2 devenite respectiv A2—A3, al căror conținut real îl formează succesiunea complexelor ceramicii tricrome pe fond brun și pe fond alb, și cu o fază de raport, A1 = Protocucuteni, al cărei conținut virtual urmează a fi recuperat prin cercetarea viitoare.

Sistemul periodizării Cucutenianului A, faze, subfaze și secvențe, este schițat în realitatea schemelor cu **stratigrafie verticală** ale celor trei stațiuni principale, Izvoare, Ariușd și Cucuteni, care se completează între ele și sînt completate cu schema **stratigrafiei orizontale** a majorității așezărilor cu un singur nivel.

Numărul și etapele diferite ale nivelurilor suprapuse măsoară durate inegale pentru cronologia relativă a celor trei stațiuni în cuprinsul Cucutenianului A (fig. 1/3).

Schema **Izvoarelor** cu trei niveluri discontinui, II 1a, II 1b și II 2 prezintă cea mai largă repartiție, cu nivelurile succesive II 1a—II 1b în prima etapă a orizontului ceramicii tricrome pe fond brun (subfaza A 2a), dar cu posibilitatea extinderii nivelului II 1a în etapa finală a Protocucutenianului (faza A1 finală), și cu nivelul II2 distanțat în etapa a doua a orizon-

tului ceramicii tricrome pe fond alb (subfaza A3b), încadrînd limitele extreme ale celor două orizonturi ale ceramicii tricrome.

Schema Izvoarelor formează **scheletul periodizării Cucutenianului A în întreaga arie Ariușd-Cucuteni-Tripolie.** Suprapunerea celor două orizonturi ale ceramicii tricrome, unul cu ceramică tricromă pe fond brun în nivelul Izvoare II 1b, caracteristic Depresiunilor subcarpatice, și altul cu ceramică tricromă pe fond alb în nivelul Izvoare II 2, caracteristic întregii arii cucuteniene și tripoliene, determină cadrele celor **două faze A2—A3** (fig. 1/2).

Nivelul **Izvoare II 2,** prin absența ceramicii bicrome, subdivide orizontul ceramicii tricrome pe fond alb și marchează **a doua subfază A3b.**

Nivelurile **Izvoare II 1a—II 1b,** prin prezența și proporția mică a ceramicii tricrome pe fond alb în primul nivel, II 1a, și prin preponderența ceramicii tricrome pe fond brun în al doilea nivel, II 1b subîmpart orizontul ceramicii tricrome pe fond brun și marchează **prima subfază A2a.**

Nivelul Izvoare II 1a, prin preponderența ceramicii bicrome și prezența numai a ceramicii tricrome pe fond brun, ar putea marca apariția ceramicii tricrome pe fond brun în etapa finală a Protocucutenianului și ar fundamenta subfaza finală a fazei Cucuteni A1 în aria originară a evoluției ceramicii pictate cucuteniene.

În schema stratigrafică, tipologică și cronologică a Izvoarelor se inseriază complexele ceramice diferențiate în nivelul unic al așezărilor orizontului cu ceramică tricromă pe fond brun din Depresiunile subcarpatice și ale orizontului cu ceramică tricromă pe fond alb din celelalte regiuni ale ariei Cucuteni-Tripolie. Aceste așezări completează etapele din schema Izvoarelor cu etape noi, între nivelurile Izvoare II 1b și II2, sau cu secvențe în cadrul etapelor de la Izvoare, alături de nivelurile Izvoare II 1a —II 1b sau Izvoare II2 (fig. 1/2).

Așezările **Frumușica** și **Calu,** prin echilibrarea celor două categorii de ceramică tricromă în favoarea celei pe fond brun (fig. 4) și prin prezența speciei ceramicii tricrome pe fond alb cu benzi înguste și alb pozitiv (fig 12/2), determină a **doua subfază A2b** în orizontul ceramicii tricrome pe fond brun. Nivelul unic Cucuteni A de la Frumușica prezintă un complex ceramic unitar, care corespunde unei singure secvențe tipologice și cronologice[219].

Așezările **Ghelăiești** și **Gura Văii** în Depresiunea subcarpatică a Moldovei și **Toflea** în Podișul central moldovenesc, prin prezența ceramicii bicrome de tip Ariușd-Frumușica, prin echilibrarea proporției celor două categorii de ceramică tricromă în favoarea celei pe fond alb (fig. 4) și prin

specia ceramicii tricrome pe fond alb cu benzi înguste, și alb pozitiv (fig. 12/2—3), determină **prima subfază A3a** în orizontul ceramicii tricrome pe fond alb din cele două regiuni.

Așezările **Bonțești** și **Ciorani,** prin proporția infimă a ceramicii tricrome pe fond alb (fig. 11/4) și prin absența speciei ceramicii tricrome pe fond brun cu benzi înguste și interspațiu alb mare (fig. 12/1), marchează **secvența inițială** a subfazei **A2a,** anterioară nivelurilor **Ariușd II** și Izvoare II **1b.**

Așezările **Drăgușeni (Săveni), Trușești, Hăbășești** și **Cucuteni,** prin prezența ceramicii bicrome cu decor canelat sau adîncit (fig. 8/4) și preponderența ceramicii tricrome pe fond alb, marchează **secvențele multiple** ale primei subfaze **A3a** în Depresiunea Prutului.

Așezările cu ceramică tricromă pe fond alb cu bandă lată la **Ruginoasa** sau cu bandă îngustă la **Fedeleșeni** pot marca secvențele subfazei a doua **A3b** cel puțin în zona Porții Tg. Frumos a Depresiunii Prutului.

Așezarea **Chetrești,** prin preponderența speciei ceramicii tricrome pe fond alb cu benzi înguste și alb pozitiv (fig. 12/2—3), marchează **secvența finală** a subfazei **A3b** în Podișul central moldovenesc.

Schema **Ariușdului** cu șase niveluri consecutive, VII—II, cuprinde orizontul ceramicii tricrome pe fond brun (faza A2), cu posibilitatea unei extinderi în etapa inițială a orizontului ceramicii tricrome pe fond alb (subfaza A3a) (fig. 1/2—3).

Nivelul inițial **Ariușd VII,** prin prezența și proporția mai mare a ceramicii tricrome pe fond alb și prin specia ceramicii tricrome pe fond brun cu benzi înguste și interspațiu alb mare (fig. 2/10), marchează o secvență posterioară aceleia de la Bonțești, iar prin proporția mai mare a ceramicii tricrome pe fond brun marchează o secvență anterioară aceleia din nivelul Izvoare III^{b} în prima etapă **(subfaza A2a)** a orizontului ceramicii tricrome pe fond brun (fig. 1/2—3; 4).

Nivelul final **Ariușd II,** prin proporția celor două categorii ale ceramicii tricrome, pe fond brun și pe fond alb, care urmează a fi stabilite, va putea marca secvența finală a complexului Ariușd în etapa finală **(subfaza A2b)** a orizontului ceramicii tricrome pe fond brun, sau în prima etapă **(subfaza A3a)** a orizontului ceramicii tricrome pe fond alb (fig. 1/3, A').

Nivelurile intermediare **Ariușd VI—III** marchează gradația tipologică și cronologică a **secvențelor** corespunzătoare așezărilor **Olteni** în Depresiunea Oltului sau **Izvoare II 1b** și **Frumușica** în Depresiunea Bistriței

(fig. 4) și vor putea fixa, în funcție de variația proporției celor două categorii de ceramică tricromă, cezura celor **două etape** ale orizontului ceramicii tricrome pe fond brun în cadrul complexului Ariușd.

Schema Ariușdului constituie **sistemul cel mai articulat al periodizării orizontului ceramicii tricrome pe fond brun din Depresiunile subcarpatice.**

Schema **Cucutenilor** cu două niveluri consecutive, I—II, este limitată la prima etapă a orizontului ceramicii tricrome pe fond alb și comprimă, tipologic și cronologic, secvențele ceramicii bicrome cu decor adîncit ale acestei etape în Depresiunea Prutului **(subfaza A3a).**

Schema Cucutenilor **nu constituie scheletul periodizării Cucutenianului A din Depresiunea Prutului și spațiul estic tripolian.**

Reconsiderarea Ariușdului, ca a oricărei alte stațiuni importante, nu se putea face prezumtiv decît în funcție de datele certe, stratigrafice, tipologice și cronologice, ale Cucutenianului A, dar aceste date sînt inadmisibil de puține în cercetarea actuală.

Singurele date certe, de stratigrafie și tipologie, bazate pe complexe ceramice determinate strict în funcție de complexele de habitație, după exigența obligatorie a metodei actuale a săpăturilor cucuteniene, sînt acelea oferite de așezările Trușești și Hăbășești și de cele trei niveluri de la Cucuteni, dar ele se referă la o etapă posterioară Ariușdului și interpretarea lor cronologică este defectuoasă, prin raportarea la sistemul periodizării în vigoare. De asemenea, complexul ceramic din așezarea Gura Văii, determinat în funcție de gropi și o singură locuință, a putut stabili asocierea ceramicii bicrome de tip Ariușd-Izvoare-Frumușica cu ceramica tricromă pe fond brun și pe fond alb de caracter Cucuteni A, confirmînd observațiile și concluziile de la Frumușica

Schema stratigrafică, tipologică și cronologică cea mai largă a Cucutenianului A, în care se include complexul Ariușd, aparține stațiunii Izvoare, dar ea se bazează pe date de caracter prezumtiv, care nu pot fi verificate decît prin noi săpături. Complexele ceramice ale celor trei niveluri Cucuteni A (Izvoare II 1—II 2) nu sînt determinate stratigrafic și tipologic în funcție de complexele de habitație[220], ci în ansamblul fiecărui nivel, iar categoriile ceramice asociate în aceste complexe sînt tratate tipologic în ansamblul celor trei niveluri[221].

Necesitatea reconsiderării Ariușdului era impusă, pe de o parte, de importanța stratigrafiei depunerilor Cucuteni A de la Ariușd, iar pe de alta de interpretarea prezumtivă a complexului Ariușd în cercetarea curentă, ca o consecință a nepublicării integrale a săpăturilor de la Ariușd.

Dar, prin metoda meticuloasă și observațiile riguroase ale vechilor săpături de la Ariușd[222], datele stratigrafice și tipologice din articolele și studiile publicate de Fr. László conferă acestei reconsiderări un caracter **plauzibil,** în acord cu datele certe și cu punctele critice ale cercetării practice și teoretice actuale.

Cercetarea arheologică actuală permite schițarea unui sistem al periodizării Cucutenianului A, bazat pe **structura complexelor ceramice,** în funcție de asocierea și variația procentuală a categoriilor și speciilor ceramice, și pe **etapele organice** ale evoluției stilistice a ceramicii cucuteniene, deopotrivă condiționate stratigrafic, tipologic și cronologic.

Reconsiderarea reală și definitivă a stațiunilor Ariușd și Izvoare nu se va putea face decît prin reluarea săpăturilor, dar importanța acestor stațiuni capitale implică caracterul perfect și definitiv al datelor lor stratigrafice, tipologice și cronologice, care nu poate fi asigurat decît prin amploarea volumului noilor săpături, dacă nu prin epuizarea lor.

NOTE

1 **I. NESTOR, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien,** în BerRGK, 22, 1932, p. 37—8, n. 120—122, 124; M. Petrescu-Dîmbovița, **Cucuteni** (Monumentele patriei noastre), București, 1966, p. 5 urm.

2 **FR. LÁSZLO, Ásatások az erösdi östelepen (1907—1912), I, Közlemény,** în Dolg Cluj, 5, 1914, p. 279 urm.

3 Idem, **Les types des vases peints d'Ariușd (Erösd),** în Dacia, I, 1924, p. 1 urm.

4 **D. Popescu, La fouilles archéologiques dans la Rép. Soc. de Roumanie,** în Dacia, N. S., XIV, 1970, p. 434; Z. Székely, **Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1967—1970),** în Materiale, X, 1973, p. 219.

5 **FR. LÁSZLÓ,** în Dacia, I, 1924, p. 4, pl. XIV.

6 **H. SCHMIDT, Cucuteni,** Berlin-Lepizig, 1932.

7 **Ibid.,** p. 8

8 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Nouvelles fouilles archéologiques à Cucuteni-Băiceni en Roumanie,** în Atti del VI Congreso Intern. delle Ec. Preist. e Protoist., Roma 1962, II, Roma, 1965, p. 246 urm.; Idem, **Évolution de la civilisation de Cucuteni à la lumière des nouvelles fouilles archéologiques de Cucuteni-Băiceni,** în Riv. di Sc. Preist., XX, 1, 1965, p. 157 urm.; Idem, **Cucuteni,** p. 15 urm.

9 Idem, **Les principaux résultats des fouilles de Truşeşti,** în AȘU-Iași, III, 1—2, 1957, p. 1 urm.; Idem, **Die wcihtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolitischen Siedlung von Truşeşti (Moldau),** în PZ, XLI, 1963, p. 172 urm.

10 **VL. DUMITRESCU, Hăbăşeşti, Bucureşti, 1954.**

11 **R. VULPE, Problemele Neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare,** în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 53 urm.; Idem, **Izvoare,** București, 1957.

12 **GH. ȘTEFAN, Raport asupra săpăturilor de pe „Balaurul" com. Aldeni, jud. Buzău,** în Raport MNA 1944, p. 31 urm.; Idem, **Raport asupra săpăturilor și cercetărilor arheologice de la Băiești-Aldeni (jud. Buzău),** în Raport MNA 1944, p. 74 urm.; M. Pe

trașcu-Dîmbovița, **Cetățuia de la Stoicani**, în Materiale, I, 1953, p. 13 urm.; N. Harțuchi și I. T. Dragomir, **Săpăturile arheologice de la Brăilița**, în Materiale, III, 1957, p. 129 urm.; N. Harțuchi, **Săpăturile arheologice de la Brăilița**, în Materiale, V, 1959, p. 221 urm.; E. Comșa, **Unele probleme ale aspectului cultural Aldeni II**, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 7 urm.; I. T. Dragomir, **Săpăturile arheologice de la Largu**, în Materiale, VI, 1959, p. 499 urm.; Idem, **Contribuții la cunoașterea aspectului cultural Stoicani-Aldeni (Săpăturile de la Lișcoteanca, jud. Brăila, și Băneasa, jud. Galați)**, în Danubius, II—III, 1969, p. 45 urm.; A. Nițu, **Vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani-Aldeni din S. Moldovei**, în Cerc. Ist., II, 1971, p. 77 urm.

13 **FR. LÁSZLÓ**, în Dacia, I, 1924, p. 8—9, pl. II/10 și XIV/B10—11.

14 **Ibid.**, pl. XIV/B4, 10—11.

15 **Ibid.**, p. 8—9, 11—2, pl. II/15 și IV/B15 și C16—19.

16 **Ibid.**, p. 8—9, pl. II/7 op. /IV/B 5—7.

17 **Ibid.**, p. 8—9, 11—2, pl. II/15 și IV/16; XIV/R15 și C16—19; Idem, **Háromszék vármegyei praemykenaei jellegü telepek**, în DolgCluj, 2, 1911, p. 201, 252—53, fig. 30—31; Idem, **Festett edények az Erösdi és Oltszemi telepekröl**, în AÉ, XXXII, 1, 1912, p. 62, pl. I/1.

18 Idem, în Dacia, I, 1924, p. 15, pl. VII/3 și XIV/F3—4.

19 **Ibid.**, p. 10, 12, pl. IV/9 și XIV/C.9.

20 **Ibid.**, p. 9, pl. II/3 și XIV/B3; Idem, în AE XXXII, I, 1912, p. 65, pl. III/8.

21 Idem, în Dacia, I, 1924, p. 5, pl. I/5 și XIV/A5.

22 Idem, în DolgCluj, 2, 1911, p. 255, fig. 71—72.

23 **Ibid.**, p. 254, fig 41; Idem, în AÉ, XXXII, 1, 1912, p. 64, pl. III/11; Idem, în Dacia, I, 1924, p. 15—6, pl. VII/1; XIV/F1; (trecut greșit în nivelul V).

24 **VL. DUMITRESCU**, La station préhistorique de Bonțești, în Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 107, fig. 17/14 și pl. II/9.

25 **R. VULPE**, Șantierul Poiana, în SCIV, III, 1952, p. 211 (sondaj A. Nițu în 1951).

26 Cf. **H. SCHMIDT**, **op. cit.**, p. 107.

27 **R. VULPE**, Izvoare, p. 37, 204 (concepția „fondului brun" sau „alb" este inversă față de definiția lui H. Schmidt conformă cu caracterul ceramicii bandate).

28 **C. MATASĂ**, Frumușica, București, 1946, p. 50 urm.

29 **R. VULPE**, Les fouilles de Calu, în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 28.

30 **A. NIȚU, ȘT. CUCOȘ** și **D. MONAH**, Ghelăiești (Piatra Neamț) I, în Memantiq, III, 1971, p. 36 urm.

31 **A. NIȚU, C. BUZDUGAN** și **C. EMINOVICI**, Descoperirile arheologice de la Gura Văii (Municipiul Gh. Gheorghiu-Dej), în Carpica, IV, 1971, p. 57.

32 **FR. LÁSZLÓ**, în Dacia, I, 1924, pl. XIV.

33 **Ibid.**, pl. II/13—14 și XIV/B13—14.

34 **C. MATASĂ**, **op. cit.**, p. 53 urm., pl. B/3, 5.

35 **A. NIȚU, C. BUZDUGAN** și **C. EMINOVICI**, în Carpica, IV, 1971, p. 39 urm.; 69 urm.

36 **C. MATASĂ**, **op. cit.**, p. 113, pl. XXXI/197.

37 **Ibid.**, p. 117, pl. XXXII/225.

38 **VL. DUMITRESCU**, în Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 109, fig. 19.

39 **R. VULPE**, Izvoare, p. 125, fig. 90—91/1; 95/1; C. Matasă, **op. cit.**, p. 115 urm., pl. XXVIII/219—221; XXXII/218; A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, în Carpica, IV, 1971, p. 45 urm., fig. 15/1; fig. 16/3.

40 **C. MATASĂ**, **op. cit.**, p .118, vigneta de la p. 93.

41 **Ibid.**, p. 112, pl. XXXI/197.

42 **FR. LÁSZLÓ**, în DolgCluj, 2, 1911, p. 196, 251, fig. 23.

43 **R. VULPE**, Izvoare, p. 122, fig. 88/3—5; C. Matasă, **op. cit.**, p. 112, pl. XXVI/188.

44 **FR. LÁSZLÓ**, în DolgCluj, 2, 1911, p. 209, 249, fig. 60; R. Vulpe, Izvoare, p. 144, 148, fig. 119/2; 126/2.

45 **A. CRÎȘMARU**, Contribuție la cunoașterea Neoliticului din împrejurimile Săvenilor (jud. Botoșani), în SCIV, 21, 2, 1970, p. 275, fig. 6/2, 5—6; 7/1; 3—5.

46 **R. VULPE**, Izvoare, p. 133, fig. 105/1; Idem, în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 25, fig. 9/1.

47 **FR. LÁSZLÓ**, în DolgCluj, 2, 1911, p. 198, 216, 244, fig. 24—26, 69.

[48] **R. VULPE, Izvoare,** p. 133, 144, fig. 101; 103; 121/2; 130/1; **C. MATASĂ, op. cit., p. 119,** pl. XXVIII/234; **A. NIȚU, C. BUZDUGAN** și **C. EMINOVICI,** în Carpica, IV, 1971, p. 41, 53, fig. 15/4; 16/1.

[49] **R. VULPE, Izvoare,** p. 206.

[50] **C. MATASĂ, op. cit.,** p. 53, 90.

[51] **R. VULPE,** Izvoare, p. 120, 155.

[52] **Ibid.,** p. 37, 204.

[53] **Ibid., p. 37, 204, 207.**

[54] **VL. DUMITRESCU,** în Dacia, III—IV, 1927—1932, fig. 17/3, 9, 11—12; 18; pl. I/1—3; II/1—8; III/1—5.

[55] **Ibid.,** pl. II/9.

[56] **R. VULPE, Izvoare,** p. 12, 36, 155, 157, 206, 343.

[57] Idem, în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 57, 67, fig. 9/1—3.

[58] Idem, **Izvoare** p. 34, 340

[59] **Ibid.,** p. 12, 207, 344.

[60] **C. CIHODARU, Stațiunea eneolitică de la Rafaila în Anuarul Liceului de băieți Vaslui,** Vaslui, 1934, p. 14—5, fig. 5.

[61] **M. FLORESCU** și **V. CĂPITANU, Cercetări de suprafață în județul Bacău,** în AM, VI, 1969, fig. 4/2.

[62] Explorarea unei gropi tăiate de amenajarea unui drum în 1969 (M. Dinu). Materialul la Sem. de Ist. veche de la Univ. din Iași. Ceramica cuprinde în proporție covîrșitoare specia tricromă cu benzi înguste și alb pozitiv și o proporție infimă de ceramică tricromă pe fond alb cu benzi de lățime medie. Ca și la Fedelești, unele vase prezintă în interior pictură bicromă cu linii negre pe fond alb.

[63] **C. MATASĂ, op. cit.,** p. 53, pl. XX/179; **R. VULPE,** în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 29, fig. 16/4.

[64] **A. NIȚU, C. BUZDUGAN** și **C. EMINOVICI,** în **Carpica,** IV, 1971, p. 57 urm. fig. 14/4,6.

[65] **R. VULPE,** în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 29, fig. 11/1—2; Idem Izvoare, p. 158, 186, 204, fig. 139/1; 172/; 177/1.

[66] **H. DUMITRESCU, La station préhistorique de Ruginoasa,** în Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 79, pl. I/1.

[67] **I. NESTOR, Stand,** pl. 2/3.

[68] **H. SCHMIDT, op. cit.,** p. 14 **(Malgrund).**

[69] **A. NIȚU, Așezarea cu ceramică de factură precucuteniană de la Tg. Negrești,** în SCȘ-Iași, VI, 1-2 1955, p. 4, 6, 24, 26 („fond de culoare albă"); **S. MARINESCU-BÎLCU, Sondajul de la Tîrpești,** în Materiale, VIII, 1962, p. 240, fig. 6/1-2 (pictură cu „alb pe lustrul cenușiu sau negru" al ceramicii Precucuteni III).

[70] **A. NIȚU, Funcția culorii albe în pictura ceramicii cucuteniene,** în Carpica, 1973 (la tipar).

[71] **H. SCHMIDT, op. cit.,** p. 72, 85 **(Weisskeramik).**

[72] **Ibid.,** p. 108

[73] **Ibid.,** p. 79.

[74] **Ibid.,** p. 107.

[75] **Ibid.,** p. 82 (cu deosebire decorul alveolat, **Tupfenelement).**

[76] **Ibid.,** p. 82.

[77] **Ibid.,** p. 24, 82.

[78] **Ibid.,** p. 72-3.

[79] **R. VULPE,** în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 73, 78, fig. 1; Idem, **Izvoare,** p. 207, 343.

[80] **T. S. PASSEK, Periodizacija tripol'skich poselenii** (MIA, 10), Moscova-Leningrad, 1949, p. 28 urm.

[81] **H. DUMITRESCU,** în Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 75, fig. 16/6.

[82] **R. VULPE, Civilisation précucuténienne récemment découverte à Izvoare, en Moldavie,** în ESA, XI, 1937 p. 134 urm.; Idem, **Izvoare,** p. 34-5.

[83] Idem, în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 59, fig. 1; Idem, **Izvoare,** p. 112-13; T. S. Passek, **Rannezemledel 'ceskie (tripol'skie) plemena Podnestrov'ja** (MIA, 84), Moscova, 1961, fig. 52.

[84] **T. S. PASSEK**, în **Tezisy dokladov na sessii otdelenija istoriceskich nauk 1956 goda** (Akad. Nauk SSSR), Moscova, 1957, p. 25—6. Această poziție a Liniarului față de aspectul Sarga Jija în aria precucuteniană este echivalentă cu aceea de la Sudiți (Buzău) față de faza Vidra în aria Boian (V. Teodorescu, **Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpați al României**, în SCIV, 17, 2, 1966, p. 226), indiferent de diferența tipologică și distanța cronologică dintre orizontul liniar și fazele Precucuteni II sau Boian-Vidra în aceste două așezări. În schimb, nivelul liniar de la Traian-Dealul Fîntînilor (H. și Vl. Dumitrescu, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 462 urm.; Materiale, VIII, 1962, p. 252 urm.) și acela de la Tîrpești (S. Marinescu-Bîlcu, în SCIV, 19, 3, 1968, p. 399—400), suprapuse de niveluri Precucuteni III, arată că ele constituiau mediul local, în care a pătruns aspectul Zănești de la Traian-Dealul Viei.

[85] **I. NESTOR, Cultura ceramicii liniare în Moldova (pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvănești Vechi-Iași)**, în SCIV, II, 2, 1951, p. 17—26.

[86] **A. NIȚU**, SCȘ-Iași, VI, 1—2, 1955, p. 26 (posibilitatea stratificării tipologice și cronologice a complexelor ceramicii precucuteniene); **E. COMȘA, Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giulești a culturii Boian**, în SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 45—6 (trei faze culturale, Giulești = Zănești aparținînd fazei Boian-Giulești finale, Larga Jijia = Izvoare I 1 intermediară între fazele Boian-Giulești și Boian-Vidra, Izvoare = Izvoare I 2 constituind faza Precucuteni); **R. VULPE** în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 61, 77, 81, fig. 1 (două straturi culturale cu posibilitatea unei filiații, Izvoare I 1 = cultura Boian-Giulești și Izvoare I 2 = cultura Tripolie A); **H. DUMITRESCU, Contribuții la problema originii culturii Precucuteni**, în SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 55, 68 (două faze, Zănești = Izvoare I 1 și Traian = Izvoare I 2); **VL. DUMITRESCU, Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie**, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 53 urm. (trei faze eponime ale unei culturi unice, precucuteni I-Traian-Dealul Viei sau Zănești. Precucutenii II-Larga Jijia corespunzătoare nivelului Izvoare I 1 și Precucuteni III-Traian-Dealul Fîntînilor corespunzătoare nivelului Izvoare I 2).

[87] **H. DUMITRESCU**, în SCIV, VIII, — 14, 1957, p. 69.

[88] **VL. DUMITRESCU**, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 55, 57.

[89] **Z. SZÉKELY, Contribuții la cunoașterea culturii Boian în Sud-Estul Transilvaniei**, în Memantiq, II, 1970, p. 19—23, fig. 1/2, 4; 2/3 5; 3/7.

[90] **GH. ȘTEFAN și E. COMȘA, Săpăturile arheologice de la Aldeni**, în Materiale, III, 1957, p. 101, fig. 5. Pătrunderea ceramicii Boian în mediul ceramicii liniare cu capete de note din SE Transilvaniei s-a produs chiar de la nivelul fazei Boian—Bolintineanu, ca la Hărman—Groapa Banului (Brașov) (A. D. Alexandrescu, I. Pop și M. Marcu, **Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961—1970)**, în Materiale, X, 1973, p. 242.

[91] **Z. SZÉKELY, Contribuții la studiul culturii Precucuteni în valea Oltului**, în Culegere de Studii și Cercetări, I, 1967, p. 75, fig. 7.

[92] **GH. BICHIR, Săpăturile de la Mîndrișca**, în Materiale, VIII, 1962, p. 291 urm.; IX, 1970, p. 113, urm., fig. 1. Complexul ceramicii de la Mîndrișca se omologhează cu acela din primul nivel precucutenian de la Tîrpești (S. Marinescu, în SCIV, 19, 3, 1968, p. 396, 407) și amîndouă trebuie echivalate cu nivelul Izvoare I 2 în prima etapă a fazei Precucuteni III, iar al doilea nivel de la Tîrpești echivalat cu acela de la Traian—Dealul Fîntînilor și de la Andrieșeni (A. C. Florescu, **Săpăturile de la Andrieșeni** (Iași), în Materiale, VI, 1959, p. 123).

[93] **H. DUMITRESCU**, în SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 65—6, fig. 3; M. Roska, **Die Sammlung Zsófia von Torma** (Erdélyi Tudományos Intézet), Cluj, 1941, pl. CXV.

[94] **I. PAUL, Așezarea neo-eneolitică de la Pianul de Jos (Podei) jud. Alba**, în Stud. și Comunic., Arh.-Ist., 14, 1969, p. 47 urm., pl. III.

[95] Săpături, I. Paul în 1972. Muzeul Brukenthal.

[96] **E. COMȘA, Cultura Boian în Transilvania**, în SCIV, 16, 4, 1965, p. 645.

[97] **Ibid., p. 629** urm., fig. 2.

[98] **I. NESTOR, Raport asupra activității șantierului Leț**, în Materiale, III, 1957, p. 61—4.

[99] **E. COMȘA**, în SCIV, 16, 4, 1965, p. 641, fig. 5/17; 7/11—12.

100 I. PAUL, Așezarea neolitică tîrzie de la „Poiana în Pisc", în Materiale, VII, 1961, p. 111, fig. 5/2.

100a N. VLASSA, Cultura ceramicii liniare în Transilvania, în SCIV, 10, 2, 1959, p. 239, 242. Elementele liniare ale complexului Turdaș sînt însă mai numeroase și comportă nu numai motive, ci și aspecte decorative, deoarece, în afară de fragmentele atribuite ceramicii liniare vechi, trebuie luate în considerație elementele prelucrate pe ceramica Turdaș. Complexul Turdaș a putut însă întîlni pe valea Mureșului ceramica liniară Alföld, pătrunsă chiar anterior, după cum indică fragmentul găsit în nivelul inferior de la Turdaș.

101 H. DUMITRESCU, în SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 65.

102 I. PAUL, în Materiale, VII, 1961, p. 116, fig. 6/5, 10; VIII, 1962, p. 194, fig. 9/2, 6—8.

103 H. DUMITRESCU, în SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 63.

104 Ibid., p. 63—4.

105 M. ROSKA, op. cit., pl. XCIII/2.

106 R. VULPE, Izvoare, p. 56, fig. 35/3.

107 M. ROSKA, op. cit., pl. LXXX/7—8; CXXXIV/40; CXXXV/1, 8.

108 C. MATASĂ, Așezarea neolitică de pe Dealul Viei — satul Traian, com. Zănești, în SCIV, V, 1—2, 1954, p. 55 urm., pl. I/6—7.

109 Ibid., p. II/12; R. Vulpe, Izvoare, p. 68, fig. 36/4; M. Roska, op. cit., pl. CXI/6; CXXXI/29.

110 M. ROSKA, op. cit., pl. CXXXI/32—46; CXXXII/3,15; CXXXV/33—34; CXXXVI/7.

111 C. MATASĂ, în SCIV, V, 1—2, 1954, pl. I/1, 3; II/4; R. Vulpe, Izvoare, p. 59, 88, 93—4, fig. 22; 53/7; 66/4.

112 M. ROSKA, op. cit., pl. LXXXVI/5.

113 R. CULPE, Izvoare, p. 68, fig. 36/3; 38; A. Nițu, în SCȘ-Iași, VI, 1—2, 1955, p. 7—8, fig. 1, 3.

114 M .ROSKA, op. cit., pl. CXVII/6, CXVIII/1, 14—21; R. Vulpe, Izvoare, p. 79, fig. 48.

115 M. ROSKA, op. cit., pl. CXVII/1—2.

116 Ibid., pl. LXXXIV/12.

117 Ibid., pl. CXIII/17; CXVII/15.

118 R. VULPE, Izvoare, p. 342.

119 E. COMȘA, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 8—9, fig. 1.

120 GH. ȘTEFAN, în Raport MNA 1944, p. 32, 75.

121 M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, în Materiale, I, 1953, p. 145, 149—52.

122 Ibid., p. 148—50.

123 E. COMȘA, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 10, 23.

124 Ibid., p. 18, 24, tabel p. 25.

125 VL. DUMITRESCU, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 62 și n. 3—4.

126 Ibid., p .61, 63—4, 67.

127 D. BERCIU, Contribuții la problemele Neoliticului în România în lumina noilor cercetări, București, 1961, p. 66, 413—14, fig. 189/6; 256—257.

128 P. ROMAN, Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian—Gumelnița și semnificația ei, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 41 urm., 45, fig. 2/1—4, 6—19.

129 Ibid., p. 44—5, 47, fig. 2/5.

130 M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Nouvelles données concernant le Néolithique carpatho-balkanique, în Balcania, VIII, 1955, p. 213; Idem, în Materiale, I, 1953, p. 152.

131 H. DUMITRESCU, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 53; VIII, 1—4; 1957, p. 69; R. Vulpe, Izvoare, p. 36 n. 4. Situația se repetă la Tîrpești, cu fragmente „gumelnițene" (Stoicani—Aldeni) în nivelul superior Precucuteni III (S. Marinescu-Bîlcu, în SCIV, 19, 3, 1968, p. 407).

132 Sondajul practicat în marginea așezării, la punctul „Ariniș", imediat deasupra micului iaz, unde depunerile sînt subțiate și străpunse de gropile unui cimitir feudal.

133 VL. DUMITRESCU, în Dacia, III—IV, 1927—1932, pl. II/9; III/4.

134 Ibid., p. 104—106, fig. 8/1; 14/1—3.

135 Ibid., fig. 16/2.

136 N. HARȚUCHI și I. T. DRAGOMIR, în Materiale, III, 1957, p. 132, 143, fig. 2; N. Harțuchi, în Materiale, V, 1959, p. 224.

137 **N. HARȚUCHI și I. T. DRAGOMIR,** în Materiale, III, 1957, p. 132, 143, fig. 8—9/1—2; 12/3; N. Harțuchi, în Materiale, V, 1959, p. 224, 226, fig. 1/5; 5.

138 **E. COMȘA,** în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 24, fără precizarea caracterului ceramicii tricrome în raport cu aceea de la Stoicani și Brăilița.

139 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, p. 94, 148, fig. 33/9.

140 **P. ROMAN,** în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 33 urm., fig. 1.

141 **Ibid.,** p. 47 și n. 2; **E. COMȘA,** în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 24.

142 **VL. DUMITRESCU, Considérations et données nouvelles sur le problème du synchronisme des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița,** în Dacia, N.S., VIII, 1964, p. 59—60, fig. 1 (vas piriform tricrom pe fond brun) și 2 (pahar pe fond alb); Idem, **New Discoveries at Gumelnitza,** în Archaeology, 19, 3, 1966, p. 171—72, fig. 23—24.

143 **I. T. DRAGOMIR, Săpături arheologice la Tg. Bereşti,** în Danubius, I, 1967, p. 41, 48, fig. 4/1, 7; 5/6—7, 9—10 (ceramică tricromă pe fond alb cu bandă îngustă); 5/8 (ceramică tricromă pe fond alb cu bandă medie); 5/1—2 (ceramică tricromă pe fond brun cu motivul „tablei de șah" de tip Bonțești). Tehnica cu „alb pozitiv" a decorului tricrom cu bandă îngustă nu este specificată. De asemenea, nedeterminarea proporției categoriilor ceramicii tricrome pe „fond alb" și pe „fond brun", ca și nemenționarea ceramicii bicrome, nu permit fixarea secvenței așezării „Bîzanu" în cadrul fazelor Cucuteni A 2 — A 3.

144 **Ibid.,** p. 46 și n. 11.

145 **A. NIȚU, ȘT. CUCOȘ și D. MONAH,** în Memantiq, III, 1971, p. 34, fig. 12/5; 13/1—2; **A. NIȚU, C. BUZDUGAN și C. EMINOVICI,** în Carpica, IV, 1971, p. 37, fig. 12/2; **A. NIȚU,** în Cerc. Ist. II, 1971, p. 86, fig. 3/1; **N. HARȚUCHI,** în Materiale, V, 1959, p. 224, fig. 7/1; **VL. DUMITRESCU,** în Archaeology, 19, 3, 1966, p. 167, fig. 4; Idem **Arta neolitică în România,** București, 1968, p. 101, fig. 21.

146 **VL. DUMITRESCU,** în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 62—3.

147 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, p. 75, fig. 35/4; **D. BERCIU, op. cit.,** p. 437, fig. 203/2; 215/4.

148 **D. BERCIU, op. cit.,** fig. 203/2; 224/1.

149 **R. VULPE, Izvoare,** fig. 27/7.

150 **F. SCHACHERMEYER, Die ältesten Kulturen Griechenlands,** Stuttgart, 1955, p. 124 (Wirbelschema).

151 **G. GEORGIEV,** în **L'Europe à la fin de l'âge de la pierre,** Praga, 1961, pl. XV/13 c; **H. VAJSOVÁ, Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien,** în Slarch, XIV, 1, 1966, fig. 3/18; 13/2.

152 **C. MATASĂ, Frumușica,** p. 102, 115, pl. XXIV/137; XXXI/216.

153 **D. BERCIU, op. cit.,** p. 432—33, fig. 211/4; 224; 268.

154 **H. VAJSOVÁ, op. cit.,** p. 17, 19, fig. 7.

155 **VL. DUMITRESCU,** în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 62.

156 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, p. 86, fig. 33/1, 5; **D. BERCIU, op. cit.,** p. 440, fig. 218/2.

157 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, fig. 32/1, 3—5, 11; **D. BERCIU, op. cit.,** fig. 227/1, 5; 228/8.

158 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, p. 94.

159 **Ibid.,** p. 74, fig. 31/2.

160 **E. COMȘA,** în SCIV, XIV, I. 1963, fig. 5/1.

161 **I. T. DRAGOMIR,** în Danubius,, II—III, 1969, p. 55, fig. 16/3; 17.

162 **H. DUMITRESCU, Șantierul Traian,** în Materiale, III, 1957, p. 124, fig. 4/1; **R. VULPE, Izvoare,** p. 68, fig. 32/1.

163 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, fig. 23/16.

164 **R. VULPE, Izvoare,** p. 123 urm., fig. 89/2.

165 **A. NIȚU, Reprezentările zoomorfe pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană,** în AM, VII, 1972, p. 36—7, fig. 20/3—4.

166 **I. T. DRAGOMIR, Aspectul cultural Stoicani-Aldeni, considerații asupra ceramicii,** în Danubius, IV, 1970, p. 35, fig. 8/8.

167 **A. NIȚU, Cercetări arheologice în valea Jijiei și Bahluiului,** în SCIV, III, 1952, p. 42, fig. 9/4.

168 **T. S. PASSEK, Rannezemledel'ceskie (tripol'skie) plemena Podnestrov'ja,** p. 197, fig. 54/1.
169 **Ibid.,** p. 77, fig. 17/4—5; 18/1.
170 **R. VULPE, Săpăturile de la Poienești din 1949,** în Materiale, I, 1953, p. 271, fig. 47/1; **VL. DUMITRESCU, Hăbășești,** p. 431, pl. CXIII/4.
171 **A. NIȚU,** în Cerc. Ist., II, 1971, p. 80, fig. 5; 6/1, 4; 11/1—3.
172 **Ibid.,** p. 81 urm., fig. 7—10; 12/1.
173 Descoperiri recente, în urma unor lucrări de interes obștesc, la Izvoare. Muzeul din Piatra Neamț.
174 **R. VULPE, Izvoare,** p. 142, fig. 115/1.
175 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, fig. 33/4, 7.
176 **H. DUMITRESCU, Șantierul arheologic Traian,** în Materiale, V, 1959, p. 197, fig. 6/2.
177 **I. T. DRAGOMIR,** în Danubius, IV, 1970, p. 84, fig. 20/10.
178 **R. VULPE, Izvoare,** p. 133, fig. 105/1; Idem, în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 26, fig. 9/1.
179 **A. CRÎȘMARU,** în SCIV, 21, 2, 1970, fig. 6/2, 5—6; 7/1, 3—5.
180 **FR. LÁSZLO,** în Dolg Cluj, 2, 1911, p. 249, fig. 60.
181 **B. BERCIU, op. cit.,** p. 440, fig. 222/1â 223/2.
182 **Ibid,** fig. 238/16, 26.
183 **C. MATASĂ,** în SCIV, V, 1—2, 1954, pl. II/2.
184 **D. BERCIU,** op. cit., p. 444, fig. 233.
185 **H. VAJSOVÁ, op. cit.,** fig. 10/32.
186 **FR. LÁSZLÓ,** în Dolg Cluj, 2, 1911, fig. 50.
187 **C. MATASĂ, Frumușica,** pl. XXXII, 209 b, 223, 225.
188 **Ibid.,** p. 115—16, pl.XXVIII/219—221; **R. VULPE, Izvoare,** p. 125, fig. 90; 95/1; **A. NIȚU, C. BUZDUGAN și C. EMINOVICI,** în Carpica, IV, 1971, p. 45 urm., fig. 15/1; 16/3.
189 **I. T. DRAGOMIR,** în Danubius. IV, 1970, fig. 20/2, La Tangîru, în faza Gumelnița A 1, există un singur castron acoperit pe toată suprafața cu „fondul de culoare albă" peste decorul incizat și prevăzut de asemenea cu ozonă „decorativă a fundului" cu caneluri orizontale (D. Berciu, **op. cit,** p. 440, fig. 207/5), adică două elemente de transmisiune de pe ceramica Stoicani—Aldeni la nivelul fazei gumelnițene contemporane.
190 **D. BERCIU, op. cit.** ,fig. 222/2.
191 **Ibid.,** p. 69; **R. VULPE, Izvoare,** p. 113.
192 **S. N. BIBIKOV, Rannetripol'skoe poselenie Luka-Vrubleveckaja na Dnestre** (MIA, 38), Moscova—Leningrad, 1953.
193 **R. VULPE, Săpăturile arheologice de la Izvoare, jud. Neamț,** în Studii, II, 1, 1949, p. 127—28.
194 Idem, **Izvoare,** p. 12, 34, 37, 343.
195 **Ibid.,** p. 343 n. 4.
196 **Ibid.,** p. 340, 342, 344.
197 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, p. 14, 17, 144; **E. COMȘA,** în SCIV XIV, 1, 1963, p. 10.
198 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Materiale, I, 1953, p. 22—3.
199 **GH. ȘTEFAN și E. COMȘA,** în Materiale, III, 1957, p. 94, fig. 2.
200 **I. T. DRAGOMIR,** în Danubius, IV, 1970, p. 32.
201 **VL. DUMITRESCU,** în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 69, 73—4.
202 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Riv. di Sc. Preist., XX, 1, 1965, p. 166; Idem, **Cucuteni,** p. 16, 24.
203 **VL. DUMITRESCU, La civilisation de Cucuteni,** în BerROB, 9, 1959, p. 11; Idem, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 60. 68—9.
204 Idem, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 69.
205 **Ibid.,** p. 73.
206 **C. MATASĂ, Frumușica, p. 66, fig. 23.**
207 **VL. DUMITRESCU,** în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 72.
208 Idem, în SCIV, XIV, 2, 1963, p. 288—89.
209 Vase cu decor adîncit și canelat acoperit cu fond de culoare albă sau cruțat pe fond brun-roș cu culoare albă, descoperite în săpăturile recente de la Cucuteni.
210 **H. SCHMIDT, op. cit.,** p. 22, pl. titlului Nr. 1.
211 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în Riv. di Sc. Preist., XX, 1, 1965, p. 166.

212 **VL. DUMITRESCU, Încă o dată C 14 pentru cultura Cucuteni,** în Carpica, 1972, p. 80.
213 **M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA,** în SCIV, V, 1—2, 1954, p. 13, pl. II; Idem, în PZ, XLI, 1963, p. 179, fig. 7.
214 Idem, **Cucuteni,** p. 24.
215 **I. NESTOR, Stand,** pl. 2/3.
216 **I. T. DRAGOMIR,** în Danubius, I, 1967, p. 44—5.
217 **A. NIȚU, Reconsiderarea Frumușicăi,** în AM, VIII (la tipar).
218 Săpături M. Florescu cu Muzeul din Tecuci în 1970. Materialul la Muzeul din Tecuci.
219 Așezarea Tîrpești (Tg. Neamț), prin proporția ceramicii tricrome cu benzi roșii înguste și interspațiu alb mare (S. Marinescu-Bîlcu, în SCIV, 19, 3, 1968, 413—14, fig. 11/2), aparține evident aceluiași orizont, dar din cauza neprecizării proporției categoriilor ceramicii tricrome pe fond brun și pe fond alb nu se poate preciza secvența acestei așezări față de Izvoare și Frumușica.
220 **R. VULPE, Izvoare,** p. 37.
221 **Ibid.,** p. 120, 155.
222 **FR. LÁSZLÓ,** în Dacia, I, 1924, p. 1; H. Schmidt, **op. cit.,** p. 117.

Reconsidération d'Ariușd

RÉSUMÉ

La station d'Ariușd, la première des stations cucuténiennes de Roumanie fouillée par Fr. László (1907—1913), en précédant même les fouilles de H. Schmidt à Cucuteni (1909—1910), et en même temps la plus méthodiquement fouillée de toutes les stations cucuténiennes avant la dernière guerre mondiale, a gardé sa renommée acquise du premier abord et son importance se fit sentir avec acuité aux différents moments de la recherche arhéologique.

La fin prématurée de Fr. László a privé son activité scientifique de la monographie définitive sur l'Ariușd, mais toutefois lui a laissé le délai pour élaborer préalablement ses deux études synthétiques : l'une sur la stratigraphie de la station, en déterminant six niveaux (VII—II), dont trois „niveaux à habitations", et l'autre sur les formes de la céramique, accompagnée d'une table finale de la répartition des formes par niveaux.

C'est bien cette table des formes qui permet aussi à reconnaître et à établir la répartition des catégories et des espèces céramiques dans les niveaux limites, VIIe et IIe, et dans les niveaux intermédiaires VI—III, résumés es moyenne par le niveau IV (fig. 2). Ainsi, les catégories de la céramique, trichrome, à „fond brun" (fig. 2/10) et à „fond blanc" (fig.

2/12—13), apparaissent dès le niveau inférieur **Ariușd VII** et fixent le commencement du complexe Ariușd stritement dans le cadre de la période **Cucuteni A** (fig. 1/1—3).

La retotalisation de table finale des formes représentatives des catégories céramiques, par rapport au nombre des exemplaires de chaque forme dans l'ensemble de chaque catégorie pour chacun des niveaux, permet de trouver des valeurs symboliques pour la variation de la proportion des catégories de la céramiques bichrome et trichrome dans la succession des niveaux (fig. 3). La définition des complexes céramiques des niveaux superposés à Ariușd, par l'association de la céramique bichrome avec la céramique trichrome et par la variation de la proportion des deux catégories de céramique trichrome, correspond à la différentiation des complexes céramiques dans les établissements à un seul niveau des Dépressions sous-carpatiques (fig. 4).

Les deux catégories de la céramique trichrome coexistent tout au long de la période Cucuteni A — confirmant la définition de H. Schmidt sur la céramique Cucuteni A classique de Cucuteni comme „céramique **à** fond blanc" et comme terme final d'une évolution accomplie ailleurs —, mais elles décrivent des courbes évolutives inverses par rapport à la variation de leur proportion et déterminent ainsi la succession d'un **horizon de la céramique trichrome à fond brun** (fig. 2/3, 5, 10; 8/2—3); 11/1; 12/1), caractéristique aux Dépressions sous-carpathiques, et d'un **horizon de la céramique trichrome à fond blanc** (fig. 2/12—13; 11/3—4), caractéristique à l'aire cucuténienne et tripolienne (fig. 1/2, cat. 11—12). Ce sont ces deux horizons de la céramique trichrome qui divident, logiquement et organiquement, la période Cucuteni A en deux phases, A2—A3.

Les catégories de la céramique bichrome accompagnent la céramique trichrome dans la première étape la l'orizont à céramique à fond blanc, mais elles disparaissent à l'étape finale, déterminant ainsi deux sous-phases, A3**a**—A3**b** (fig. 1/1—2, cat. 7—10). En même temps, la céramique trichrome à fond blanc diversifient ses espèces à „bandes étroites et au blanc positif" (fig. 12/2—3) à l'étape finale de l'horizon de la céramique trichrome à fond brun (sous-phase A2**b**) et à l'étape initiale de l'horizon de la céramique trichrome à fond blanc (sous-phase A3**a**).

Par l'absence des formes intègres pour la céramique trichrome à fond blanc au niveau supérieur **Ariușd II,** on ne peut pas évaluer la proportion de cette catégorie (fig. 3—4), par rapport à la céramique bichrome ou trichrome à fond brun (fig. 2/1—3), et en conséquence on ne peut pas

préciser la fin du complexe Ariușd, à l'étape finale de l'horizon de la céramique trichrome à fond brun ou à l'étape initiale de l'horizon de la céramique trichrome à fond blanc (fig. 1/3, A').

C'est H. Schmidt qui le premier s'en réfère à l'Ariușd, en faisant quelques remarques essentielles sur Ariușd par rapport à Cucuteni et Tripolié, concernant la caractère originair de la céramique à décor incisé, sa liaison avec le décor de la céramique peinte et l'antériorité de la céramique peinte d'Ariușd, qui se sont avérées comme des points de repère exacts dans la recherche actuelle.

C'est ainsi que l'évolution de la céramique peinte Ariușd-Cucuteni-Tripolié est précédée par un **horizon de la céramique à décor incisé** (fig. 1/2, cat. 2), qui corresponde à la période **Précucuteni** (fig. 5), et par un **horizon de la céramique bichrome** (fig. 1/2), cat. 7), intercalé par la recherche actuelle et qui correspond à la periode **Protocucuteni,** intégrée comme phase A1 de la période Cucuteni A.

Mais, l'existence de la céramique bichrome protocucuténienne est attestée seulement par le complexe céramique Stoicani-Aldeni (fig. 7/1—2; 8/1; 9/1—2), faciès de synthèse entre les cultures Gumelnița A1 et Protocucuteni (Cucuteni A1) dans leur zone d'interférence au S de la Moldavie et au NE de la Munténie. Dans l'aire pure cucuténienne, au N du faciès Stoicani-Aldeni, on n'a pas encore découvert aucun niveau seulement à céramique bichrome ou à céramique bichrome et trichrome seulement à fond brun, comme étapes possibles de l'évolution de la céramique peinte protocucuténienne.

Toutefois, la céramique bichrome de caractère cucuténien du complexe Stoicani-Aldeni a créé, parallèlement au complexe Protocucuteni, toutes les catégories et espèces, qui passent et se développent dans les complexes céramiques Cucuteni A2—A3 (fig. 2/1—2, 4, 7—9, 11; 7/3; 8/4; 10/1—4; 11/2). Ce phénomène ne se manifeste point dans le complexe céramique Gumelnița A1, par rapport au faciès Stoicani-Aldeni, ni dans le complexe céramique Gumelnița A2, par rapport aux phases Cucuteni A2—A3.

C'est surtout l'interprétation du complexe **Stoicani-Aldeni** qui a été rapportée au complexe Ariușd, pour définir les étapes et leur synchronisation avec les phases Gumelnița A1—A2 et Cucuteni A1—A2, en préconisant l'existence de deux horizons à Ariușd : l'un précoce à céramique bichrome protocucuténienne, synchronisant la première phase Stoicani-Aldeni avec les phases Gumelnița A1 et Protocucuteni (Cucuteni A1), et l'autre tardif à céramique trichrome, synchronisant la seconde phase Stoicani-Aldeni avec les phases Gumelnița A2 et Cucuteni A2.

Ces deux horizons hypothétiques ne correspondent à aucune rèalité stratigraphique, typologique et chronologique du **complexe Ariușd,** qui reste intégralement **postérieur au faciès Stoicani-Aldeni.** La céramique trichrome Cucuteni A des niveaux supérieurs Aldeni III et Stoicani 1 (fig. 11/3) n'appartient point au complexe Stoicani-Aldeni, mais à des établissements Cucuteni A, comme à Bonțești 2 et Ciorani (fig. 11/1, 4), ou à des établissements Gumelnița A2, comme à **Brăilița IIa,** toujours superposés aux établissements Stoicani-Aldeni.

Le système de la périodisation de l'étape Cucuteni A, en phases, sous-phases et sequences, est esquissé dans la réalité des schémas à **stratigraphie verticale** des trois stations, Izvoare, Ariușd et Cucuteni, qui se complètent et sont complétés à leur tour par le schéma de la **stratigraphie horizontale** de la grande majorité des établissements à un seul niveau (fig. 1/2). Ce système mesure des durées différentes pour la **chronologie relative** des trois stations dans le cadre de la période Cucuteni A (fig. 1/3).

Le schéma d'**Izvoare** à trois niveaux discontinus, II **1a,** II **1b** et II 2, embrasse les deux phases A2—A3, avec la possibilité d'une extension du niveau II **1a** à l'étape finale A1 (Protocucuteni), et forme le squelette de la périodisation de l'étape Cucuteni A de toute l'aire Cucuteni-Tripolié. Mais, les données stratigraphiques et typologiques des trois niveaux restent présomtives, avant leur verification par de nouvelles fouilles.

Le schéma d'**Ariușd** à six niveaux consécutifs, VII—II, comprend la phase A2, avec la posibilité d'une extension dans la première sous-phase A3a de la phase A3, et constitue le **système le plus articulé de la périodisation de l'horizon de la céramique trichrome à fond brun des Dépressions sous-carpathiques.**

Le schéma de **Cucuteni** à deux niveaux consécutifs, I—II, est limité à la première sous-phase A3a de la phase A3 et ne constitue pas le squelette pour la périodisation du Cucuténien A de la Dépression du Prut et de l'espace tripolien.

Le système de la périodisation est fondé sur la **structure des complexes céramiques,** en fonction de l'association et du pourcentage des catégories et des espèces céramiques, et sur les **étapes organiques,** déterminées à la fois par l'imbrication des catégories céramiques et leur prégnance de style (fig. 1/1—2).

Cette reconsidération présomtive d'Ariușd reçoit, par les données stratigraphiques et typologiques des fouilles méethodique et des publications de Fr. Làszló, un caractère **plausible,** en accord avec les données certes et les points critiques de la recherche cucuténienne, mai selle ne deviendra réelle que par les nouvelles fouilles d'Ariușd.

Erősd újraértékelése

KIVONAT

Az erősdi telep, amelyet László Ferenc tárt fel (1907—1913), elsőként a romániai Cucuteni-jellegű települések közül, megelőzve még H. Schmidt Cucuteni-i ásatásait is (1909—1910), s mely egyben a második világháborút megelőző időszak legmódszeresebben feltárt Cucuteni-jellegű települése, mindmáig megőrizte kezdetben szerzett hírnevét, s jelentősége mindig is érződött a régészeti kutatás különböző szakaszaiban.

László Ferencet váratlan halála megakadályozta abban, hogy befejezze az erősdi telep monográfiáját, közzétehette azonban két összefoglaló tanulmányát. A telep rétegtani viszonyairól írott dolgozatában hat réteget különböztet meg (VII—II), melyből három ún. „lakóházszint". Másik tanulmányában az edényformákat elemzi, s egy összefoglaló táblázatban bemutatja a kerámia-tipusok rétegek szerinti megoszlását.

Ez a táblázat lehetővé teszi, hogy megállapítsuk az edények különböző kategóriáinak és fajtáinak megoszlását a VII. és II. határrétegben, valamint a közbeeső VI.—III. rétegekben, melyeket átlagosan a IV. réteg képvisel (2. kép). Így megállapítható, hogy a „barnás alapú" (2/10 kép) és a „fehér alapú" (2/12—13 kép) három színű kerámia különböző kategóriái már a legalsó, **Erősd VII**-rétegben megjelennek, s az erősdi telep kezdetét szigorúan a **Cucuteni A** periódus keretein belül határozzák meg (1/1—3 kép).

A táblázat újraösszesítése, a különböző kerámiaformák példányainak száma alapján az egyes rétegek edény-kategóriáinak összességén belül, lehetővé teszi, hogy szimbólikus értékeket nyerjünk az egymást követő rétegek két- és háromszínű kerámia-kategóriái részarányának változására (3. kép). Az egymás fölé települt erősdi rétegek kerámia-együtteseinek meghatározása, a két- és háromszínű kerámia társulása, valamint a háromszínű kerámia két kategóriája részarányának változása alapján, megfelel a kárpátalji medencék egyrétegű településeinek kerámia-együtteseiben tapasztalható differenciálódásnak (4. kép).

A háromszínű kerámia két kategóriája mindvégig együtt él a Cucuteni A periódus egész tartama alatt — megerősítvén H. Schmidt definícióját a Cucuteni-i klasszikus Cucuteni A jellegű kerámiáról, mely szerint ez „fehér alapszínű kerámia", s egy másutt végbement fejlődés

végső eredménye —, részarányuk változásához képest azonban fordított fejlődési görbéket írnak le, két egymást követő „horizontot" alkotva. **A barnás alapú három színű kerámia horizontja** (2/3, 5, 10; 8/2—3; 11/1; 12/1 kép) a kárpátalji medencékre jellemző, míg a **fehér alapú háromszínű kerámia horizontja** (2/12—13; 11/3—4 kép) az egész Cucuteni-Tripolje térség sajátja (1/2 kép, 11—12 kat). A háromszínű kerámia e két horizontja a Cucuteni A periódust logikusan és szervesen két szakaszra bontja: A2—A3.

A háromszínű kerámia mellett a két színnel festett edények kategóriáit is megtaláljuk a fehér alapú háromszínű kerámia horizontjának első szakaszában, a kései szakaszból azonban már hiányzanak, s így két al-fázist különböztethetünk meg: A3a — A3b (1/1—2 kép, 7—10 kat.). Ugyanakkor, a fehér alapú háromszínű kerámia a „keskeny szalagos és pozitív fehér festésű" fajtával bővül (12/2—3 kép) a barnás alapú háromszínű kerámia horizontjának végső szakaszában (A2b al-fázis) és a fehér alapú háromszínű kerámia horizontjának kezdeti szakaszában (A3a al-fázis).

A fehér alapú háromszínű kerámia ép formáinak hiánya a legfelső, Erősd II rétegben lehetetlenné teszi, hogy felmérjük ennek a kategóriának (3—4. kép) a részarányát a két színnel festett vagy a barnás alapú háromszínű kerámiához viszonyítva (2/1—3. kép), s következésképpen nem tudjuk megállapítani, hogy az erősdi település a barnás alapú háromszínű kerámia horizontjának kései szakaszában vagy a fehér alapú háromszínű kerámia horizontjának kezdeti szakaszában végződött-e be (1/3, Á. kép).

H. Schmidt volt az első, aki, Cucuteni és Tripolje viszonylatában, néhány alapvető észrevételt tett Erősdről, a mélyített díszítésű kerámia elsődleges jellegéről s a festett kerámia díszítésével való kapcsolatáról, valamint az erősdi festett agyagművesség korábbi voltáról, s ezek a megfigyelések a jelenlegi kutatás biztos támpontjainak bizonyultak.

Így, az Erősd-Cucuteni-Tripolje jellegű festett agyagművességet megelőzi **a mélyített díszű kerámia horizontja** (1/2 kép, 2. kat.), mely a **Precucuteni** periódusnak felel meg (5. kép), valamint **a két színnel festett kerámia horizontja** (1/2 kép, 7. kat.), melyet a jelenlegi kutatás iktatott közbe, s mely a **Protocucuteni** periódusnak felel meg, mint a Cucuteni A időszak A1 fázisa.

A Protocucuteni jellegű, két színnel festett agyagművesség azonban csak a Stoicani-Aldeni tipusú kerámia-együttesben található meg (7/1—2; 8/1; 9/1—2 kép), amely a Gumelniţa A1 és a Protocucuteni (Cu-

cuteni A1) kultúrák szintéziseként jött létre, elterjedési területük egymásbahatolásának térségében, D-Moldvában és Munténiában. A „tiszta" Cucuteni területen, a Stoicani-Aldeni csoporttól északra, nem került elő egyetlen olyan települési szint sem, mely csak két színnel festett kerámiát, vagy két színnel festett agyagművességet és csak barnás alapú háromszínű kerámiát tartalmazott volna, mint a Protocucuteni jellegű festett kerámia fejlődésének lehetséges szakaszait.

Mindezek ellenére, a Stoicani-Aldeni komplexum Cucuteni jellegű két színnel festett kerámiája, a Protocucuteni kultúrával párhuzamosan, létrehozta mindazokat az edény-kategóriákat és -fajtákat, amelyek továbbfejlődnek a Cucuteni A2—A3 periódus kerámia-együtteseiben (2/1—2, 4, 7—9, 11; 7/3; 8/4; 10/1—4; 11/2 kép). Ez a jelenség nem figyelhető meg sem a Gumelniţa A1 jellegű kerámiában, a Stoicani-Aldeni komplexumhoz viszonyítva, sem pedig a Gumelniţa A2 tipusú agyagművességben, a Cucuteni A2—A3 periódusok viszonylatában.

A Stoicani-Aldeni komplexumot az erősdihez viszonyították, fejlődési szakaszainak megállapítása és azoknak a Gumelniţa A1—A2, valamint a Cucuteni A1—A2 periódusokkal való párhuzamosítása végett. Erősdön egy korábbi, Protocucuteni jellegű két színnel festett kerámiájú, és egy későbbi, háromszínű agyagművességgel jellemzett horizont megkülönböztetését szorgalmazták, s ennek alapján a Stoicani-Aldeni komplexum első szakaszát a Gumelniţa A1 és a Protocucuteni (Cucuteni A1) periódussal, második szakaszát pedig a Gumelniţa A2 és a Cucuteni A2 időszakkal szinkronizálták.

Ez a két feltételezett horizont azonban nem felel meg az **erősdi lelet-együttes** egyetlen rétegtani, tipológiai vagy kronológiai realitásának sem. Erősd teljes egészében **későbbi a Stoicani-Aldeni komplexumnál.** Az Aldeni III és Stoicani 1 felső lakószintekben előforduló Cucuteni A jellegű háromszínű kerámia (11/3 kép) nem a Stoiceni-Aldeni komplexumhoz tartozik, hanem egyes Cucuteni A vagy Gumelniţa A2 településekhez, mint Bonţeşti 2 és Ciorani (11/1,4 kép), illetve Brăiliţa IIa, amelyek minden esetben a Stoicani-Aldeni komplexum lelet-együttesei fölé települtek.

A Cucuteni A korszak fázisokra, al-fázisokra és szakaszokra való tagolásának periodizációs rendszerét három település, Izvoare, Erősd és Cucuteni **függőleges stratigráfiájának** sémája vázolja fel, melyet az egyrétegű települések nagy többsége **vízszintes stratigráfiájának** sémája egészít ki (1/2 kép). Ez a rendszer különböző tartamokat állapít meg a Cucuteni A perióduson belül a három település relatív kronológiája számára (1/3 kép).

Izvoare sémája, három nem folytonos lakószinttel (II1a, II1b és II2), az A2 és A3 fázisokat öleli fel, a II1a szintnek a kései A1 (Protocucuteni) szakaszba való átnyúlásának lehetőségével, és az egész Cucuteni-Tripolje térség Cucuteni A időszakának periodizációs vázát képezi. A három lakószint rétegtani és tipológiai adatait azonban, új ásatásokkal való ellenőrzésükig, feltételeseknek kell tekintenünk.

Erősd sémája, hat folytatólagos lakószinttel (VII—II), az A2 szakasznak felel meg, de lehetséges, hogy magába foglalja az A3 fázis első, A3a al-fázisát is s a **kárpátalji medencék barnás alapú háromszínű kerámiás horizontja periodizálásának legtagoltabb rendszerét** képezi.

Cucuteni sémája, két folytatólagos lakószinttel (I—II) az A3 fázis első, A3a szakaszára szorítkozik és nem képezi a Prut medencéje meg a tripoljei térség Cucuteni A időszakának periodizácós vázát.

A periodizációs rendszer alapját a **kerámia-együttesek struktúrája** képezi, a kerámia-kategóriák és -fajták társulásának és részarányának függvényében, valamint azok a **szerves fejlődési szakaszok,** amelyeket ugyanakkor a kerámia-kategóriák egymásbafonódása és stilisztikai sajátosságai határoznak meg (1/1—2 kép).

Erősdnek ez a feltételezett újraértékelése László Ferenc módszeres ásatásainak és közleményeinek rétegtani és tipológiai adatai révén **elfogadható** jelleget nyer, mely összhangban van a Cucuteni-kör kutatásának biztos adataival és kritikus pontjaival, ám valóságossá csak az újabb erősdi ásatások révén válhat.

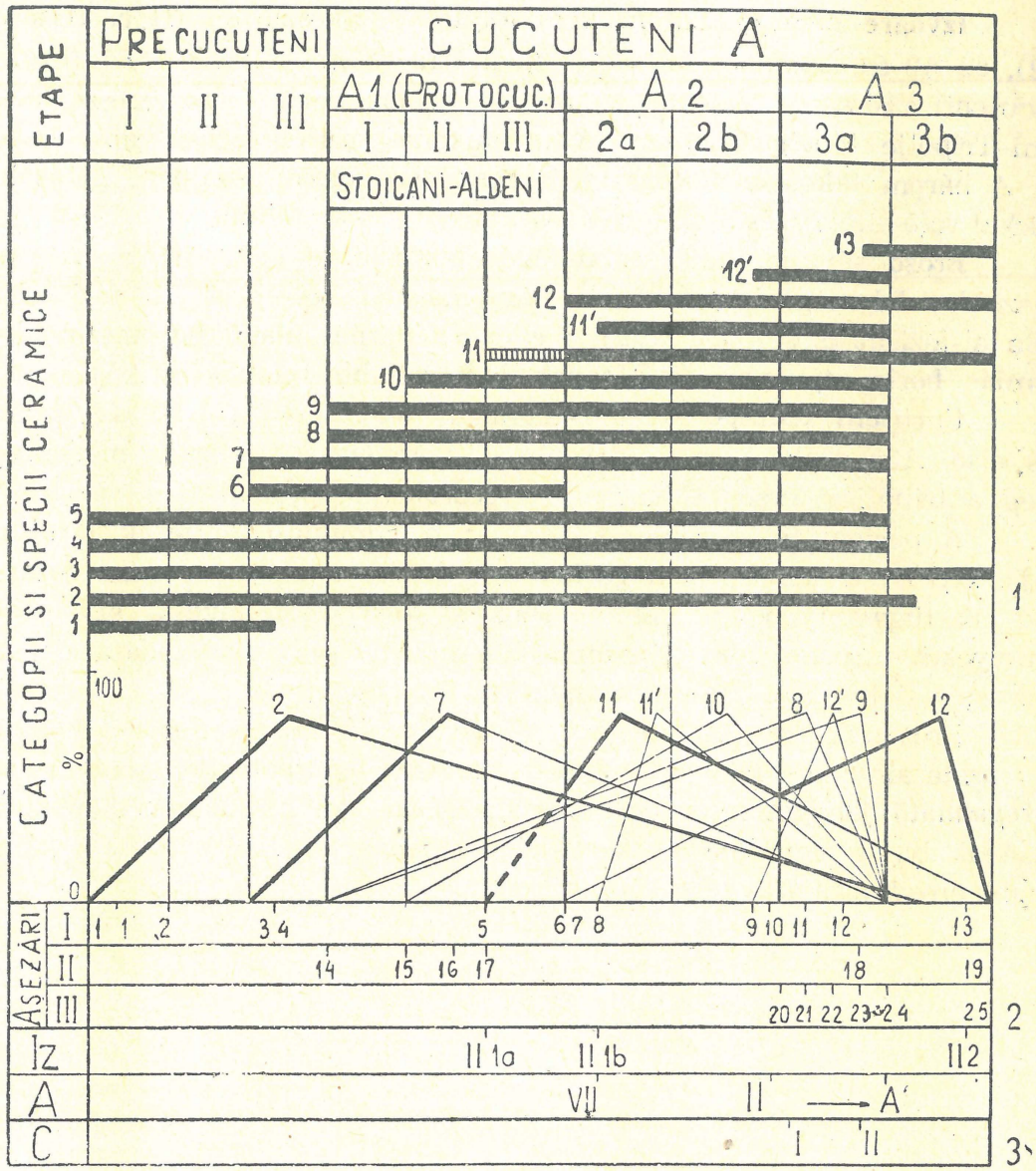

Fig. 1 — 1 : Proiectarea orizontală a îmbricării categoriilor și speciilor ceramice în ordinea apariției lor în complexele ceramice ale așezărilor cu stratigrafie verticală sau orizontală, determinînd secvențele stratigrafice și tipologice ale primelor etape evolutive (perioade, faze, subfaze și secvențe în cadrul subfazelor) ;

2 : Graficul simplificat al evoluției categoriilor ceramice principale și secundare, redate prin linii groase sau subțiri, în funcție de procentajul lor pe verticală (necalculat din cauza neindicării în publicații), de-a lungul perioadelor Precucuteni, Protocucuteni (= faza Cucuteni Al = faciesul Stoicani-Aldeni) și Cucuteni A (fazele A2-A3) ;

3 : Durata celor trei stațiuni cu stratigrafie verticală, Izvoare (nivelurile II 1a — 1b și II), Ariușd (nivelurile VII et II) și Cucuteni (nivelurile I și II), în raport cu perioada Cucuteni A;

LEGENDĂ COMUNĂ

Categorii și specii :

1. Ceramica excizată de factură Boian-fazele Giulești și Vidra, categorie principală în fazele Precucuteni I (Sf. Gheorghe și Traian-Dealul Viei = Zănești) și Precucuteni II (Larga Jijia și Izvoare I 1) și categorie secundară la începutul fazei Precucuteni III (Izvoare I 2) ;
2. Ceramica cu decor adîncit, categorie principală în fazele Precucuteni I-III și categorie secundară pînă la începutul subfazei Cucuteni A3b (fig. 2/6 ; 5 ; 6/1) ;
3. Ceramica poroasă cu barbotină, specie a categoriei secundare a ceramicii poroase în toate fazele Precucuteni și Cucuteni A ;
4. Ceramica de tradiție Criș, cu decor alveolat sau cu protuberanțe, specie decorativă a ceramicii poroase în fazele Precucuteni pînă în subfaza Cucuteni A3a ;
5. Ceramica cu fond de culoare albă, specie decorativă în toate categoriile ceramicii nepictate (cu barbotină, cu decor Criș, cu decor adîncit, etc.) din fazele Precucuteni pînă în subfaza Cucuteni A3a ;
6. Ceramica cu decor adîncit și culoare crudă (pastă incrustată) albă sau roșie, specie decorativă secundară în fazele Precucuteni III și Cucuteni Al (fig. 5/6) și în faciesul Stoicani-Aldeni (fig. 5/8 ; 6/4) ;
7. Ceramica bicromă pictată cu alb liniar sau întins pe suprafața roșie neagră, categorie principală în fazele Precucuteni III (Tîrpești) și Protocucuteni (fig. 7/1 ; 11/5) și categorie secundară pînă în subfaza Cucuteni A3a (fig. 2/7 ; 10/2 ; 11/2) ;
8. Ceramica cu decor adîncit și pictură bicromă (alb și roș) sau tricromă (alb. roș și brun-negru), categorie secundară din etapele Protocucuteni (= faza Cucuteni Al) pînă în subfaza Cucuteni A3a (fig. 8/1,4) ;
9. Ceramica cu decor canelat și pictură bicromă cu „alb pe roș" sau „roș pe alb", categorie secundară cu aceeași evoluție (fig. 7/2) ;
10. Ceramica pictată bicromă cu zone decorative sintetice, de tip Ariușd-Izvoare II 1b-Frumușica, categorie secundară cu aspecte decorative protocucuteniene în etapele medie și finală ale Protocucutenianului și faciesului Stoicani-Aldeni (fig. 9/1-2) și cu aspecte decorative cucuteniene în faza Cucuteni A2 și subfaza Cucuteni A3a (fig. 2/1-2, 4, 8-9, 11 ; 7/3 ; 10/1,3-4) ;
11. Ceramica tricromă pe fon brun, categorie principală în faza Cucuteni A2 și categorie secundară în faza Cucuteni A3 (fig. 2/5 ; 8/3 ; 11/1) ;
11.' Ceramica tricromă pe fond brun, specia cu benzi roșii înguste cruțate prin interspațiu alb mare, în faza Cucuteni A2 și subfaza A3a în Depresiunile subcarpatice sau pînă în subfaza A3b în Poarta Tg. Frumos (fig. 2/3, 10 ; 8/2 ; 12/1) ;
12. Ceramica tricromă pe fond alb, categorie secundară în faza Cucuteni A2 și categorie principală în faza Cucuteni A3 (fig. 2/12-13 ; 11/3-4) ;
12'. Ceramica tricromă pe fond alb, specia cu benzi înguste sau foarte înguste pictate cu alb pozitiv, în subfazele Cucuteni A2b și A3a în Depresiunea subcarpatică sau pînă în subfaza A3b în Podișul central moldovenesc (fig. 12/2-3) ;
13. Ceramica Cucuteni C, categorie secundară în faza Cucuteni A3 în Depresiunea Prutului ;

Așezări :

I — Depresiunile subcarpatice ; II — Podișul central moldovenesc și faciesul Stoicani-Aldeni ; III — Depresiunea Prutului ; 1 — Sf. Gheorghe I-II; 1' — Traian-Dealul Viei (Zănești); 2 — Izvoare I 1; 3 — Izvoare I 2 ; 4 — Tîrpești (Tg. Neamț) ; 5. Izvoare II 1a ; 6 — Bonțești 2 (Rîmnicu Sărat) ; 7 — Ciorani (Adjud) ; 8 — Izvoare II 1b ; 9 — Frumușica ; 10 — Calu sau Piatra Șoimului (Piatra Neamț) ; 11 — Ghelăiești (Piatra Neamț);

12 — Gura Văii (orașul Gh. Gheorghiu-Dej) ; 13 — Izvoare II 2 ; 14 — Stoicani 6 (Galați) ; 15 — Dodești (Bîrlad) ; 16 — Suceveni II (Galați) ; 17 — Stoicani 1 ; 18 — Toflea (Nicorești) ; 19 — Chetrești (Bîrlad) ; 20 — Trușești ; 21 — Cucuteni ; 22 — Hăbășești ; 23 — Drăgușeni (Săveni) ; 24 — Ruginoasa (Tg. Frumos) ; 25 — Fedeleșeni (Tg. Frumos).

LEGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — 1: Projection horizontale de l'imbrication des catégories et des espèces céramiques par l'ordre de leur parution dans les complexes céramiques des établissements à stratigraqhie verticale ou horizontale, déterminant les sequences stratigraqhiques et typologiques des premières étapes évolutives (périodes, phises, sous-phases et sequences);
2: Graphique simplifié de l'évolution des catégories céramiques principales (lignes grosses) et secondaires (lignes étroites), en fonction du pourcentage sur verticale (non-évalué à cause du manque dans les publications), le long des périodes Précucuteni, Protocucuteni (= phase Cucuteni Al = faciès Stoicani-Aldeni) et Cucuteni A (phases A2-A3);
3: Durée des trois stations à stratigraphie verticale, Izvoare (niveaux II la — II lb et II 2), Ariușd (niveaux Vll et ll) et Cucuteni (niveau I-II), par rapport à la période Cucuteni A;

LÉGENDE COMMUNE

Catégories et espèces:

1. Céramique excisée de facture Boian-phases Giulești et Vidra;
2. Céramique à décor incisé;
3. Céramique poreuse à barbotine;
4. Céramique de tradition Criș, à décor alvéolé ou à protubérances;
5. Céramique à fond de couleur blanche;
6. Céramique à décor incisé et à pâte incrustée blanche ou rouge;
7. Céramique bichrome peinte du blanc linéaire ou étalé sur la surface rouge ou noire polie (fig. 2/7; 7/1; 10/2; 11/2,5);
8. Céramique à décor incisé et à peinture bichrome (blanc et rouge) ou trichrome (blanc, rouge et brun-noir);
9. Céramique à décor en rainures et à peinture bichrome („blanc sur rouge" ou „rouge sur blanc") (fig. 7/2);
10. Céramique peintre bichrome à zones synthétiques, de type Ariușd-Izvoare II 1b-Frumușica, à aspects déoratifs Protocucuteni (fig. 9/1-2) et Cucuteni A (fig. 2/1-2, 4, 8-9, 11; 7/3; 10/1,3-4);
11. Céramique trichrome à fond brun, l'espèce à bandes rouges étroites et à l'interstice large de couleur blanche (fig. 2/3, 10; 8/2; 12/1);
12. Céramique trichrome à fond blanc (fig. 2/12-13; 11/3-4);
12'. Céramique trichrome à fond blanc, l'espèces à bandes étroites au très étroites peintes du blanc positif (fig. 12/2-3);
13. Céramique Cucuteni C;

Etablissements:

I- Dépressions sous-carpathiques; II- Plateau central de la Moldavie et faciès Stoicani-Aldeni au S de la Moldavie; III- Dépression du Prut;
1 — Sf. Gheorghe I-II; 1 — Traian — Dealul Viei (Zănești); 2 — Izvoare I 1; 3 — Izvoare I 2; 4 — Tîrpești (Tg. Neamț); 5 — Izvoare II la; 6 — Bonțești; 10 — Calu ou Piatra Șoimului (Piatra Neamț); 11 — Ghelăiești (Piatra Neamț); 12 — Gura Văii (ville Gh. Gheorghiu-Dej); 13 — Izvoare II 2; 14 — Stoicani 6 (Galați); 15 — Dodești (Bîrlad); 16 — Suceveni II (Galați); 17 — Stoicani 1; 18 — Toflea (Nicorești); 19 — Chetrești (Bîrlad); 20 — Trușești; 21 — Cucuteni; 22 — Hăbășești; 23 — Drăgușeni (Săveni); 24 — Ruginoasa (Tg. Frumos); 25 — Fedeleșeni (Tg. Frumos).

Fig. 2 — Repartiția categoriilor ceramice în nivelurile de la Ariușd : 1-2, 4, 8-9, 11, ceramica cu zone decorative sintentice ; 3, 10, ceramica tricromă pe fond brun, specia cu benzi înguste și interspațiu alb mare ; 5, ceramica tricromă pe fond brun ; 6, ceramica cu decor adîncit ; 7, ceramica bicromă pictată cu alb liniar ; 12-13 ceramica tricromă pe fond alb ; 1-3, nivelul II ; 4-5, nivelurile IV-VI ; 6-13, nivelul VII.

Fig. 2 — Répartition des catégories céramiques par niveaux à Ariușd: 1-2, 4, 8-9, 11, céramique bichrome à zones décoratives synthétiques; 3, 10, céramique trichrome à fond brun à interstice blanc large; 5, céramique trichrome à fond brun; 6, céramique à décor incisé; 7, céramique bichrome peinte au blanc linéaire; 12-13, céramique trichrome à fond blanc; 1-3, niveau II; 4-5, niveaux IV-VI; 6-13, niveaux VII.

Așezări	Nivele	Bicromă											Total	Tricromă fond brun									Total	Tr. f. alb		Total
		A			B				C			G		A		C		D		F			B	F	
		1	2	9-12	5-7	10-11	12	15	14	15	16-19	2		4,6	8	6	7-8	9	3	5	3-4	5-7		3	1	
Ariușd	II		2	4				1			3		10	1	1		1		2		2		7	–	–	–
	IV	1	1	4	3		1	2	1	1	4	2	20	2	1	1			1	2	4	2	13	2	–	2
	VII	2				1	2	2			2		9	1			1				4	2	8	4	1	5
Olt	–	5	1	2	9	2	7	3	5		13	7	54	6		1		2	1	5		4	19	13	–	13

Fig. 3 — Proporția categoriilor ceramice și variația ei în nivelurile de la Ariușd și la Olteni, în funcție de numărul exemplarelor întregi ale formelor (A-G) fiecărei ceramice, bicromă, tricromă pe fond brun și pe fond alb (după tabelul lui Fr. László).

Fig. 3 — Proportion des catégories céramiques et sa variation dans les niveaux d'Ariușd et à Olteni, en fonction du nombre des exemplaires des formes (A-G) de chaque catégorie céramique, bichrome, trichrome à fond brun et à fond blanc (d'après la table de Fr. László).

Așezări	Nivele	Tricromă		Așezări	Nivele	Tricromă		Faze
		Fond brun	Fond alb			Fond brun	Fond alb	
				Iz	II2			A3
A	II	7	–	G	–	78	90	A2
				C	–	15	13	
				F	–	98	72	
	IV	13	2	O	–	19	13	
	VII	8	5	Iz	III b			
				Iz	III a			
				B	–	21	1	
				–	–			A1

Fig. 4. — Variația proporției categoriilor ceramicii tricrome pe fond brun și pe fond alb în nivelurile de la Ariușd și comparativ în așezările similare din Depresiunile subcarpatice în Transilvania și Moldova: A — Ariușd; B — Bonțești; C — Calu; F — Frumușica; G — Ghelăiești; Iz — Izvoare; O — Olteni.

Fig. 4. — Variation de la proportion des catégories de la céramique trichrome à fond brun et à fond blanc dans les niveaux d'Ariușd et comparativement dans les établissements similaires des Dépressions souscarpathiques en Transylvanie et en Moldavie: A — Ariușd; B — Bonțești; C — Calu; F — Frumușica; G — Ghelăiești; Iz — Izvoare; O — Olteni.

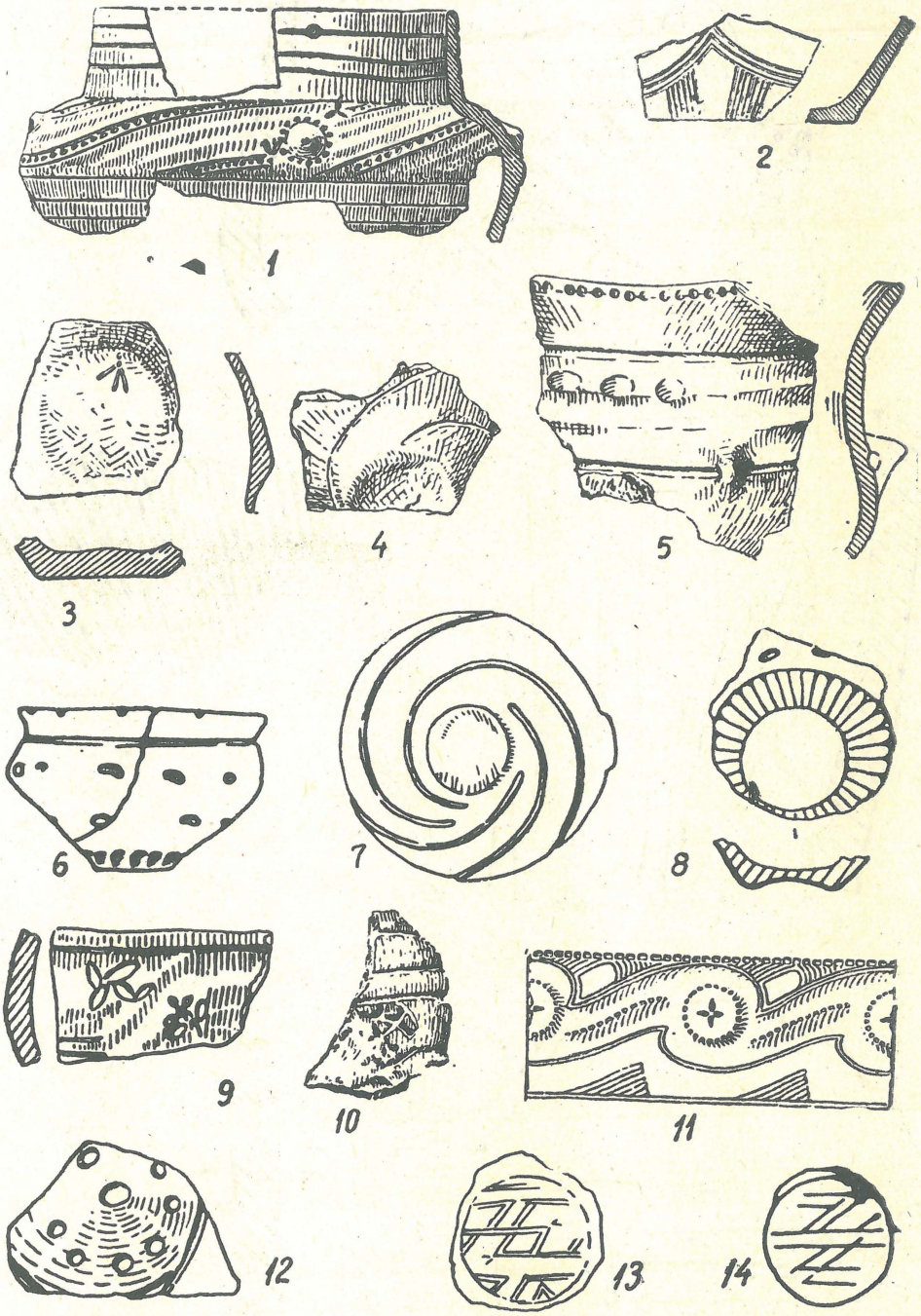

Fig. 5 — Ceramica cu decor adîncit și caneluri: 1,13-14, Traian-Dealul Viei (Zănești), faza Precucuteni I; 2-5, 9-12, Izvoare I 2, faza Precucuteni III; 6-7, Tg. Negrești, faza Precucuteni III; 8. Stoicani 4, faciesul Stoicani-Aldeni.

Fig. 5 — Céramique à décor incisé et à rainures: 1, 13-14, Traian-Dealul Viei (Zărnești), phase Précucuteni I; 2-5, 9-12, Izvoare I 2, phase Précucuteni III; 6-7, Tg. Negrești, phase Précucuteni III; 8, Stoicani 4, faciès Stoicani-Aldeni.

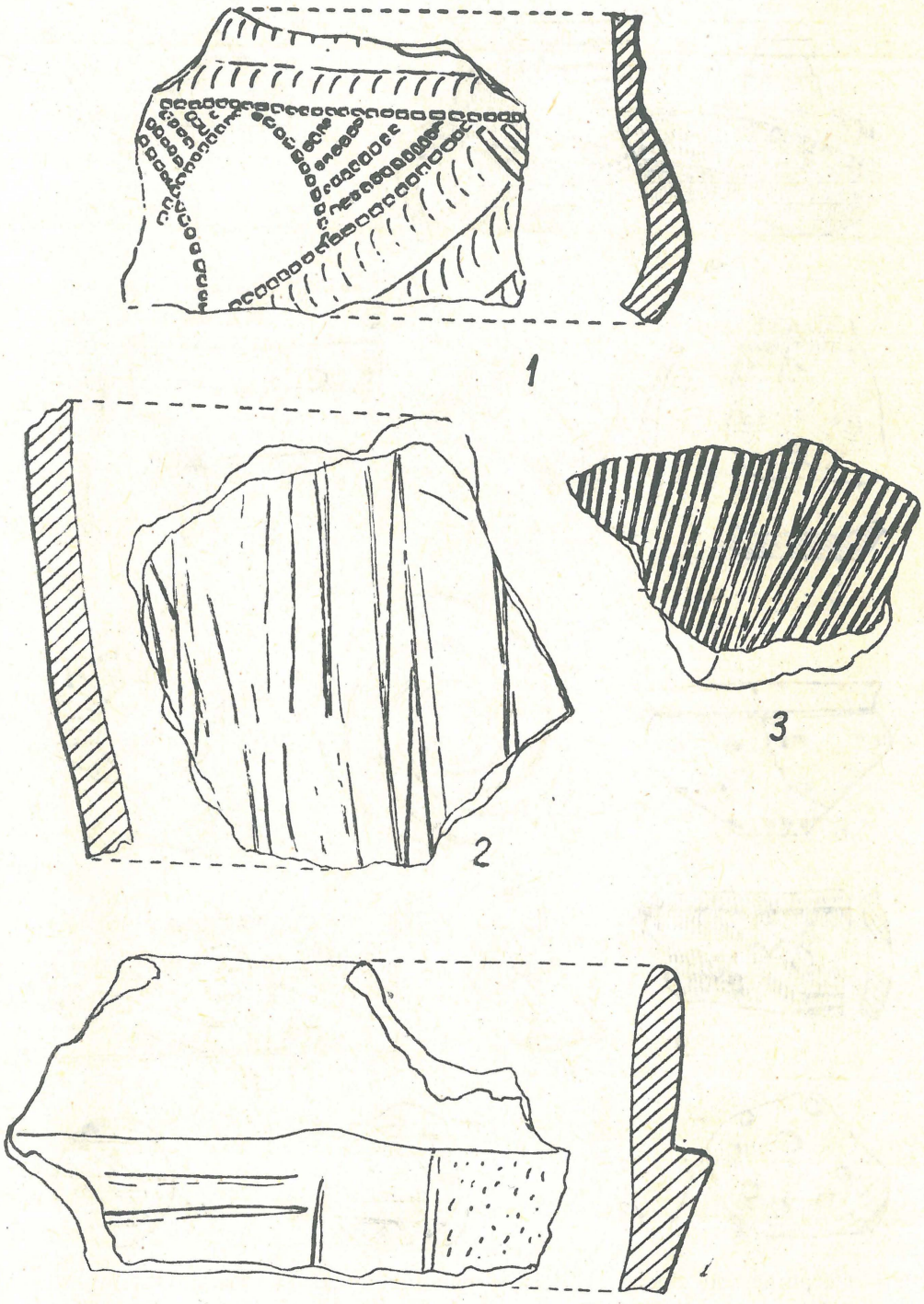

Fig. 6 — Ciorani (Adjud) : 1, ceramică **Precucuteni III cu decor adîncit şi canelat ;** 2-4, ceramică Stoicani-Aldeni cu striuri verticale (2-3) sau cu decor adîncit şi incrustaţie cu pastă crudă (4).

Fig. 6 — Ciorani; 1, céramique Précucuteni III; 2-4, céramique Stoicani-Aldeni.

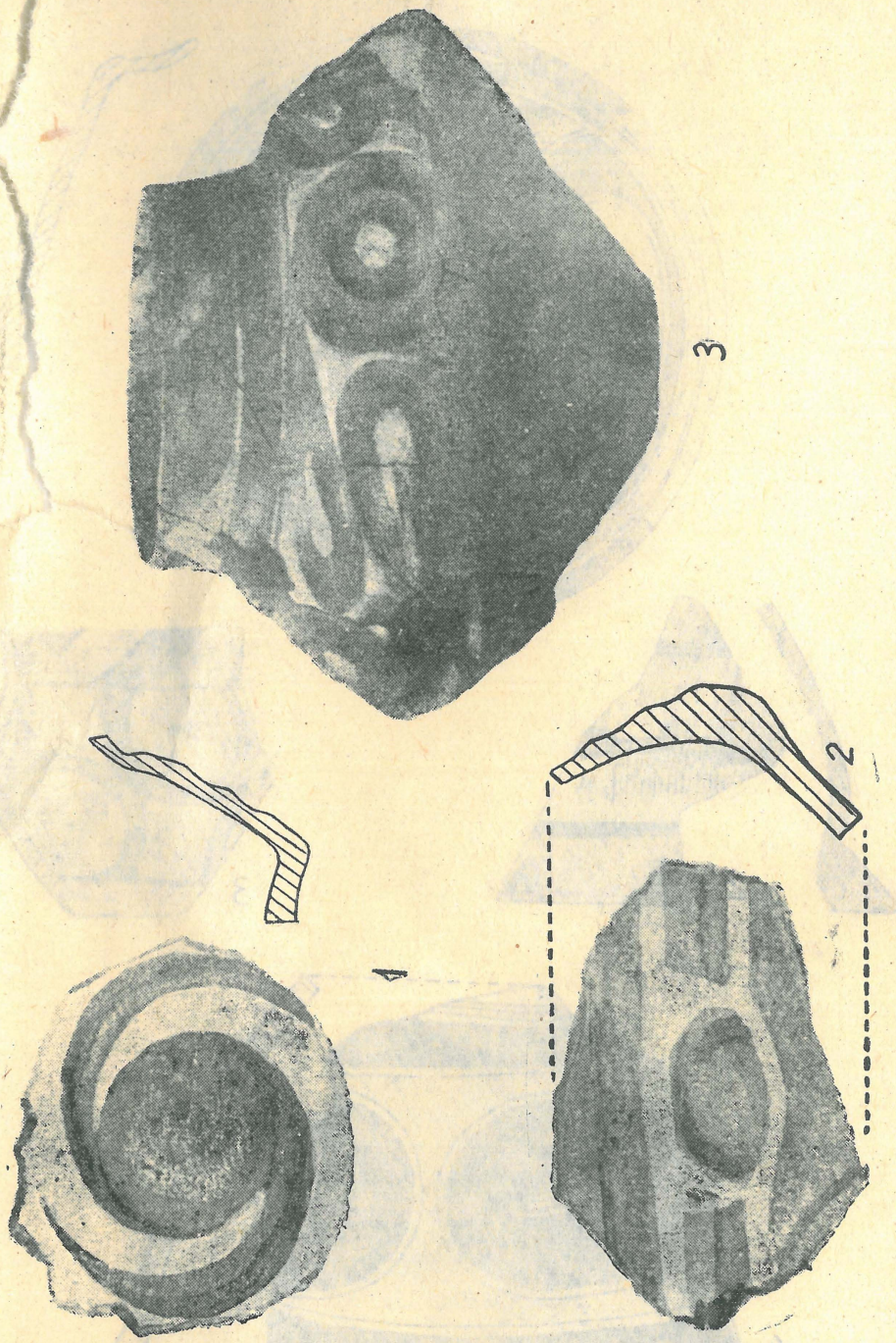

Fig. 7 — Ceramică pictată bicromă cu „alb pe roșu": 1-2, ceramică protocucuteniană din faciesul Stoicani-Aldeni de la Suceveni III cu alb întins și decor canelat 3, ceramică Cucuteni A de la Ariușd II, specia cu o zonă cu decor canelat.

Fig. 7 — Céramique bichrom peinte au „blanc sur rouge": 1-2, céramique protocucuténienne du facies Stoicani-Aldeni de Suceveni III, au blanc étalé et au décor en rainures ; 3, céramique Cucuteni A2 d'Ariușd II, l'espèce à une zone au décor en rainures.

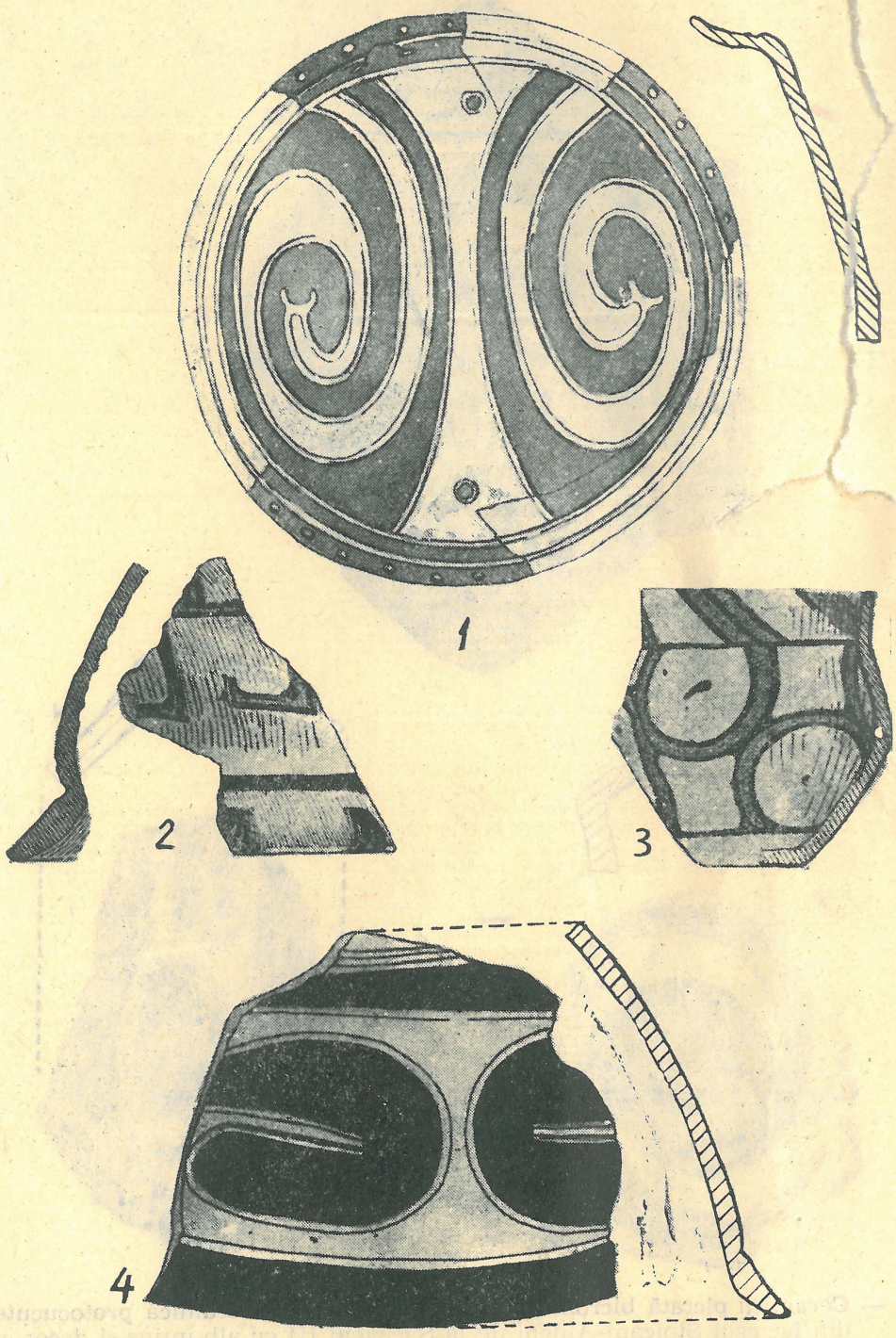

Fig. 8 — 1, Dodești : ceramică protocucuteniană cu decor adîncit și pictură bicromă cu „alb pe roș" din faciesul Stoicani-Aldeni ; 2-3, Izvoare II **1b : ceramică tricromă pe fond brun cu benzi medii sau înguste și interspațiu alb mare din faza Cucuteni A2** ; 4, Trușești : ceramică cu decor adîncit și pictură cu „alb pe roș" din subfaza Cucuteni A3**a.**

Fig. 8 — 1, Dodești : céramique protocucuténienne à décor incisé et à peinture bichrome au „blanc sur rouge" du faciès Stoicani-Aldeni ; 2-3, **Izvoare II**

1b ; céramique trichrome à fond brun, l'espèce à bandes moyennes ou étroites et à interstice blanc large, phase Cucuteni A2 ; 4, Truşeşti : céramique à décor incisé et à peinture bichrome au „blanc sur rouge", sous-phase A3a.

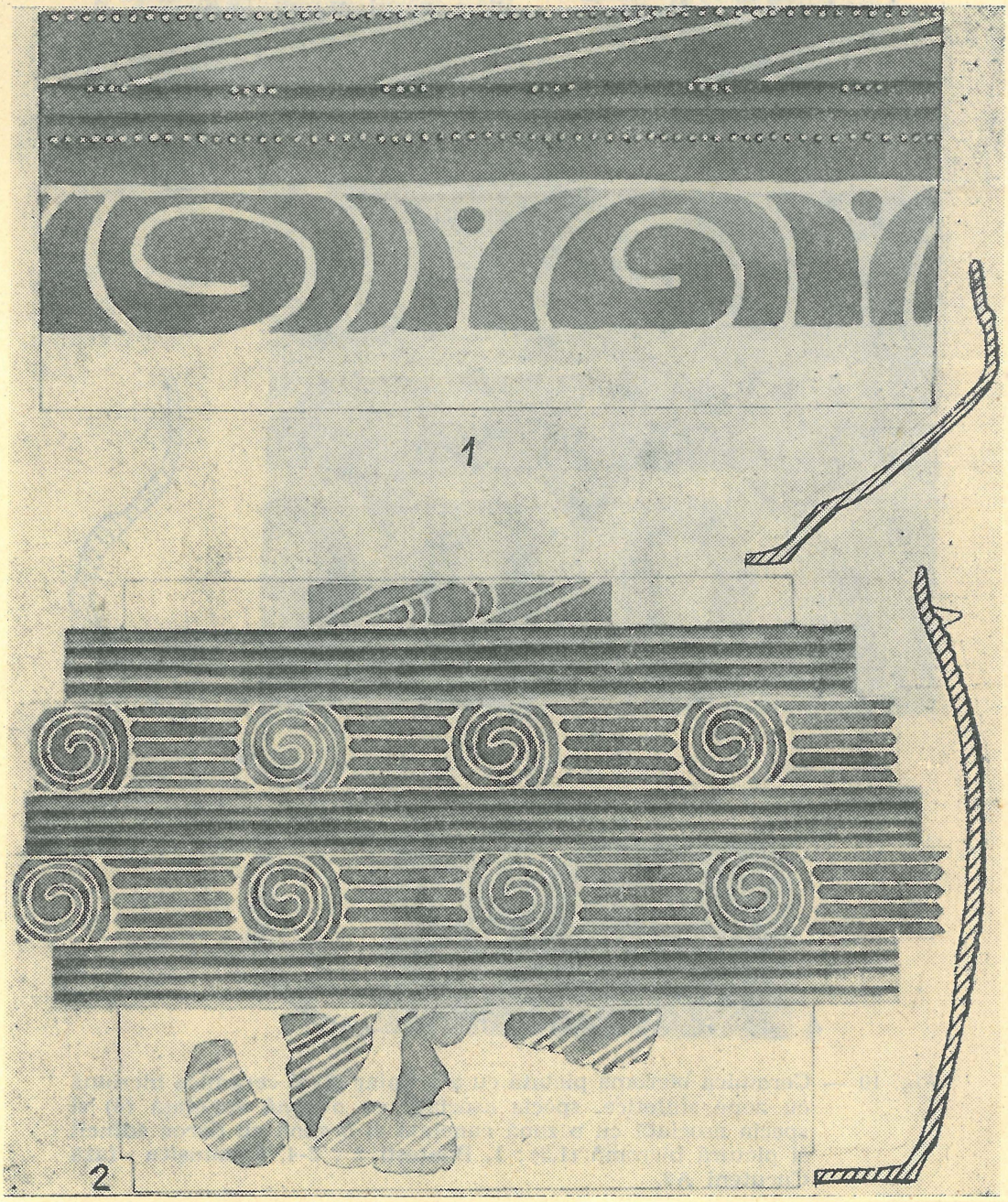

Fig. 9 — Dodeşti, faciesul Stoicani-Aldeni: ceramică bicromă cu zone decorative sintetice, specia cu zone cu decor pictat cu alb asociate cu zone canelate şi alveolate, dar cu aspecte decorative protocucuteniene.

Fig. 9 — Dodeşti, faciès Stoicani-Aldeni: céramique bichrome à zones décoratives synthétiques, l'espèce à zones au décor peint du blanc associées avec des zones à rainures et alvéoles, mais à aspects décoratifs protocucuténiens.

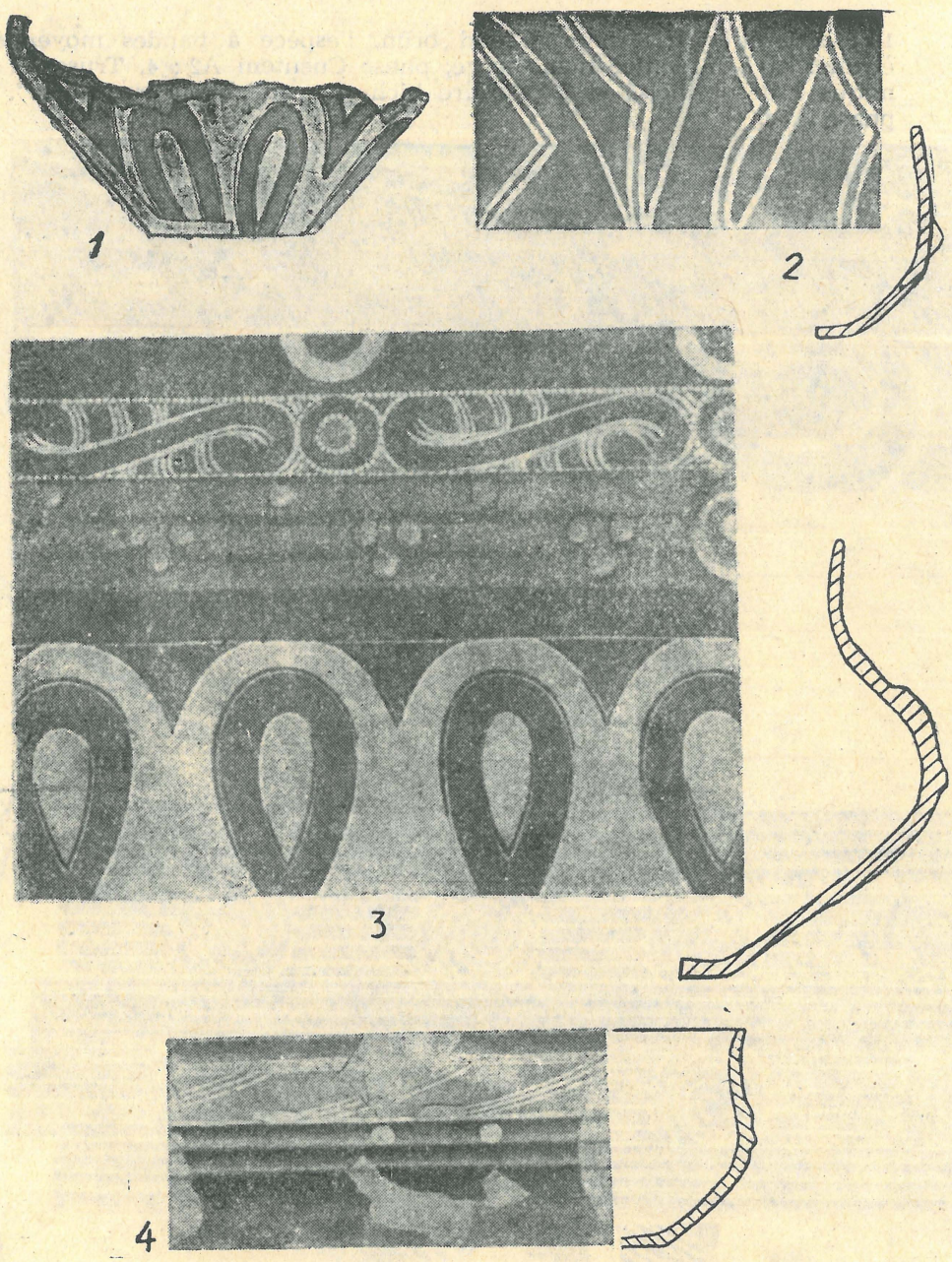

Fig. 10 — Ceramica bicromă pictată cu alb liniar (2) și ceramica bicromă cu zone sintetice, specia asociată cu o zonă canelată (4) și specia asociată cu o zonă canelată și o zonă cu decor adîncit și pictură bicromă (1,3) ; 1, Bonțești 2 ; 2-4, Frumușica ; faza Cucuteni A2.

Fig. 10 — Céramique bichrome peinte au blanc linéaire (2) et céramique bichrome à zones synthétiques, l'espèce associée à une zone en rainures et à une zone au décor incisé et à peinture bichrome (1, 3); 1, Bonțești 2; 2-4, Frumușica. Phase Cucuteni A2.

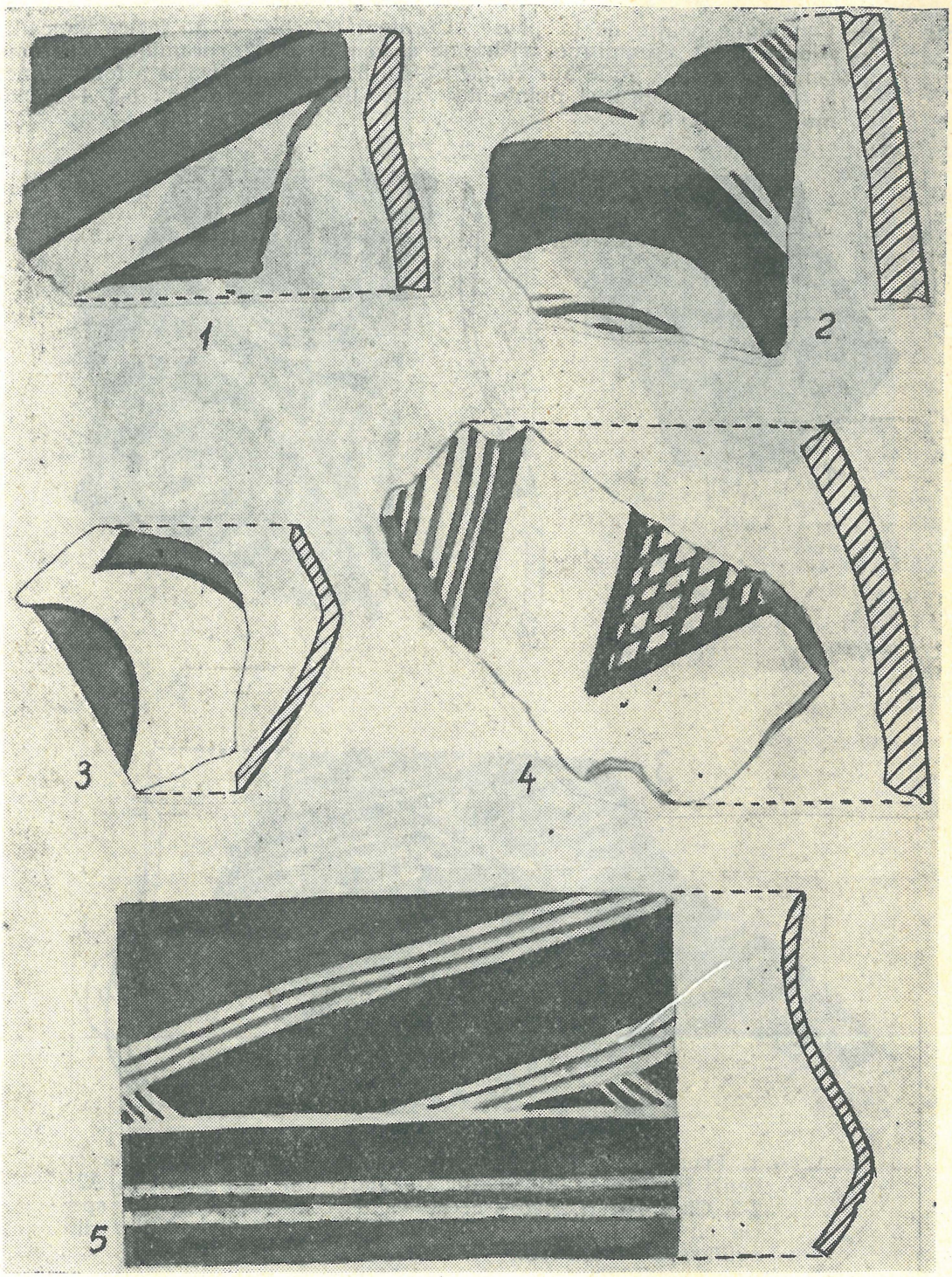

Fig. 11 — Ceramică pictată din faza Cucuteni A2 (1-4) şi din faciesul Stoicani-Aldeni (5) : 1, ceramică tricromă pe fond brun ; 2, ceramică bicromă pictată cu „alb întins pe roş“ ; 3-4, ceramică tricromă pe fond alb ; 5, ceramică bicromă pictată cu „alb liniar pe negru“ ; 1-2, 4-5, Ciorani ; 3, Stoicani 1.

Fig. 11 — Céramique peinte de la phase Cucuteni A2 (1-4) et du faciès Stoicani-Aldeni (5): 1, céramique trichrome à fond brun; 2, céramique bichrome peinte du „blanc étalé sur rouge"; 3-4, céramique trichrome à fond blanc; 5, céramique bichrome peinte du „blanc linéaire sur noir"; 1-2, 4-5, Ciorani; 3, Stoicani 1.

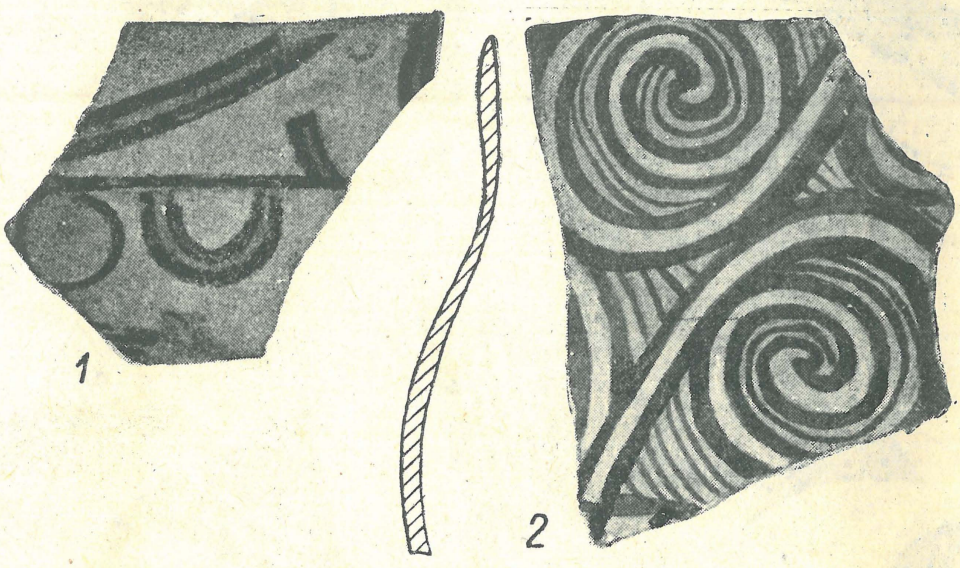

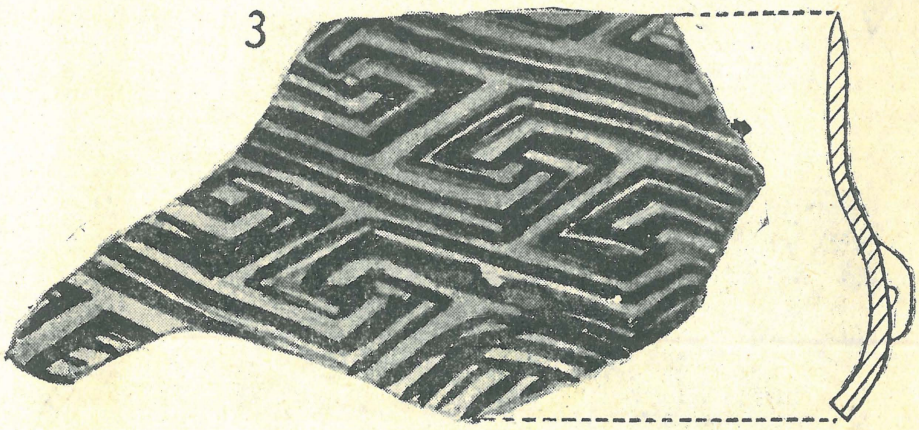

Fig. 12 — 1, Frumușica: ceramică tricromă pe fond brun, specia cu benzi înguste și interspațiu alb mare, din faza Cucuteni A2; 2-3, Chetrești (Bîrlad): ceramică tricromă pe fond alb, specia cu benzi înguste și foarte înguste și alb pozitiv, din subfaza Cucuteni A3b.

Fig. 12 — 1, Frumușica: céramique trichrome à fond brun, l'espèce à bandes étroites et à interstice blanc large, phase Cucuteni A2; 2-3, Chetrești: céramique trichrome à fond blonc, l'espèce à bandes étroites et très étroites et à blanc positif, sous-phase Cucuteni A3b.

AŞEZĂRILE DE LA VÎRFUL CU ŞTEJARI (Miercurea Ciuc, jud. Harghita) şi de la PIATRA DE VEGHE (Sf. Gheorghe, jud. Covasna)

SZÉKELY ZOLTÁN

Aşezările preistorice se află în general lîngă ape curgătoare, pe terase, sau pe promontorii, acestea fiind întărite cu şanţuri şi cu val. Existenţa aşezărilor „Cetăţui" sau a locurilor întărite în cadrul aşezărilor epocii bronzului constituie o indicaţie clară a mişcărilor de populaţii în acea vreme de unde şi nevoia de a ocupa locuri mai apărate, mai greu accesibile. Multe din aceste aşezări fiind situate pe promotorii din piatră au fost distruse de carierele de piatră. Acesta a fost cazul aşezării de la Piatra de veghe de lîngă oraşul Sf. Gheorghe şi de la Vîrful cu stejari de lîngă Miercurea Ciuc. În cursul exploatării pietrei şi a distrugerii aşezării de la Piatra de veghe s-au salvat numeroase materiale (în 1901, 1955, 1957) care se păstrează în muzeul din Sf. Gheorghe şi s-au făcut săpături de salvare în 1955 la Piatra de veghe şi la Vîrful cu stejari, reuşind să se obţină în afară de materiale şi cîteva date stratigrafice care privesc cultura Schneckenberg.

Asupra acestor săpături s-a publicat numai un raport preliminat.[1] Între timp lucrările de exploatare a pietrei au fost executate într-un ritm crescut, resturile acestor aşezări fiind în întregime distruse. Ambele aşezări aparţin culturii Schneckenberg de la începutul epocii bronzului, cultură care în ultimii ani a format obiectul a numeroase cercetări şi discuţii care privesc originea şi încadrarea ei cronologică. László Ferenc a fost primul care a semnalat şi a adunat material din aşezarea de la Piatra de veghe[2], fără însă să fi putut face săpături. Cultura Schneckenberg este atestată şi în aşezarea de la Ariuşd; considerăm că îndeplinim o datorie în memoria lui, punînd la dispoziţia specialiştilor materialul salvat şi observaţiile făcute.

1. **Vîrful cu stejari** se află în Valea Oltului la capătul comunei Jigodin, care în momentul de faţă constituie un cartier al oraşului Miercu-

rea Ciuc[3]. Aşezarea este situată pe un loc ca o movilă mică, avînd un platou mic cu diametru 22 m. La est vîrful este legat de corpul dealului printr-o şea, care se ridică în această parte a comunei. La sud panta este abruptă, la nord şi la vest mai lentă. La vîrf şi pe pantă sudică au fost gropi recente de diferite dimensiuni, adînci de 1,5—4 m. Regiunea nederanjată a fost pe latura de nord şi de est. Movila este constituită din roca de andezit (fig. 1). Cercetările au fost executate între 17—25 sept. 1955. Pe platou a fost deschisă o casetă cu dimensiunile de 3x4 m (caseta 2). Sub humus la adîncimea de 10—30 cm se găsea stînca nativă. În stratul cu humus nu a fost găsit nici un ciob (fig. 2).

Pe panta nordică a movilei a fost executat un şanţ lung de 10 m, lat de 1 m, săpîndu-se pînă la adîncimea de 50—70 cm (S. I). Sub stratul de vegetaţie urmează stratul de cultură de culoare brun-neagră, gros de 50 cm, conţinea cioburi amestecate cu pietre. Sub el pe stîncă a fost un strat de pămînt de culoare galbenă, gros de 25—40 cm (fig. 3.). În stratul de cultură au fost fragmente de vase fără decor sau ornamentate cu brîu alveolat, toarte de vase, fusaiole de lut, un fragment de topor de piatră perforat, fragmente de rîşniţe de formă ovală, percutoare şi fragmente de lame de silex.

Un alt şanţ (S II) lung de 12,5 m, lat de 1,5 m, a fost executat pe latura estică a movilei. La NE, perpendicular pe şanţ, a fost deschisă o casetă cu dimensiunile 3,5x4 m (C 1). În şanţ şi în casetă, la adîncimea de 0,30 m, printre pietre căzute de pe platou, au fost găsite fragmente de vase, lame de andezit şi pietre de măcinat.

Pe platou unde terenul a rămas intact, au mai fost dezvelite suprafeţe, dar sub stratul de vegetaţie la adîncimea de 30 cm, a ieşit la iveală stînca nativă. Pe panta movilei sub stratul de vegetaţie gros de 0,5—0,10 m a fost găsit un strat de cultură în general gros de 40 cm, sub care a fost un strat de pămînt de culoare galbenă, gros de 30—50 cm, sau stînca de andezit.

Materialul descoperit în stratul de cultură constă din fragmente de vase şi din unelte de uz casnic. Ceramica este cea mai bogată, dar fragmentară. Nu s-a putut întregi nici un vas. Ceramica se poate împărţi în următoarele grupe : A. Fragmente de vase nedecorate sau decorate cu dungi în relief, brîu crestat sau alveolat. B. Fragmente de vase decorate cu şnurul.

Grupa A. Fragmentele de vase nedecorate sînt margini din vase în forme de sac uşor arcuit cu gura largă. (pl. I, 1—2). Marginea acestor vase este întărită pe exterior. Pe un fragment de margine se află un decor de

linii incizate (pl. I, 3). Un fragment de buză este prevăzut cu o manşetă (pl. I, 4). O mare parte a ceramicii din această grupă este decorată cu benzi în relief. Fragmentele de vase prevăzute cu dungi au marginea întărită şi uşor evazată. Sub buza vasului se află una (pl. I, 5), două (pl. I, 6—8, pl. II, 1—2), sau trei dungi în relief (pl. II, 3—6). Dungile se află în jurul gîtului, imediat sub buză, sau la cîţiva cm sub aceasta. Tot acestei grupe îi aparţine un fragment de vas decorat cu trei dungi în relief aşezate vertical (pl. II, 7), un fragment dintr-un vas amforă (pl. II, 8). Marginile de vase decorate cu brîu crestat aparţin aceluiaşi tip de vas-sec, ca şi cele cu decor de dungi în relief. Aceste margini sînt mai drepte, iar brîul este aşezat la cîţiva cm sub margine (pl. III, 1—3, 5, 7).

Fragmentele de vase cu brîu alveolat sînt mai reduse ca număr. Marginea este întărită, iar sub buza evazată uşor se află brîul alveolat (pl. III, 4—5). Din această grupă fac parte şi fragmente de căni cu toarte de formă înaltă sau mai scundă (pl. III, 8—9). Au mai fost găsite şi toarte late de amforă. (pl. III, 10).

Grupa B. Fragmentele care aparţin acestei grupe sînt fragmente de cupe (pl. IV, 1—3) şi cesti mici şi mari cu marginea uşor evazată şi buza ascuţită (pl. IV, 4—12, pl. V, 11). Decorul este făcut cu impresiuni de şnur răsucit. Ornamentele decorului făcut cu şnurul sînt foarte variate. Un fragment de ceaşcă mare este decorat cu triunghiuri haşurate însoţite de cerculeţe imprimate; între triunghiuri se află cîte un cerculeţ cu marginea în relief (pl. IV, 4—5). La unele lipseşte şirul de cerculeţe decorul compunîndu-se numai din cerculeţe cu margine în relief aşezate între triunghiuri (pl. IV, 8). Ornamentele executate cu şnur în afară de triunghiuri, sînt linii paralele, între care se află şi un şir de puncte imprimate (pl. IV, 13); reţea în şnur cu cerculeţe în relief (pl. V. 1), sau însoţită de un şir de împunsături (pl. V, 2). Pe un fragment de vas, în afară de triunghiuri haşurate cu şnurul se află un şir de împunsături triunghiulare şi o pastilă (pl. V, 3). Un fragment de buză este decorat cu cerculeţe, care spre deosebire de celelalte cerculeţe cu centrul adîncit, au miezul în relief (pl. V, 4). Pe două fragmente se află decor barbotinat (pl. V, 5) fundul vaselor în general este plat, sau marginea fundului este modelată cu degetele (pl. V, 6—7).

Dintre uneltele de lut menţionăm prîsnelele; s-au descoperit două. una plată, cealaltă cu un început de bucşă. Aceasta pare să fi fost roata unui cărucior (pl. V. 8—9). Cuţitul de piatră, „Krummesser" (pl. V. 10), a fost folosit ca şi pietre de măcinat de formă ovală. Au mai fost găsite fragmente şi aşchii de pietre, care au rămas de la lucrat. Pentru unelte au folosit roca din care este constituită movila.

La încadrarea cronologică a așezării, singură ceramica este cea care ne poate da indicații. Materialul ceramic este foarte corodat, lustrul păstrîndu-se foarte rar, numai pe cîteva fragmente. Pasta este fină arsă, cenușiu-gălbui și conține nisip, sau mici pietricele. Ceramica nedecorată este în număr redus, în raport cu cea decorată. Numărul fragmentelor decorate cu șnur este destul de mare. Tipurile de vase sînt cupa, ceașca, cană și amfora, din care nu s-a păstrat nici un vas întreg sau intregibil.

Ceramica din așezarea de la Jigodin, prin formă și prin decor, se încadrează în cultura Schneckenberg; formele de vase prezintă un aspect timpuriu, adică considerăm că aparțin unui stadiu în curs de dezvoltare spre formele clasice ale culturii Schneckenberg. Lipsește cu totul forma de cupă tipică culturii Schneckenberg. În ornamentare pe lîngă dungi în relief, un mare rol joacă tehnica de decorare cu șnur însoțită de impunsături rotunde în formă de cerculețe. În cultura Schneckenberg decorul cu șnur e mai puțin numeros în raport cu celelalte elemente de ornamente aplicate, mai ales în ceea ce privește cerculețele imprimate. În materialul întreg ceramic descoperit în așezarea de la Piatra de veghe, Sf. Gheorghe se află numai un singur fragment de vas sub a cărui buză este un șir de cerculețe imprimate, cunoscut din așezarea de la Vîrful cu stejari (pl. IX, 7). În afară de acesta, ca element de decor, lipsesc cu totul găurile și butonii, caracteristice pentru cultura Schneckenberg. Aceste fapte m-au îndemnat ca în 1955 așezarea de la Cseretetö s-o consider ca aparținînd culturii Gorodsk-Usatovo[4]. Lipsa totală însă a ceramicii pictate ne obligă să ne revizuim părerea mai veche în privința încadrării ei culturale, după cum a observat just și Gh. Bichir[5]. Aceeași ceramică a fost descoperită și într-o așezare la Leliceni[6], în urma unor cercetări de suprafață. Nu de mult, așezarea de la Leliceni a fost săpată de un colectiv sub conducerea lui P. Roman[7], descoperind un material mai abundent decît cel din așezarea de la punctul Vîrful cu stejari. Pe baza materialului descoperit P. Roman crede că aceste așezări reprezintă o cultură aparte, care este contemporană cu etapa Schneckenberg B, fiind legate de grupa Miloștea și de grupa ceramicii cu șnur din Europa centrală. Tot P. Roman mai încearcă și încadrarea pe etapă a așezărilor cu ceramica șnurată și a celor care aparțin începutului epocii bronzului în estul Transilvaniei. Cultura Ciomortan în nici un caz nu poate să fie contemporană cu cultura „Monteoru-Costișa", avînd numai unele elemente comune din aceste culturi, precum și din cultura Glina III-Schneckenberg[8]. Acest fapt dovedește dezvoltarea ei mai tîrzie decît a culturilor Glina III-Schneckenberg. Cultura Monteoru (1 C_3, 1 C_4) în estul Transilvaniei este cunoscută deocamdată numai din descoperiri

izolate, nu din depuneri care suprapun așezări ale culturii Schneckenberg. Prin urmare ceramica cu șnur nu a putut să ajungă în estul Transilvaniei prin intermediul culturii Monteoru 1 C3 din depresiunea Onești, nici invers, din această parte a Transilvaniei în regiunea Oneștilor. În rezolvarea problemei dezvoltării ceramicii șnurată din estul Transilvaniei, implicit a culturii Schneckenberg, noile descoperiri, ca cea de la Zăbala, au adus alte noi rezultate, care arată o dezvoltare locală. Asemănările în privința formelor de vase și a decorului, precum și lipsa unora dintre acestea, ne permite să susținem părerea că aceste așezări aparțin unei faze de început a culturii Schneckenberg. Nu este o cultură nouă, ci o variantă locală a culturii Schneckenberg sau o etapă de dezvoltare, care a fost sesizată deocamdată numai în această regiune. În nici un caz nu reprezintă faza B Schnekkenberg; se poate încadra între cultura Zăbala și Schneckenberg A. Între așezările de la Jigodin și Leliceni poate să fie o diferență de timp, fiind Jigodin mai veche, avînd o durată mai scurtă și un singur nivel; din ceramică lipsesc unele forme (askos) și motive de decor (găurile și butonii). În treg materialul ceramic însă se încadrează organic în cultura Schneckenberg și nu reprezintă o „cultură cu ceramică șnurată" pătrunsă din Europa Centrală[9].

II. **Așezarea de la Piatra de veghe** se află la nord-vest de orașul Sf. Gheorghe. Este un promontoriu dintr-un munte, care se ridică la marginea orașului într-o vale laterală a rîului Olt, traversată de pîrîul Debren. Promontoriul fiind din gresie, a oferit un bun material de construcții. Astfel, încă de la începutul secolului pe acest loc a fost deschisă o carieră de piatră (fig. 4, 1). Pe vîrful promontoriului a fost așezarea, care astăzi este complet distrusă prin exploatarea pietrei. Din materialul descoperit în cursul anilor cu ocazia lucrărilor de exploatare a pietrei, unele piese au ajuns în colecția muzeului. Acestea în majoritate sînt fragmente de vase și mai puține unelte din piatră și os.

În anul 1955 cercetînd terenul, s-a constatat că pe partea sud-vestică a promontoriului a rămas intactă o porțiune din marginea așezării. Pe acest loc au fost executate săpături de salvare, prin șanțuri și casete (fig. 5) și au fost făcute și unele observații stratigrafice[10]. În următoarele dăm rezultatele acestei cercetări de salvare.

Perpendicular pe marginea carierei de piatră a fost executat, în direcția N—E, S—V, un șanț (S I) lung de 10 m, lat 1 m și în unele locuri adînc de 2,5 m. Pe ambele laturi ale șanțului în lungimea marginii carierei, șanțul a fost lărgit cu cîte o casetă (C1 și C2) cu dimensiuni de 3x2 m și 2x1,5 m. O altă casetă (C3) a fost făcută perpendicular pe marginea gropii carierei cu dimensiunile de 6x3 m.

Şanţul I arată următoarea stratigrafie : 1. un strat de pietriş gros de 60 cm, scos cu ocazia exploatării pietrei aruncat deasupra humusului actual; 2. un strat de culoare de pămînt negru, gros de 35 cm; 3. un strat de culoare cenuşie deschisă gros de 40 cm, care spre margine se îngustează pînă la 10 cm. La baza depunerii se află un strat de făţuială gros de 5—10 cm; 4. un strat de culoare cenuşie închisă gros de 50—70 cm, cu resturi de chirpici; 5. lut galben cu urme de pari, pămînt viu (fig. 4/2, fig. 6).

De sus în jos, depunerile sînt următoarele : strat de pietriş care conţinea fragmente de vase decorate şi nedecorate, oase de animale, jumătatea unei măciuci de piatră. Toate acestea au provenit de la diferite adîncimi. În stratul al II-lea, care de la 4 m în pantă este aproape de 1 m gros, au fost găsite în afară de fragmente de vase Schneckenberg şi cîteva altele, care au un alt aspect decît cel cunoscut din această cultură. În caseta trei acestui nivel îi aparţin cîteva obiecte de bronz (un ac de bronz şi un topor cu gaura de înmănuşare) şi un fragment dintr-o valvă de turnat cuţite. Acest strat se poate considera ultimul nivel de locuire al aşezării (N. III)

În stratul al treilea, o depunere cu cenuşă, la bază, se află o făţuială de lut galben, groasă de 5—10 cm. În acest strat numărul fragmentelor de vase este destul de redus (N. II).

Ultimul strat de cultură, de culoare cenuşiu-negru este deasupra solului virgin de lut galben (N. I). La mijlocul depunerii, spre groapa carierei la adîncimea de 1,80 m a fost un strat de chirpici ars roşu, lat de 1 m şi gros de 5—10 cm. În lut galben a fost observată urma unui par cu diametrul de 24 cm şi adînc de 15 cm. La dezvelirea suprafeţei în caseta 1, S I şi caseta 2, spre marginea gropii au fost găsite resturile unei locuinţe dreptunghiulare din care au rămas numai un şir de urme de pari, şase la număr, lîngă care a fost stratul de chirpici lat de 70 cm. Parii 1—2, au fost la intrare, 3—5 pe latura sudică a locuinţei, iar al 6-lea aparţinea laturii vestice. Locuinţa a avut axul lung de 6 m, orientat N-V, S-E (fig. 4/3).

Dimensiunile găurilor de pari :

Nr. 1 Diametrul 25 cm, adîncimea 20 cm
Nr. 2 Diametrul 30 cm, adîncimea 10 cm
Nr. 3 Diametrul 30 cm, adîncimea 25 cm
Nr. 4 Diametrul 25 cm, adîncimea 20 cm
Nr. 5 Diametrul 25 cm, adîncimea 30 cm
Nr. 6 Diametrul 25 cm, adîncimea 20 cm.

În stratul de chirpici ars roşu au fost găsite bucăţi cu amprente de nuiele şi de pari din peretele locuinţei. Acest strat de chirpici constă din două feţuieli de lut, între care a fost un strat de pămînt gros de 20 cm.

Acest fapt arată că podeaua a fost refăcută. Deşi în toate nivelele materialul ceramic găsit a fost fragmentar, totuşi se pot stabili tipurile de vase, precum şi ornamentele folosite.

În nivelul I fragmentele de vase sînt făcute din pastă fină, lustruită, arsă galben sau negru şi din pasta grosolană arsă brun-închis. Din pastă fină sînt făcute 5 fragmente de margini ; primul fragment este din buza unei căni, decorat cu şnur. Decorul constă din linii paralele care cuprind motive în reţea, formînd o bandă în jurul gîtului. Triunghiuri haşurate sînt legate de ea, iar pe gît este tot un decor în reţea (pl. VI, 1). Patru fragmente de vase, — bucăţi de margini — sînt decorate cu două sau trei linii imprimate cu şnur (pl. VI, 2). Tot din această categorie face parte o bucată de margine îngroşată, decorată cu brîu alveolat (pl. VI, 3). Fragmentele de vase făcute din pastă grosolană sînt de diferite tipuri de vase şi sînt decorate cu dungi în relief, brîu alveolar şi cu crestături. Trei fragmente sînt din vase mari, arse cenuşiu; pe un fragment păstrat pînă la fund se află două alveole aşezate vertical (pl. VI, 4). Alveole făcute cu vîrful degetului formează decorul unei margini de vas, ars secundar (pl. VI, 5). Un fragment dintr-un vas mare cu margine îngroşată cu pantă este decorată cu un şir de crestături şi cu o toartă mică (pl. VI, 6); alte fragmente sînt decorate cu alveole pe buză (pl. VI, 7) sau cu crestături, iar sub buză un brîu alveolat (pl. IV, 8). Decor cu crestături pe umăr se află pe un alt fragment. Brîul alveolat combinat cu buton şi cu găuri se află pe un fragment de margine dintr-un vas mare (pl. VI, 9). Dungi în relief se aplică nu numai sub margini, dar pe toarte şi pe corpul vaselor (pl. VI, 10—12). Pe un fragment de buză, cu o toartă tubulară sub margine, se află un decor şnurat (pl. VI. 13).

În nivelul II, stratul de cultură fiind păstrat numai pe lungimea de 2 m, au fost găsite puţine fragmente de vase. Acest material în general corespunde ceramicii nivelului de jos.

În ultimul nivel (N. III) materialul ceramic a fost cel mai bogat. Din pastă fină sînt făcute căni cu toartă în bandă (pl. VII, 1), cupe decorate cu proeminenţe pe buză şi pe umăr (pl. VII, 2—3). Pe un fragment de cupă, se găsesc în afară de o proeminenţă pe buză două dungi verticale cu crestături aşezate în partea interioară (pl. VII, 5). Toarta la cupe porneşte din margine (pl. VII, 6—7); unele avînd şi un brîu crestat (pl. VII, 8). Pe un fragment de toartă în bandă se află pe ambele părţi cîte o proeminenţă (pl. VIII, 3). Vasele mari sînt decorate sub buză cu dungi în relief, cu una, două sau trei (pl. VII, 9—12), cu brîu alveolat (pl. VII, 10) sau brîu crestat (pl. VII, 11—15, pl. VIII, 4), uneori aplicîndu-se şi o proeminenţă. Unele

fragmente de vase sînt îngroșate lat la bază și decorate cu crestături (pl. XII, 14, pl. VIII, 6). Din amforă s-au păstrat numai toarte mari, sau mici, toate decorate cu dungi în relief (pl. VII, 13—pl. VII, 1—2, 9). Dintr-o pastă bună, arsă cărămizie este o margină lată cu gît cilindric (pl. VIII 10). Și în acest nivel au fost găsite fragmente de vase decorate cu șnur; o toartă și un mic fragment cu decor în plasă (pl. VIII, 8, 11—12). Pe un fragment ceramic se află pătrățele imprimate în șir (pl. VIII, 5—13), iar pe un altul o spirală în relief decorată cu crestături (pl. VIII 14). Paharul cu o singură toartă a fost găsit numai singur exemplar (pl. VIII, 7).

Unelte de piatră și de os : au fost găsite în toate trei nivele iar din metal numai în ultimul nivel de locuire. Acest fapt însă nu exclude posibilitatea ca și în cele două nivele de jos să fi fost unelte din metal. În nivelul III, au fost descoperite două obiecte de bronz, o dăltiță cu secțiune pătrată avînd capetele ascuțite; și un topor cu gaura de înmănușare[11]. Fragmente de cuțite curbe sînt numeroase în fiecare nivel (pl. XI, 1, 5—6). În nivelul III a fost găsit un fragment din ceafa unui topor de piatră perforat și fragmentul unui toporaș din lut. Uneltele din os sînt sule și dălți[12]. A mai fost găsit un corn de cerb tăiat jur împrejur la un capăt.

În cursul anilor s-au adunat cioburi din așezare, care aparțin diferitelor nivele. Printre acestea sînt 11 fragmente decorate cu șnur, cu triunghiuri hașurate și în rețea (pl. IX. 2, 5, 8, 9—12). Un fragment de vas decorat cu șnurul mai are și un decor barbotinat (pl. IX, 7). Pe un fragment din buza unui vas de culoare neagră se află, între linii șnurate, un șir de cerculețe (pl. IX, 7). Un alt fragment din buza unui vas este decorat cu un șir de împunsături, urmat de linii paralele incizate, ca niște caneluri înguste (pl. IX, 4). Un vas askos păstrat aproape întreg este decorat cu linii încizate și împunsături, diametrul gurii 10 cm, înălțimea 17 cm (pl. X, 1—2). Tot întreagă este și o ceașcă cu toartă (pl. X, 3). Au mai fost găsite și fragmente de vase decorate cu brîu alveolat sau cu împunsături (pl. IX, 3, 14).

În colecția muzeului s-au mai păstrat : un topor plat cu margini ridicate și o daltă din aramă[13]. Tot din descoperiri sporadice provin un pumnal din aramă și un fragment de vas askos, care au fost găsite într-un mormînt de înhumație[14]. Descoperirilor sporadice le mai aparțin topoare plate de piatră, cuțite curbe, sule de os, fusaiole de lut, plate și biconice (pl. XI, 2—4, 7—9).

Materialul ceramic aparține următoarelor forme : 1. vas-askos, 2. cupa, 3. ceașcă, 4. amfora, 5. cană, 6. strachină și 7. pahare. Aceste forme se găsesc în toate nivelele. Dintre fragmentele de vas askos, fragmentul găsit

cu pumnalul în mormîntul de înhumație, după decor, ar aparține culturii Monteoru (faza I C3 și I C4). Pe un alt fragment cu toartă se găsește un decor cu pătrățele incizate și încrustate cu calcar[15]. Cupele sînt numeroase cu cele două variante de profile caracteristice pentru fazele A și B. Cești cu linii în relief — tipice fazei Schneckenberg B — nu sînt. Amforele iarăși sînt foarte numeroase, de obicei partea lor inferioară fiind barbotinată. Sînt decorate cu benzi în relief pe umăr pînă la toartă. Căni și străchini cu gura în forma de pîlnie sînt reprezentate în număr destul de mare. Paharul cu toartă s-a păstrat în miniatură și cîteva fragmente.

Elementele decorative sînt dungi în relief, una, două sau trei. Brîul alveolat se aplică mai rar. Găuri-butoni se află pe marginea vaselor, deasupra brîurilor, indiferent dacă este simplu sau alveolat. Proeminențe se află pe margine și pe umărul cupelor. Brîuri verticale în relief apar foarte rar, ca și margini îngroșate lat, ca o manșetă. Fundurile vaselor sînt aceleași ca în toate materialele Schneckenberg, simple, puțin profilate, cu suprafața netedă și lustruită, sau bine „potrivite" cu degetele de jur împrejur.

Materialul ceramic prezentat mai sus este caracteristic pentru cultura Schneckenberg într-o fază bine dezvoltată. Comparînd cu cel descoperit în așezarea de la Schneckenberg-Brașov[16] se poate constata că majoritatea tipurilor de vase cunoscute din această așezare, la Piatra de veghe sînt reprezentate. Lipsesc blidurile și străchinile plate (Pfannen) găsite în nivelul II la Schneckenberg [17] și la Cuciulata [18]. Lipsa lor se poate înscrie și pe seama materialului insuficient descoperit, așezarea fiind distrusă. În afară de fragmentul de askos și lama de pumnal [19] în cultura Monteoru (faza I C 4, sau I C 3) sînt încadrate de E. Zaharia încă patru fragmente de vase adunate din așezare. Acest fapt precum și fragmente de vas Tei, găsite în nivelul III, ca și strachina[20], și un fragment de amforă cu toartă tubulară [21], care aparține probabil culturii Wietenberg arată că așezarea a avut o durată destul de lungă. Prox la Schneckenberg vorbește de trei faze de dezvoltare. Bichir pe baza săpăturilor executate de el în Transilvania și în Moldova constată numai două nivele, care corespund fazelor A și B constatate de Prox. La Piatra de veghe de lîngă Sf. Gheorghe, pe baza materialului descoperit în cele trei nivele de locuire nu se poate diferenția o fază A și o fază B. În toate nivelele au fost găsite vase caracteristice pentru faza A și faza B. Acest fapt a fost observat și la Șprenghi, lîngă Brașov [22]. Vasele askos, paharele, precum și unele elemente de cultură Monteoru I C 4 — I C 3, ca și cele de aspect Tei și Wietenberg, ne permit să emitem părerea că așezarea a avut o durată pînă în faza B a

culturii Schneckenberg. Cercetările avînd un caracter destul de restrîns nu putem trage concluzii mai ample asupra dezvoltării acestei culturi. De aceea ne rezumăm numai la unele constatări de ordin tipologic și cronologic pe care le-am relatat mai sus. Acestea constituie contribuția modestă a Muzeului din Sf. Gheorghe la problema genezei și dezvoltării culturii Schneckenberg în special și a epocii bronzului în general.

KIVONAT

A csikzsögödi Vîrful cu stejar (Cseretető)-n valamint a sepsiszentgyörgyi Piatra de veghe (Őrkőn) őskori települések voltak. Ezek a nagyarányú kőkitermelés folytán teljesen megsemmisültek.

A leletmentő ásatások eredményei azt mutatták, hogy Zsögödön a Schneckenberg-i műveltségnek egy helyi változata, vagy pedig egy eddig nem ismert fejlődési szakaszt mutató település került felszínre. A Piatra de veghe (Őrkőn) három lakószintet lehetett megállapítani; ezek a Schnekkenberg-i műveltségnek a névadó településén megállapított két feljődési szakaszát (A, B) képviselik.

A fenti kutatások a bronzkor kezdetén megjelenő Csigahegyi műveltség kialakulásának valamint fejlődése kérdésének a megoldásához szolgáltatnak adatokat. E műveltség hordozói anyagi műveltségének emlékeit László az erősdi festett kerámiás településen valamint Piatra de veghe-n (Őrkőn) is megtalálta. E kis tanulmány László Ferenc emlékére készült.

RÉSUMÉ

L'auteur publie les résultats des fouilles de saveur effectuées dans les établissements de l'âge du bronze découverts à Miercurea Ciuc (district Harghita) sur la colinne Vîrful cu stejar, et à Sf. Gheorghe sur la promontoire nommé Piatra de veghe.

Les rèsultats des fouilles montrent, qu'à Jigodin, quartier de la ville Miercurea Ciuc, est découverte une variante ou une étape d'évolution jusqu'à présent inconnue de la culture Schneckenberg.

Sur un autre établissement à Sf. Gheorghe sont trouvées trois niveaux d'habitation, qui montrent les deux phases (A, B) de la culture Schneckenberg.

Les fouilles donnent dates sur l'évolution de cette culture au commencement de l'âge du bronze.

Cette etude est consacrée au mémoire de László Ferenc, qui a trouvé aussi les restes de la culture Schneckenberg dans l'établissement d'Ariușd.

BIBLIOGRAFIA

1 Z. SZÉKELY, în Materiale III. 156.

2 Jelentés a Múzeum 1905 évi állapotáról, 1906, 10. Idem, 1906, 16.

3 Movila este situată în fața băii de apă minerală lîngă șoseaua care leagă pe cele două comune Jigodin și Sîncrăieni. În rapoartele de săpături locul a figurat și la Jigodin și la Sîncrăieni.

4 Z. SZÉKELY, Cercetările și săpăturile de salvare executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1955 în Materiale, vol. III. 1957, 154; Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania, SCIV, 3—4, VI, 1955, 846.

5 GH. BICHIR, Beitrag zur Kenntnis der Frühen Bronzezeit im südöstlichen Transilvanien und in der Moldau, Dacia N.S. VI 1962, 88, n. 13—14.

6 Z. SZÉKELY, Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1956, în Materiale V. 1959, 238.

7 P. ROMAN, P. JÁNOS, C. HORVÁTH, Cultura Jigodin, cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei, SCIV, 4, T. 24, 1973, 559—574.

8 Z. SZÉKELY, Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, SCIV, 3, t. 22, 1971, 391—392.

9 Este și părerea tov. E. Zaharia, căruia îi mulțumim pe această cale pentru indicațiile prețioase.

10 Z. SZÉKELY, Cercetările și săpăturile de salvare executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1955, în Materiale III. 1957, 154—158.

11 În Materiale III, 1957, 157, fig. 9/1—2.

12 Idem, 157, fig. 8/2, 9/3—4.

13 M. ROSKA, A Székelyföld öskora, în Emlékkönyv, 1929, 281, fig. 28.

14 Z. SZÉKELY, Prelucrarea metalelor la începutul epocii bronzului, SCIV, 1970, 2, 121, fig. 2/1, 3/1.

15 în Materiale, III, fig. 8/9.

16 A. PROX, Die Schneckenberg Kultur, 1941.

17 Idem, fig. 26, 27.

18 GH. BICHIR, Beitrag zur Kenntnis der Frühen Bronzezeit im südöstlichen Transilvanien und in der Moldau, Dacia, N.S. VI. 1962, 29, fig. 8/1—5.

19 în SCIV, 2, T. 21, 1970, fig. 2/1, fig. 3/1.

20 Z. SZÉKELY, Contribuția la cronologia epocii bronzului în Transilvania, SCIV, 3—4 VI, 1955, fig. 5/4.

21 Im Materiale, III, fig. 8/9.

22 A. D. ALEXANDRESCU și N. CONSTANTINESCU, în Materiale VI. 672—73.

Fig. 1 Vîrful cu stejari „Cseretető". Vedere dinspre sud.

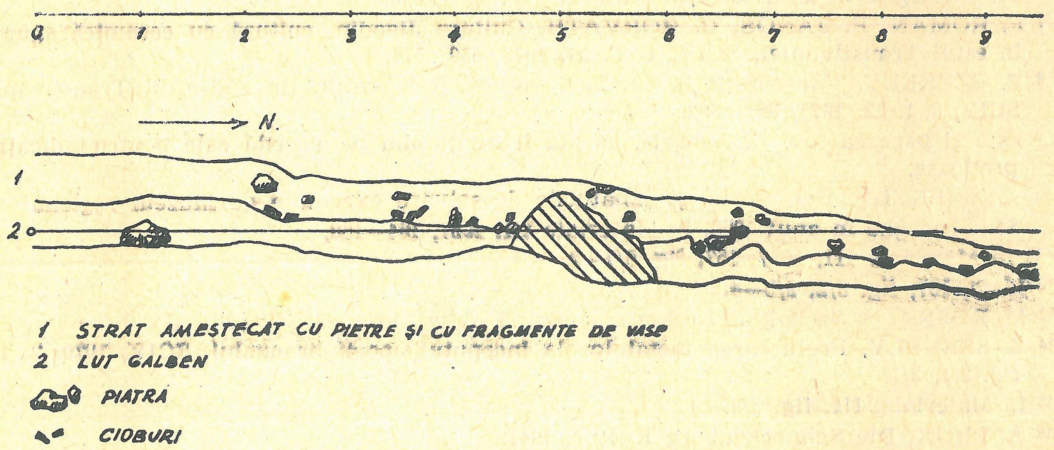

Fig. 3 Vîrful cu stejari „Cseretető". Șanțul I. Peretele nordic.

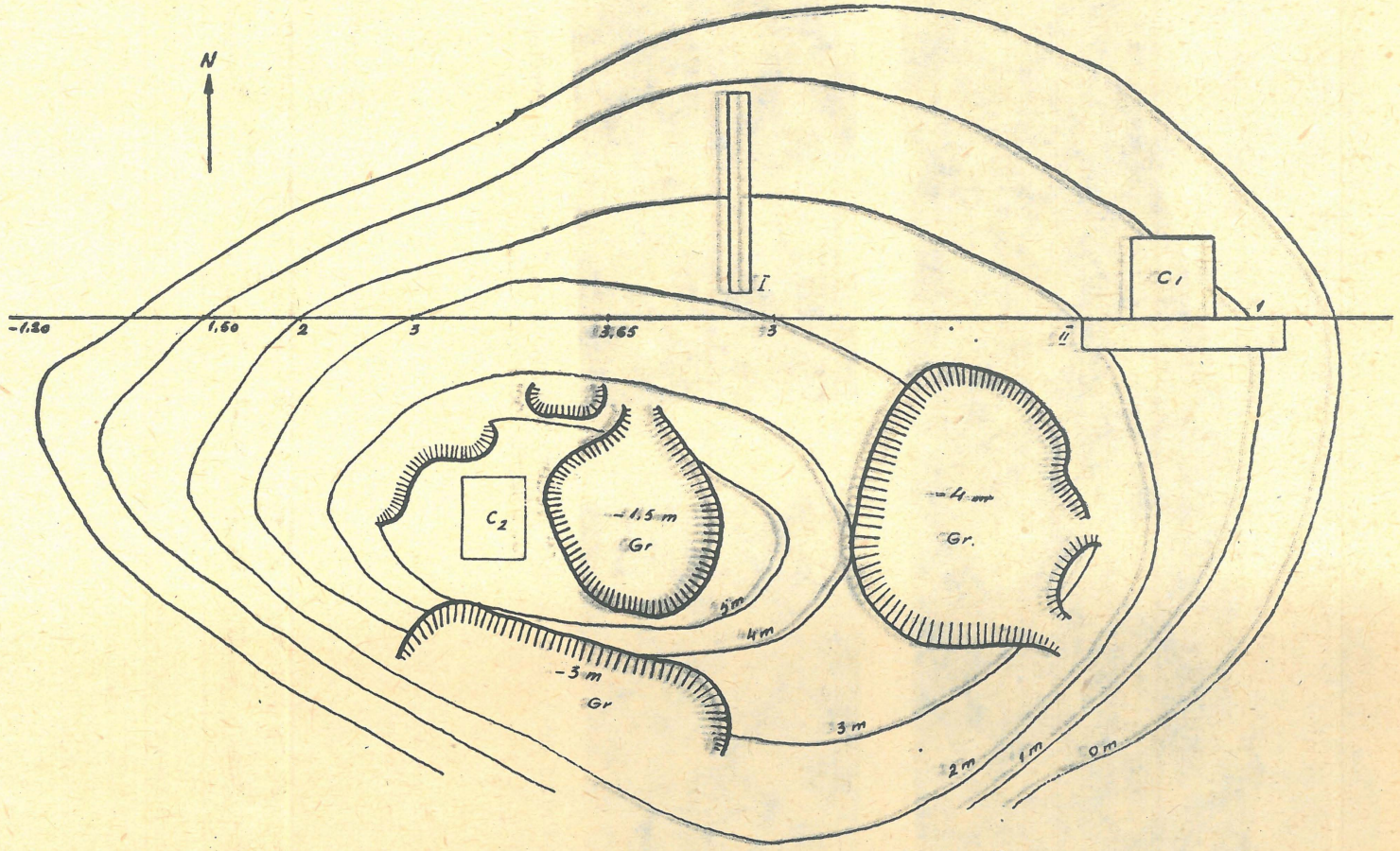

Fig. 2 Vîrful cu stejari „Cseretető. Planul săpăturilor.

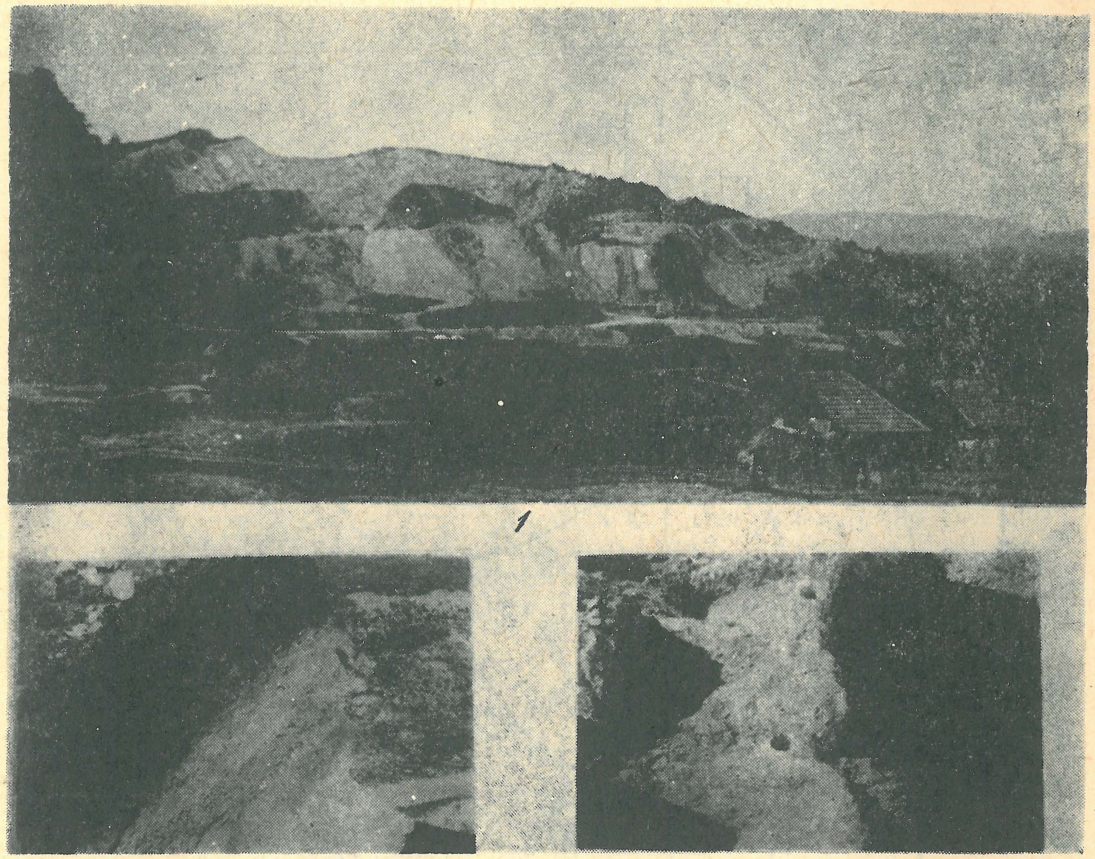

Fig. 4. 1. Piatra de Veghe „Örkő" vedere dinspre oraș, 2. Șanțul I. Peretele vostru, 3. Planul locuinței

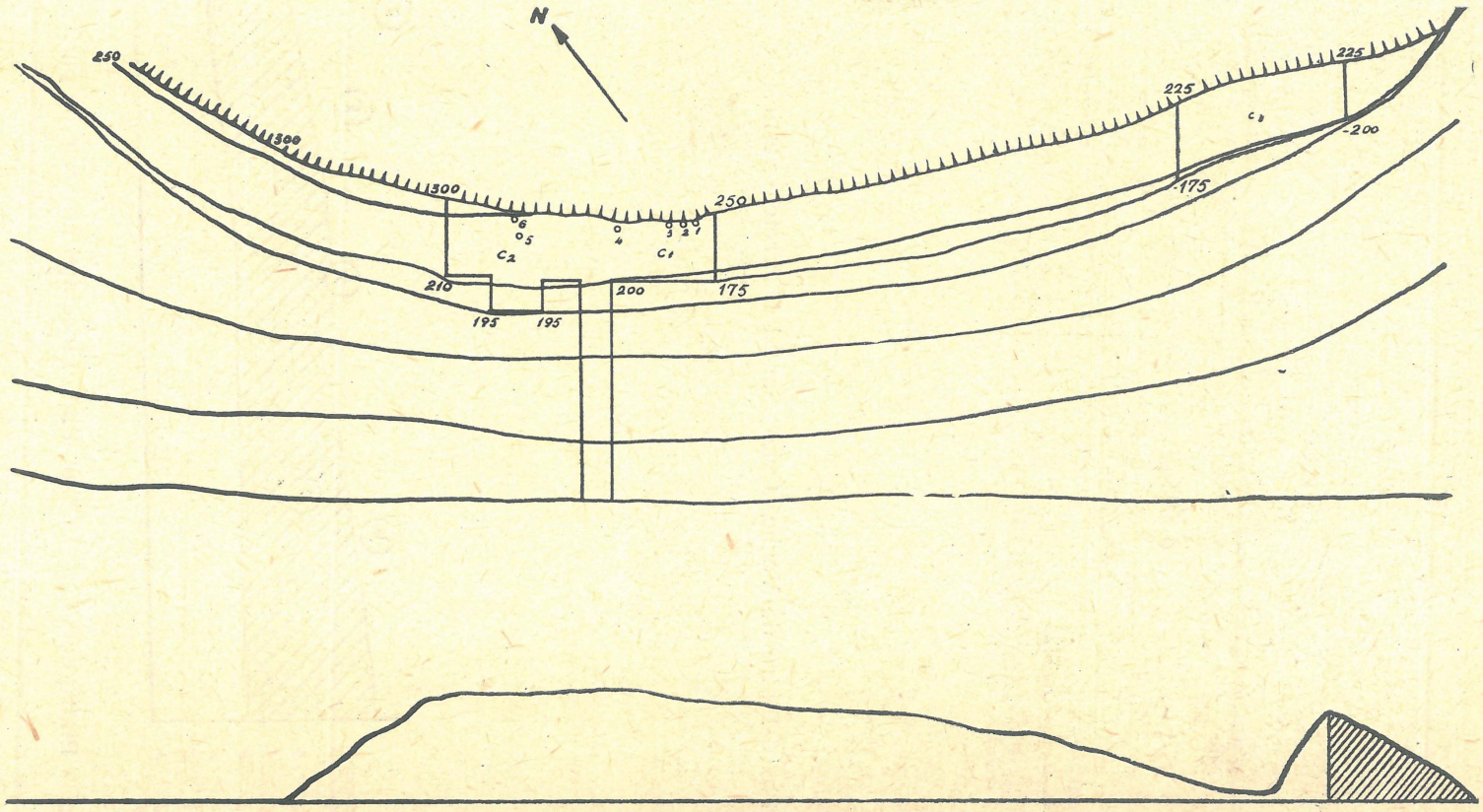

Fig. 5 Piatra de Veghe „Örkő" Planul săpăturilor.

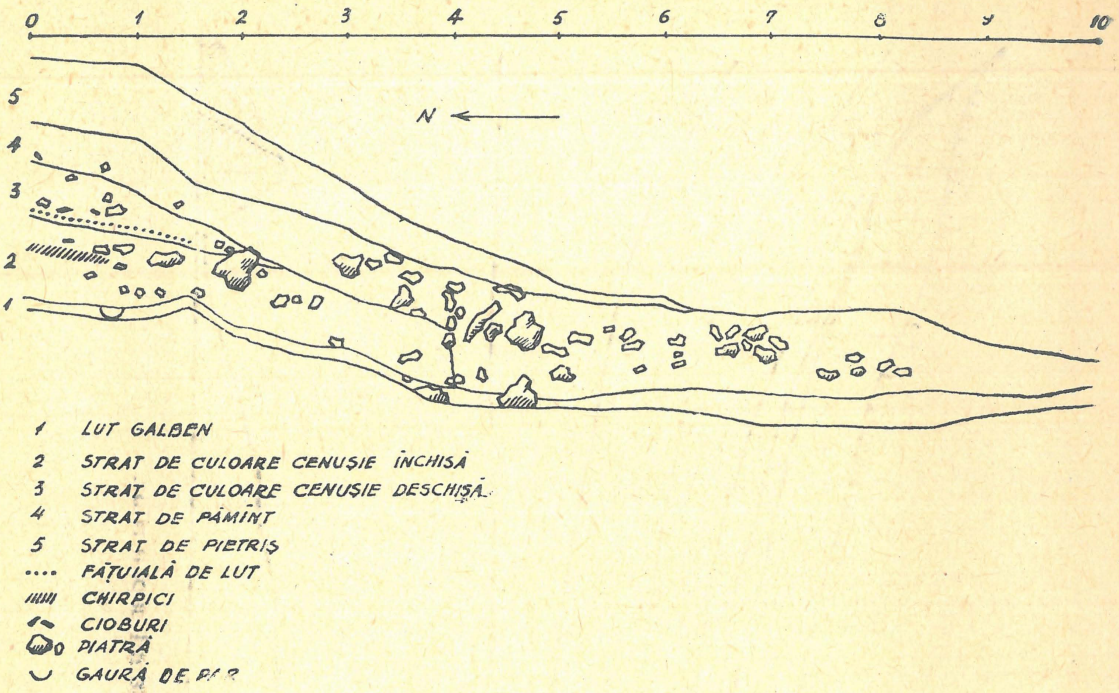

Fig. 6 Piatra de Veghe „Örkö" Șanțul I. Peretele vestic.

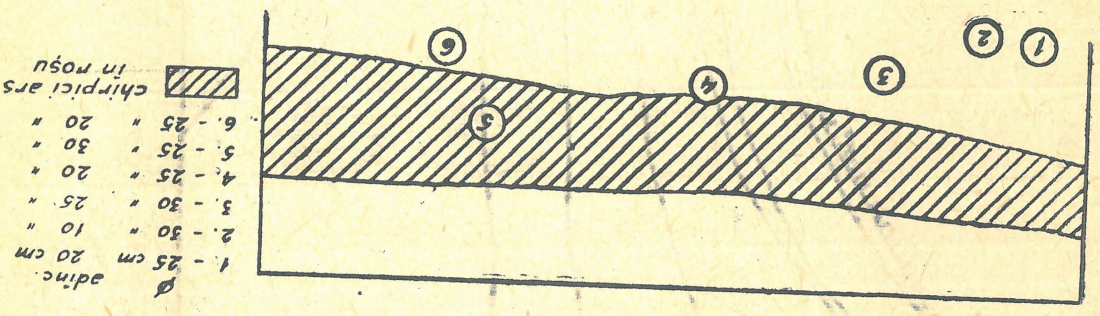

Fig. 7 Piatra de Veghe „Örkö" Planul locuinței cu urme de pari.

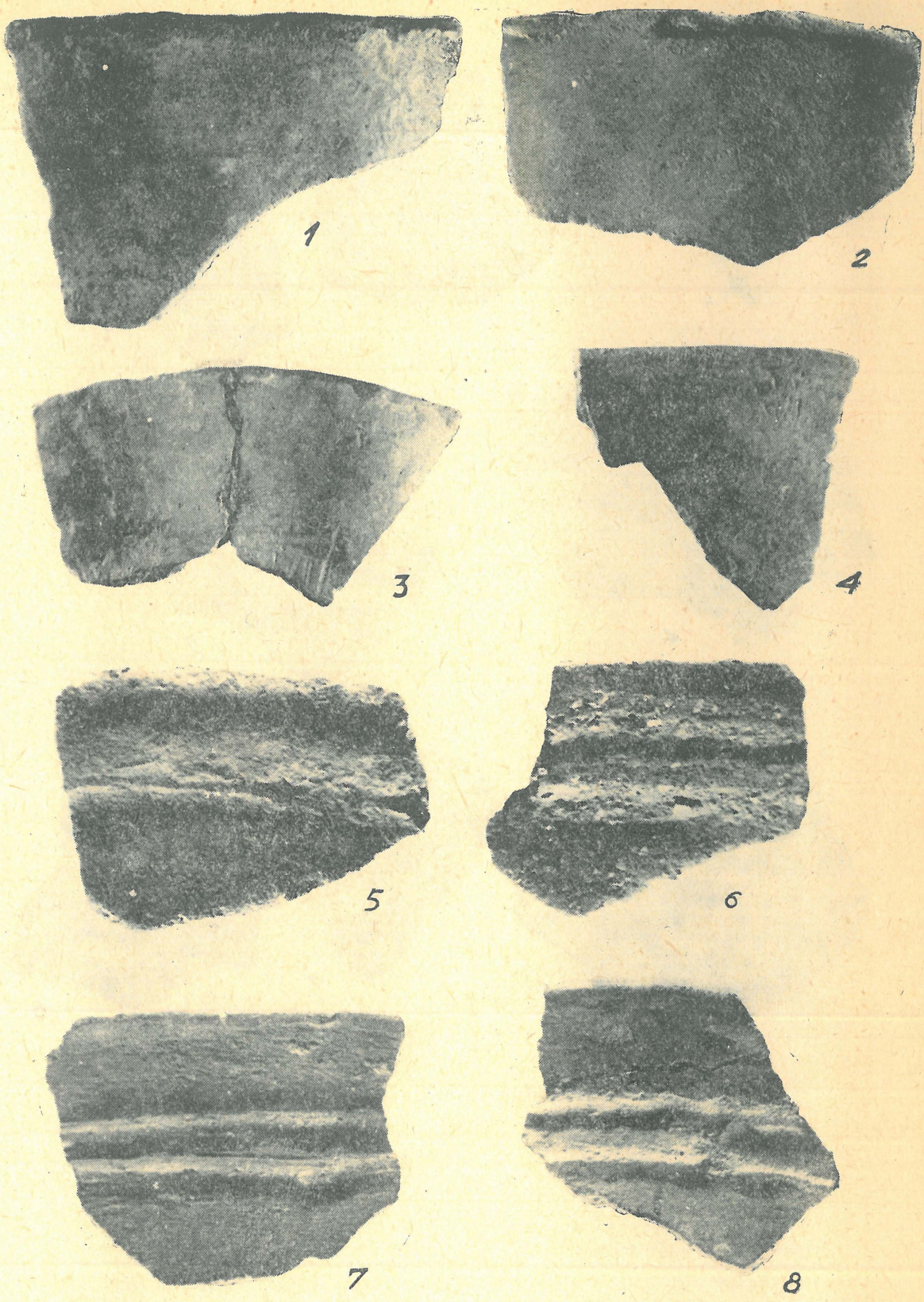

Planșa I. — I. Tábla : Vîrf cu stejari — Cseretető.

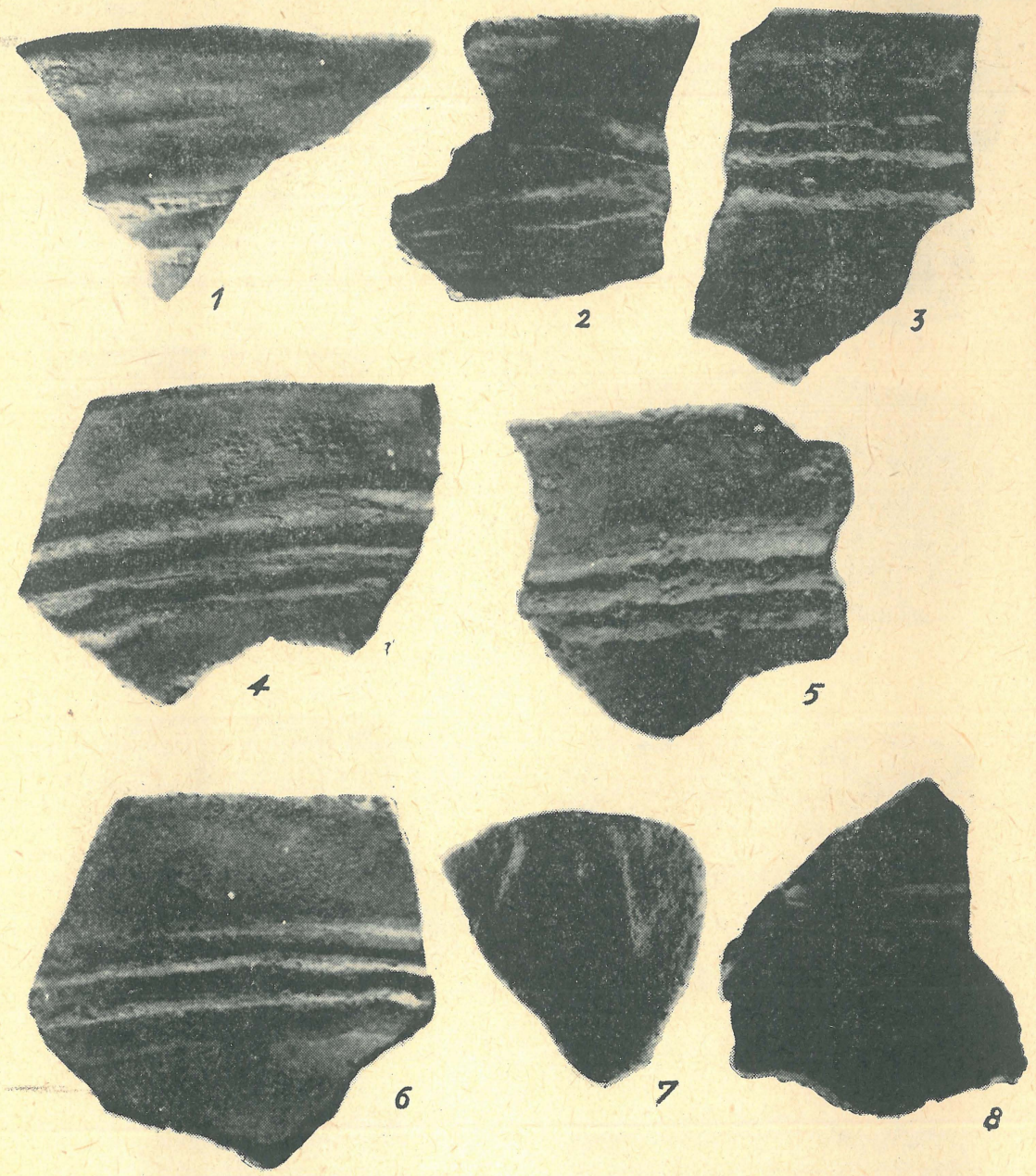

Planșa II. — II. Tábla : Vîrf cu stejari — Cseretető.

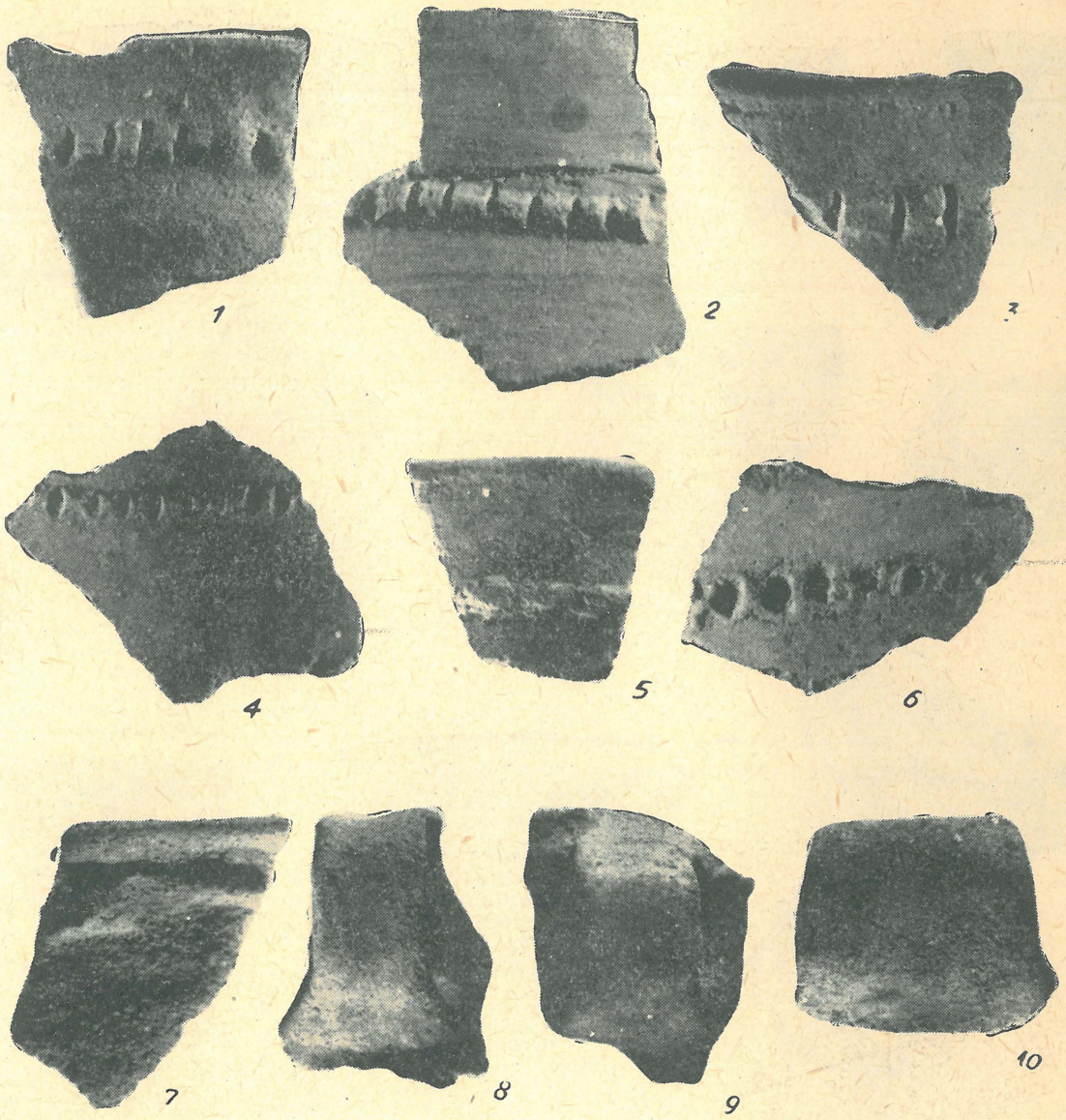

Planșa III. — III. Tábla : Vîrf cu stejari — Cseretető.

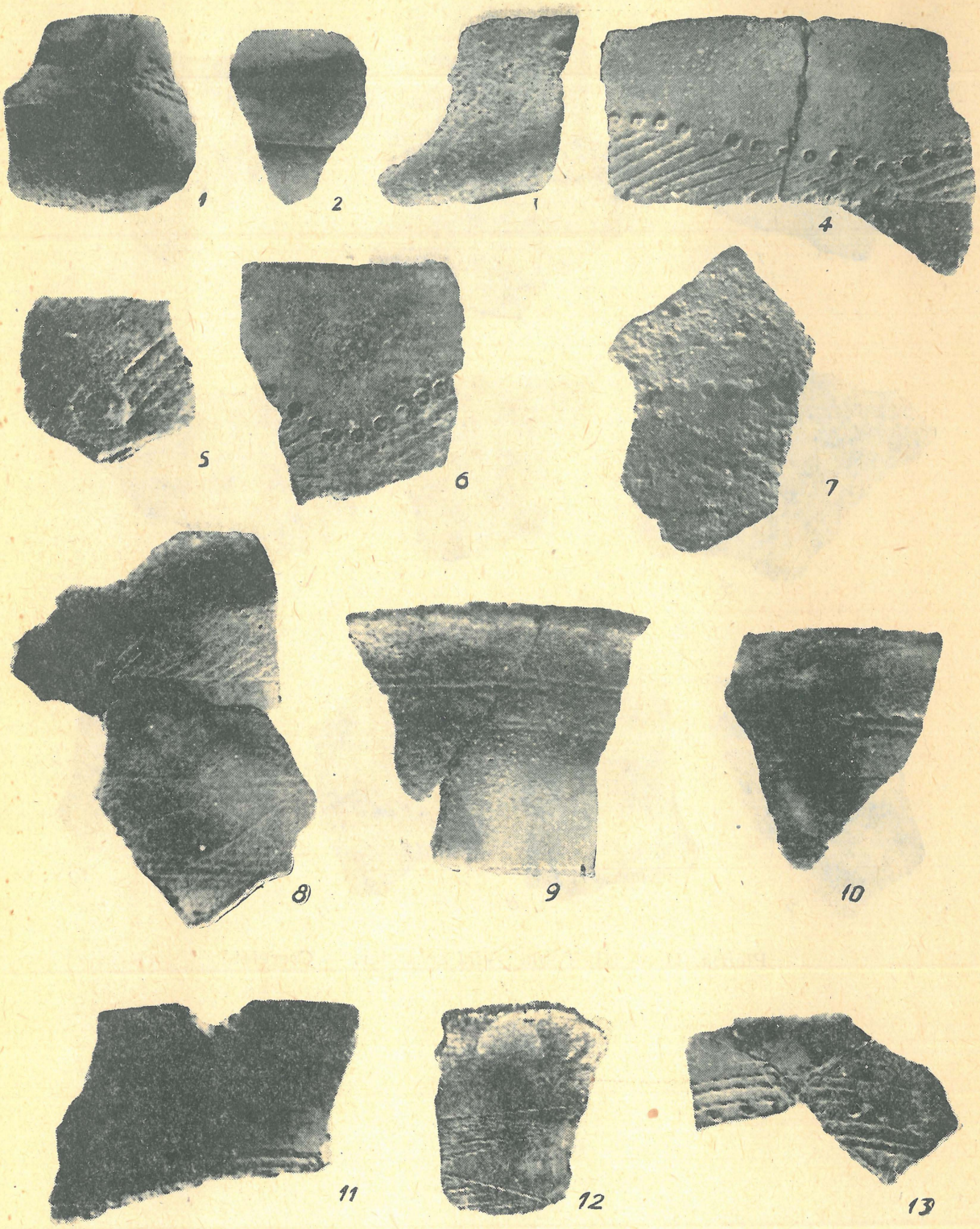

Planșa IV. — IV. Tábla : Vîrf cu stejari — Cseretető.

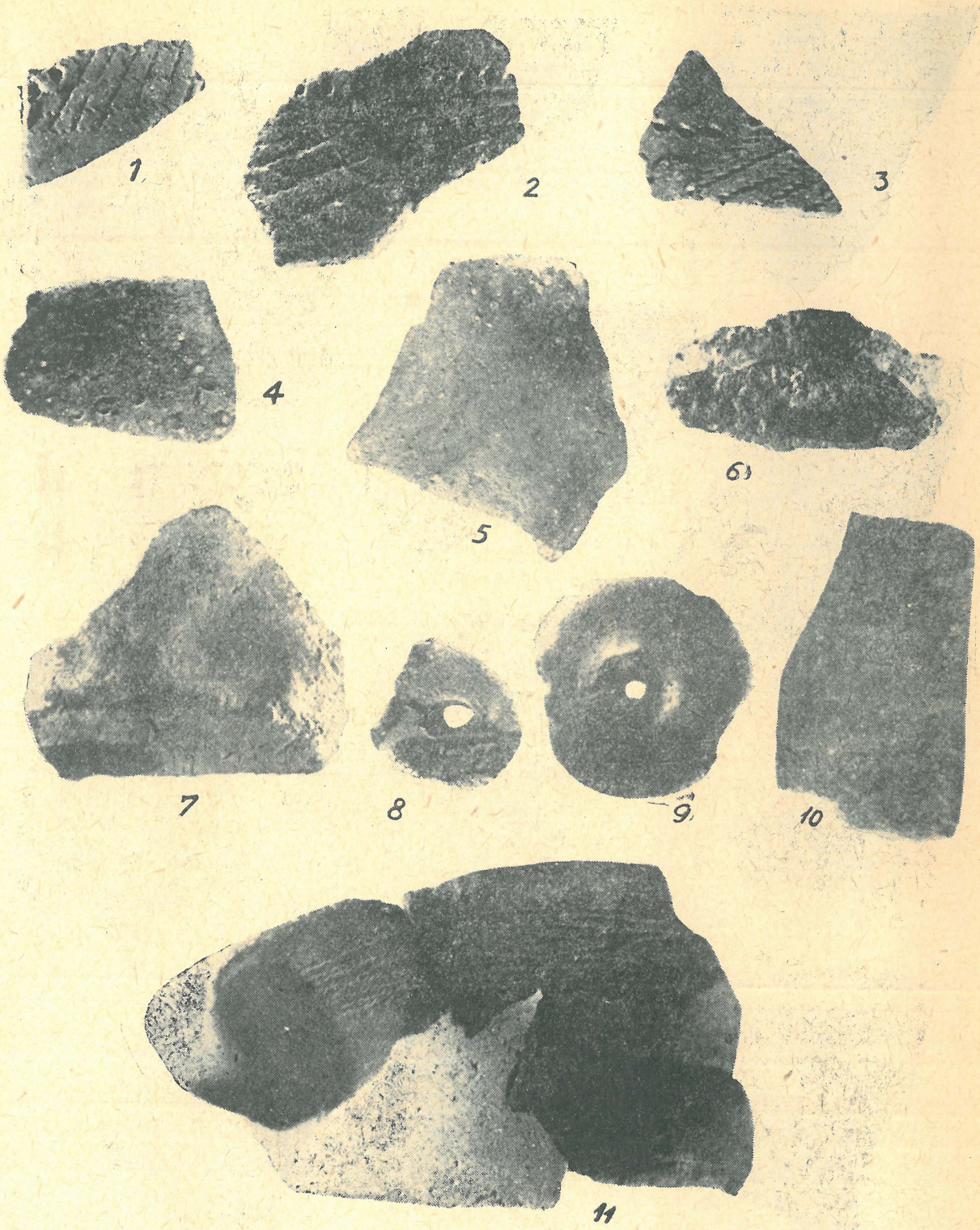

Planșa V. — V. Tábla : Vîrf cu stejari — Cseretető.

Planșa VI. — VI. Tábla : Piatră de Veghe — Örkő.

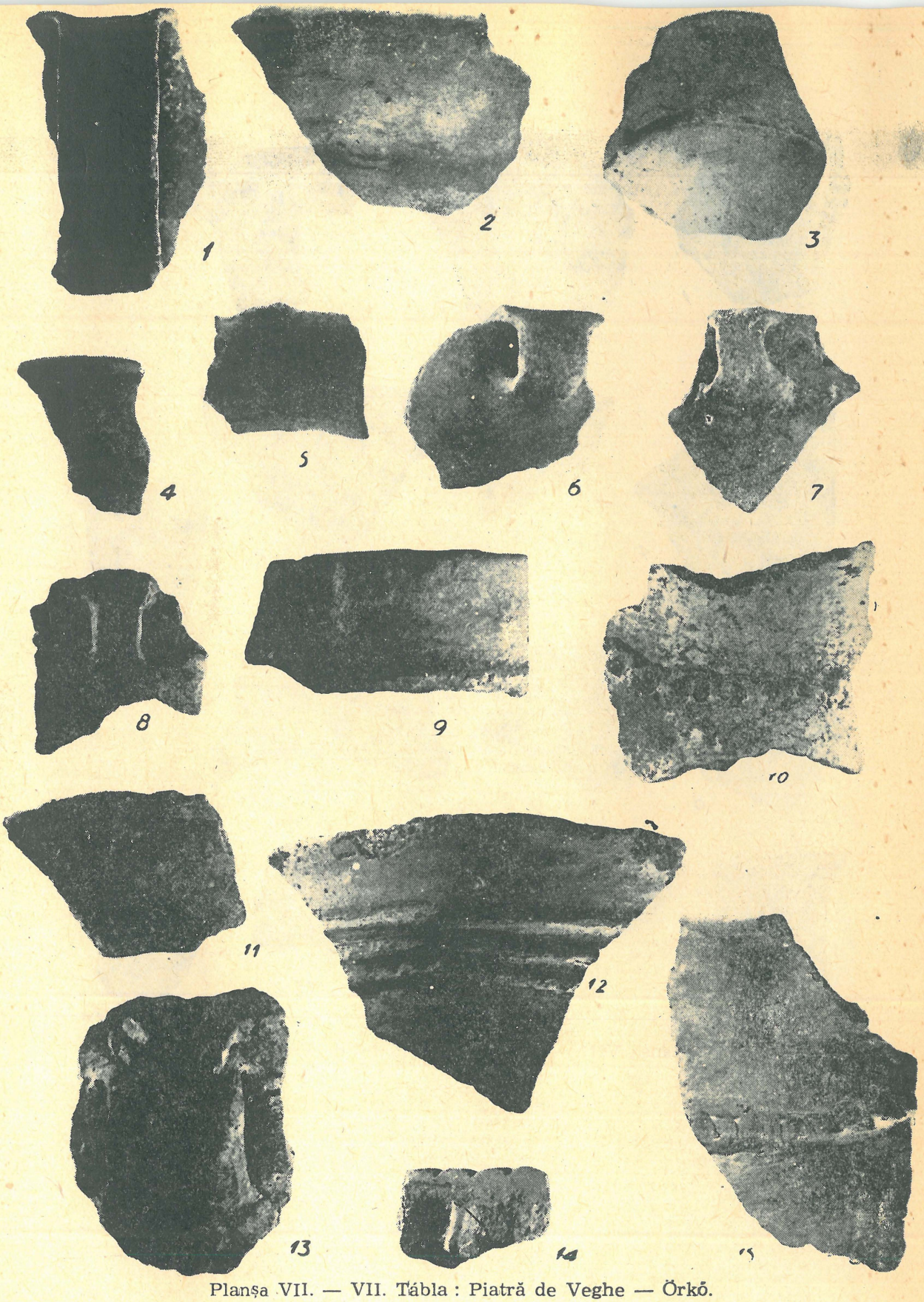

Planșa VII. — VII. Tábla : Piatră de Veghe — Örkő.

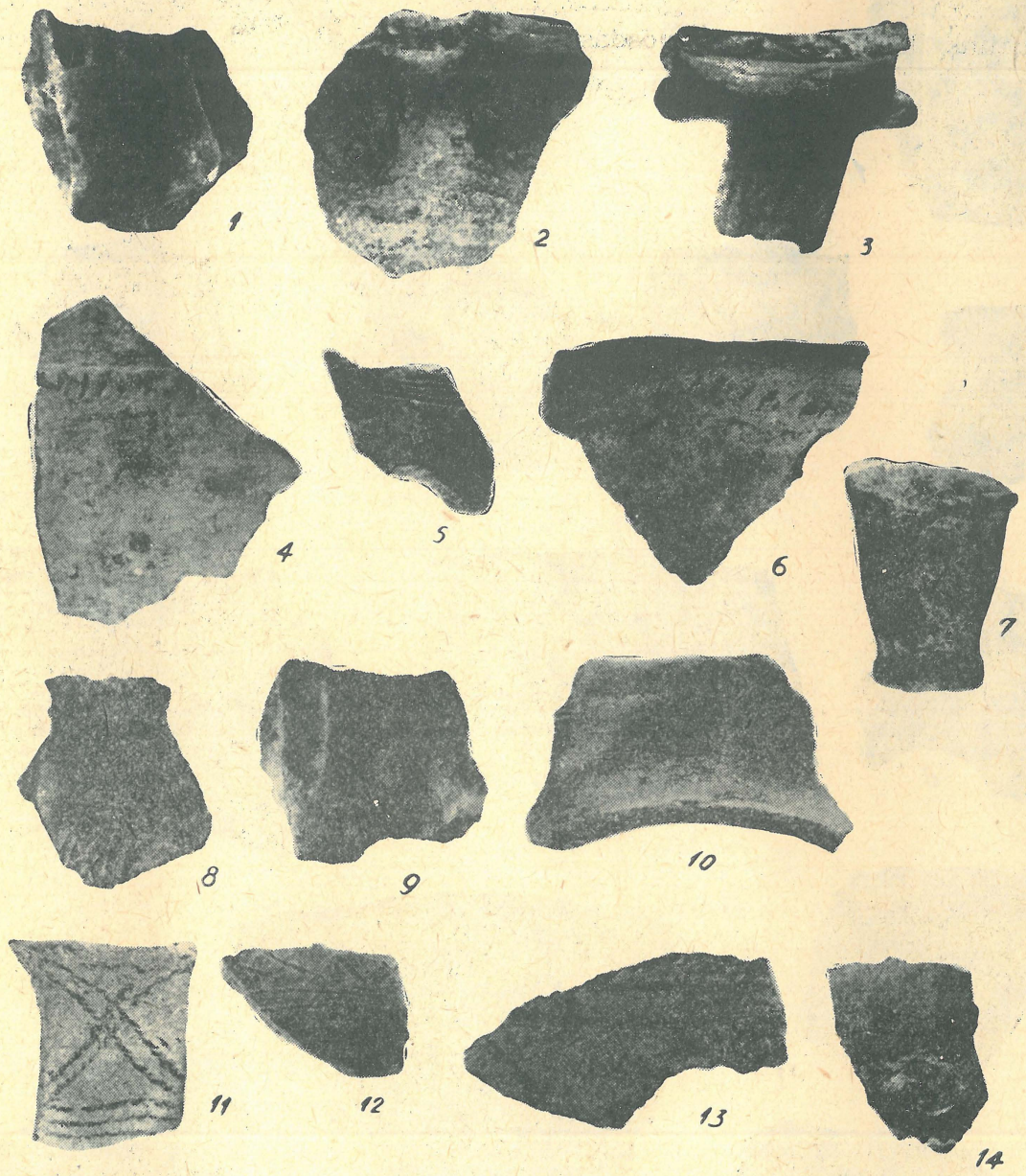

Planșa VIII. — VIII. Tábla : Piatră de Veghe — Örkő.

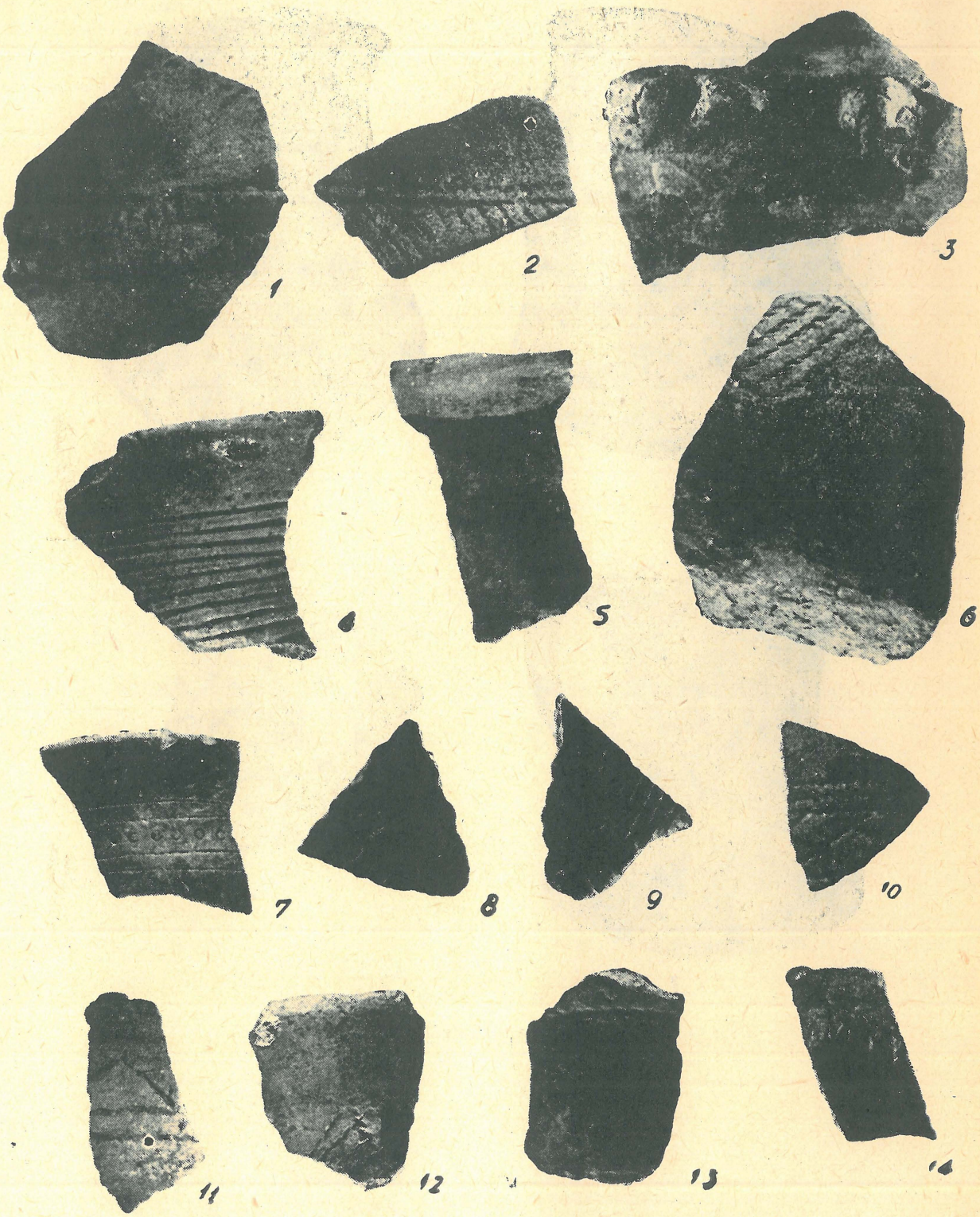

Planșa IX. — IX. Tábla : Piatră de Veghe — Örkő.

1

2

3

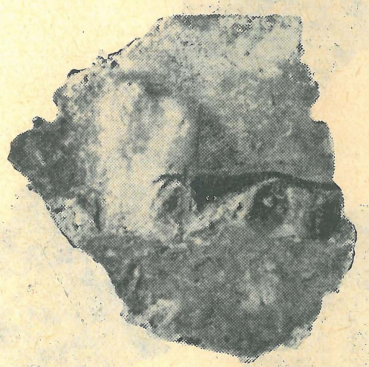

4

Planșa X. — X. Tábla : Piatră de Veghe — Örkő.

Planșa XI. — XI. Tábla : Piatră de Veghe — Örkő.

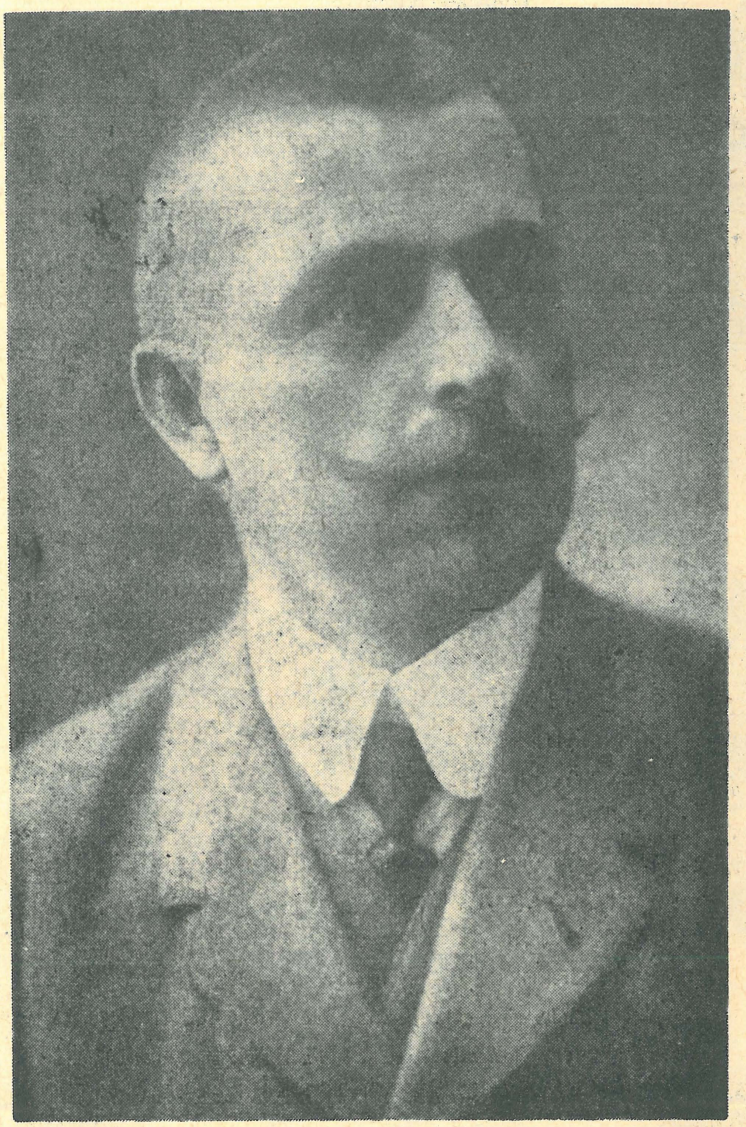

Dr. László Ferenc (1873—1925)

DR. LÁSZLÓ FERENC, A PEDAGÓGUS

Dr. DEBRECZY SÁNDOR

Rövid élete lázas tevékenységben telt el, mert korán felismerte hivatását. Hivatásának élt-halt. Tanult és tanított. Mai szemlélettel nézve is, haladó pedagógusaink közé tartozott, bár világnézetének megvoltak a maga korlátai.

Világszemlélete nem egységes. Tartalmaz materialista és idealista elemeket. Bacon-nak, Marx és Engels szavai szerint „az angol materializmus és minden modern kísérleti tudomány igazi ősapjának" mechanisztikus materialista felfogása — már csak természettudományi középpontúságánál fogva is — hatott László világszemléletének alakulására. E hatás leginkább oktató-nevelő nézeteinek rendszerében tükröződik.

Bacon-tól tanulta, hogy harcolni kell a tudományos megismerésért, és hogy az igazi filozófiának a természeti jelenségek elemzésére kell épülnie, s következtetéseiben a tapasztalati megállapításokhoz igazodnia. Bacon szerint ismereteink elsődleges forrásai érzékeink. László is a tanítás, a fogalomalakítás folyamatában a tények érzékeltetéséből indult ki. Marx így jellemzi Bacon empírikus módszerét: indukció, analízis, összehasonlítás, megfigyelés, kísérletezés, ezek az ésszerű módszer fő feltételei". László is tanításában pontosan eleget tett e módszer feltételeinek. Bacon dolgozta ki a tudomány történetében a megismerés induktív módszerét. Azt hangoztatta, hogy a megismerés során az okságí összefüggésből, az egyes jelenségek alapos elemzéséből kell kiindulni. A tények összehasonlítása pedig lehetővé teszi az ember számára, hogy az egyestől, a különöstől eljusson az általánoshoz, a következtetésekhez. László is az oktatásban legtöbbször az egyes jelenségek elemzésétől jutott el az általánoshoz.

Bacon nem tagadta, de nem sokra becsülte, László viszont hangsúlyozta az absztrakt gondolkodás szükségét a megismerésben, a taní-

tásban. A dedukciót nem mellőzte sem a tudományos megismerésben, sem az oktatásban. László tehát, hogy Engels kifejezésével éljek, nem volt egyoldalú „indukcionista". A fogalomalakításban legtöbbször a konkrétumtól induktív úton jutott el a tények lényegének feltárásáig, a természet törvényeinek megfogalmazásáig, olykor viszont deduktív módon az általános törvényeket alkalmaztatta, konkrétizáltatta az egyes jelenségek felismertetésében és jellemeztetésében. Bacon-nal együtt hirdette, hogy az ember csak úgy ismerheti meg, csak úgy vetheti alá uralmának a természetet, ha követi annak törvényeit. Dialektikusan látta és vallotta, hogy a természet örök mozgásban, változásban, fejlődésben van. László Bacon metafizikus módszerét korszerűen, haladó szemlélettel alkalmazta a tudományos megismerésben is, az oktatásban is.

Másfelől világszemlélete szintén Bacon hatására idealista vonásokat is tüntet fel. „A természettudományok viszonya a valláshoz" című 1900-ban megjelent dolgozatából kitűnik, hogy a tudományt a vallással egyeztetni kívánta. „A vallás és a természettudományok segítőtársak — írja értekezésében. — A hit adja meg a tudásnak a célt, fékezi annak túlzásait, a vallás tisztítása viszont a tudományokból indul ki" (12.1.) Egyeztető törekvésének ad nyomatékot a „Bod Péter élete" című 1903-ban megjelent dolgozatában. „Benne (Bod Péterben) az igaz vallás és az igaz tudomány a legszebb összhangban élt és munkált" — írja bevezetőjében.

A kollegium egyházi főhatósága mégsem volt László világszemléletével megelégedve. Tanított filozófiát is. Ekkor derült ki, hogy ezt a tantárgyat nem a főhatóság által előírt tankönyvből, hanem biológiai alapon „pogány" szerző könyvéből tanította. Ezért az egyházi főhatóság részéről komoly „feddés"-ben részesült. Órán gyakran olvasott fel Wilhelm Bölsche: Az élet fejlődéstörténete című 1912-ben megjelent haeckelianus-darwinista koncepciójú művéből és Hoitsy Pál: A nagy természet című 1883-ban megjelent népszerűsítő könyvéből.

Világnézetének alakulását természettudományos gondolkodása és felekezeti iskolai tanári beosztása határozta meg. Az előbbi, tanárának, Parádi Kálmánnak hatására a materializmus felé vonzotta, az utóbbi, az iskola felekezeti jellegénél fogva, az idealizmus felé késztette.

Az oktatást érintő koncepciója világnézetének materialista elemeiből alakult ki. A XIX. sz. végén középiskoláinkban még javában divatozott a szófetisizmus. A tanárok többsége megfeledkezett az absztrakció és az általánosítás fontosságáról, csak a tárgyakat, jelenségeket mutatta be, anélkül, hogy az absztrahálás és az általánosítás segítségé-

vel a valóság mélyebb megismerését tette volna lehetővé a tanulók számára. Főként emlékezetre támaszkodó verbális ismereteket közöltek, melyeket a tanulók passzív módon raktároztak el emlékezetükben. László koncepciója ezzel szemben azért haladó, mert céltudatosan összekapcsolta a szemléleti, közvetlen, mai nyelven a szenzoriális, az első jelzőrendszeri megismerést a fogalmi, közvetett, mai nyelven a logikai, a második jelzőrendszeri megismeréssel. Lenin közismert formulája szerint is László követte a megismerésben is, a tanításban is „az élő szemlélettől az elvont gondolkodás"-ig vezető utat, sőt már a gyakorlati alkalmazás felé is lehetőséget és alkalmat talált.

Oktató és képző munkájának középpontjába az emlékezet helyett a gondolkodást, mégpedig a tanulók önálló gondolkodásának, aktív tevékenységének fejlesztését állította, mert célja a tanultak világos megértetése és tartós rögzíttetése volt. A formális és materiális képzés harcának kérdésében egyik mellett sem helyezkedett egyoldalú álláspontra, hanem a kettőt egymással összekapcsolta, mert azt vallotta, hogy a gyermeki gondolkozás, emlékezés, megfigyelőképesség stb. fejlesztése éppen olyan fontos feladata az oktatásnak, mint ismeretek nyújtása. A képzés két formája közötti dialektikus kapcsolatot tisztán látta: a tanítási anyag, vagyis az ismeretek segítségével fejleszteni kell a tanulók lelki működéseit, mert szavai szerint csak saját gondolkodásuk folytán szerezhetnek értelmes belátást a tanultakról."

Oktatási koncepciója ma is helytálló. Mint tanár szigorúan tudományos alapon tanított, amiért abban az időben meg kellett harcolnia. Kitisztult tudományos koncepciója alapján tanította természetrajzra és földrajzra a sepsiszentgyörgyi és környékbeli tanulókat 1897 szeptemberétől majdnem 30 éven át 1925 szeptemberéig. Kolozsvári egyetemi tanársegédi állásáról is azért mondott le, hogy itthon, szülőföldjén nevelhessen, taníthasson.

Az új ismeretek közlése során legtöbbször indukciós úton a konkrét tények vizsgálatából indult ki. Ez azt jelentette, hogy a tanításra kerülő új jelenségeket tanítványaival előzőleg érzékeltette, azaz szemléltette. Szemléltető anyaga gazdag és változatos volt. A kitömött és borszesszes állatpreparátumokkal és ősállatmintákkal, virág- és famintákkal, a lepke- és bogárgyűjteményekkel, a színes képekkel, az integrális és vázrajzokkal történő szemléltetés különböző formaváltozatait célirányosan váltogatta. Walther Béla, szebeni tankerületi főigazgató 1915-ben tett iskolalátogatásakor László szemléltető módszeréről jegy-

zőkönyvében így nyilatkozott: „A szaktanár Japán földrajzát az osztály bevonásával magyarázta. Szemléltetése a térképrajzolás rendszeres gyakoroltatására is kiterjedt".

Természetrajzi szertárának szemléltető anyagát az iskola barátainak és tanítványainak segítségével tervszerűen és állandóan gyarapította. 1909-ben, mikor az iskola fennállásának 50 éves évfordulóját ünnepelte, szertárának állománya már 5 936 db szemléltető tárgyból állott. Walther Béla főigazgató 1908-ban felvett látogatási jegyzőkönyvében állapította meg: „A természetrajzi szertár őre, dr. László Ferenc, a helyi fauna és flora összegyűjtésére súlyt fektet. Ezzel adja meg a szertár igazi iskolai és tudományos értékét".

A szemléltetésnek 5 alapvető formaváltozatát használta a tanításban: a bemutatást, az elemeztető szemléltetést, e kettő kombinációját, a közvetett és a helyszíni szemléltetést.

Korán tudatosult benne, milyen óriási különbség van a síkban és a térben folyó bemutatás között. A síkban történő bemutatás csak egy dimenziós, azaz csak egy, a látási analizátorra támaszkodik, legtöbbször a valóságnak kicsinyített mását ábrázolja, s ezért hibás vagy éppen hamis képzetek kialakításához vezethet. Ezzel szemben a térben folyó bemutatás több dimenziós, vagyis több analizátor tevékenységét összesíti. A tanulók érzékszervi tevékenységét a bemutatással egyidejű rajzoltatással fokozta, szemüket élesítette, tapintásukat finomította, megfigyelőképességüket serkentette, kézügyességüket, motorikus reakciójukat fejlesztette.

Azt is tudta, hogy a tanulók figyelmének időtartama az önálló, szabad erőfeszítéstől függ, ami viszont a munka jelentőségével s az ezzel kapcsolatos érdeklődéssel függ össze. Ezért használta tanításában a még ma is kiváló elemeztető szemléltetést. Ez László idejében óriási pozítivumot jelentett akárcsak ma, mert a megismerés két szakaszát: a szenzoriális és a logikai, illetve az első és a második jelzőrendszeri megismerést egymással összekapcsolta. A tanulók a tanult jelenségeket nemcsak érzékelték, hanem ezen túlmenőleg az egyes észlelt jelenségek és részjelenségek között összefüggéseket teremtettek, s a szintetizált érzékletekből kérdések segítségével maguk jutottak el önállóan, a gondolkozás síkján, a tények, a jelenségek magyarázatáig, fogalmak, ítéletek alkotásáig és következtetések levonásáig. Az elemző szemléltetés közben két sztereotip kérdése volt: mit látsz ?, meg tudod magyarázni, amit látsz ? Szemléltetése ezzel a felszólítással zárult: megfigyeléseidet foglald össze! Tehát az analízis műveletét szintézissel párosította. Így serkentette tanítványait saját kifejezése szerint „önvizsgálódásra", mai

nyelven önálló megfigyelésre és önálló gondolkozásra. Mivel a megértést nagyon alapos és differenciált szemléletre építette, nagy mértékben fejlesztette tanítványai gondolkodását az analízis, az elvonatkoztatás, az általánosítás és a szintézis logikai műveleteinek állandó gyakoroltatásával. Mai nyelven nemcsak az oktatás, hanem a célirányos formatív jelleg, a képzés követelményeinek is eleget tett.

Ismerte az osztályfoglalkoztatás didaktikai jelentőségét. Tudta, hogy az osztálymunkában a szinte magától támadó versengés fokozza az egyéni teljesítményt, rájött arra, hogy a kollektív tanulásban többféle szempont nyilvánul meg egy-egy kérdés tanulmányozásánál. Tanítványai így fokozatosan hozzászoktak egy-egy probléma sokoldalú vizsgálatához, ami hozzájárult dialektikus gondolkodásuk fejlesztéséhez. Walther Béla 1912-ben tett iskolalátogatása alkalmával felvett jegyzőkönyvében kiemelte, hogy „természetrajz órán a II. osztályban szemléltetéssel s az egész osztály foglalkoztatásával feleltek a tanulók".

Olykor a tanítási anyag jellegének megfelelően a bemutatást és az elemeztető szemléltetést a tanulók aktív bevonásával célszerűen és változatosan kapcsolta egymáshoz. A bemutatással ő maga nyújtotta az első jelzőrendszeri információkat, az elemeztetéssel megadott szempontok szerint tanítványai önállóan szereztek tapasztalatot.

Óráit nemcsak a közvetlen szemléltetéssel tette érdekessé és vonzóvá, hanem közvetett szemléltetéssel, a legjobb szakkönyvekből vett idézetek felolvasásával is élénkítette és elmélyítette. Walther Béla 1912-ben tett látogatása alkalmával erre vonatkozó értékelő véleményét jegyzőkönyvbe foglalta. Idézem: „Nagyon helyesnek tartom a tanításba való beillesztését egy-egy klasszikus olvasmánynak és ezáltal hozzászoktatását a tanulóknak ahhoz, hogy komoly dolgokat is olvassanak". Így olvastuk el mi, tanítványai, otthon elejétől végig Herman Ottó-nak: A madarak hasznáról és káráról című híres és zamatos magyarsággal megírt könyvét. Részleteket hallottunk és olvastunk: id. Entz Gézá-nak az „Állatok színe és mimikry", ifj. Entz Gézá-nak: „Hydrát pusztító Amoeba" című érdekes és tanulságos könyveiből.

László pedagógiájában a szemléltetés alapelve ma is időszerű. Csíky Béla társszerzővel 1896-ban összeállította „Kolozsvár részletes leírása" című könyvecskéjét az elemi iskolák használatára. Ennek bevezetőjében írja: „A földrajz helyes tanítása a tanteremből kiindulva s mindig fokról-fokra haladva, az iskola épületét, udvarát, kertjét stb. kell rendre venni". Ezután következik mind a földrajzi, mind a természeti környezet ismertetésénél a szülőföld, amelyre mint közvetlen szemlélhető középpontra vonatkoztatjuk a távolabbi vidékekről előbb képek-

ben nyert képzeleti, majd helyszíni látogatások során szerzett információkat. Meg is fogalmazza bevezetőjében szemléltetésének alapelvét: „A szemléltetésben a közelebbiről a távolabbira.. térünk át. Kezdő gyermekekre nézve pedig legkönnyebb, legjobb az utaztató módszer. A folyók mentén utaztatjuk a gyermekeket, s a folyó melletti helységeket soroltatjuk fel, a nevezetességeket röviden megemlítvén róluk".

Alapelvének megfelelően tanítványaival helyszíni kirándulásokon szemléltette a természeti és földrajzi jelenségeket. A tanulókat olyan tanulmányi kirándulásokra vezette el előbb saját megyéjük területén, majd távolabbi vidékekre, (Kolozsvár, Hunyad megye, Al-Duna), melyeken földrajzi és természetrajzi ismereteiket ellenőrizhették és gyarapíthatták. E kirándulásokról a helyi lapokban számolt be.

László idejében nem minden középiskolai tanár tudott erre a didaktikai magaslatra felemelkedni. Igaz, hogy ehhez szaktárgyának jellege is hozzásegítette. Színvonalas tanítását az iskolafelügyelők is elismerték. Walther Béla 1909-ben tett iskolalátogatása alkalmával jegyzőkönyvileg dicsérte meg: „Igen jó eredményt találtam a természetrajzi és a földrajzi órákon, melyeken a tanítás a szemléltető és rajzoltató módszer szerint történik".

Az új ismeretek közlése folyamán a középponti szemléltető módszerrel kombinálva még a kérdező és a magyarázó módszert használta.

A kérdező módszer alkalmazását tágan értelmezte. Kérdéseivel az ismeretszerzés munkájába a tanulókat is aktívan bekapcsolta, hogy ezáltal fejlessze gondolkozásukat, fokozza önálló tevékenységüket. Felismerte a kérdező módszer heurisztikus formájának ismeretközvetítő funkcióját és jelentőségét, ami az ő idejében ritka jelenségnek számított. Még azt is megengedte tanítványainak, hogy az új anyag elsajátítása közben kérdéseket tegyenek fel. Ezt a tanulók azon igyekezetének tekintette, hogy érdeklődnek, s az új anyag világos megértésére törekednek.

A magyarázó módszer Lászlónál járulékos, kisegítő szerepet játszott. Rendszerint folyamatosan nem adott elő. Magyarázatát hol a tanulók előző ismereteinek, meglevő tapasztalatának ellenőrzésével, hol megfelelő helyen bemutató vagy elemeztető szemléltetéssel szakította meg. Ezzel az volt a célja, hogy magyarázatával logikai összefüggéseket és törvényszerűségeket világítson meg, tehát ezzel is a tanulók gondolkozását serkentette, hogy számukra az új anyag pontos és világos megértését és elsajátítását biztosítsa. Magyarázatában nemcsak a soron levő jelenséggel foglalkozott elszigetelten, hanem egyben előkészítette a következő, az erre épülő ismeretek megértését is. Tisztában volt azzal,

hogy az oktatásban nem elszigetelt ismereteket, hanem egymással összefüggő ismeretrendszereket közvetítünk. Ma az ilyen előadásmódot dialektikusnak nevezzük. Magyarázatának záró részében rámutatott arra, hogy a tárgyalt természeti jelenséget hogyan használhatja az ember, s felhívta a figyelmet annak célszerű alkalmazására a földművelésben és az iparban. Tehát a gyakorlati hasznavehetőség kérdéseit is megvilágosította. E követelmény ma is időszerű.

Vallotta, hogy az ismeretek elsajátítása azok komoly rögzítése nélkül csonka, befejezetlen folyamat. Ismerte az ismeretek rögzítésének lélektani szakaszait.

A rögzítés folyamatát a bevésetéssel, az akvizícióval kezdte. A bevésést két fontos tényezővel erősítette: a benyomás intenzitásával (érdeklődés felkeltése, sokoldalú, gondolkoztató szemléltetés) és kapcsolatteremtő gyakori és időbeni szintetikus ismétléssel. Az időbeliség mellett (fél évi, év végi, később évharmadi ismétlés), szem előtt tartotta a téma egységenkénti ismétlés szükségét, vagyis a tartalom elsőbbségét (pl. halak, ízeltlábúak, nyitva- és zárvatermő virágos növények stb.). Ismétléskor a tankönyvtől eltérően új rendszerbe foglaltatta a tanultakat.

A rögzítés második szakaszának, egyben alapjának a „megjegyzést", a retenciót tekintette, vagyis azoknak a kapcsolatoknak kialakítását, melyek a bevésés után bizonyos ideig megerősítés nélkül is megmaradnak. Ezt úgy érte el, hogy az új tanult jelenség és annak a mindennapi, a gyakorlati életben betöltött fontossága, hasznossága között kapcsolatot teremtett (pl. a méhek fontos szerepet visznek a virágok beporzásában, az emberi szervezet számára fontos táplálékot gyűjtenek, gondozójuk számára kellemes foglalkozást s egy jó kereseti forrást biztosítanak, a legmagasabbrendűek ú.n. államokat alkotnak, közösségben élnek, ami megkönnyíti tenyésztésüket és gondozásukat. Rámutatott tehát arra, hogy a tanult jelenségnek mi a jelentősége az ember szempontjából. Ugyanakkor a retenciót erősítette a tanultaknak a régi ismeretekhez való kapcsolásával s az egyes részek közötti asszociációk kialakításával.

A retenció, amint megfelelő ingerek jelentkeznek, aktualizálódik. Az aktualizálódás a felismerésben és a felidézésben jut kifejezésre. Nem elégedett meg, ha lepke-, bogár-, növénygyűjteményünket egyszerűen bemutattuk vagy szeme előtt végiglapoztuk, az egyes példányokat fel kellett ismernünk, pontosan meghatároznunk, sőt néhányról szóban is fel kellett idéznünk azt, amit azokról megjegyeztünk és tanultunk. A felismerést, azaz a megjegyzett benyomás önkéntelen aktualizálását te-

kintette a rögzítés harmadik szakaszának. Az ismeretrögzítés legfelsőbb stádiumának a felidézést, a pontos visszaemlékezést, az önálló reprodukciót tartotta, és követelte meg tanítványaitól.

Az elsajátított ismeretek rendszeres számonkérésére komoly gondot fordított, értékelve, hogy ha a felelő, különösen felsőbb osztályokban, az adott természeti jelenséget be tudta ágyazni a fejlődés menetébe, a tanult anyag tényeinek és jelenségeinek rendszerébe. Emellett helyeselte, hogy ha a tanuló összehasonlította a hasonló vagy ellentétes tényeket, struktúrákat és életfeltételeket. Ha a felelő mindezekből következtetéseket is tudott levonni, kiérdemelte a legnagyobb osztályzatot. Ismeretellenőrzésének az volt egyetlen negatívuma, hogy szem elől tévesztette a tanulók összefüggő beszédkészségének rendszeres fejlesztését. Walther Béla 1914-ben felvett jegyzőkönyvében kifogásolta, hogy idézem: „a tanulók még a VI. osztály óráin (ma X. o.) sem beszélnek összefüggően, a szaktanár folytonosan közbevetett kérdésekkel irányítja a feleleteket". Ez így volt igaz. De László azt vallotta, hogy a verbális tanulás álarca a tanár és a tanulók között folytatott párbeszéd során hamar lehull, és felszínre kerül a tanultak megértésének minősége: világossága, alapossága, hiányossága vagy éppen hiánya.

A fenti didaktikai koncepció ismeretében könnyen megérthetjük, hogy azok a tanítványai, akik később neves orvosok lettek, miért mondtak neki köszönetet a tőle tanult alapismeretekért s általában a természettudományokkal való foglalkozás megszerettetéséért.

László helyesen ismerte fel az oktatás és a nevelés kölcsönhatását. Tudta, hogy a nevelésnek át kell hatnia az oktatást, de a gyermeki személyiségneveléshez az oktatás maga nem elegendő. Az értelmi nevelést a nevelés többi területének, főleg az erkölcsi nevelésnek szférájával egészítette ki. Az egykori Kollegium tantestülete a nevelés legfontosabb területének az erkölcsi nevelést tekintette. Nem elégedett meg bizonyos erkölcsi fogalmak és érzelmek megvilágításával, illetve kifejlesztésével, hanem igyekezett kialakítani a tanulók határozott, katonás magatartásbeli képességeit, szokásait is. László nevelési koncepciója is egyfelől ebből az iskolai közszellemből táplálkozott. Nemcsak tanított, hanem, mint minden jó tanár, gondosan nevelte tanítványait. Nevelési koncepciójának komponensei: a munkaszeretetre, a becsületességre és az egyszerűségre való nevelés.

Oktatási koncepciójához hasonlóan, nevelési koncepciójában is egyfelől a tanulói tapasztalásból indult ki, s innen jutott el a tudatosításig. Makarenko is ugyanezt vallotta. A kiinduló tapasztalati szinten a tanulók cselekvő, megismerő és figyelő tevékenységét mozgósította, miáltal sze-

mélyiségükben ismeretek, készségek és érdeklődések alakultak ki. A tudatosítás részben az értelmi, részben az érzelmi ráhatások eredményeként jött létre. A tanulók ezek alapján tettek szert meggyőződésekre, motivációs bázisokra és kellő érzületre.

Nevelési koncepciójának kiindulópontja másfelől saját személyisége volt. „Nevelni csak az által lehet — írja — ami a tanítómester a maga valójában". Ezt a meggyőződését fejezte ki az 1896 március 11-én Kolozsvárt összeállított önéletrajzában. László Ferenc mélységesen munkaszerető, becsületes és nemesen egyszerű ember volt. E három erkölcsi tulajdonságot fejlesztette, nevelte tanítványaiban is.

Nevelési módszerei: a példaadás, a meggyőzés és a követelés.

Személyes példamutatása, lelkesedése a tudományok iránt, egész életstílusa tanítványainak nagy táborát ragadta magával. A munka iránti magatartására és szorgalmára jellemző az a nehány sor, melyet 1923. január 17-én kelt s az igazgatótanácshoz intézett kérésébe iktatott. Betegszabadságának meghosszabítását kérte. Idézem: „Eddigi szabadságom egész ideje alatt — írta — a múzeumban az adminisztrációs és berendezés munkáját állandóan vezettem, ezeket a munkákat tovább is folytatni szándékomban van". Még betegen is tevékenykedett. Számos tanítványa éveken át önkéntesen dolgozott vele a múzeumban és a múzeumon kívül. Maga körül munkaközösséget alakított ki, melyben közvetlen ráhatással nevelte munkatársait.

Azt, amit 1897-ben székfoglaló beszédében tanártársainak és az ifjúságnak ígért, élete végéig mint tanár, tudós és ember hűségesen betartotta. Idézem: „Mi is, mindnyájan — mondotta — a kicsiny sejtek nagy munkájához hasonlóan bizonyos életfeladatra vagyunk elhíva, mindnyájunknak megvan a maga hivatása, kötelessége, melyet erőnk, tehetségünk szerint pontosan, lelkiismeretesen és önzetlenül kell végeznünk, mert csak így szolgálhatunk a köznek". (1897/98. évi Értesítő, 63. l.).

Példaképül állította tanítványai elé a múlt nagyjait is. „Bod Péter élete" című könyvében írja: Idézem: „Kötelességünk a múlt emlékeiből, nagy embereink példájából okulást meríteni. Nagy embereink példája a jelen kötelességeink buzgó teljesítésére serkent. Bod Péter az egyszer megismert igazság mellett élni-halni tudó ősi jellemnek egyik legjelesebb típusa". (16. l.).

Erkölcsi nevelésének középpontjában a munka szeretetére való nevelés állott. Munkán a szellemi és fizikai munka egységét értette. A tanuló legfőbb feladatának tanulmányi munkáját tekintette. Minden órán rendszeresen ellenőrizte a végzett munka mennyiségét és minősé-

gét. Nem fukarkodott sem dicsérettel, sem megrovással. A kitűnő tanulókat év végén jutalmaztatta. Tanítványaival órán kívül is szívesen foglalkozott.

Egyénenként ismerte minden tanítványa munkaképességét és munkastílusát. Ebben a tekintetben kissé elfogulttá is vált. Ha tanítványát jeles tanulónak ismerte meg vagy elégségesnek, kiszólításakor, még feleltetés előtt már bejegyezte noteszébe a jeles vagy elégséges osztályzatot. Néha ez hosszú időn át akadályozta egyik-másik tanítványát abban, hogy alacsonyabb besorolásból magasabb értékkategóriába lépjen elő. Nem buktatott egyik tantárgyából sem.

Saját gyermekeit is a családban munkára nevelte. A házvezetés gondjait munka- és felelősségmegosztással osztotta ki gyermekei között, akik egy kis csinos udvar és kert gazdaságát maguk vezették. Családját tréfásan László-szovjetnek nevezték. Olyan rend, tisztaság, pontosság volt lakásában, hogy híre járta. Sőt az első világháború végén és után 3—4 hold bérelt szántóföldön gyermekeivel maga gazdálkodott. Szerette a földet. Vasárnapjait sokszor azzal töltötte, hogy a környező falvak földműveseinek mezőgazdasági ismeretterjesztő előadásokat tartott. Végül gyermekei munkáját a múzeum gyűjteményeinek rendezésében is felhasználta, természetesen anyagi ellenszolgáltatás nélkül.

A fizikai munkát az iskolában is rendszeresítette. 1914-ben kertészeti munkatanfolyamot alakított azzal a céllal, hogy a tanulóknak a természet- és munkaszeretetre való nevelését magasabb fokra emelje. Az Újvárossy-kertnek növényzettel való beültetésére és ugyanott egy kisebb szabású botanikus kert létesítésére a tanulók közül megfelelő munkaerőket képzett ki. A tanfolyamra az I—VI. osztályosok közül 84 önként jelentkező tanuló kérte felvételét. A tanfolyam elméleti és gyakorlati munkára terjedt ki. A gyakorlati munka céljaira egy hármas forgóba beosztott 1500 négyzetméteres területű gyakorlókert szolgált. A tanulók szorgalmasan ástak, palántáltak, gyomláltak, kapáltak amellett, hogy elméleti ismereteiket is gyarapították. A tanfolyamon szigorú munkafegyelmet követelt meg. Erről tanúskodik egyik 1916-ból származó saját kezével írt felhívása: „Felhívom — írja — a kertészeti tanfolyam tagjait, hogy ma, csütörtökön d.u. 4 órakor minden tag a kertészeti telepen pontosan jelenjék meg, valamint arra is, hogy a kedd délutáni gyakorlatokat is szorgalmasan látogassa. Megállapítottam, hogy egyesek hazulról azon a címen távoznak el, hogy a kertészeti telepre mennek, valójában azonban az Oltra járnak fürödni, anélkül, hogy erre hazulról engedélyük volna. Az illető tanulók szüleit kértem, hogy gyermekeiket szigorúan bűntessék meg. Ismétlődés esetén iskolai bűntetés-

ről is fogunk gondoskodni". A tanulókat hat munkacsoportba osztva dolgoztatta. Minden csoportban voltak kisebb-nagyobb tanulók. Nagyobb tanítványait az erősdi ásatások fizikai munkálataiba is bevonta, és rendszeresen váltogatta.

A munkára nevelésben középponti feladatának az önállóságra való nevelést tekintette. Az önállósághoz maga is korán hozzászokott. Diákkorában nyolc évig nem volt otthon, szülővárosában. Mint V. osztályos gimnazista távozott el Kolozsvárra, s mint a természettudományok doktora tért haza. Önmagát fenntartotta. A nyári vakációkban pénzt keresett. (Földbirtokosok gyermekeit tanította, s közben a birtokon fizikai munkát is végzett.) Az önállóságot ezért követelte meg tanítványaitól is mind a szellemi, mind a fizikai munkában, mind magatartásukban és mindennapi cselekedeteiben. A priváttanítást nem helyeselte. Azt vallotta, hogy minden figyelmes diák tanítási órán az anyagot annyira megértheti és rögzítheti, hogy órán kívül nincs szükség korrepetitorra.

László mind a szellemi, mind a fizikai munkára nevelésben igazi demokrata pedagógusnak bizonyult. Irányította tanítványait, de ugyanakkor bevonta őket a munkába. A teendőket közösen megtanácskozták, együtt jelölték ki a közeli és távoli feladatokat. Ezekután a tanulók önállóan dolgoztak. Ma is a demokrata pedagógiai vezetés a leghatékonyabb. Az autokrata, a laisser faire és a demokrata típusú vezetés közül a legutóbbit, a leghaladóbbat választotta. Tanítványaihoz való emberi és tanári viszonyulását a „fiaszkám" (fiacskám) megszólítás fejezte ki a legjobban.

Becsületességre, tanítványait önérzetük tiszteletben tartásával, felelősségtudatuk és őszinteségük célirányos fejlesztésével nevelte. Ismerte székely fajtájának érzékeny önérzetességét, ezért a pozitív cselekedetek elbírálását a szerénységre, a magunk iránti igényességre, a negatívokét az akarat és az önbizalom fejlesztésére való utalással kapcsolta össze. Főleg magasabb osztályokban megkövetelte tanítványaitól, hogy minden cselekedetükért becsületesen vállalják a felelősséget. A felelősség alól kibújókat, a megfutamodókat, a mellébeszélőket az egész osztály előtt kipellengérezte. Elvárta minden tanítványától, kicsinytől, nagytól egyaránt, hogy minden tettükről őszintén számoljanak be. Amennyire az őszinteséget becsülte, annyira elítélt minden kertelést, hazudozást és megtévesztést. Tanítványaiban azt a felfogást alakította ki, s egyszersmind ahhoz szoktatta, hogy a becsületes ember kiáll a képmutatás és a hazugság ellen, de harcol igaznak vélt meggyőződéséért. 1925. szeptember 16-án agyvérzés és tüdőgyulladás következtében hunyt el abban a városban, ahonnan pályájára elindult.

Mind külsőségekben, mind magatartásban a szó nemes értelmében vett egyszerűséget követelt tanítványaitól. Az I—IV. osztályos tanulók haját nullás géppel nyíratta le, az V—VI. osztályosok három centis hajat viselhettek, a VII—VIII. osztályba járóknak a szerény, gondozott frizuraviseletet megengedte. Ellensége volt minden külső cicomának. I. gimnazista koromban elvette Pro patria feliratú gyűrűmet, melyet a hadbavonultak családjainak felsegélyezésére egy ezüst kanálért a hatóságoktól kaptam. Később is csak jegygyűrűmet húztam fel. IV. osztályos koromban, mikor az első hosszú nadrágot kezdtem viselni, úgy gondoltam, hogy ahhoz a kabát külső, felső zsebébe díszzsebkendő illik. Ezt is elvette, s helyette egy bodoki borvizes üveg címkéjét rakta a zsebembe, mondván: ezen a piros, fiaszkám, még feltűnőbb. Azóta nem viselek diszzsebkendőt. Szerette, ha tanítványai szerény, tiszta, rendes ruhában járnak. Egyszerűséget követelt a magatartásban, a beszédben egyaránt. Nem türte az úrfiskodást, a fölényeskedést, a nagyképűsködést, a büszkélkedést. „Legyetek egyszerűek, mint a legnagyobb bölcsek!" — ismételte gyakran, amikor valamelyik tanítványának magatartásában kivetni valót talált.

Dr. László Ferenc oktatási koncepcióját korához viszonyítva feltétlen haladó törekvés jellemzi. Természettudományos világszemlélete eljuttatta oda, hogy a természeti jelenségeket kölcsönös összefüggésükben, állandó változásukban és fejlődésükben vizsgálta és tanította. A szemléltetés módszerének használatában korán felismerte a szemléleti és fogalmi megismerés kapcsolatának törvényszerűségét, valamint a tanításban a képzés funkciójának jelentőségét.

Nevelési koncepciója saját személyiségének pozitív vonásaiból ered. Élő példaadásával nevelte tanítványait munkára, becsületre. Két intézetben végzett megfeszített munkát. A lelkes kötelességteljesítés mintaképe volt. Becsületessége önzetlenségében jutott kifejezésre. Feláldozta magát aránylag fiatalon a tudományért, népéért, tanítványaiért és népes családjáért. Kutatásaiban népe iránti szeretete, hűsége vezette. Életét szavainak és tetteinek összhangjában élte.

László Ferenc olyan haladó pedagógus volt, akitől ma is tanulhatunk, mert a „Bildung macht frei" elv hívének vallotta magát.

FELHASZNÁLT FORRÁSANYAG

— Dr. László Ferencnek a szövegben idézett dolgozatai, egyéb dokumentumai.
— A Kollegium előljáróságának jegyzőkönyvei 1925-ig. (A Kolozsvári Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára — KREKGY).
— Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának leiratai a Kollegium előljáróságához 1896—1925 között (KREKGY).
— Igazgatói év végi „Zártudósítások" az Igazgatótanácshoz 1896—1918 között (KREKGY).
— Tanfelügyelők jegyzőkönyvei 1918-ig (KREKGY).
— Az Egyházkerület Tanügyi Szakbizottságának jegyzőkönyvei, tanügyi előadóinak leiratai 1918-ig (KREKGY).
— A volt Kollegium Iskolai Értesítői (Évkönyvei) 1905—1918 között (KREKGY).
— Péter Mózes: Dr. László Ferenc, Pásztortűz, Kolozsvár, 1925, október 4. sz.
— Fiának, László Dezsőnek szóbeli információi.

LÁSZLÓ FERENC

A BOTANIKUS, METEOROLÓGUS ÉS MÚZEUMŐR

KOVÁCS SÁNDOR

László Ferenc életművének értékelése csak akkor lehet teljes, ha a régész-múzeológus és a kíváló pedagógus — szertárgyarapító méltatása mellett, azzal párhuzamosan, egyrészt tárggyüjtői-konzervátori s ezzel együtt múzeumszervezői, szakfotósi és néprajzosi, másrészt botanikai, földtani és nem utolsó sorban meteorológusi szerepkörét is méltatjuk. Így, ezek összességében áll valóban eggyé az a roppant bonyolult munkakör, melyet a századeleji kisváros kimagasló értelmisége csak nagy szellemi és fizikai erőfeszítések árán tölthetett be. Munkájában búzdította népe, szülőföldje felemelkedésének ügye, foglalkozásának, szakmájának szeretete. Talán éppen ez a szerteágazó életpálya, László sokoldalúsága indokolja, hogy szellemi hagyatékának átfogó értékelésére csupán félszázaddal halála után került sor. E bonyolult, szerteágazó életmű teljesebb és tisztább látásához kívánok ezúttal újabb adatokat szolgáltatni.

Csak menet közben vált régésszé, természetrajz-földrajz szakképesítése kezdetben a botanika szerelmesévé avatja. A főiskola elvégzése után, 1896-ban, **Adatok a fűzek szövettanához** szakdolgozattal doktorált. Nyomtatásban is megjelent doktori értekezésében a több, mint negyven hazai fűzfaj és változat szövet-vizsgálati eredményeinek részletes leírása közben a korszerű tudomány mellett tör pálcát; újabb hive a szisztematikai-taxonomiai céllal gyakorolt szövettannak. Mesterével, Kánitz Ágoston botanikussal együtt vallja, hogy „a histológiát, mely eddigelé a fejlődéstannak szolgált, újabban mindinkább systematikai tanulmányoknál is alkalmazzák; pontos faji megállapításoknál az egyetlen biztos segítő".

1895 szeptember 1-én foglalta el Kolozsváron tanársegédi állását egyeteme botanikai tanszékén s itt főleg a növények szöveti szerkezetének, az azokkal összefüggő táplálkozásfiziológiai jelenségek kutatásának szentelte idejét. Nem sokáig, u.i. 1897 augusztus 31-én búcsut mondott a fényesnek tűnő állásnak s egyben Kolozsvárnak; engedve szülőföld iránti szeretetének, szülővárosában, Sepsiszentgyörgyön telepedett le, foglalta el előbb (1897—98. iskolai évben) helyettes, majd 1898 szeptember 1-től rendes természetrajz-földrajz szakos tanári állását a Kollégiumban. Szokásos kollégiumi székfoglaló értekezését nagy érdeklődés közepette tartotta meg 1899 június 25-én **A növények zöld leveleinek szövettanáról physiológiai alapon,** címmel. Dolgozatában, melyet a Kollégiumi Értesítő teljes terjedelmében közölt (2) kora szakmájának tudományos szintjén, saját laboratóriumi munkájának a felhasználásával, alapos szakmai hozzáértéssel tárgyalja a zöld növények táplálkozásélettani folyamatait. „Millió meg millió sejt mindenikének — mondja székfoglalójában — megvan a maga munkaköre s azt végzi zajtalanul, a legszebb, a legpontosabb összhangban, hogy szolgáljon vele az egésznek, a szervezetnek". László Ferenc is ezt tette: hova tovább egyre többet, egyre szerteágazobban dolgozott.

„1899-ben — olvashatjuk a Kollégium igazgatósága elfogadja a Központi Meteorológiai Intézet ajánlását meteorológiai állomás létesítésére és dr. László Ferencet bízza meg ennek vezetésével". László, sokrétű elfoglaltsága ellenére elfogadja a meteorológusi tisztet s még abban az évben megkezdi a Kovács Gábor-téri (7 sz.) telken észleléseit. 1900 április 19-től az állomás, a László család költözködésével, előbb a Rákóczi György utcai (11 sz.), majd (1905 április 20-án) a Szabadságtéri 20 sz. telekre kerül; 1912-ben költöztették azt a múzeumtelekre, hol megszakítás nélkül működött László Ferenc halála után is (a László-család kezelésében) 1935-ig. (1935-től ifj. László Ferenc kezelésében működött tovább a Benedek J., ill. Téglás-féle ház telkén egészen 1944.)

1899 előtt nem folyt rendszeres meteorológiai megfigyelés Sepsiszentgyörgyön és környékén (Baróton is 1898 decemberében létesült állomás Zöld Sándor polgári iskolai tanár vezetésével). Egyéni kezdeményezésből és kedvtelésből — főleg faluhelyen — jegyeztek fel agrometeorológiai megfigyeléseket. A Kollégium Értesítőjének 1900—1901. évfolyamától kezdve megszakítás nélkül 1913-ig találunk légnyomás, hőmérséklet, páranyomás és relatív nedvesség, felhőzet, szélirány és erősség, valamint csapadék adatokat, városunkra vonatkozó táblázatokba foglalt összesítéseket. Az 1899—1900 évi Értesítőben az új időjárás-

megfigyelő állomásról László ezeket mondja: „A megye közönségének régi vágya teljesült, megvan a biztosíték arra, hogy a pontos műszereken végzett folytonos és megszakítás nélküli, lelkiismeretes észlelések alapján a vármegye változatos és szélsőségekbe csapongó, még a szomszédos vidékektől is sokban különböző éghajlati viszonyokról évek múltán is tiszta képet nyerjünk".

Az adatoknak nem csak regisztrálója és továbbítója volt, szenvedéllyel értékelte is azokat, a nagyközönséget tájékoztatta. Hajas Endre meteorológus, a központi intézet adjunktusa szerint „az időjárásnak ilyetén való összeállítása, mint a dr. László Ferencé feltétlen elismerést érdemel, egyfelől mert krónikaszerűen megörökíti az illető hely időjárását, másrészt mert a mindennapi élet számos kérdéséhez közvetlenül kapcsolódván, ébren tartja a meteorológia iránti komoly érdeklődést. Táblázatos kimutatásai jóval részletesebbek a meteorológiai évkönyvek szokásos módjánál". (Időjárás X.-1906-393-395.l.) Rendkívüli megfigyeléseit az Időjárás című lapban külön is közli, a postán naponta függeszti ki időjárásjelentéseit, előrejelzéseit.

Tanári pályája kezdetén önkéntes, később (1901-től) kinevezett, majd 1918-tól igazgató-múzeumőre volt a Sepsiszentgyörgyi múzeumnak. A raktári anyag gyarapítása és a helyi természeti viszonyok alapos megismerése érdekében gyűjtőutakat szervez lelkesebb tanulók bevonásával. Tisztán látta, szakmai téren sem a természetrajzi, sem a földtani gyűjtemény nem elégíti ki az igényeket, ugyanakkor a környék természeti viszonyai kutatásra várnak, gazdag anyagot kínálnak. László Ferenc kezdetben inkább földtani-őslénytani gyűjtésbe kezd, kövületeket és üledékmintákat hoz a múzeumba. Keze nyomán Árapatakról és környékéről a híres Retkes-árok fosszilis puhatestű faunája kerül raktárfiókokba. „Sepsiszentgyörgyön az Olt melletti homokbányák és a szemeriai Kolcza-féle téglagyár diluviális rétegeit, — írja Csutak Vilmos — melyek most lefejtés alatt állnak, több ízben átvizsgálta". Innen — a leltári bejegyzések szerint — jégkorszaki mammut, oroszlán, orrszarvú, jávorszarvas és ősló maradványait gyűjtötte, megvetve múzeumunkban a negyedkori ősemlős kövületgyűjtemény alapjait. Diákjaival növényeket, rovarokat gyűjtet és a preparálás, raktározás-tárolás kényes, cseppet sem látványos és könnyű munkáját végzi. 1903-tól külön „Földrajzi és természetrajzi gyarapodási jegyzőkönyvbe" vezeti a gyűjtött vagy ajándékként beérkezett tárgyakat; e jegyzékben 1904-től szerepelnek László Ferenc által gyűjtött tárgybejegyzések. Érdemes megjegyeznünk, hogy amíg a természetrajzi tár 1891-ben mindössze

2 130 tárgyat tartott nyílván, 1929-ben ezek száma 13 500 fölé emelkedett. Az ugrásszerű gyarapodás kétség kívül László Ferenc múzeológus érdeme.

László Ferenc sokat vállalt magára, s példás szorgalommal, szakmai becsvággyal és tudással eleget is tett e megbizatásoknak. Személyében a múzeum természetrajzi tára, és a Kollégium szertára olyan szakembert kapott, aki jelentős lépéssel vitte előbbre annak ügyét, magas szintre emelve ugyanakkor a természettudományok oktatását, a tudománynépszerűsítést.

FORRÁSOK

1. Adatok a fűzek szövettanához. Kolozsvár, 1896.
2. A növények zöld leveleinek szövettanáról fiziológiai alapon. (Tanári székfoglaló értekezés). Sepsiszentgyörgy. Koll. Értesítő 1895—99. 36—63 old.
3. Sepsiszentgyörgyi Múzeum Értesítője. 1902.
4. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum berendezve, Székely Nép 1923.IV.1/26.
5. A Sepsiszentgyörgyi Kollégium Értesítője 1900—1926. Sepsiszentgyörgy.
6. Időjárás Sepsiszentgyörgyön (Időjárási táblázatok) (Polgármesteri jelentés 1901—1911 évi füzeteiben) Sepsiszentgyörgy.
7. Héjas Endre: Sepsiszentgyörgy időjárásának ismertetése: Időjárás, X.1906, 393—395 old. Budapest.
8. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum Földrajzi és természetrajzi osztályának gyarapodási jegyzéke (1903—1949).
9. Emlékkönyv a Sepsiszentgyörgyi Múzeum 50 éves jubileumára, K-vár, Sepsiszentgyörgy 1929.
10. Kovács S.: László Ferenc múzeumőr és meteorológus (Megyei Tükör Sepsiszentgyörgy 1972. IV. 16).
11. Debreczy Sándor: Adalékok a sepsiszentgyörgyi 111 éves középiskola oktató-nevelő munkájának történetéhez. Gyökerek 1970—71. Sepsiszentgyörgy.
12. László Attila: Száz éve született László Ferenc. A Hét 33/1973, Bukarest.

DATE PRIVIND VIAŢA ŞI ACTIVITATEA ŞTIINŢIFICĂ A LUI LÁSZLÓ FERENC ÎN ANII 1923-1925

Corespondenţa cu V. Gordon Childe.

Colaborarea cu Vasile Pârvan

A. LÁSZLÓ

Arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe păstrează, pe lîngă alte documente aparţinînd lui László Ferenc, şi un lot de cîteva zeci de scrisori din corespondenţa eminentului arheolog, fost director-custode al acestei instituţii, comemorat acum cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la naştere.

Această corespondenţă, deosebit de valoroasă pentru istoria arheologiei transilvănene din primul sfert al secolului nostru cuprinde, printre altele, scrisori adresate lui F. László din partea unor savanţi bine cunoscuţi ai epocii, ca V. Gordon Childe, Hampel József, Kovács István, Márton Lajos, Mellich János, Jaroslav Palliardi, Pósta Béla, Roska Márton, Hubert Schmidt, Julius Teutsch, Miloje Vasič, ş. a.[1]

În comunicarea de faţă ne propunem să publicăm corespondenţa purtată, în perioada anilor 1923—1925, între F. László şi savantul englez V. G. Childe. În prima parte a lucrării noastre prezentăm această corespondenţă, textul integral al scrisorilor, în original, fiind cuprins în partea a treia (anexă). În a doua parte a lucrării urmează cîteva consideraţii pe marginea acestui schimb de scrisori, încercînd să evocăm principalele momente din ultimii ani ai vieţii lui F. László. Ne vom opri, în mod deosebit, asupra legăturilor sale de colaborare, stabilite în anii postbelici, cu cercurile culturale şi ştiinţifice româneşti, în frunte cu Vasile Pârvan.

I

Corespondența, pe care ne-am propus să o publicăm aici, este compusă din șase scrisori ale lui V. G. Childe, redactate la Londra, la care se adaugă patru răspunsuri, păstrate în copie sau sub forma unor concepte[3]. Două din cele șase scrisori ale lui Childe sînt adresate lui V. Csutak, în calitatea sa de director al fostului muzeu, tot Csutak redactînd, în urma unei consultări cu László, și unul din cele patru răspunsuri. Aceste scrisori au fost incluse în mod firesc în comunicarea noastră, ele referindu-se exclusiv la problema reluării săpăturilor arheologice de la Ariușd, sub conducerea lui F. László. Schimbul de scrisori între László și Childe a fost, după cît se pare, mai bogat: în corespondența păstrată se fac aluzii și la alte scrisori, necunoscute nouă în momentul de față.

*

* *

(1) După cît se pare, corespondența dintre V. G. Childe și F. László a fost inițiată de savantul englez. În prima sa scrisoare (Londra, 24 X 1923), redactată în limba germană, Childe semnalează, înainte de toate, expedierea unui extras al articolului său, referitor la raporturile dintre Thessalia și Europa Centrală, respectiv răsăriteană, în epoca ceramicii pictate[4]. Menționează că avea intenția de a veni personal la Sf. Gheorghe, ceea ce însă nu i-a reușit. Fiind informat de prof. Kozlowski[5] despre descoperirea unor case de tip megaron la Ariușd[6] și cunoscînd o lucrare mai veche a lui László, publicată în „Archaeologiai Értesítő"[7], neavînd însă posibilitatea să consulte studiile acestuia apărute în „Dolgozatok"[8] (revista fiind inexistentă la Londra), Childe își exprimă dorința să cunoască rezultatele săpăturilor mai noi ale lui László. Are nevoie de aceste informații, continuă Childe, întrucît pregătește o lucrare mai amplă asupra ceramicii pictate, și în special asupra vaselor de la Șipeniț, pe care le-a studiat la Viena[9]. Îl roagă pe László să-i trimeată din lucrările sale despre Ariușd, oferind, în schimb, o carte englezească sau franceză, de care László ar avea nevoie.

Aflînd de descoperirea, la Ariușd, a unui topor de aramă[10], Childe întreabă, dacă este de tip „unguresc" (aici urmează în text desenul schematic al unui topor cu două tăișuri și cu brațe în cruce; (fig. 1/1), informîndu-l apoi pe László că asemenea topoare au fost descoperite recent în Creta, cele mai vechi fiind datate în Minoicul Timpuriu II a, adică înainte de 2400 î.e.n.

(2) Nu cunoaștem răspunsul lui László la scrisoarea de mai sus. Din corespondența ulterioară reiese însă, pe de o parte, că László i-a trimis lui Childe atît extrasele cerute cît și unele informații și desene, iar pe de altă parte, că Childe i-a trimis lui László lucrarea sa despre Șipeniț, apărută între timp, probabil însoțită și de o scrisoare.

În a doua sa scrisoare, redactată în limba engleză (Londra, 30. VI 1924) Childe îl informează pe László că va publica în curînd o carte despre civilizațiile neolitice ale Europei[11]. Pentru a-și îmbunătăți lucrarea, Childe cere o serie de informații suplimentare cu privire la descoperirile de la Ariușd: în ce strat apar pintaderele (fig. 1/2), oare amintesc de pecețile cretane; dacă s-au descoperit măciuci de piatră (fig. 1/3—4), statuete de piatră (ca la Turdaș) și brățări din scoica Spondylus (ca în Bulgaria sau Vinca etc.); dacă László consideră că arama apare numai în stratul superior? Childe se miră că la Ariușd nu s-au descoperit obiecte de aur. În Thessalia, pe acropola de la Sesklo, Tsountas a descoperit un mic pandantiv de aur — continuă Childe, anexînd și un mic desen schematic al piesei (fig. 1/5) — împreună cu vase foarte asemănătoare cu cele de la Ariușd[12]. Și la Sesklo s-au descoperit topoare de piatră, fixate în mîner prin coarne de cerb (fig. 1/6—7), ca la Ariușd[13]. În încheiere, Childe își exprimă speranța că László a primit extrasul studiului său despre Șipeniț[14] și că i-a plăcut lucrarea. Atrage atenția că Ariușdul ar trebui comparat cît mai curînd cu Cucuteni I sau cu Tripolie A.

(3) La întrebările lui Childe, László răspunde deosebit de amănunțit (15—21 VII 1924[15]). Pentru piesele în discuție el indică numărul de inventar și literatura, anexînd chiar desene și fotografii, în special pentru obiectele inedite sau neilustrate în publicațiile sale anterioare. Informațiile sînt grupate pe categorii de descoperiri.

În ce privește pintaderele, la Ariușd s-au descoperit în total cinci exemplare, toate provenind din stratul inferior (VII)[16]. De la Olteni provin, de asemenea, cinci pintadere, la care se mai adaugă încă o piesă, descoperită la Reci[17]. Măciuci de piatră și figurine de piatră nu s-au descoperit, nici la Ariușd, nici în celelalte stațiuni cu ceramică pictată din valea Oltului. De asemenea, nu au fost descoperite brățări de scoică. S-au descoperit, în schimb, în „depozitul" de obiecte de podoabă din stratul IV[18], 35 de plăcuțe din scoică, lungi de 3—6 cm și late de 1 cm, găurite la cele două capete. Probabil sînt părțile componente ale unei podoabe pectorale, fiind înșiruite sau cusute.

Numărul obiectelor de aramă, descoperite la Ariușd, s-au înmulțit simțitor în cursul săpăturilor din anii 1911—1912—1913. László prezintă lista lor completă: 1. sîrmă plată, L=4 cm, stratul VII; 2. sîrmă cilindrică îndoită, două exemplare, stratul VI; 3. sulă, L=9,5 cm, g=6 mm, stratul VII; 4. sulă, stratul IV; 5. lamă de cuțit (?), stratul IV; 6. în „depozitul" de obiecte de podoabă, pe lîngă perlele de diferite mărimi și cele șase spirale, apare și o plăcuță înfășurată cilindric; 7. verigă din sîrmă cilindrică, g=1 mm, d=2,8 cm, stratul II; 8. două fragmente ale unei plăci cu suprafața tronconică, d=13,5 cm, stratul II; 9. placă în formă de frunză de salcie (pumnal ?), L=190, l=38, g=3 mm, stratul II; 10. spirale, două exemplare, d=7,5 și 8 cm, spiralate de 7,75, respectiv de 8 ori, stratul I; 11. topor cu două tăișuri și cu brațe în cruce „al cărui desen — scrie László — vi l-am trimis data trecută" (stratul I). Din toate acestea reiese, adaugă László, că numărul obiectelor de aramă crește în straturile superioare, piesele de cupru fiind însă prezente încă din stratul cel mai timpuriu[19].

Lista lui László continuă cu obiectele de aur, descoperite la Ariușd. Încă în cursul săpăturilor din anul 1910, în „depozitul" de obiecte de podoabă, s-a descoperit o spirală de aur, formată dintr-o placă lată de 3 mm, spiralată de cinci ori, cu amîndouă capetele ascuțite (d=8 mm, g=2,75 gr). Publicarea acestei piese de aur, înainte de încheierea săpăturilor, nu ar fi fost recomandată, în interesul siguranței așezării[20]. În cursul săpăturilor din 1911, în stratul VII, s-a descoperit încă un obiect de aur: o verigă, confecționată dintr-o sîrmă cilindrică (L=66 mm, g=0,5 mm), ascuțită la cele două capete[21].

În ce privește coarnele de cerb perforate, numai un singur exemplar, provenit de la Olteni, avea fixat, în capătul său inferior, o pană de piatră ascuțită, cu trei laturi[22]. László mai remarcă un obiect din corn de cerb, care avea tăișul perpendicular față de axul gaurei de înmănușare, forma sa corespunzînd astfel celei de sapă.[23]

După aceste informații detaliate, László menționează că a avut prilejul, încă în anul 1913, cu ocazia unei călătorii de studiu, să examineze materialul de la Cucuteni, aflat la Berlin, precum și descoperirile de la Șipeniț, păstrate la Viena[24]. Își exprimă speranța că desenele și notele făcute cu acest prilej vor putea fi valorificate la studiul comparativ al descoperirilor[25]. Îl roagă pe Childe să-l informeze, dacă Hubert Schmidt a reușit între timp să publice în mod detaliat descoperirile de la Cucuteni. László își exprimă regretul că nu le-a putut studia la fața locului descoperirile din Rusia, acestea fiindu-i cunoscute numai din literatura de specialitate[26]. În încheiere, László îi mulțumește

lui Childe pentru lucrarea despre Șipeniț[27], rugîndu-l să-i trimeată, și în continuare, publicațiile ce apar în legătură cu ceramica pictată neolitică.

(4) Childe răspunde neîntîrziat : următoarea sa scrisoare, redactată în limba engleză, este datată la 6 VIII 1924, din Londra. Mulțumește pentru informațiile amănunțite, primite de la László. Cu toate acestea, continuă Childe, el nu va putea oferi, în cartea sa, o imagine completă despre rezultatele cercetărilor lui László[28], acestea fiind mai puțin cunoscute în Marea Britanie, deoarece revista „Dolgozatok"[29] este destul de rară în această țară. Totuși, adaugă Childe, dînd o înaltă apreciere operei lui László, „rezultatele Dumneavoastră sînt cele mai importante pe care le avem din întreaga sferă a ceramicii pictate, căci — în afară de Hubert Schmidt — sînteți singurul om, care ați dezvelit o așezare, metodic și științific"[30].

Savantul englez este de părere că obiectele de aur, descoperite de László, pot fi legate de pandantivul de la Sesklo care, la rîndul lui, provine dintr-un complex cu o ceramică (de stil Dimini), asemănătoare cu vasele de la Ariușd[31]. Childe își exprimă speranța că nu va periclita cu nimic siguranța așezării, amintind în cartea sa obiectele de aur, descoperite la Ariușd. Dacă László ar fi totuși de altă părere, va renunța, firește, să le menționeze.

Este ciudat, continuă Childe, că pintaderele apar numai în stratul inferior[32]. S-ar părea, ca și cum Ariușd I ar fi început numai în aproximativ aceeași vreme ca Lengyel și ca ceramica similară din Moravia, deoarece Palliardi[33] semnalează de la Boskovstejn[34] o pintaderă, descoperită împreună cu vasele pictate[35]. Însă, așa cum s-a arătat și în „Dimini Culture", stilul de pictură moravian-Lengyel aparține Thessalianului III, în timp ce stilul ariușdean corespunde Thessalianului II[36].

Childe îl informează apoi pe László că H. Schmidt nu a publicat încă rezultatele săpăturilor de la Cucuteni și Monteoru, deoarece, după cum i-a mărturisit însuși Schmidt, arheologul german nu a reușit să găsească o editură[37]. La sfîrșitul scrisorii Childe se întreabă, care dintre cele două așezări, Cucuteni I sau Ariușd, este mai veche. Încercînd apoi să-și răspundă la această întrebare, savantul englez își exprimă părerea că, pe baza statuetelor, cele două așezări pot fi considerate parțial contemporane[38].

(5) În răspunsul său, László îl autorizează cu amabilitate pe Childe să folosească, în lucrarea sa, întreg materialul pe care i l-a pus la dispoziție pînă acum, inclusiv piesele de aur. Cele două lucrări ale

lui Childe — continuă László —, pe care autorul i le-a trimis, vor fi recenzate în curînd pe paginile revistei „Convorbiri literare" din București[39]. László menționează apoi că a aflat de la Vasile Pârvan[40] descoperirea, lîngă Focșani, a unei noi așezări cu ceramică pictată, în care săpăturile vor fi începute în curînd[41]. În ultimele rînduri ale scrisorii, László îi mulțumește lui Childe, și în numele său personal, pentru demersurile făcute de arheologul englez în vederea reluării săpăturilor arheologice de la Ariușd[42].

Conceptul păstrat este lipsit de dată dar, avînd în vedere referirea la intervențiile lui Childe și, probabil, la o întîlnire cu Vasile Pârvan, se poate considera că această scrisoare a fost redactată după primirea scrisorii lui Childe din 20 IX 1924, adresată direcțiunii Muzeului din Sf. Gheorghe, respectiv, după vizita lui V. Pârvan la Sf. Gheorghe din 1 X 1924[43]. Nu este exclus, firește, că Childe l-a informat între timp și pe László personal despre intenția de a subvenționa săpăturile de la Ariușd, această scrisoare nefiind însă păstrată.

(6) În scrisoarea sa din 20 IX 1924, adresată lui V. Csutak, directorul Muzeului din Sf. Gheorghe, Childe se interesează de „săpăturile de la Ariușd, conduse cu atîta ingeniozitate și perseverență de către dr. László" și care, după cum este el informat, au fost întrerupte din lipsă de fonduri. Childe întreabă că, dacă un muzeu din Anglia ar oferi fondurile necesare, Muzeul din Sf. Gheorghe și dr. László ar fi oare dispus să reia săpăturile, în aceleași condiții, ca și în cazul unei colaborări din trecut[44], adică împărțind în mod egal materialul descoperit. Autorizat de directorul Muzeului de Arheologie și Etnologie al Universității din Cambridge, el comunică chiar că această instituție este deja dispus să ofere 60 de lire sterline în sprijinul săpăturilor de la Ariușd, în schimbul împărțirii drepte și egale a materialului, în special a vaselor, statuetelor și pintaderelor. Aceasta nu ar diminua cu nimic valoarea colecției Muzeului din Sf. Gheorghe — continuă Childe — căci, după propria sa experiență privitoare la așezările cu ceramică pictată, în aceste stațiuni ies la iveală numeroase piese similare, care oferă o imagine completă asupra tipurilor de obiecte descoperite. Aceasta cu atît mai mult, cu cît Muzeul din Cambridge are nevoie de piese tipice și nu de excepții. Pe de altă parte, Childe se întreabă, dacă legile din România permit scoaterea din țară a materialelor; dacă direcțiunea Muzeului din Sf. Gheorghe este de acord cu această propunere și dacă dr. László este dispus să-și reia munca pe baza unei asemenea înțelegeri ?

(7) Conceptul răspunsului, semnat de V. Csutak, poartă data de 21 X 1924[45]. Csutak îi comunică lui Childe, pe baza discuțiilor purtate cu László, că atît direcțiunea muzeului cît și F. László este dispus să reia săpăturile de la Ariușd, „atît de importante pentru știință". Timpul fiind deja înaintat, lucrările ar putea fi începute însă abia în vara anului 1925. Pînă atunci se vor face demersurile necesare pentru obținerea autorizației de săpătură. Muzeul din Sf. Gheorghe nu are însă posibilitatea să obțină permisiunea pentru scoaterea din țară a pieselor arheologice, ce i-ar reveni părții engleze. Aceasta ar trebui obținută de către Universitatea din Cambridge, prin intermediul Ministerului de Externe al Angliei, la Ministerul Cultelor și Artelor din România, care, probabil, nu ar refuza să acorde această permisiune[46]. Mulțumind pentru interesul și sprijinul acordat, Csutak cere ca suma oferită să fie livrată în primăvara anului următor.

(8) Răspunsul lui V. Csutak ajunge probabil cu mare întîrziere la Childe, căci arheologul englez, temîndu-se că scrisoarea sa anterioară nu a ajuns la destinație, la 21 XI 1924 scrie din nou direcțiunii Muzeului din Sf. Gheorghe. În această scrisoare se repetă oferta din partea d-lui Louis Clarc, curator al Muzeului Universității din Cambridge, de a sprijini cu 60 de lire sterline reluarea săpăturilor de la Ariușd, în aceleași condiții, în care s-a colaborat în trecut cu Muzeul Național din Budapesta. Și în această scrisoare, Childe are cele mai frumoase cuvinte despre săpăturile lui László de la Ariușd, „executate în mod strălucit", adăugînd că „se înțelege de la sine că doar dr. László poate să reia săpăturile".

(9) Ultima scrisoare a lui Childe, cunoscută în momentul de față, adresată lui F. László, poartă data de 1 XII 1924. Childe mulțumește pentru permisiunea de a reproduce ilustrațiile primite și de a face referiri la descoperirile inedite ale lui László. Menționează că îi va expedia în curînd extrasul unei lucrări mai mici, privitoare la un vas de aur din Grecia, aflată sub tipar[46a]. În încheiere Childe își exprimă satisfacția pentru faptul că a reușit să intervină pentru ca László să-și poată continua cercetările și, de asemenea, că László este dispus să reia săpăturile de la Ariușd, în condițiile propuse.

(10) Ultimă piesă cunoscută, deocamdată, din corespondența cu care ne ocupăm, este scrisoarea lui F. László, adresată lui V. Gordon Childe, din 1 V 1925. László îl informează pe Childe că a primit, încă în ianuarie, lucrarea despre vasul de aur de tip helladic timpuriu. La rîndul său, și el i-a trimis lui Childe, în săptămînile trecute, numărul din noiembrie 1924 al revistei „Convorbiri Literare", în care a recenzat

cele două studii ale lui Childe, despre Dimini și Șipeniț[47]. În același timp, i-a trimis și articolul său, apărut în „Székely Nép"[48], despre cultura ceramicii pictate neolitice. F. László mărturisește că așteaptă cu mult interes apariția cărții lui Childe cu privire la culturile neolitice ale Europei[49], pe care ar putea să o utilizeze în lucrarea sa, care urmează să apară în curînd la Tübingen, în seria „Veröffentlichung des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts"[50], în aceeași formă, în care a apărut nu de mult cartea lui Hans Reinerth, „Die Chronologie der jüngeren Steinzeit"[51]. În încheiere László mai menționează că a reușit să reconstituie modelul casei „L 1" de la Ariușd și că îi va trimite lui Childe două fotografii ale acestei machete, încă înainte de a o publica[52].

II

Prin cercetările începute aproape simultan, în ultimele decenii ale secolului trecut, în Transilvania, Moldova și Ucraina, și continuate pînă în zilele noastre, s-a conturat din ce în ce mai clar imaginea unei strălucite culturi neolitice cu ceramică pictată, răspîndită pe un spațiu imens, din bazinul superior al Oltului și Mureșului pînă în valea Niprului: marele complex cultural Ariușd—Cucuteni—Tripolie[53].

Cunoașterea grupei vestice a acestui mare complex: cultura Ariușd este strîns legată de cercetările arheologice întreprinse de László Ferenc, în primul sfert al secolului nostru[54]. El a identificat aproape 30 de așezări ale acestei culturi, dintre care unele au fost cercetate și prin sondaje și săpături, de proporții mai mici sau mai mari (Ariușd, Olteni, Sf. Gheorghe, Ilieni, Reci). Cele mai însemnate sînt desigur săpăturile sale metodice de la Ariușd, începute, după repetate amînări, din lipsă de fonduri, în anul 1907[55]. Aplicînd printre primii metoda dezvelirii unor suprafețe mai mari, László nu numai că a precizat nivelurile de locuire succesive ale așezării, dar a reușit să descopere locuințe întregi cu anexele lor (vetre, cuptoare, gropi etc.), a stabilit sistemul de fortificație al stațiunii, scoțînd la iveală, în același timp, și un bogat și variat material arheologic. „Grație cercetărilor și înainte de toate a săpăturilor lui László, mai întîi chiar la Sf. Gheorghe, apoi la Olteni și, în sfîrșit, la Ariușd — scria Pârvan —, Muzeul din Sf. Gheorghe a devenit unul din centrele cele mai importante ale activității arheologice din Transilvania și un depozit de prim ordin de materiale privind civilizațiile preistorice ale Daciei. Ceramica pictată eneolitică, de tip Moldav, este ilustrat acum într-o manieră excepțională și aproape de neașteptat, prin descoperirile numeroase ale lui László, peste tot în județul nostru, dar în primul rînd la Ariușd, atelierul ceramic cel mai bogat și cel mai caracteristic din

întreaga regiune"[56]. La toate acestea trebuie adăugată și publicarea exemplară a descoperirilor, cu descrieri precise și interpretări chibzuite, cu ilustrații abundente (printre care și multe fotografii!), cu largi rezumate în limba franceză. F. László a devenit astfel, pe bună dreptate, un arheolog de renume european, iar Muzeul din Sf. Gheorghe ajungînd posesorul uneia din cele mai bogate colecții neolitice ale vremii de pe continent. Încă în 1914 László putea să menționeze, într-una din lucrările sale, că săpăturile de la Ariușd au fost vizitate, respectiv, materialul a fost studiat în muzeu, în afară de arheologii din Ungaria de atunci (ca I. Kovács, L. Márton, B. Pósta, M. Roska, G. Téglás) și de unii specialiști străini, ca Walter Bremer, Gustav Kossinna, Jaroslav Palliardi, Hubert Schmidt[57]. Această listă va fi completată, în anii postbelici, cu nume noi, printre care și V. Gordon Childe și Vasile Pârvan.

Săpăturile de la Ariușd au fost continuate pînă în anul 1913[58]. În același an toate colecțiile au fost mutate în noua — actuala — clădire a muzeului, construită de renumitul arhitect și scriitor Kós Károly[59]. În noile condiții, restaurarea, conservarea și clasificarea descoperirilor a progresat în mod sensibil[60], devenind posibilă prelucrarea științifică întregului material, în vederea publicării monografice a rezultatelor săpăturilor[61].

Dar, odată cu izbucnirea primului război mondial, săpăturile lui László și în general activitatea științifică a muzeului vor fi întrerupte pentru o lungă perioadă. Din 1916, clădirea muzeului va servi drept spital militar, iar apoi fiind închisă, împreună cu colecțiile, pînă în primăvara anului 1920[62]. În situația grea de după primul război mondial, nu numai reluarea săpăturilor îi părea lui László de nerealizat, dar — din lipsa unei reviste de specialitate — chiar și continuarea publicării, în condiții corespunzătoare, a descoperirilor din campaniile anterioare.

Ajuns la deplină maturitate științifică și de-a dreptul pasionat de cercetările sale, F. László este nevoit să-și vadă planurile științifice din ce în ce mai greu de realizat. La toate acestea se adaugă și boala sa, agravată mai ales în cursul ultimilor trei ani ai vieții sale. Va părăsi foarte rar incinta muzeului, aici venind și elevii săi de la Colegiul Sf. Gheorghe, pentru a-i asculta lecțiile[63]. Corespondența cu V. Gordon Childe, ca și colaborarea științifică cu Vasile Pârvan, va lua naștere în această ultimă perioadă a scurtei vieți a lui László Ferenc.

*

* *

Originar din Australia, V. Gordon Childe (1892—1957)[64], după absolvirea universității din Sidney se înscrie, în anul 1914, la Qeen's

College din Oxford, pentru a-şi continua studiile în filologie clasică, obţinînd doctoratul în 1916. După încheierea studiilor la Oxford, Childe se întoarce pentru o scurtă perioadă în Australia. Consiliul universităţii din Sidney, „acuzîndu-l" ca adept al marxismului, îi refuză numirea la această universitate. Childe devine astfel secretarul particular al preşedintelui laburist al consiliului de miniştri din regiunea Qeensland. Din anii '20 el se va consacra exclusiv arheologiei. Se stabileşte în Anglia, face călătorii de studii în Europa centrală şi de sud-est. După cum mărturiseşte în prima sa scrisoare, adresată lui F. László (24 X 1923), Childe avea intenţia de a vizita şi Transilvania, ceea ce îi va reuşi însă abia peste cîţiva ani. Acum apar şi primele lucrări ştiinţifice ale lui Childe, dedicate preistoriei europene, şi în special, perioadei neolitice din estul şi sud-estul continentului nostru. Tot în aceşti ani pregăteşte prima sa operă de mari proporţii, „The Dawn of European Civilisation"[65], lucrare, care îi va situa printre fruntaşii ştiinţei preistorice mondiale. Din anul 1925 Childe devine bibliotecar al Institutului Regal de Antropologie, publicînd, în curînd, a doua sa lucrare de sinteză, „The Aryans. A Study of Indo-European Origins"[66]. În urma apariţiei acestei cărţi Childe va ocupa, în vîrstă de numai 35 de ani, catedra de arheologie preistorică a Universităţii din Edinburgh, unde va lucra, fără întrerupere, timp de două decenii (1927—1946).

*

* *

Interesul manifestat de Childe pentru activitatea lui F. László se explică prin preocupările arheologului englez, concentrate, în această perioadă, asupra epocii neolitice, şi mai ales asupra culturilor cu ceramică pictată din Europa est-centrală, răsăriteană şi de sud-est, asupra relaţiilor dintre lumea egeeană şi spaţiul nord-balcanic[67]. Acest interes este cu atît mai explicabil, cu cît — după însăşi mărturisirea lui Childe[68] —, pe lîngă Hubert Schmidt, László a fost singurul arheolog, care a efectuat săpături metodice şi ştiinţifice într-o aşezare cu ceramică pictată. Dar, dacă H. Schmidt s-a preocupat în primul rînd de probleme de stratigrafie şi de evoluţia stilistică a ceramicii — concluziile sale fiind, în cea mai mare parte, perfect valabile şi astăzi[69] —, László, fără a neglija aceste domenii, prin dezvelirea unor suprafeţe mai mari, descoperind complexe întregi de locuinţe, a urmărit în primul rînd reconstituirea modului de viaţă al creatorilor civilizaţiei ceramicii pictate. Acest fel de a privi misiunea cercetărilor arheologice este foarte apropiată de concepţia lui Childe, predominată de punctul de vedere istoric în interpretarea datelor arheologice.

Childe solicită lui László extrase și unele informații mai întîi în cursul redactării studiului său despre așezarea neolitică de la Șipeniț — prima prezentare științifică, în ansamblu, a descoperirilor din această stațiune cu ceramică pictată, în cea mai mare de tip Cucuteni B, din Bucovina[70]. După aceea, pregătindu-și prima sinteză asupra preistoriei europene („The Dawn of European Civilisation"), Childe va cere noi informații. Pune numeroase întrebări, la care F. László răspunde deosebit de amănunțit, autorizîndu-l pe Childe să utilizeze în lucrarea sa informațiile primite. Răspunsul lui László — însoțit de desene, fotografii, indicații bibliografice etc. — este deosebit de prețios, conținînd multe date inedite, unele rămînînd nepublicate chiar pînă în zilele noastre. Sînt înșirate, de pildă, cele 11 pintadere, descoperite în trei așezări cu ceramică pictată din sud-estul Transilvaniei (Ariușd, Olteni, Reci)[71]. László dă și o listă completă a obiectelor de aramă, descoperite la Ariușd, cuprinzînd 19 piese (3 sîrme, 1 verigă, 8 spirale, 2 plăci, 2 sule, 1 lamă de cuțit și 1 lamă de pumnal, precum și un topor cu două tăișuri, cu brațe în cruce), la care se mai adaugă și un număr mai mare de perle de aramă. Așa cum remarcă însuși László, obiectele de aramă, care apar încă din stratul inferior (VII), se înmulțesc în nivelurile următoare, cele mai numeroase fiind descoperite în stratul IV[72]. Este semnificativ pentru metodele de cercetare înaintate ale lui László că încă din anul 1913 s-a efectuat și **analiza chimică** a obiectelor de aramă, descoperite la Ariușd[73]. Aurul apare, de asemenea, încă din primul strat al așezării. Obiectele de aur, descoperite la Ariușd (și care nu sînt confecționate din aur transilvănean[74], fiind probabil, piese de import), sînt pentru prima dată menționate în această scrisoare[75]. Așa cum specifică László, publicarea lor, înainte de încheierea săpăturilor, ar fi periclitat siguranța așezării. Reiese, deci, și de aici, că F. László nu a renunțat, nici în 1924, după un deceniu de întrerupere a săpăturilor, la planul său de a dezveli integral așezarea de la Ariușd. Se observă, pe de altă parte, precauția lui László, teama sa de „căutătorii de comori", care, aflînd de existența obiectelor de aur, ar fi putut distruge așezarea, așa cum au provocat, de fapt, serioase deranjamente, încă înainte de începere a săpăturilor sistematice[76].

În această corespondență se discută și cîteva probleme de o însemnătate mai generală, cum ar fi: valoarea (sau, mai precis, lipsa de valoare) cronologică a pintaderelor [77]; raportul dintre descoperirile de la Ariușd, Cucuteni și Tripolie[78]; legăturile dintre descoperirile de tip Ariușd și alte culturi (Dimini, Lengyel, ceramica pictată moravă)[79], raportarea neoliticului central și est-european la cronologia relativă și

absolută a spațiului egeean[80]. Acestea sînt printre primele încercări de a încadra descoperirile de la Ariușd, pe de o parte în complexul Ariușd—Cucuteni—Tripolie, iar pe de altă parte, în contextul mai larg al civilizațiilor neolitice din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est.

Aflăm că, în vederea prelucrării materialului de la Ariușd și a interpretării lui în contextul întregului ansamblu cultural din care face parte, László a studiat, încă în anul 1913, descoperirile de la Cucuteni și Șipeniț, la Museum für Völkerkunde din Berlin și la Naturhistorisches Museum din Viena[81]. În același timp, László și-a exprimat regretul, că nu a avut posibilitatea de a studia, la fața locului, descoperirile din aria tripoliană, acestea fiindu-i cunoscute numai din literatura de specialitate, la care se mai adaugă și informațiile primite de la arheologul ucrainean V. V. Chvojka[82]. Este o reală pierdere pentru știință, că acest bogat material comparativ doar în parte a putut fi valorificat[83], F. László ne mai reușind să prelucreze întregul material provenit de la Ariușd și să publice rezultatele la care a ajuns.

Este interesantă și mențiunea lui Childe cu privire la greutățile lui Hubert Schmidt de a găsi o editură, în vederea publicării monografiei sale despre Cucuteni[84]. După cum se știe, această remarcabilă lucrare a apărut abia în 1932, cu peste două decenii după încheierea săpăturilor, cu un an înainte de moartea lui H. Schmidt[85].

Reiese din această corespondență, că Childe i-a trimis lui László, în mod regulat, studiile sale, imediat după apariția lor. Acest schimb de informații și de lucrări științifice a însemnat pentru László reluarea, după ani de zile de întrerupere, a contactelor cu viața științifică internațională. „Am citit și studiat cu plăcere studiul Dumneavoastră prețios despre Șipeniț, pe care ați fost atît de amabil să mi-l trimiteți. Bucuria mea a fost cu atît mai mare cu cît, de ani de zile, nu mi-au fost accesibile rezultatele mai noi ale cercetătorilor arheologice din străinătate. Vă rog să fiți amabil și să-mi trimiteți și în continuare publicațiile referitoare la acest subiect“ — scrie László în scrisoarea sa din 15/21.VII.1924.

Aflăm apoi, că László a început să redacteze monografia așezării de la Ariușd, care urma să apară, încă în anul 1925, la Tübingen, în limba germană, în colecția „Veröffentlichung des Urgeschichtlichen Forschungsinstituts[86]. Ideea de a publica această lucrare în seria de monografii a Institutului de Cercetări Preistorice al Universității din Tübingen îi aparține lui Hans Reinerth, colaborator al institutului menționat. Cu prilejul călătoriei sale de studiu în Transilvania, însoțit de Julius Teutsch, Reinerth vizitează, în septembrie 1924, și Muzeul din

Sf. Gheorghe, oferind publicarea descoperirilor de la Ariușd în colecția menționată. Propunerea fiind îmbrățișată de prof. R. R. Schmidt, director al Urgeschichtliches Forschungsinstitut de la Tübingen, F. László a și redactat o bună parte din această monografie, intitulată „Stațiunea neolitică de la Ariușd"[87]. Dar, din nefericire, nici această lucrare nu a mai putut fi terminată și publicată.

F. László nu a mai apucat nici apariția cărții lui Childe, „The Dawn of European Civilisation", în prefața căreia autorul își exprimă recunoștința față de acei specialiști, printre care și F. László, care l-au sprijinit în elaborarea acestei lucrări[88]. Rezultatele cercetărilor lui László, informațiile transmise în scrisorile sale, au fost valorificate în cartea lui Childe într-un capitol aparte, intitulat „Oltenian Culture", consacrat civilizației neolitice cu ceramica pictată din bazinul superior al Oltului[89].

*

* *

Se pare că F. László și-a dat seama de importanța cercetărilor lui Childe pentru cunoașterea neoliticului din Europa centrală, răsăriteană și de sud-est, încă de la publicarea primelor lucrări de specialitate ale arheologului englez. O dovadă în acest sens este și faptul, că a recenzat două dintre cele mai timpurii studii ale lui Childe: „The East European Relations of the Dimini Culture"[90], și „Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bucovina"[91]. Aceste recenzii, apărute în „Convorbiri Literare" [92], sînt printre primele semnalări, pe plan internațional, despre lucrările lui Childe și, după cît știm, au atras pentru prima dată atenția cercurilor de specialitate și a publicului mai larg din țara noastră asupra persoanei savantului englez și a importanței studiilor sale pentru preistoria României.

Totodată, publicarea acestor două recenzii, în limba română, într-o revistă bucureșteană, marchează și întărirea legăturilor lui F. László cu viața științifică și culturală românească postbelică. Merită să citățm, în acest sens, recomandarea din partea redacției „Convorbirilor Literare", cu ocazia publicării celor două recenzii: „D-l Dr. Francisc László, directorul Muzeului din Sf. Gheorghe și autorul cercetărilor așa de interesante din Ariușd, despre care a fost vorba în N-rul din Ian.—Febr. al C.L.[93], ne trimite următoarele două recenzii, care vor fi urmate de alte articole ale D-sale" [94].

Acest gest al lui László nu trebuie subapreciat, avînd în vedere anumite realități din prima perioadă de după unirea Transilvaniei cu România. Este semnificativ, în acest sens, pasajul următor dintr-un ar-

ticol publicat cu ocazia morții lui László: „Atunci cînd lozinca pasivității excesive a împiedicat renașterea instituțiilor culturale, el nu s-a lăsat influențat de lozinci, făcînd parte astfel din aceia, care nu au fost înțeleși de eroii lozincarzi. Nici acesta nu i-a putut știrbi însă prestigiul".[95]

Participarea la circuitul vieții culturale și științifice a României postbelice caracterizează, de fapt întreaga activitate a Muzeului din Sf. Gheorghe. Reținem, în această privință, cuvintele lui Al. Tzigara-Samurcaș, inspector general al muzeelor, așternute pe hîrtie cu ocazia semicentenarului muzeului din anul 1929: „Îmbărbătați de înalta apreciere a colecțiilor lor, conducătorii muzeului au știut, de la început, să se adapteze vremurilor noi. Sfaturile ce li s-au dat cu prilejul inspecțiunilor, au fost totdeauna urmate, iar subvențiile acordate minime, neapărat, din cauza numeroaselor instituții similare, ce trebuiau deopotrivă ajutate — au fost bine întrebuințate, punîndu-se colecțiile cît mai larg în serviciul vizitatorilor prin etichete trilingue"[96].

Întărirea legăturilor cu viața științifică a țării i-a fost mult înlesnită lui F. László prin faptul că în persoana lui Vasile Pârvan el a cunoscut un adevărat om și savant, care a știut să-i aprecieze fără prejudecăți, calitățile sale de cercetător. Cu puțin timp după moartea lui László, V. Pârvan nota într-o scrisoare adresată lui M. Roska[97]: „Între timp am cunoscut pe mult regretatul Francisc László și i-am oferit sprijinul și prietenia mea; și László rămînînd un membru devotat al minorității naționale din care făcea parte, a devenit totuși un eminent și devotat colaborator al nostru. De aceea volumul I din „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie" va cuprinde la loc de onoare articolul său despre tipurile de vase de la Ariușd[98] și un călduros articol al meu despre dînsul"[99].

La aceste legături cu Vasile Pârvan se face aluzie și într-una din scrisorile lui László, adresată lui Childe, în care îl informează pe arheologul englez despre descoperirea în Moldova a unei noi așezări cu ceramică pictată, fiind vorba, după cît se pare, de stațiunea de la Bonțești[100]. Știrea acestei noi descoperiri i-a fost împărtășită lui László cu ocazia uneia din vizitele lui Pârvan la Muzeul din Sf. Gheorghe (probabil la 1.X.1924)[101].

Ca organizator și îndrumător al cercetărilor arheologice din România, Pârvan a încercat să stabilească, în anii postbelici, relații de colaborare cu arheologii de naționalitate maghiară din Transilvania, activitatea unora din ei fiind de fapt bine cunoscută pentru el[102]. Astfel, cu toată existența unor neînțelegeri între ei la început[103], M. Roska a devenit colaboratorul lui V. Pârvan, publicînd în revista „Dacia", încă din primul volum al ei[104]. Pârvan l-a sprijinit cu multă bunăvoință și pe arheologul

clujean, atunci încă tînăr, Ferenczi Sándor [105], care, de asemenea a devenit un colaborator al revistei „Dacia" [106]. Pârvan a făcut posibil, atît pentru Ferenczi, cît și pentru Mallász József, participarea la colectivul săpăturilor arheologice de la Costești, respectiv, Sarmisegetusa, executate cu fondurile puse la dispoziție de Comisiunea Monumentelor Istorice [107].

În ceea ce îl privește pe László, Pârvan i-a apreciat, înainte de toate, perseverența și seriozitatea, rigurozitatea științifică, în activitatea sa arheologică. „Înzestrat cu un spirit de observație și de o perseverență admirabilă — nota Vasile Pârvan — László a devenit un arheolog, executînd săpături exemplare, a cărui metodă exactă, conștiincioasă și precisă s-a evidențiat la tot pasul, nu mai în munca lentă și anevoioasă de prelucrare a materialului descoperit, dar și în rapoartele sale, publicate fie în „Dolgozatok" . . ., fie în „Archaeologiai Értesitö" . . ., fie în „Dacia" [108].

* * *

Interesul manifestat de V. Gordon Childe și de Vasile Pârvan față de munca sa, aprecierile elogioase ale celor doi oameni de știință cu privire la cercetările sale arheologice riguros științifice au avut, desigur, un efect binefăcător asupra stării de spirit a lui F. László, deja grav bolnav. Oferta Muzeului de Arheologie și Etnologie al Universității din Cambridge, făcută prin intermediul lui Childe, de a sprijini cu 60 de lire sterline reluarea săpăturilor de la Ariușd [019], a însemnat pentru F. László o nouă speranță pentru traducerea în viață a unui plan îndrăgit, dar spulberat de peste un deceniu.

Condițiile propuse de muzeul din Cambridge au fost acceptate, fiind obținută, pe cale diplomatică, și permisiunea din partea autorităților românești de a scoate din țară piesele care îi reveneau părții engleze. Urma ca fondurile să fie livrate în primăvara anului 1925, iar săpăturile să aibă loc în vara aceluiași an, sub conducerea lui F. László [110].

Această colaborare plănuită cu Muzeul din Cambridge nu s-a înfăptuit însă, săpăturile de la Ariușd fiind reluate, fără ca descoperirile să fie împărțite cu un muzeu străin.

* * *

Dîndu-și seama de importanța deosebită a așezării de la Ariușd pentru neoliticul țării și, în general al Europei răsăritene, Pârvan va interveni, ca din fondurile încă foarte modeste, puse la dispoziția cercetărilor arheologice din România [111], să fie alocată o sumă importantă pentru reluarea săpăturilor din stațiunile de pe dealul „Tyiszk". În urma acestor

intervenţii insistente, ministrul cultelor şi artelor, Al. Lepădatu, care în vara anului 1924 a făcut o inspecţie oficială la Muzeul din Sf. Gheorghe, a repartizat suma de 50.000 lei pentru săpăturile din anul 1925 [112]. La lucrările şantierului, care s-au desfăşurat între 6 august şi 5 septembrie, a mai participat László Árpád, custode al Muzeului din Sf. Gheorghe, fii lui F. László, precum şi un grup de elevi de la Colegiul din Sf. Gheorghe [113]. Săpăturile au fost vizitate şi de Vasile Pârvan, care avea în grijă supravegherea tuturor lucrărilor de pe şantierele din Ardeal, executate cu fondurile puse la dispoziţie de Comisiunea Monumentelor Istorice [114]. Pârvan îşi va aminti cu cele mai calde cuvinte despre impresiile sale: „Noi nu vom uita niciodată întîlnirea pe care am avut-o cu acest cercetător neobosit, chiar la locul descoperirilor sale cele mai fericite, la Ariuşd, în august 1925, cu abia cîteva săptămîni înainte de moartea sa neaşteptată. Foarte fericit că şi-a putut relua săpăturile, după lunga întrerupere provocată de anii atît de trişti ai Marelui Război, László era de-a dreptul transfigurat de dragostea pentru disciplina sa, explicîndu-ne pe loc nu numai ultimele sale descoperiri, dar şi întreaga istorie a săpăturilor de la Ariuşd, cu detalii topografice şi stratigrafice deosebit de preţioase, care niciodată nu pot fi înţelese exact, decît descrise la faţa locului, pe şantierul de săpături“ [115].

Săpăturile din anul 1925 fiind finanţate de Comisia Momumentelor Istorice, colaborarea cu Muzeul din Cambridge urma să aibă loc — conform unei noi înţelegeri cu Childe — în vara anului următor [116]. Colaborarea nu va fi realizată însă nici de această dată. Cu mai puţin de două săptămîni după încheierea săpăturilor de la Ariuşd din anul 1925 F. László nu va mai fi în viaţă, rezultatele acestei ultime campanii, efectuată graţie sprijinului lui Vasile Pârvan, rămînînd inedite pînă astăzi.

Dar nu numai rezultatele ultimelor sale săpături au rămas inedite ci şi o bună parte din descoperirile sale anterioare. Publicarea monografică a săpăturilor de la Ariuşd, începută în 1914[117], a fost întreruptă mai întîi datorită evenimentelor războiului, iar apoi din cauză că revista respectivă şi-a încetat apariţia[118]. În lipsa unei publicaţii de specialitate, care ar fi asigurat tipărirea unor studii în condiţiile corespunzătoare cerinţelor ştiinţifice, László a publicat în aceşti ani, doar articole de proporţii reduse, în presa locală sau în reviste de cultură[119].

Atunci, cînd Vasile Pârvan a început să pregătească editarea revistei „Dacia“, a solicitat şi colaborarea lui László la realizarea primului volum. Este semnificativ pentru maniera înţelegătoare a lui Pârvan că a cerut lui László să-şi redacteze manuscrisul în limba sa maternă, el însuşi îngrijindu-se de traducerea textului în limba franceză[120]. László a şi redactat

un studiu cuprinzător cu privire la „Tipurile de vase pictate de la Ariușd“[121], manuscrisul fiind încheiat la 8 iunie 1925[122].

Nu este cazul să analizăm aici importanța acestei lucrări, dorim numai să atragem atenția asupra unor aspecte mai generale. Este interesantă, în primul rînd, încercarea lui László de a stabili locul descoperirilor de tip Ariușd în ansamblul ceramicii pictate din Europa răsăriteană și de sud-est. Reținem și terminologia folosită pentru încadrarea în etapele evoluției preistorice a celor două culturi, identificate la Ariușd, „Cultura A“, cu ceramică pictată (de tip Ariușd), este încă neolitică dar, deoarece obiectele de aramă apar chiar din primul nivel de locuire, ea poate fi considerată ca aparținînd „epocii pietrei și a aramei (epocă chalcholitică)“[123]. În schimb, „cultura B“ (care a fost identificată mai tîrziu cu cultura Schneckenberg din bronzul timpuriu), a fost încadrată de László în „epoca de tranziție de la epoca pietrei la epoca bronzului“[124], noțiune, care s-a generalizat în literatura noastră de specialitate abia în cursul ultimilor două decenii.

Este demn de remarcat și metoda publicării tipologiei ceramicii, care ar putea constitui un model și astăzi. Concizia expunerii este asigurată prin strînsa unitate și conexiune a textului, ilustrației, tabelelor statistice și a trimiterilor bibliografice. Ceramica este împărțită în 12 grupe (A—M), fiecare cuprinzînd mai multe variante. Fiecărei grupe îi corespunde o planșă, cu figuri pentru toate variantele. Se atrage atenția asupra legăturilor strînse dintre formele și decorul ceramicii. Descrierea grupelor și variantelor este extrem de scurtă, căci „figurile ... dau ele însele, unei persoane specializate în acest gen de studii, toate explicațiile dorite, în ce privește tipurile și formele“.[125] La fiecare tip și variantă se fac referiri la exemplarele deja publicate și, de asemenea, se indică analogiile cunoscute din descoperirile din țară și străinătate (Cucuteni, Petreni, Șipeniț, Tripolie, Dimini etc.). Pentru fiecare vas de tip Ariușd menționat se indică și numărul de inventar. În sfîrșit, pentru a se putea urmări **frecvența și asocierea tipurilor** și variantelor în diferitele straturi ale așezării de la Ariușd precum și în stațiunea de la Olteni, László a întocmit un tabel statistic cuprinzător[126], procedeu, care abia astăzi începe să fie folosit pe o scară mai largă.

Sînt foarte interesante și constatările lui László privind funcționalitatea și modul de utilizare a diferitelor tipuri ceramice, precum și observațiile sale cu privire la legătura dintre tipurile de vase și modul de viață al unei comunități preistorice.

F. László era convins că „studiul formelor de vase nu este suficient pentru stabilirea treptelor de dezvoltare în ansamblul acestei civilizații“[127]. El și-a exprimat speranța că atunci cînd întreg materialul de la Cucuteni precum și din alte stațiuni aflate mai spre est va fi publicat, „fiind dată astfel posibilitatea de a compara cercetările, ne va fi foarte ușor de a stabili evoluția acestei civilizații, pe bază de dovezi certe și reale“[128].

Aceste cuvinte optimiste cu privire la perspectivele cunoașterii evoluției culturi Ariușd-Cucuteni-Tripolie vor vedea lumina tiparului abia după dispariția subită a autorului lor, intervenită la Cluj, la 16 septembrie 1925, la o vîrstă de numai 52 de ani[129]. Cel dintîi volum al revistei „Dacia“, în care a apărut, prin grija lui Vasile Pârvan, la loc de onoare, acest studiu privind tipurile ceramicii de la Ariușd, include și necrologul, în care se dă „cu cel mai viu regret ultimul omagiu eminentului arheolog transilvănean și deosebit de prețios colaborator al „Daciei“, prof. dr. Francisc László, de la Sf. Gheorghe . . . Moartea sa — se încheie acest călduros necrolog semnat de Vasile Pârvan — este o mare pierdere pentru arheologia preistorică a Daciei. Am pus la inimă de a deschide și de a încheia acest prin volum al revistei noastre cu opera lui și cu comemorarea sa“[130].

* *

* *

Bunele relații colegiale dintre László și Childe, brusc întrerupte prin moartea prematură a arheologului transilvănean, nu au mai putut fi întărite printr-o întîlnire a celor doi cercetători. Childe va reuși să viziteze Muzeul din Sf. Gheorghe și să studieze descoperirile de la Ariușd, abia în aprilie 1926[131]. Explicațiile necesare, cu privire la descoperirile provenite din săpăturile din anul 1925, neinventariate încă, i-au fost oferite lui Childe de László Árpád și László Ferenc jr., fratele, respectiv, fiul arheologului, amîndoi participanți la lucrările șantierului[132]. Childe va păstra neștearsă, pînă la sfîrșitul vieții, amintirea legăturilor sale cu cercetătorii așezării neolitice de la Ariușd, ținînd să se întîlnească la Cluj, cu ocazia ultimei sale vizite în România din anul 1955, cu László Dezső, unul din fii lui F. László.

Aflînd de dispariția lui László Ferenc, Childe va publica, încă în noiembrie 1925, în revista Institutului Regal de Antropologie din Londra, un necrolog elogios, în care va scoate în evidență importanța, pe care o prezentau, la vremea respectivă, cercetările arheologice ale lui F. László, pentru preistoria europeană. „Prin moartea lui Dr. László Ferenc de la Muzeul din Sf. Gheorghe — scria Childe cu acest prilej[133] —, preistoria

europeană a suferit o grea pierdere . . . Așezarea de la Ariușd, săpată de Dr. László cu o grijă atît de meticuloasă, reprezintă, ca rezultat al cercetărilor sale, cea mai prețioasă sursă a noastră de informații, privitoare la cultura cu ceramică pictată din sud-vestul Europei".

Corespondența dintre V. Gordon Childe și László Ferenc, chiar nefiind încă în întregime cunoscută, ne-a oferit cîteva date interesante cu privire la cercetarea civilizațiilor neolitice cu ceramică pictată din centrul, răsăritul și sud-estul Europei și, în special, la cea a culturii Ariușd din bazinul superior al Oltului. De asemenea, această corespondență ne-a prilejuit evocarea unor momente mai puțin cunoscute din viața și activitatea științifică a lui F. László, din legăturile sale cu unii reprezentanți de seamă ai arheologiei românești și europene. Am ținut să evidențiem că, dacă legăturile cu V. Gordon Childe au însemnat pentru F. László reluarea contractelor cu viața științifică internațională, reluarea activității sale științifice pe tărîmul arheologiei, întreruptă de evenimentele primului război mondial, a devenit posibilă, în mare măsură, datorită înțelegerii și srijinului dezinteresat al lui Vasile Pârvan. Este regretabil că această colaborare, care ne constituie și astăzi un exemplu de urmat, a fost atît de brusc întreruptă prin moartea tragică a lui F. László, intervenită cu numai doi ani înainte de dispariția, la fel de tragică, a fondatorului școlii românești de arheologie.

1

Scrisoarea manuscrisă, în limba germană[134], a lui V. G. Childe, adresată lui F. László. London, 24 octombrie 1923.

1917 Club
4—5, Gerrard Street, W.I.
One minute from Leicester Sq. Station
Telephone: 3223 Gerrard
Telegrams: „Alledora, Westrand, London"[135]
24×23

Sehr geehrter Herr Collega (!)

Ich erlaube mich (!) hiermit einen Sonderabdruck meines Aufsätzes (!) über die Verhaltnisse (!) zwischen Thessalien und Mittel bzw. Osteuropa (!) wahrend (!) der Zeit der bemahlten (!) Keramik Ihnen zu senden. Ich hatte gehofft selbst nach Sepsi Szent Gyorgi[136] fahren zu können aber leider ist das nicht gelungen.

Der Prof. Kozlowski den ich in Lwów kennen gelernt habe, teilt mir mit dass Sie bei Erösd[137] Megaron-häuser (!) gefunden haben (!). Leider ist Ihre Veroffentlichung (!)

davon (in Dolgozatok) nicht hier befindlich (!). Ich habe Ihren früheren Aufsatz in (!) Arch. Ert.[138] schon gelesen, und bin um so mehr gespannt die Ergebnisse Ihrer letzteren (!) Ausgrabung zu lernen (!).

Ich schreibe jetzt eine grösseren (!) Arbeit über die bemahlte (!) Keramik und insbesonderes über die Gefässen (!) von Schipenitz die ich in Wien bearbeitet habe. Dies(!) soll in nächsten Häfte (!) von (!) Journal of Royal Anthropological Institute erscheinen.

Ich brauche dafür sehr (!) einen (!) Copie (!) von Ihrer Arbeit über Erösd. Ich würde dafür irgendeines (!) englisches oder französisches (!) Buch das Sie brauchen kann (!), sehr gern tauschen wenn Sie noch eines (!) Exemplar haben. Der (!) R.A.I. wurde (!) auch natürlich bereit sein in Tauschverkehr mit Cluj zu stehen (!).

Ich höre auch dass Sie in Erösd ein (!) Kupfer-Axt gefunden habe (!). Ich möchte fragen ob es (!) von ungarischem Typus (fig. 1/1)[139] war. Solche Axte sind neuerding (!) in Kreta gefunden (!) — das (!) älteste ist schon fruh (!) minoisch II a oder vor 2400 V.C.[140] Ich werde (!) sehr dankbar sein wenn Sie meinen Wünschen entgegenkommen können (!) und Sie am höfflichsten bitte (!) mir ein Separat Ihres Artikel (!) zu lassen (!).

Ich unterzeichne mich hochachtungsvoll

V. GORDON CHILDE

An Herrn László Ferenc
Sepsi Szentgyorgi[141]-Muzeum
Transylvania

Bedauerlich (!) kann ich magyarisch nicht schreiben (und nur mühsam lesen). Ich glaube dass Sie deutsch (!) leichter als französisch finden werden.

2

Scrisoarea manuscrisă a lui V. G. Childe, în limba engleză, adresată lui F. László. London, 30 iunie 1924[142].

1917 Club ...
30. VI.

Dear Dr. László. I am soon publishing a book on the neolotic civilisations in Europe. It would add greatly to the value of this if. I could have some additional informations as to your invaluable results at Erösd as yet unpublished. In particular I should uke to know at what lewel you find the clay seals or pintaderas (fig. 1/2) etc. which recall Minoans seals. Did you find any stone mace heads either (fig. 1/3) or (fig. 1/4) or stone figures as at Tordos[143] ? Or bracelets of Spondylos gaederopi shell (as in Bulgaria, Vinca, O Besseny[144], Worms etc) ? And do you still think that metal -copper- appears only in the uppermost settlement ? It is funny you found no gold. In Thessaly Tsountas found a little gold (fig. 1/5) with pottery very like that of Erösd on the acropolis of Sesklo. There too the celts (axes) where fixed to their handles in horn sluves (gaines) fig. 1/6) or (fig. 1/7). The latter you figure from Erösd. I hope you received my paper on Schipenitz and that it was to your taste. I think Erösd must be early compared to Cucuteni I or Tripolye A.

With kind regards yours very truly.

V. GORDON CHILDE

3

Originalul, în limba maghiară, a scrisorii lui F. László, bătută la mașină, adresată lui V. G. Childe. Sf. Gheorghe, 15 iulie 1924. Data conceptului traducerii în limba engleză : 21 iulie 1924.

Igen tisztelt Uram!

Folyó évi június 30-iki nagybecsű levelére válaszolva erősdi ásatásaim eredményeiből az alábbi adatokat van szerencsém közölni:

A. Agyagbélyegzőt (pintadérász) Erősdön összesen 5 db-ot találtam s mindenik a legalsó VII. rétegből való. Oltszemen [145] 5 db-ot, Rétyen [146] 1 db-ot találtam. (Dolgozatok 1911. 78-ik kép, továbbá mellékelt rajzon 1—2—3 sz.).

B. Kőbuzogány fejét vagy olyan kőalakokat mint Tordoson, sem Erősdön, sem más oltmenti telepen nem találtam.

C. Kagylóhéjbol készült karkötő szintén nem került elő, de a Dolgozatok 1911. folyamában a 6. képen közölt ékszer-leletben ívben hajló 35 db kagylóhéj-lemez volt, melyek két vége át van lyukasztva, hosszuk 3—6 cm, szélességük 1 cm. Valószínüleg egy összefüzött vagy felvarrt melldísz részei.

D. A vörösrézből készült tárgyak száma az 1911—12—13-ik ásatások rendjén kibővült s azoknak teljes jegyzékét az alábbiakban közlöm, jelezve a réteget, melyben találtam.

1. 4 cm hosszú lapított huzal. Lelt. sz = 3674. VII. réteg.
2. Ivben meghajlított hengeres huzal 2db. I elt. sz = 3458. VI. réteg.
3. 9,5 cm hosszú és 6 mm vastag ár. Lelt. sz = 388. VII. réteg. (Rajz 4).
4. Ár. Lelt. sz = 487. IV.r. (Dolgozatok 1911. 92. kép).
5. Késpenge (?). Lelt. sz = 488. IV. réteg (Dolgozatok 1911. 92. kép).
6. Az ékszer-leletben a IV. rétegből a négyféle nagyságú gyöngyökön kívül (Dolgozatok 1911. 92. kép) 6 db spirális (Dolgozatok 1911. 93—94. kép) és 1 db hengeralakra összehajtott lemezke. Lelt. sz = 2388.
7. 1 mm vastag hengeres huzalból készült 2,8 cm átmérőjű karika. Lelt. sz = 389. II. réteg. (rajz 5).
8. Csonkakúp felületű lemez két töredéke. Külső felületén concentricus átmérője 13,5 cm. Lelt. sz = 22.181. II. r. (Rajz 6).
9. Fűzfalevél alakú lemez (tőr?) hossza = 190, szélessége = 38, vastagsága = 3 mm. Lelt. sz = 126. II. réteg. (Rajz 7).
10. 2 db spirális 7,5 és 8 cm átm., kanyarulatok száma 7,75 és 8. Lelt. sz = 3548—3549. I. réteg.
11. Csákány, melynek rajzát multkor közöltem. Lelt. sz = 2689. I. réteg.

Mindezekből kitetszik, hogy a vörösréz tárgyak száma alulról fölfelé haladva növekszik, de viszont nem hiányzik a legalsó rétegből sem.

E. Még az 1910-ik évi ásatás rendjén az említett ékszer-leletben a IV. rétegben találtam 1 db 3 mm széles lemezből alakított 8 mm átmérőjű aranytekercset, melyen a csavarulatok száma 5, mindkét vége kihegyezett, súlya 2,75 gr. Lelt. sz = 2371. Publikálása a telep biztonsága szempontjából az ásatás befejezése előtt nem látszott célszerűnek. (Rajz 8.).

Az 1911-ik évi ásatás rendjén a VII. rétegben még egy arany tárgy került elé, ez egy karika mely 66 mm hosszú két végén kissé kihegyezett 0,5 mm vastagságú hengeres huzalból készült; súlya .... gr. (Rajz 9). Lelt. sz = 3713.

F. Az átlyukasztott szarvasagancs ágak közül csupán egy oltszemi példánynak alsó végében volt beleerősítve egy 3 oldalú kihegyezett kő-ék. (Dolgozatok 1911. 91-ik kép 3. pont). Ezen a képen a IV. számú szarvasagancs-tőnek éle a nyél-lyukra derékszög alatt áll s így alakja a kapa formával egyezik. (Rajz 10). Lásd még „Zeitschr. für Ethn." 1911, p. 593. Tabl. 10.

Az erősdi példányok egyik oldalukon a nyél-lyukkal párhuzamosan ék-alakúan le vannak faragva és le vannak simítva.

A berlini múzeumban lévö cucuteni anyagot, úgyszintén a Bécsben lévö schipenitzi anyagot még 1913-ban a helyszínen tanulmányoztam. Róluk készült rajzaimnak és jegyzeteimnek az összehasonlító tanulmányozásnál sok hasznát fogom venni. Legyen kegyes megírni, hogy Hubert Schmidt a Cucuteni-i anyag részletes feldolgozását közzétette-e? Sajnos, hogy az oroszországi dimini-i anyagot csupán az irodalomból ismerem.

Örömmel olvastam és tanulmányoztam a Schipenitz-ről közzétett nagy értékű tanulmányát, melyet szíves volt nekem megküldeni. Örömemet növelte az a körülmény, hogy évek óta nem jutottam hozzá a külföldi arheológiai vizsgálódások újabb ered-

ményeihez. Kérem e tárgykörre vonatkozó publikációk további szíves megküldését is. Még az erősdi ásatás néhány egyéb problémájáról is szeretnék Öntől felvilágosítást nyerni, de ezt egy következő alkalomra hagyom.

Mély tiszteletem kifejezése mellett maradtam

Sepsiszentgyörgy, 1924.VII.15.

Kész szolgája:

4

Scrisoarea manuscrisă a lui V. G. Childe, în limba engleză, adresată lui F. László. London, 6 august 1924[147].

1917 Club ...
6. VIII.

Dear Dr. László

It was very good of you to answer so fully and so soon my many questions. I have asked a lot bul. I am anxious to give a full account of your work in my book since it is little known in this country (Dolgozatok being rather rare). Yet your results are the most important we have in the whole sphere of the painted pottery as — apart from H. Schmidt — you are the only man to have excavated a site prefurly and scientifically. The discovery of gold is nice. It links on with Tsountas little pendant from Sesklo found with similar pottery (Dimini style) to yours from Erösd. I do not think it will endanger the station if I mention this in my book but if you would rather I did not I will suppress it. It is funny that the pintaderas only come in the lowest stratum. That does look as if Erösd I only began about the same time as Lenyel[148] and the similar pottery in Moravia since Palliardi found a „pintadera" with painted ware at Boskovstyn[119] (WPZ, I). But as I point out in „Dimini Culture" the Moravian-Lengyel style of painting belongs to Thessaly III while the Erösd style belongs to II.

Non unhappily Hubert Schmidt has not yet published Cucuteni or Monteoru. He told me he could not find a Verlager. I wonder which is older Cucuteni I or Erösd. Your idol shows that the two stations were partly contemporary.

(. . . . . .?)[150]

With many thanks

yours sincerely

V. GORDON CHILDE

5

Conceptul manuscris, în limba maghiară, al scrisorii lui F. László, adresată lui V. G. Childe. Fără dată[151].

Igen tisztelt Uram!

Felhasználom a kedvező alkalmat, hogy legutóbbi megtisztelő soraira válaszoljak. Legelőbb is szívesen értesítem, hogy mindazt az anyagot, amit eddig Önnel közöltem, tehát az arany tárgyakat is, tetszése szerint szabadon felhasználhatja.

Nekem megküldött 2 értekezését magyarra lefordíttattam s a Bukarestiben megjelenő Convorbiri Lit(erare) folyóiratban közelebről ismertetni fogom.

Párvan bukaresti egyetemi tanár közölte velem, hogy a háromszéki telepekkel egyenlő földrajzi szélesség alatt, de a Kárpátokon kívül, Focşani mellet 1 festett kerámikás telepet talált, amelyen az ásatásokat legközelebb megkezdi.

A magam részéről is nagyon köszönöm az erősdi ásatások újból való megkezdése érdekében tett szíves közbenjárását.

6

Scrisoarea manuscrisă, în limba engleză şi germană, a lui V. G. Childe, adresată directorului Muzeului din Sf. Gheorghe, în legătură cu reluarea săpăturilor de la Ariuşd, sub conducerea lui F. László. London, 20 septembrie 1924[152].

1917 Club ...
20 IX 24.

Dear Sir and Colleague.

We are much interested in the excavations which have been conducted with such skill and patience by Dr. László at Erösd. I am informed that owing to your separation from Hungary the work has had to be stopped for lack of funds.

Now I am wondering whether, if a museum here were to put up the money, your museum and Dr. László would be willing to carry on the work on the same terms as formerly ie to share the product equally with us.

The Director of the Cambridge University Museum of Archeology and Ethnology authorises me to state that he is prepared to spend sixty pounds 60 stg. in supporting the excavation of the site. He would of course expect in return a fair and equall share of the material found especially vases figurines and **pintaderas**. My own experience of sites with painted pottery is that in this department plenty of doublettes are generally forthcoming which would give a good idea of the sort of thing found without in any way **destroyind** he value of your own collection. We should expect a few good typical vases the **exceptional** Kleinfunde whold be less relevant to our purpose.

On the other hand I do not know whether the Rumanian laws would allow us to take anything out of their country nor do I know whether the idea would appeal to you or whether Dr. László would be willing to continue his work under this arrangement. Perhaps you would let kindly me have you views on these questions ? We read German French and Italian quite as easily as English.

Yors faithfully

V. GORDON CHILDE

Dr. Csutak
Director
Sfântu Gheorghe

Übersetzung

Sehr geehrter Herr Kolleger (!) !

Wir interessieren uns in den (!) durch Herrn Dr. László so sorgfaltig (!) und glucklich(!) ausgeführten Ausgrabungen bei Erösd. Ich höre aber dass wegen Ihrer Ausscheidung (!) von Ungarn die Arbeit durch (!) Mangel an Geld abgegeben (!) ist. Wenn ein englisches Museum bereit würde (!) Unterstutzung (!) zu geben würden (!) Ihres (!) Museum und der Herr László bereit sein die Ausgrabung wieder unter zu nehmen (!) unter den Bedingungen dass wir, wie vorher das Magyar Nemzeti Muzeum[153] in Buda Pest, das (!) Halfte (!) der Gegenstände bekommen ?

Der Direktor des Cambridge Museum mag (!) jetzt 60 Pfünden (!) zur Unterstützung der Arbeit zahlen aber er würde natürlich erwarten für seinen (!) Museum einige typischen (!) Gefässen (!), Figürchen (!), pintadera usw zu gewinnen (!). Nach meinen eigenen Erfahrungen in (!) dem Gebiet der bemahlten (!) Keramik sind viele Doubletten (!) gewohnlich (!) gefunden (!) die für eine Schau- und Probesammlung wohl geeignet sind ohne das (!) Wert des (!) lokalen Sammlung zu niedrigen(!) besonders weil wir Beispiele der **typischen** Objekten (!) **brauchen nicht die** Ausnahme.

Selbstverständlich (!) weiss ich nicht ob die rumanischen (!) Gesetze den (!) Ausfuhr der gefundenen Gegenstände erlauben noch ob der Dr. László unter solchen Bedingungen weiter führen (!) wollte.

Vielleicht wurden (!) Sie so freundlich sein Ihre Meinung mit zuteilen (!) ?

Ich unterzeichne mich hochachtungsvoll

V. GORDON CHILDE

7

Conceptul manuscris, în limba maghiară, al scrisorii lui V. Csutak, adresată lui V. G. Childe, în legătură cu problema reluării săpăturilor arheologice de la Ariuşd, în colaborare cu muzeul din Cambridge. Sf. Gheorghe, 21 octombrie 1924.

Sszgy. 1924. okt. 21.

Igen tisztelt kollega uram!

Köszönettel vettem szept. 20-iki megtisztelő sorait. Dr. László F. kollegámmal való megbeszélés alapján sietve értesítem, hogy a közölt feltételek mellett úgy múzeumunk igazgatósága, mint László kollega örömmel fogja a tudomány érdekében annyira fontos és ....[154] erősdi ásatásokat tovább folytatni. Az idő előrehaladottsága miatt azonban a munka csak az 1925 év nyarán lesz végezhető. Addig az ásatási engedély megszerzese iránt a szükséges lépéseket megtesszük. A kiviteli engedély megszerzése azonban nem áll módunkban s ezért azt az angol külügyminisztérium útján a cambridgei egyetem eszközölje ki, melynek kérése elől az itteni ministerul Cultelor şi artelor bizonyára nem fog elzárkózni. Az ásatás költségeinek részben fedezésére szivesen ajánlott költség elküldését a jövő év tavaszára kérjük.

Szíves érdeklődését és jóindulatát ismételten is hálásan köszönve kíváló tisztelettel maradtam

igaz híve

Cs. V.
igazgató

Pe verso:[155] Kedves Béla, szíveskedj ezt a levelünket angolra mielőbb leforditani. Cs. V.

8

Scrisoarea manuscrisă, în limba engleză şi germană, a lui V. G. Childe, adresată lui V. Csutak, în problema reluării săpăturilor de la Ariuşd, sub conducerea lui F. László, în colaborare cu muzeul din Cambridge. London, 21 noiembrie 1924[156].

34 Cartwright Gardens
London, W.C 1, England
21. XI. 24.

Dear Sir and Colleague.

Some time back I address a letter to you on behalf my friend Mr. Louis Clarke Curator of the University Museum, Cambridge. That Museum is anxious to obtain specimens of Transylvanian painted pottery. Now I am aware that Dr. László had been carrying out most important and scientific excavations at Erösd supported by the Hungarian National Museum at Buda Pest. I believe the proceeds were shared equally betwen the Sepiszentgyorgy Muzeum[157] and that at Buda Pest, but that, owing to the separation from Hungary, work at Erösd had to be abandoned. Now the suggestion was that Cambridge should provide say 60 pounds stg. for further excavaitons at the site in return for

a half share of the finds-ceramic, painted plaster implements etc. — on the same terms as had previously been given to Buda Pest. Having had no reply to my former letter I fear that it may have gone astray.

As i said before I do not know whether such an arrangement would be acceptable either to you or Dr. László and of course the alone would be able to carry out the work commenced in such a masterly manner. We should however be very grateful if you, Sir, would consider the question in consultation with Dr. László and let us know your opinion.

Yours faithfully

V. GORDON CHILDE

à Monsieur W. Csutak
Szekely Nemzeti Muzeum
Sfântul Gheorghe
Rumania

Gekurzte (!) Ubersetzung (!)

Sehr geehrter Herr Collega

Wie ich Ihnen vorher geschrieben hatte (!), das Museum of Archeology, Cambridge würde (!) sehr gern Proben der siebenburgischen (!) Keramik, usw. bekommen. Wir wissen dass Herr Dr. László ausgiebigen (!) Ausgrabungen bei Erösd meisterhaft ausgefuhrt (!) hat mit Unterstützung des ungarischen Nationalmuseums (!) in Buda Pest und dass die Ausbeute zwischen dem Sepniszentgyorgy Muzeum und Buda Pest gleichmassig (!) verteilt sind (!). Ich verstehe aber dass die Arbeiten bei Erösd durch (!) Mangel im (!) Geld nach die (!) Absonderung Siebenburgens (!) aus (!) Ungarn zu (!) Stillstande (!) gekommen sind. Ich hatte dann geschrieben dass Cambridge etwa 60 (sechzig Pfünden) (!) zur Weiterführung der Ausgrabung bei Erösd zu zahlen bereit war unter denselben Bedingungen wie früher — namentlich (!) dass Cambridge ‚statt Buda Pest, ein (!) Halbe (!) der Funde bekommen soll. Wir können (!) natürlich nicht wissen ob ein solches Teilnehmen (!) Ihnen und den (!) Dr. László angenehm sei — selbstverstandlich (!) kann nur Dr. László die Ausgrabungung (!) — fuhrenaber wir würden sehr gern Ihre Meinung darüber hören. Weil ich fürchte (!) dass meiner (!) frühere Brief nicht gekommen sei (!), schreibe ich noch einmal.

Ich unterzeichne mich hochachtungsvoll

V. GORDON CHILDE

9

Scrisoarea manuscrisă, în limba engleză, a lui V. G. Childe, adresată lui F. László. London, 1 decembrie 1924[158].

1917 Club ...
Dec 1. 24

Dear Dr. László.

Thank you very much for your letter containing kind permission to reproduce illustrations and make reference to your unpublished finds. I send you shortly a reprint of a small article on a gold vase from Greece which is now being printed. I am delighted

that anything I have been able to do has enable you to continue your important work and that you are going to be so good as to continue it and allow some duplicates to come to this country.

Yous sincerely

V. GORDON CHILDE

10

Copia manuscrisă, în limba engleză, a scrisorii lui F. László, adresată lui V. G. Childe. Sf. Gheorghe, 1 mai 1925.

Sfântu-Gheorghe — Sepsiszentgyörgy
1925, the 1st May

Dear Sir,

Yet in January I receeved (!) with thank your publication about the gold vase of early Helladic type. I sent you too in the past weeks the number of November of the **Convorbiri Literare,** in which I treated your communications about Dimini and Schipenitz. At the same time I sent you my communication appeared in the **Székely Nép** about the culture of painted pottery in the neolithic period.

I am very much interested in the appearing of yuor work about the neolithic culture of Europea, of which I could make much use in my works, which will appear in the next time at Thübinga in the series of the „Veröffentlichung des Urgeschichtlichen Forschung(s)instituts" in the form as lately Dr. Hans Reinerth's work : „Die Chronologie der jüngeren Steinzeit".

I prepared the reconstrued model of the house L 1. Before I publish it, I send you two photographs of it. The description of this house is to be found in the Dolgozatok 1914. pages 325—336. and figure 79.

YOURS TRULY

NOTE

[1] Arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe, Nr. 12. 251. Copia scrisorii lui F. László din 1 mai 1925, adresată lui V. G. Childe, pe care o publicăm în prezenta comunicare (nr. 10), se află în posesia familiei László.

[2] Mulţumim, şi pe această cale, directorului Muzeului din Sf. Gheorghe, dr. Székely Zoltán, pentru amabila permisiune de a studia şi publica această corespondenţă. Mulţumim, de asemenea, şi pe această cale, fiilor lui F. László, László Kálmán şi László Ferenc (Cluj), care ne-au ajutat cu preţioase date şi informaţii în elaborarea comunicării de faţă.

[3] Cele şase scrisori ale lui V. G. Childe se păstrează în şase plicuri cu antetul Muzeului din Sf. Gheorghe, numerotate de la I la VI. Pe fieçare plic se menţionează: Gordon Childe, London, precum şi data scrisorii. Pe plicul nr. II, III şi IV se specifică: **válasszal,** conţinînd, deci, şi răspunsurile la scrisorile respective. Unele scrisori ale lui Childe (nr. 2, 4, 6, 9) sînt însoţite de concepte de traduceri în limba maghiară. De asemenea, şi răspunsurile nr. 3, 5, 7 sînt însoţite de concepte de traduceri în limba engleză. Aşa, cum ne indică menţiunea lui V. Csutak de pe verso-ul scrisorii nr. 7. („Dragă Béla, fii amabil să ne traduci cît mai curînd această scrisoare a noastră în limba engleză. Cs. V.") scrisorile au fost traduse din, respectiv, în limba engleză de profesorul Szász Béla de la Colegiul din Sf. Gheorghe. Scrisoarea lui Fr. László adre-

sată lui V. G. Childe, din 1 mai 1925, s-a păstrat numai într-o copie în limba engleză. în traducerea fiului lui F. László, László Kálmán. Tot el a tradus în limba engleză și scrisoarea nr. 5. Conceptele sau copiile răspunderilor sînt însoțite uneori de note și însemnări preliminare. Scrisorile lui Childe sînt scrise pe hîrtie cu antet de 20 x 12,5 cm, cu excepția celei din 21 noiembrie 1924, care apare pe hîrtie liniată de 25 x 19,5 cm. Răspunsurile sînt redactate pe coli de 34 x 21 cm, cu excepția scrisorii lui László din 1 mai 1925, care apare pe o hîrtie cu antet, de 31,5 x 23,5 cm. îndoită .

4 Este vorba de studiul lui Childe, „The East-European Relations of the Dimini Culture", JHS, 1922, p. 252—275, recenzat apoi de F. László în „Convorbiri Literare", 1924, p. 874—876.

5 Leon Kozlowski (1892—1944), arheolog polonez, profesor la universitatea din Lwow, autor al unor monografii privind epoca pietrei și a bronzului din Polonia. Cf. Jan Filip, „Handbuch", I, p. 635.

6 În legătură cu tipurile de locuințe de la Ariușd a se vedea F. László, DolgCluj, V, 914, p. 325—378, 402—414. Cf. și M. Roska, „Emlékkönyv 1929", p. 274—275 și nota 17, cu trimitere la lucrarea sa „A görög megaron eredete" în „Csengeri Emlékkönyv", Szeged, 1926, p. 260—284. În legătură cu discuțiile mai noi privind problema locuințelor de tip megaron de la Ariușd, a se vedea Vl. Dumitrescu, Dacia, NS, II, 1958, p. 57—58; nota 70.

7 Este vorba de unul din cele două articole ale lui F. László, publicate în această revistă : „Festett edények az erősdi és oltszemi telepekről", ArchÉrt, 1912, p. 57—66 și „Az erősdi ásatások-Fouilles à Erősd. Culture prémycénienne", **ibidem**, 1914, p. 151—153, 168.

8 Cf. F. László, „Háromszék vármegyei prémykenaei jellegű telepek-Stations de l'époque pré mycénienne dans la comitat de Háromszék", DolgCluj, II, 1911, p. 175—259; „Ásatások az erősdi őstelepen-Fouilles à la station primitive de Erősd, **ibidem**, V, 1914, p. 279—417.

9 Cf. V. G. CHILDE, „Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bukovina", JRAI, 1923, p. 263—288. Descoperirile, în cea mai mare parte de tip Cucuteni B, din această localitate (astăzi : Sipenicy, R.S.S. Ucraineană, U.R.S.S.) de pe malul stîng al Prutului superior au fost publicate apoi de O. Kandyba, „Schipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes", Wien—Leipzig, 1937, 130 p.

10 F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1914, p. 299; M. Roska, „Emlékkönyv 1929", p. 269, fig. 17.

11 Cf. V. G. CHILDE, „The Dawn of European Civilisation", London, 1925.

12 Legăturile dintre ceramica pictată de tip Ariușd și neoliticul Thessaliei (cultura Dimini) au fost discutate de Childe într-un studiu special, „Erősd and Dimini — Erősd és Dimini", „Emlékkönyv 1929", p. 338—350.

13 Afirmație eronată. Singura piesă de acest tip s-a descoperit la Olteni și nu la Ariușd. Cf. scrisoarea lui László din 15—21 iulie 1924 (nr. 3).

14 Cf. nota 9. F. László nu numai că a primit extrasul (vezi scrisoarea nr. 3), dar a și recenzat această lucrare a lui Childe. Cf. „Convorbiri Literare", 1924, p. 876—877.

15 Această scrisoare s-a păstrat în limba maghiară, bătută la mașină, purtînd data de 15 iulie 1924, precum și într-o traducere manuscrisă, în limba engleză, datată la 21 iulie 1924. S-au păstrat, de asemenea, însemnările lui F. László, în vederea redactării răspunsului.

16 Pentru stratigrafia așezării de la Ariușd, a se vedea F. László, DolgCluj, 1911, p. 184—186 și, în special, **ibidem**, 1914, p. 291—297; fig. 78.

17 În legătură cu pintaderele, a se vedea F. László, DolgCluj, 1911, p. 219, 256, fig. 78. Cf. și nota 32.

18 Cf. F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1911, p. 224, 258. A se vedea și Vl. Dumitrescu și colab., „Hăbășești. Monografie arheologică", București, 1954, p. 446 și urm.

19 Aceasta este singura listă completă a obiectelor de aramă, descoperite la Ariușd. În legătură cu aceste piese a se vedea F. László, DolgCluj, 1911, p. 224—225, 258, fig. 92—94; **ibidem, 1914**, p. 299; M. Roska, „Emlékkönyv 1929", p. 168—289, fig. 13—17; idem, „Repertorium", fig. 92.

20 M. ROSKA, „Repertorium", p. 79, nr. 30, fig. 93/2.

21 **Ibidem**, fig. 93/1.

22 F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1911, p. 223, 257, fig. 91/3.

23 Pentru comparație, László indică o piesă similară, descoperită la Cucuteni, publicată în „Zeitschrift für Ethnologie", 1911, p. 593, pl. 10.

[24] În legătură cu această călătorie de studiu a lui F. László, a se vedea darea de seamă, întocmită de el, păstrată în arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe.

[25] Parțial, acest material comparativ a fost valorificat de F. László în studiul său „Les types de vases peints d'Ariușd" (Erösd)", Dacia, I, 1924 (1927), p. 1—27.

[26] În cunoașterea descoperirilor din aria tripoliană, de un real folos i-au fost lui László și legăturile sale cu arheologul ucrainean V. V. Chvojka (1850—1914), renumit cercetător al culturii Tripolie. În studiul său, publicat în Dacia, I, 1924 (cf. nota precedentă), László face repetate referiri la fotografia unor vase tripoliene, trimise de Chvojka (cf. p. 7, 10, 13—14, 20).

[27] Cf. nota 9, 14.

[28] În cartea sa, Childe va consacra totuși un capitol aparte (intitulat : „Oltenia Culture") descoperirilor cu ceramică pictată din bazinul superior al Oltului. Cf. „The Dawn of European Civilisation", Ediția a treia, revăzută, London, 1939, p. 130—135.

[29] În legătură cu revista „Dolgozatok" a se vedea Csorba Csaba, „A Debreceni Déri Múzeum Evkönyve", 1969—1970 (1971), p. 117—146.

[30] Acest pasaj a fost reprodus și în necrologul semnat de M. Péter, custode al Muzeului din Sf. Gheorghe, publicat în revista clujeană „Pásztortűz" (XI, nr. 20, 4. oct. 1925, p. 423). La M. Péter însă, după trei puncte, citatul continuă în felul următor : „Ön olyan tökéletes és páratlan munkát végzett a praemykénei őstelep feltárásában, hogy ezzel egyedül áll az egész világon. Ezért a tudományos világ háláját tolmácsolom önnek". (Dumneavoastră ați depus o muncă atît de perfectă și de neegalat în dezvelirea așezării primitive premiceniene, încît, prin aceasta, sînteți fără de seamăn în întreaga lume. Pentru aceasta vă transmit mulțumirile lumii științifice). Acest pasaj din urmă nu apare însă în scrisoarea lui Childe, în forma în care ni s-a păstrat această scrisoare. Ultima filă (cea de a treia) a scrisorii este ruptă (nu tăiată!) în două la mijloc, păstrîndu-se numai jumătatea superioară. Ultima frază de pe fața anterioară a acestei jumătăți de file este întreagă, iar pe verso, în partea de sus, se află doar semnătura lui Childe și cele cîteva cuvinte de politeță, de încheiere a scrisorii. Este deci posibil ca pasajul care lipsește să fi fost scris pe fața anterioară a acestei jumătăți de file, dispărută. Ca intindere, avînd în vedere scrisul rar, cu litere mari, al savantului englez, textul respectiv s-ar încadra exact într-o jumătate de pagină a hîrtiei de scris, de mici dimensiuni, folosită de Childe. Este însă mai greu de explicat, de ce pasajul respectiv nu apare nici în conceptul traducerii în limba maghiară a acestei scrisori, care ni s-a păstrat alături de originalul. Oare însuși László a înlăturat, dintr-o modestie exagerată, pasajul respectiv, care a fost dat totuși publicității după moartea sa ? Sau, pasajul în cauză provine oare dintr-o altă scrisoare a lui Childe (necunoscută nouă), fără ca acest lucru să fi fost semnalat în necrologul din „Pásztortűz" ?

[31] Cf. nota 12. Pentru discuțiile mai noi privind problema raporturilor dintre cultura Dimini și Ariușd-Cucuteni, a se vedea Vl. Dumitrescu, Dacia, NS, II, 1958, p. 52—58.

[32] F. László consideră o simplă întîmplare faptul că pintaderele apar numai în stratul inferior de la Ariușd. Cf. Dacia, I, 1924, p. 27. Childe a atras, de asemenea, atenția asupra lipsei de valoare cronologică a pintaderelor. Cf. „The Most Ancient East", London, 1928, p. 151 ; „Emlékkönyv 1929", p. 342, 350, nota 13.

[33] Jaroslav Palliardi (1861—1922), arheolog autodidact; a descoperit ceramica pictată moravă, a pus bazele cronologiei relative a neoliticului morav. Cf. Jan Filip, „Handbuch", II, p. 993—994.

[34] În text, greșit, Boskovstyn. Importantă așezare neolitică în Moravia de SV (Cehoslovacia). Cf. Jan Filip, „Handbuch", I, p. 150.

[35] WPZ, I (1914). Nota lui Childe.

[36] A se vedea nota 4.

[37] Savantul berlinez Hubert Schmidt (1864—1933) a efectuat săpături arheologice în așezarea eponimă a culturii Cucuteni în anii 1909—1910, iar la Sărata Monteoru în 1917—1918. Monografia așezării de la Cucuteni a putut fi publicată abia cu peste două decenii după încheierea săpăturilor. Cf. H. Schmidt, „Cucuteni in der oberen Moldau", Berlin-Leipzig, 1932.

38 În legătură cu periodizarea culturii Cucuteni și locul descoperirilor de tip Ariușd în cadrul complexului Ariușd-Cucuteni-Tripolie, a se vedea Vl. Dumitrescu, SCIV, 14, 1963, 1 și 2, p. 51—78; 285—308; A. Nițu, „Reconsiderarea Ariușdului", în prezentul volum.

39 Cf. nota 4, 9, 14.

40 În ziua de 1 octombrie 1924 V. Pârvan vizitează Muzeul din Sf. Gheorghe, împreună cu prof. D. M. Teodorescu de la Cluj, semnîndu-și amîndoi numele în registrul de vizitatori al muzeului. (Informație amabilă, transmisă de Fadgyas Anna, fosta secretară a Muzeului din Sf. Gheorghe). Pârvan și László au discutat probabil despre această nouă descoperire cu ocazia acestei întîlniri.

41 Este vorba de așezarea neolotică de la Bonțești (jud. Vrancea), ultimul șantier arheologic, inaugurat personal de Vasile Pârvan, în septembrie 1926. Săpăturile, începute de Pârvan, au fost continuate de elevul său, Vl. Dumitrescu, Dacia, III—IV, 1927—1932 (1933), p. 88—114.

42 A se vedea mai jos, scrisorile nr. 6—8.

43 Cf. notele 40 și 42.

44 Săpăturile de la Ariușd din anul 1912 s-au efectuat în colaborare cu fostul Muzeu Național al Transilvaniei din Cluj, iar cele din anul 1913, cu Muzeul Național din Budapesta. Cf. F. László, DolgCluj, 1914, p. 285, 291, 389, fig. 4. Cf. și nota 73.

45 Răspunsul a fost, deci, redactat cu o lună după data scrisorii lui Childe. Cuvintele lui Csutak : „Vă înștiințez grabnic...", precum și rugămintea lui de pe verso-ul conceptului scrisorii, de a se traduce cît mai repede scrisoarea în limba engleză (cf. nota 3), ne sugerează că vina pentru această întîrziere nu V. Csutak o poartă. Probabil, scrisoarea lui Childe a ajuns cu întîrziere la destinatar, ceea ce se va întîmpla și cu acest răspuns a lui V. Csutak (v. mai jos).

46 Într-adevăr, s-a obținut, pe cale diplomatică, permisiunea de a transporta în Anglia jumătatea materialului, rezultat din săpăturile, care urmau să fie reluate la Ariușd. Informație de la F. László.

46a Cf. V. G. Childe „A Gold vase of Eearly Hallodic Type", 745, 44, 1924, p. 153—165.

47 Cf. notele 4, 9, 14.

48 Ziar din Sf. Gheorghe ; F. László numărîndu-se printre colaboratorii săi permanenți. „În persoana lui Dr. László Ferenc, redacția și administrația Székely Nép a pierdut un eminent colaborator al ziarului. Dr. László Ferenc a publicat timp de aproape treizeci de ani în ziarul nostru, articolele sale fiind întotdeauna interesante și valoroase" — scrie ziarul la moartea arheologului (Székely Nép, XLIII, 75, 20. septembrie 1925).

49 Cf. nota 11.

50 Serie de monografii, editată de Institutul de Cercetări Preistorice al Universității din Tübingen, întemeiat de prof. R. R. Schmidt (1882—1950). Cf. Jan Filip, „Handbuch", II, p. 1234, 1514.

51 Cf. „Chronologie der jüngeren Steinzeit in Süd-Deutschland", 1923, 107 p. Hans Reinerth (1900-) arheolog german, colaborator al profesorului R. R. Schmidt la Tübingeni, apoi urmaș al lui Gustav Kossinna la catedra de pre- și protoistorie a Universității din Berlin. Cf. Jan Filip, „Handbuch", II, p. 1133.

52 Descrierea acestei case : DolgCluj, 1914, p. 325—336, fig. 79 (nota lui László). Macheta casei este expusă la Muzeul din Sf. Gheorghe.

53 În legătură cu primele cercetări din aria Ariușd-Cucuteni a se vedea F. László, Dolg Cluj, 1911, p. 175—188, 227—234; **ibidem**, 1914, p. 280—285, 387—389; Dacia, I, 1924, p. 1—5; M. Petrescu-Dîmbovița, „Cucuteni", București, 1966, p. 5—13.

54 Principalele publicații ale lui László sînt menționate în studiul său din Dacia, I, 1924, p. 3. Pentru bibliografia așezării de la Ariușd a se vedea M. Roska, „Repertorium", p. 77—79, nr. 30 și J. Banner-I. Jakabffy, „A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája" (I), Budapest, 1954, p. 195—196.

55 F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1914, p. 284, 389.

56 R. PÂRVAN, Dacia, I, 1924, p. 368.

57 F. LÁSZLO, DolgCluj, 1914, p. 285, 389.

58 Idem, Dacia, I, 1924, p. 1.

59 V. CSUTAK, „Emlékkönyv 1929", p. 17.

60 F. LÁSZLÓ, Dacia, I, 1924, p. 3—4. În legătură cu metodele folosite pentru restaurarea vaselor a se vedea, în special, nota 1 de la p. 4.
61 F. László a intenționat să publice rezultatele săpăturilor de la Ariușd monografic, în trei părți (cf. DolgCluj, 1914, p. 283), din care a apărut doar prima (DolgCluj, 1914, p. 279—417). F. László nu a reușit să termine nici monografia, care urma să apară, în limba germană, la Tübingen (cf. notele 50, 86, 87).
62 V. CSUTAK, „Emlékkönyv 1929" p. 17.
63 Cf. „Újság" (Cluj), XXVII, 210, 17 septembrie 1925.
64 Datele biografice de mai jos am cules din scurta introducere a lui R. Palme Dutt, în V. Gordon Childe, „A civilizáció bölcsője", Budapest, 1959, p. 3—6. A se mai vedea și Em. Condurachi, în V. G. Childe, „Făurirea civilizației", București, 1966, p. 5—20; Jan Filip, „Handbuch", I, p. 226.
65 London, 1925, 328 p. (Ediția a șasea : London, 1957).
66 London, 1926, 221 p.
67 A se vedea scrisorile lui Childe, nr. 1, 2, 4 și notele 4, 9, 11.
68 Cf. scrisoarea lui Childe, nr. 4.
69 M. Petrescu-Dîmbovița, „Cucuteni", p. 8—9.
70 Cf. nota 9.
71 Cf. nota 17, 32.
72 Cf. nota 19.
73 A se vedea scrisoarea lui F. László din 16 aprilie 1925 către direcțiunea Muzeului Național din Budapesta, în care, printre altele, el solicită să se efectueze analiza chimică a celor două plăcuțe de formă tronconică (nr. 21 și 181), provenite din săpăturile din anul 1913, efectuate pentru Muzeul Național din Budapesta, menționîndu-se că celelalte piese de aramă au fost analizate încă în anul 1915, de către dr. Gasperetz. (Scrisoarea se află în arhiva muzeului din Sf. Gheorghe.)
74 M. ROSKA, „Repertorium", p. 79, nr. 30.
75 Cf. notele 20—21.
76 F. LÁSZLÓ, DolgCluj, 1914, p. 286, 293.
77 Cf. scrisorile nr. 2, 3, 4 și nota 32.
78 Cf. scrisorile nr. 2, 4.
79 Cf. scrisorile nr. 2, 4.
80 Cf. scrisorile nr. 1, 2, 4.
81 Cf. scrisoarea nr. 3 și nota 24.
82 Cf. nota 26.
83 F. László, Dacia, I, 1924, p. 1—27.
84 Cf. scrisoarea nr. 4.
85 Cf. nota 37.
86 Cf. scrisoarea nr. 10. A se vedea și scrisoarea lui F. László din 16 aprilie 1925, adresată Direcțiunii Muzeului Național din Budapesta. În această scrisoare László solicită, printre altele, fotografia sau desenul unor obiecte, provenite din săpăturile din anul 1913 de la Ariușd și aflat la Budapesta. Aceste fotografii și desene vor fi utilizate — scrie László — pentru ilustrarea lucrării „Die neolitische Station von Erősd", care urmează să apară la Tübingen, încă în anul 1925. Fotografiile cerute au și fost expediate, însoțite de o scrisoare, semnată de F. Tompa (Budapest, 22 iunie 1925). Scrisorile se păstrează în arhiva muzeului din Sf. Gheorghe.
87 M. PÉTER, „Pásztortűz", XI, 20, 4 oct. 1925, p. 423. Hans Reinerth semnează registrul de vizitatori al Muzeului din Sf. Gheorghe la 7 septembrie 1924. (Informație transmisă de Fadgyas Anna.)
88 Cf. Prefața la ediția I, în V. Gordon Childe, „The Dawn of European civilisation", London, 1939, p. 15.
89 **Ibidem**, p. 130—135.
90 JHS, XLII, 1922, p. 252—275.
91 JRAI, LIII, 1923, p. 263—288.
92 Anul 56, noiembrie 1924, p. 874—876 și 876—877.
93 Cf. AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, „Convorbiri Literare", 56, ianuarie-februarie 1924, p. 93—121 (în special : 114—118). A se vedea și partea a II-a a acestui articol, **ibidem**, martie 1924, p. 215—227 (în special : 221—223).

94 „Convorbiri Literare", 56, noiembrie 1924, p. 874, nota 1 (semnat : D.). Din scrisorile lui Al. Tzigara-Samurcaș, adresată Direcțiunii Muzeului din Sf. Gheorghe, la 6 decembrie 1925, aflăm că F. László a mai pregătit un articol pentru „Convorbirile Literare". Informație F. László jr., care păstrează o copie a acestei scrisori.
95 „Ujság", Cluj-Kolozsvár, XXVII, 210, 17 septembrie 1925.
96 AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, „Emlékkönyv 1929", p. 34.
97 VASILE PÂRVAN, „Corespondență și acte" (Ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Al. Zub), București, 1973, p. 247.
98 Cf. Dacia, I, 1924 (1927), p. 1—27.
99 Ibidem, p. 3?8.
100 Cf. scrisoarea nr. 5 și nota 41.
101 Cf. nota 40.
102 A se vedea, de exemplu, V. Pârvan, „Getica. O protoistorie a Daciei", București, 1926, passim, cu numeroase referiri la lucrările arheologilor din Ungaria antebelică. Este demn de remarcat și faptul că pentru a putea utiliza mai bine această bibilografie, Pârvan a învățat chiar limba maghiară. Cf. R. Vulpe, în V. Pârvan, „Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene", București, 1967, p. 20.
103 V. PÂRVAN, ,Corespondență și acte", p. 274—275 (nr. 312).
104 Cf. M. ROSKA, Dacia, I, 1924, p. 297—316; II, 1925, p .400—416, etc.
105 V. PÂRVAN, „Corespondență și acte", p. 275 (nr. 312).
106 Cf. AL. FERENCZI, Dacia, I, 1924, p. 264—272.
107 V. PÂRVAN, „Corespondență și acte", p. 277 (nr. 314).
108 Idem, Dacia, I, 1924, p. 368.
109 Cf. scrisorile nr. 6—8.
110 Cf. scrisoarea nr. 7 și nota 46.
111 V. PÂRVAN, Dacia, I, 1924, p. V.
112 M. PÉTER, „Pásztortűz", XI, 20, oct. 1925, p. 423. Cf. și V. Pârvan, „Corespondență și acte", p. 278 (nr. 314).
113 M. PÉTER, op. cit., p. 423.
114 V. PÂRVAN, „Corespondență și acte", p. 277 (nr. 314).
115 Idem, Dacia, I, 1924, p. 368.
116 Informație de la F. László jr., participant la săpăturile de la Ariușd din anul 1925.
117 Cf. nota 61.
118 F. LÁSZLÓ, Dacia, I, 1924, p. 3. Revista „Dolgozatok" din Cluj a apărut între 1910—1919. Cf. nota 29.
119 A se vedea, de pildă, recenziile apărute în „Convorbiri Literare", sau articolele publicate în „Székely Nép". Cf. notele 4, 14, 48.
120 Informație de la F. László jr.
121 F. LÁSZLÓ, „Les types de veses peints d'Ariușd (Erösd)", Dacia, I, 1924, p. 1—27.
122 **Ibidem**, p. 27.
123 **Ibidem**, p. 2.
124 **Ibidem.**
125 **Ibidem**, p. 4.
126 **Ibidem**, pl. XIV.
127 **Ibidem**, p .27.
128 **Ibidem**
129 Împrejurările morții lui F. László au fost larg comentate în presa vremii. A se vedea de pildă, „Kelety Újság" (Cluj-Kolozsvár), VIII, 210, 17 septembrie 1925 : „Újság" (Cluj-Kolozsvár), XXVII, 210, 17. septembrie 1925; „Székely Nép" (Sf. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy), XLIII, 75 și 76 20 și 24 septembrie 1925, etc.
130 V. PÂRVAN, Dacia I, 1924, p. 368. A se vedea și A. László, „Scrisoarea de condoleanță a lui Vasile Pârvan la moartea lui Ferenc László", „Aluta", 1970, p. 261—265; idem „Korunk", XXVIII, 1969, nr. 12, p. 1864—1865. Această scrisoare a fost menționată pentru prima dată în „Székely Nép", XLIII, 76, 24 septembrie 1925.
131 V. G. Childe, însoțit de C. Daryll Forde de la University College din London, a vizitat Muzeul din Sf. Gheorghe în zilele de 12—13 aprilie 1926. Informație transmisă de Fadgyas Anna.

[132] Informație F. László jr.
[133] V. G. CHILDE, „Man. A Monthly Record of Anthropological Sience", XXV, 1925, 11, p. 179, nr. 110.
[134] Greșelile de gramatică sau de ortografie vor fi semnalate prin semnul exclamării închis în paranteze (!).
[135] Același antet prezintă și toate celelalte scrisori ale lui Childe, cu excepția celei din 21 noiembrie 1924.
[136] Corect: Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe).
[137] Ariușd, com. Vîlcele, jud. Covasna.
[138] Archaelogiai Értesítő.
[139] Desenele schematice (fig. 1/1—7) însoțesc scrisorile lui Childe.
[140] Corect: v. Ch. Inițial Childe a scris B.C.
[141] Cf. nota 136.
[142] Data ștampilelor de pe plic: London, 1 iulie 1924; Sf. Gheorghe, 5 iulie 1924.
[143] Turdaș, jud. Hunedoara.
[144] Corect: Óbessenyő (Beșenova Veche, azi: Dudeștii Vechi, jud. Timiș).
[145] Olteni, com. Bodoc, jud. Covasna.
[146] Reci, jud. Covasna.
[147] Data ștampilei de pe plic: London, 8 august 1924.
[148] Corect: Lengyel (comitatul Tolna, Ungaria).
[149] Corect: Boskovstejn (Moravia, Cehoslovacia).
[150] Cf. nota 30.
[151] Pe aceeași coală de hîrtie, paralel cu textul în limba maghiară, se află și conceptul în limba engleză a textului, tradus de László Kálmán, fiului lui F. László.
[152] Data ștampilelor de pe plic: London, 22 septembrie 1924; Sf. Gheorghe 26 septembrie 1924.
[153] Muzeul Național Maghiar.
[154] Cuvînt indescifrabil.
[155] Cf. nota 3.
[156] Data ștampilelor de pe plic: London, 21 noiembrie, 1924; Sf. Gheorghe, 26 noiembrie 1924.
[157] Data ștampilelor de pe plic: London, 5 decembrie 1924; Sf. Gheorghe 10 decembrie 1924.

PRESCURTĂRI

Publicații

ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
DolgCluj	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából — Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musé National de Transylvanie
Emlékkönyv 1929	Emlékkönyv a Sepsiszentgyörgyi Múzeum ötvenéves jubileumára, Sf. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy, 1929
Jan Filip, Handbuch	Jan Filip (red.), Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, Prag, I, 1966, II, 1969.
JHS	Journal of Hellenic Studies, London
JRAI	Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain, London

M. Roska, Repertorium	**M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma, I. Őskor-Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum, I, Praehistorica, Cluj, 1942**
SCIV	**Studii şi Cercetări de Istorie Veche, Bucureşti**
WPZ	Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien

Alte prescurtări

L	lungime
l	lăţime
d	diametru
g	grosime
gr	greutate

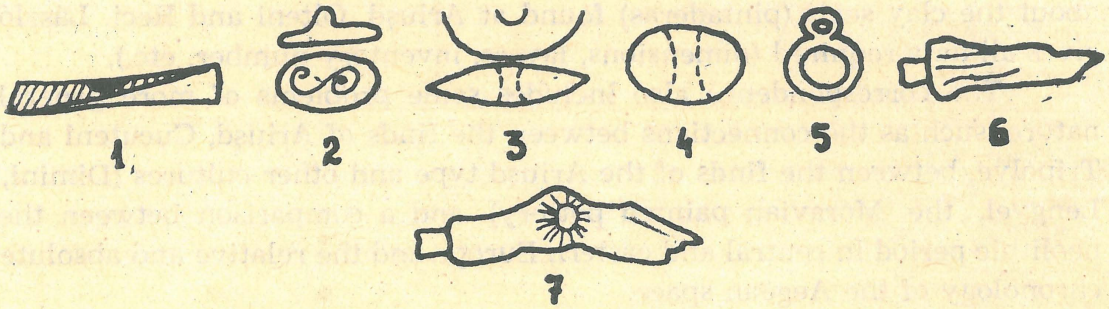

Fig. 1. Desene schematice din scrisorile lui V. Gordon Childe
Sketches from V. Gordon Childe's letters

Some data concerning the life and scientific activiti of Ferenc László between 1923 and 1925

The correspondence with V. Gordon Childe. The collaboration with Vasile Pârvan

ABSTRACT

Taking interest in the cultures of neolithic painted pottery in central, eastern and south-eastern Europe and in the relationships between the Aegean world and the territories north of the Balkans, in 1923 V. Gordon Childe got in touch with the Transylvanian archeologist Ferenc László

(1873—1925), famous for his research of the Ariușd (Erösd) settlement and of other stations with Ariușd type painted pottery in south-eastern Transylvania.

Childe asked László for some reprints and information — at first while ellaborating his study on Schipenitz **(Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bukovina,** JRAI, LIII, 1923, p. 263—288), and then wilate preparing his first synthesis of European prehistory **(The Dawn of European Civilisation,** London, 1925). Of particular importance among F. László's letters is that dated 15—21 July 1924, in which are inclosed drawings, photographs and bibliographical notes. This letter also comprises some unpublished data, as for example those about all copper objects (there wires, one ring, eight spirals, two plates, two awls, one knife blade, one dagger blade, one double edged axe, and several pearls) and gold objects (one spiral and one ring) discovered at Ariușd, as well as those about the clay seals (pintaderas) found at Ariușd, Olteni and Reci. László gives all data required (dimensions, layers, inventory number, etc.).

The correspondence also includes some problems of more general nature, such as the connections between the finds of Ariușd, Cucuteni and Tripolye, between the finds of the Ariușd type and other cultures (Dimini, Lengyel, the Moravian painted pottery) and a comparison between the neolithic period in central and eastern Europe and the relative and absolute chronology of the Aegean space.

The results of F. László's research, the information given in his letters were gathered in a separate chapter **(Oltenian Culture)** of Childe's book, **The Dawn of European Civilisation** (edition 1939, p. 130—135).

Two of Childe's earlier studies **(The East European Relations of the Dimini Culture,** JHS, XLII, 1922, p. 252—275; **Schipenitz . . .,** JRAI, LIII, 1923, p. 263—288) were reviewed by F. László **(Convorbiri Literare,** 56, Bucharest, November 1924, p. 874—876, 876—877), being among the first testimonies of Childe's work on international plane, and, as for as we know, they drew for the first time the attention of Romanian specialists on the importance of the English scholar's research in the prehistory of eastern and south-easternEurope.

On Childe's intervention the Cambridge University Museum of Archeoloky and Ethnology offered a sum of £ 60 in supporting further excavations at Ariușd. The conditions proposed were accepted by the Museum of Sfîntu Gheorghe and permission was granted by the Romanian authorities to export the finds which were due to the Museum of the Cambridge University. Excavations were to be started in the summer of 1925, under the quidance of F. László.

This collaboration, however, was not put into practice because the Romanian Committe for Historical Monuments allotted an important sum for the Ariușd excavations of 1925, and the beginning of joint excavations with the Museum of Cambridge University was postponed until 1926, following a new agreement with Childe. This time László's tragic death on 16 September 1925 made the realisation of the project impossible.

Childe could study the finds of Ariușd in the Museum of Sfîntu Gheorghe only in April 1926, after László's death.

As a last homage Childe published a laudatory obituary highlighting again the importance of F. László's research for the prehistory of eastern and south-eastern Europe. **(Man,** XXV, 1925, 11, p. 179, nr. 110).

With regard to the scientific collaboration between F. László and Vasile Pârvan (professor at the University of Bucharest, director of the National Museum of Antiquities, general secretary of the roumaniar Academy), in the present paper we discuss the support given by the roumanian scientist to the resumption of the excavations at Ariușd (1925) and for the publication of the latest study performed by the transylvanian archeologist, regarding the painted pottery from southeastern Transylvania (cf. F. László, **Les types de vases peints d'Ariușd (Erösd), Dacia,** I, 1924, Bucharest, 1927, p. 1—27).

(Letters 1—9 are kept in the archives of the Sfîntu Gheorghe Museum; letter 10 is the property of the László family.)

Adatok László Ferenc élétéhez és tudományos munkásságához

KIVONAT

Dolgozatunk László Ferenc életének s az erősdi jellegű festett agyagművesség kutatásában kifejtett munkásságának utolsó két esztendejét (1923—1925) tekinti át, a neves angol régésszel, V. Gordon Childe-dal folytatott levelezésének közreadása kapcsán.

Külön kitértünk László Ferenc tudományos együttműködésére a kiváló román tudóssal, Vasile Pârvannal, akinek nagy szerepe volt abban, hogy László újrakezdhette az 1913-ban félbeszakadt erősdi ásatásokat s hogy közzétehette kutatásainak újabb eredményeit (lásd: „Dacia", I, 1924, Bukarest, 1927, 1—27. lap).

V. Gordon Childe és László Ferenc levelezését magyar nyelven a „Korunk"-ban közöltük (XXXIII. évf. 3. sz., Kolozsvár, 1974 március, 473—482. lap).

A SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM ÉPÜLETÉNEK TERVEZŐJÉRŐL

DEBRECZENI LÁSZLÓ

A **dr. László Ferenc** születése századik évfordulójára rendezett emléknapoknak ünnepi alkalmán arról az építőművészről kell szólanom, aki ezt a nem mindennapi építészeti alkotást, amelyben most összegyűltünk — a Kovászna megyei Múzeum épületét — megtervezte. Bizonyára senki sem akad közöttünk, aki ne tudná, hogy ez a művész **Kós Károly**, kinek neve ma általánosan ismert korunk hazai művelődésében, s aki ebben az esztendőben kilencvenedik életévét tölti. Kiemelkedő szellemi személyiségét általános közszeretet és közbecsülés övezi, magas kora pedig a tiszteletadó és méltató megnyilatkozások nagy sorát hozza magával. Úgy, hogy róla emlékezni ma már ismétlésekbe való bonyolódások nélkül úgyszólván nem is lehet. Nekem különösen is nehéz még azért is, mert bár csak az építőművész Kós Károlyról kell most beszélnem, az én ismereteim szerint a téma oly sokrétű és olyan széles terjedelmű, hogy arról, egy ilyen szükségképpen szűkre fogott megemlékezés keretébe szorítottan még a leglényegesebb dolgokat is alig lehet elmondani. Mindnyájunknak be kell érnünk annyival, hogy csak néhány, a múzeumépülethez és annak előtörténetéhez kapcsolható emléket rakjak itt össze mozaikszerűen. Ezt azonban azzal az igénnyel kívánom tenni, hogy úgy fonódjék össze a dr. László Ferencről való megemlékezésekkel — mint egykor a kettejük munkája és barátsága. Hogy amikor itt a maga szaktudományában való, európai szinten vitt munkásságának emlékére áldozunk, akkor ezzel a nem közvetlenül róla való emlékezéssel is még egy szál virágot tegyek a többi mellé — annak elismeréséül, hogy a szigorúan vett szaktudósi érdeklődése és tevékenysége mellett dr. László Ferenc kora vidéken lakó ér-

telmiségének átlagos szellemi szintjén jóval felül álló, modern felfogású és haladó szellemű, s kiváló gyakorlati adottságai mellett biztos művészi érzékkel és helyes művészeti ítélettel egyaránt rendelkező építő ember volt.

*

A Múzeum szervezett megalapításának ötvenedik évi jubileumára 1929-ben kiadott **Emlékkönyv**ben Kós Károly röviden megírta az új és végleges múzeumi épület megtervezésének történetét. Ebből tudjuk, hogy ami az épületnek **rendeltetése** tekintetéből való térszükségletét és beosztását illeti, arra az általános elvi programot, — amelyet a tervezésben kötelezően szem előtt kellett tartani —, az akkori Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége adta meg. Ugyanezen főhivatal intézkedett közvetlenül az építéshez szükséges műszaki tervek beszerzéséről is. Ezek elkészítésére előbb dr. **Hültl Dezső** műépítész, tanár kapott megbízást. Az említett leírásban olvasható az is, hogy Hülti, nem lévén megelégedve a maga **építészeti** megoldásával, miképpen adta át a tervezést Kós Károlynak. Az előzetes (500-as léptékű) tervvázlatot, amelyet az átadás kikötése szerint Kós be kellett mutasson, Hültl tanár rögtön magánál is tartotta. S röviddel azután Kós Károly egyenesen a Főfelügyelőségtől kapott felszólítást a múzeumépület szabályszerű terveinek kidolgozására.

Így utazott le Kós Károly a szép megbízással 1911 tavaszán Sepsiszentgyörgyre, hogy a szükséges helyszíni tanulmányokat elvégezze, és a tervezésben ugyancsak figyelembe veendő helyi viszonyokat és különleges kérdéseket a Múzeum gondozóival megtárgyalhassa. Emlékezésében azt is leírja, hogy miként rágták át együtt magukat az emelendő új múzeumi épületnek minden alapvető gyakorlati, célszerűségi és egyéb kérdésén, amíg véglegesen megállapodhattak az összes részletekben, és hozzá lehetett fogni a tervezetnek műszaki rajzokban való rögzítéséhez.

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum ügyeit intéző igazgató-választmány tehát az illetékes főhivataltól **kész terveket** kapott. Ahhoz már, ami a rendeltetési és egyéb gyakorlati kérdéseket illeti, — különösen, hogy azok megoldásának kialakításában, a Múzeum gondozói révén maga is részt vett —, semmi észrevételezni valója sem lehetett. A tervezés történetében nincsen kellő utalás arra nézve, hogy konkréten szó esett volna Sepsiszentgyörgyön az építendő múzeumi otthon **külsejéről**, esztétikai és stílusbeli megoldásról. Ugyanis a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségénél architektúra, stílus és forma tekintetéből

a hatáskörébe tartozó intézmények épületeihez készítendő terveket nem korlátozták határozott előírások. Kós Károly pedig a külsőt és a stílust illetően olyan szokatlanul merész és újszellemű tervet készített, amely a korban — és különösen vidéki viszonylatban — méltán kelthette a legteljesebb feltűnést, csodálkozást, esetleg ellenzést is.

*

Azok, akik Kós Károlyt Sepsiszentgyörgyön fogadták, a Múzeum igazgató-választmányának akkori elnöke **Gödri Ferenc**, aki a városnak is nagytekintélyű polgármestere, és a Múzeum két lelkes igazgató-őre: **dr. László Ferenc** és **Csutak Vilmos,** a kollégium tanárai voltak. Az ő érdemük, hogy a Kós ismeretlen stílusú terve itt, Sepsiszentgyörgyön felépülhetett. Érdemet mondtam, mert a kor műveltségi viszonyainak és hivatalos szellemének ismeretében könnyen elképzelhető ugyanis, hogy ha ez a terv régi felfogású intézők kezébe kerül, a külső formát illetően egy hosszas retrográd vitatkozás zűrzavarának lesz az áldozata, s az eredmény végül is a ma már menthetetlenül elavult XIX. század végi eklektikus stílusnak valamiféle kompilációja lehetett volna.

Lelkes és merész volt a Kós Károly terve, de hatvan évvel ezelőtt nem kevés lelkesség és bátorság kellett annak felépítéséhez is. Bizonnyal nem tévedek, ha úgy vélem, hogy a Kós terve teljes megvalósulásra vitelének spiritus rektorát a dr. László Ferenc személyében kell keresnünk. Ő volt az, aki azonnal felismerte, hogy a külsőt és a stílust illetően nem csupán valami új, hanem éppen rendkívüli és valóban művészi dologról van szó. És nyilván ő volt az, aki teljes lélekkel tudta a Kós terve mellé állítani az igazgató-választmány elnökét is. Gödri Ferencnek ugyancsak nagy része volt abban, hogy a Kós Károly szép álma nem került holmi akadékoskodó huzavonák megölő hínárjába, hanem felépült. És gyorsan — még mielőtt a világ kigyúlt volna, és minden kútba nem esett.

A múzeum megépítése történetéhez itt még egy kiegészítéssel tartozunk. Meg kell emlékeznünk arról a férfiről is, akinek a közreműködése sikersen biztosította, hogy ez az épület műszakilag is, művészetileg is pontosan a Kós tervei szerint épülhetett fel. **Malmos Andor** városi mérnök volt az építkezés ellenőre és vezetője. Aki teljes szigorúsággal és eréllyel fáradozott azon, hogy minden a legjobb kivitelben és a tervekhez híven valósuljon meg. Neve nyilván véletlenül maradt ki az emlékkönyvi leírásban felsorolt munkatársaké közül. Kós Károly, aki távoli munkahelyéről nem tudhatott bármely időpontban a hely-

szinre szállani, ma is igen hálás azért az építésvezetői asszisztenciáért, amely lehetővé tette, hogy a munkán minden úgy menjen, mintha végig maga vezette volna ez egyik legérdekesebb tervének felépítését.

*

A múzeumnak ma már művészeti tekintetből — még a legmodernebb formákhoz szokott igénnyel mérve is — általánosan elismert és nagyraértékelt épületét szemlélve, és azután megépíttetésének korára s annak a kornak hazai korcs építészetére gondolva, úgy érezzük, mindenképpen méltánvaló volt, ha felvetődött a kérdés: honnan ez a mindentől elütő építészeti fogalmazás, honnan ez az eddig sohasem látott stílus? Hiszen a műegyetemeken **ilyet** nyílván nem tanítottak. Kós csak igen summásan jelzi azokat a művészeti szempontokat és azokat az architektúrai megoldásokat, amelyeket a tervezésben maga elé tűzött, illetve alkalmazott: „Tehát elvetettem a szigorúan történelminek tudott minden stílust és számbavéve mindent, amit Erdély magyar népére, főképpen pedig a székelységnek népi építészetéből, illetőleg népi művészetéből tipikusnak láttam és vallottam, valamelyest megnemesítve úgy alkalmaztam egy modern speciális igényeket szolgáló alaprajzra, hogy magától értetődőn természetes, művésziesen monumentális lehessen . . .“

Rövid, de világos utalás ez — és így van. Ennek a stílusnak alapjai itt voltak szerte a megyei falvakban is, meg a többi székek falvaiban is. Az ármálista kisnemesek kúriáiban, az ősi közszékely házakban. De a régi templomokban és tornyokban és a köréjük épített erődítésekben is. Az egykori, már régen porladó kis vidéki várak és kastélyok építésmódjában. Nem utolsó sorban kisvárosainknak régi népies jellegű házaiban is. Amely emlékek ma már mind rakétai sebességgel enyésznek el a szemünk előtt, nyom és emlékezet nélkül.

Ezeket tanulmányozta a fiatal Kós Károly esztendők-hosszát Erdély különböző vidékein. Ezekből tanult olyan szerkesztési módokat és olyan formai megoldásokat, amilyeneket sem akkor, sem soha, sehol nem tanítottak; amelyek merőben különböztek mindentől, amit a műegyetemeken előadott építészettörténetben, építészeti szerkezettanban és alaktanban egyáltalán tanulni lehetett. De nemcsak ennyit tanult. Meglátta, hogy a tömegképzéseket, az arányokat itt valami helyi törvény és sajátszerű érzék határozza meg. Tehát külön építőszellemet és építőszemléletet is tanult a néptől. Olyan tudományt, amiről akkoriban nálunk még csak az egy **Toroczkai-Wigand Edének** voltak tiszta fogalmai.

Innen vannak tehát a Múzeum épületének vászonsíma falfelületei, terméskőből rakott lábazatai, meg a rönkös boronafalai, egyszerű formájú tetői, falusias szerkezetű és színezésű ereszei, a torony faívezetes és deszkamellvédes őrtornáca és fióktornyai, és a kis előudvarnak csúcsos fedelű kapuja, de még tetősisakok színes cserepezése, a főbejárat faragott kőkerete, bent pedig a kőoszlopok, a boltívek és az archaizáló ajtószárnyak és vasalások formái is. Nem vakolatból képzett párkányoktól terhes homlokzatok adják az épület jellegét, hanem a jó tömegelosztás, a jó arányok, az ablaknyílásoknak ügyes, mintegy dekoratív elrendezése. S mindezek mellett még valami nemesen primitíves báj, meleg derű, történeties levegő is teszik művészivé és hangulatossá és megkapóvá az egész alkotás lényét. Ez a titka az építésznek és a tervében megnyilvánuló nagy tettének; ez a titka és jelentősége tehát alkotása különleges stílusának és szellemének is.

A Múzeum épületének festői tömegalakítását a Hültl Dezső zárt, tömbszerű megoldásától eltérő tagolt alaprajzi fogalmazás tette lehetővé. Az ilyen felbontott alaprajzokat — jóllehet vannak előnyei is — a racionalista építészeti felfogás nem tartja helyesnek, mert ezek több alapozást és falazatot, több tetőfelületet (tehát szerkezetet is) kívánnak. Ám a művészi szempontokért valami áldozatot csak kell hozni. A Múzeum épületének példája azt mutatja, hogy megéri; ez az áldozat itt jelentősen nagyobb esztétikai előnyöket — sőt, gyakorlati előnyöket is — biztosított, mint amekkora az anyagban és munkában ráadott többlet racionálisan számbavehető értéke.

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum épületét maga Kós Károly is egyik legkedvesebb és legjelentősebb önálló tervezésének tartja. Egyben egyik legkifejezőbb emléke annak a **népi alapokon kinőtt** stílusnak, amely századunk első évtizedében indult, s amelynek egyik legelső művelője és máig is legkiválóbb és leghűségesebb mestere Kós Károly. Több mint jó építészmérnöki munka, és több mint kiváló építőmesteri munka: valóban építőművészeti, sőt — ihletett **költői** alkotás. Ezt kell róla mindnyájunknak igen jól megjegyeznünk. Megállít mindenkit, akinek csak van valamelyes fogékonysága a művészi szép, a nemes, a szellemi és a rendkívüli iránt. És ma már országunknak törvényesen védett építőművészeti műemlékei közé tartozik.

*

És itt vissza kell még térnem a dr. Hültl Dezső műépítész személyéhez, illetve a múzeumépület előtörténetében volt nagyhorderejű szerepéhez. Egy eleddig eléggé nem méltányolt tényre kell irányítanom

a figyelmet. Ugyanis, ha a tervezést illető első megbízást nem ő, hanem valaki ambiciózus, vagy művészi tekintetből érzéketlen, vagy éppen haszonleső építész kapja meg, akkor — **Sepsiszentgyörgynek ma nem ilyen múzeumépülete van** ... Nem tudom, hogy még ma is egyáltalán fel tudja-e mindenki becsülni azt a szakmai önzetlenséget, a cél legjobb megvalósításának önmegtagadásig menően becsületes elősegítségét, azt a **lelki kultúrát,** valamint azt a bizalmat és méltányolást is, amellyel a műegyetemi tanár a csak nem is régen volt hallgatójára, az alig kezdőszámba menő fiatal építészre bízta a neki juttatott feladatot, amelyről beismerte, hogy érzése szerint nem tudta kielégítően megoldani ... De azt már teljes bizonyossággal lehet kimondanunk, miszerint arra, **hogy ma itt ez a múzeumépületünk lehessen, a legdöntőbb segítő lépést a tervezéstől önként visszavonuló dr. Hültl Dezső műépítész tette meg!** És nemcsak most, de mindenkor igaz hálával kell megemlékeznünk erről az ő becsületes tettéről. A magam részéről mindenesetre igen boldog vagyok, hogy ennek a ténynek nagy jelentőségét, hat évtizeddel a Múzeum új otthonának megépülte után, éppen ezen a helyen, és ez ünnepi alkalommal kiemelhetem.

*

Ki volt és honnan jött az az ismeretlen fiatal férfi, aki az építkezés idején világos vászonnadrágban, sötétkék lüszterkabátban, panamakalappal a fején, kissé már hajlottas járással és pödretlen bajusszal, talán szokatlannak tetsző jelenségként tűnhetett fel a városka nyári utcáin? Bár talán sokan úgy vélik, hogy ma már könnyű erre válaszolni, mindazonáltal a kérdés ma is aktuális lehet. Mert ebben az is benne van, hogy miképpen eshetett a Hültl építész-tanár választása éppen Kós Károlyra?

Nem kívánom a feleletet nagyon messziről kezdeni (a bővebb részleteket illetően egy, épp a napokban megjelent kismonografia szolgálhat felvilágosításokkal). Csak onnan, hogy szülei Kolozsváron laktak, édesapja postai tisztviselő, tehát őmaga városon nőtt fiú volt. Ezért csodálni való, hogy ő lett nálunk **a népi műveltség** legszenvedélyesebb kutatója és legtökéletesebb asszimilálója. Ezerkilencszázhétben jött ki a Műegyetemről. De már a főiskolán feltűnik tehetségével, kiváló tervezői képességével és különleges tervezéseivel. Még azon évben magas helyről kap ösztöndíjat egy erdélyi tanulmányútra, s aki ehhez hozzásegítette, rövidesen megírja róla, hogy egykor sokan fogják a nevét ismerni. Mikor a Múzeum épületének megtervezésére felszólítást kap, már több számottevő munka áll a háta mögött, és főleg — ő a népi alapokon megújuló hazai építészet legnagyobb reménysége. Ezt

látta és ezt ismerte el benne fenntartás nélkül a volt tanár is, aki a Múzeum új otthonának tervezését rábízta. Az épület teljes befejezésének évében — ezelőtt hatvan esztendővel — tölti a harmincat. Akkor már országos nevű tervezőművésze az építészetnek, az iparművészetnek, és kiemelkedő mestere a grafikának. Közben könyveket írt és rajzolt, balladát költött, és még népújságot is szerkesztett; mint művész, egyénisége teljes kibontakoztatásával élt benne élete közösségének valóságaiban. Pályája hirtelen és nagy ívben lendült felfelé. Neve már külföldre is eljutott. Amikor a nagy (később világhírű) finn építész, Eliel Saarinen Budapesten járt, alkalmat keresett reá, hogy a fiatal Kós Károlyt megismerhesse. Harminc éves korában immár a legjobb úton van ahhoz, hogy korának legkiválóbb európai építészei és művészei közé emelkedjék.

Nem lehet csodálkozni tehán azon, ha két olyan ember, mint dr. László Ferenc és Kós Károly hamar megértették egymást, és halálig tartó barátságot kötöttek. Bizonyára kedves lehetett az is, amikor első sepsiszentgyörgyi találkozásuk alkalmával a tizennégy év előtt volt tanár és diák került egymással szembe*). De dr. László Ferenc a Múzeumnak járó iparművészeti folyóiratból különben is jól értesült egykori tanítványának munkájáról és hírnevéről. A Csutak Vilmos emlékezéseiből tudjuk, miszerint ők 1910-ben már határozottan azt kérték, hogy Kós Károly bízassék meg a tervezéssel. Hanem az igazi férfiúi becsülés és barátság most alakult ki közöttük, amikor együtt dolgoztak, amikor a múzeumi tudós és múzeológus álma és az építőművész álma egy nemes és szép alkotás megvalósításában fonódott össze. S ez a barátság és becsülés Kós Károlyt a Múzeum épületének elkészülte után is a városhoz fűzte.

Közös alkotásuk egyébként is új szellemet, friss levegőt hozott a városba; az új, és akkoriban feltétlenül korszerű és mindenképpen művészi igényű város-fejlesztési irányzat megindítójává is lett. Így kapta meg Kós Károly mindjárt a vármegye közkórházának és egy magánháznak, majd később pedig a városháza kibővítésének a megtervezését. Gödri Ferenc és dr. László Ferenc korai halála után ez a kapcsolat a múzeumnak akkor már igazgatójává lett Csutak Vilmoshoz fűződő barátsága révén nyer folytatást és hoz újabb köz- és magánépítkezések tervezésére megbízást. Ha minden épülete állana, amit Sepsiszentgyörgyre tervezett, ma ez a város volna a leggazdagabb Kós-emlékekben. Sajnos, hogy részben a háború, s részben egyéb okok miatt

*Dr. László Ferenc az 1896/97. iskolai évben volt tanára Kós Károlynak a koloszvári református kollégiumban.

több jelentős terve nem valósulhatott meg. De mindenesetre: Kós Károly Sepsiszentgyörgy városának a távolból is formáló tényezője maradt egészen a második világháború kitöréséig . . .

*

Az első világháború egy nagynak és fényesnek igérkező pályafutást vágott ketté. Kós Károly mégis legalább annyiban szerencsés volt, hogy az élete megmaradt. Egy múló jelentőségű munkához kiemelték a hadseregből és azután — 1917 elején — Konstantinápolyba kapott sürgős tanulmányi kiküldetést. A török fővárosban eltöltött másfél esztendő amellett, hogy széles ismeretanyaggal gazdagította tudását, az életét is megmentette — **számunkra.** Mert az 1918 után kialakult új főhatalmi helyzetben, itthon maradt közöttünk — Erdélyben. És lett csupán nekünk dolgozó munkás — **a mi Kós Károlyunk.** Lett mozgalmi kezdeményező, társadalmi szervező, közéleti mozgató, irodalmi és művészeti szervező, szépíró, lap- és folyóirat szerkesztő, könyvcsináló, köz- és kritika író, grafikus, és még sok egyéb, amire és ahol a képességeihez mérten éppen szükség volt reá. Ezt a sokirányú emberi, kultúrális és művészi munkásságot kiválóan értékelte és érdemesítette államunk kormányzata is, amikor előbb a Munkaérdemrend I. fokozatát (1959), majd pedig a Kultúrális érdemrend I. fokozatát (1968) adományozta Kós Károlynak. Kilencvenedik életévének betöltése alkalmából ugyancsak elnyerte a Románia Szocialista Köztársaság Augusztus 23. érdemrendjének I. fokozatát. Mint építőművészt, szakírót és grafikust (több korábbi kitüntetés tulajdonosát), az egykori elbocsátó Műegyetem intézményi utóda 1966-ban Tiszteletbeli doktorrá nyilvánította.

A mai nemzedékek általában csak ezt, az 1919 utáni Kós Károlyt, és ebből is főleg az írót ismerik. Szolgáljanak az itt elmondottak is szerény adalékul a róla — az ő művészemberi mivoltáról — való képnek teljesebbé tételéhez.

Kolozsvár, 1973. október hó.

MUZEUL DIN SFÎNTU GHEORGHE ŞI KÓS KÁROLY

Arh. VIRGIL SALVANU senior

Îmi face deosebită plăcere să răspund solicitării tovarăşului director al muzeului, Dr. Székely Zoltán prezentînd amintirile mele despre stimatul meu coleg şi bun prieten, arhitectul Kós Károly, referitoare la activitatea sa de arhitect şi conducător artistic al lucrărilor de construire a Muzeului din Sfîntu Gheorghe. Aduc pe această cale un omagiu arhitectului Kós Károly cu ocazia împlinirii vîrstei de 90 de ani la data de 16 noiembrie a.c.

Pe Kós Károly îl cunoşteam din auzite încă din anul şcolar 1910—1911, cînd m-am înscris la Facultatea de arhitectură, pentru că încă de pe atunci se vorbea despre activitatea şi rezultatele tînărului Kós, atît în cadrul facultăţii cît şi în activitatea sa personală.

Eu i-am urmărit în mod deosebit activitatea sa, căci felul gîndirii sale asupra proiectării construcţiilor corespundea cu visurile mele, mai ales că primeam îndrumări de la aceeaşi profesori arhitecţi.

Kós Károly, ca student cu calităţi excepţionale al Facultăţii de arhitectură, a luat parte la toate concursurile publicate de Facultatea de arhitectură, cîştigînd premii şi primind burse de perfecţionare pe timpul vacanţei.

În anul 1907 lui Kós Károly i s-a eliberat diploma de arhitect inginer.

După primul război mondial am făcut cunoştinţă cu tînărul Kós Károly, care era liber profesionist şi care fusese cooptat ca membru în Comisia tehnică consultativă, de pe lîngă serviciul tehnic al municipiului Cluj; aici am colaborat 20 de ani unde eu fusesem numit referent. Tot împreună am lucrat într-o comisie de recenzare şi propunere asupra lucrărilor înaintate prin concurs public, pentru proiectarea unui ştrand public în oraşul Oradea.

Cu această ocazie, am călătorit și am locuit împreună, avînd prilejul să discutăm mult asupra modului de exprimare (stil propriu de construcție) a exteriorului clădirilor proiectate de Kós Károly, precum și influența exercitată asupra noilor clădiri de către construcțiile bisericești și construcțiile din lemn din Ardeal. Am căzut de acord în aceste discuții, că, construcțiile populare românești și maghiare din Ardeal, au o mare influență reciprocă una față de cealaltă, ținînd cont și de proporția de amestec pe regiuni.

El și-a început activitatea profesională, primind — aproape în serie — însărcinări de a proiecta și executa diferite clădiri, una mai frumoasă și mai interesantă ca cealaltă; de ex. grădina zoologică din Budapesta, case de locuit pentru muncitori la Cluj și la Tg. Mureș. La Sf. Gheorghe, Kós a proiectat muzeul, spitalul, corpuri de locuință duble, locuințe pentru oraș și comune, școli elementare etc.

Între timp s-a ocupat și de multiplele studii de arhitectură, premiate și apărute în reviste de specialitate. În același timp a apărut și prima lui încercare de literatură, scrisă și ilustrată de el.

La începutul anului 1910 s-a căsătorit și a cumpărat un teren la Stana, unde și-a construit o casă week-end.

După numeroase studii, Kós Károly a încercat formarea unui stil de arhitectură propriu, pe baza datinilor populare secuiești și românești din Ardeal.

Tot în anul 1910 se iau măsuri pentru construirea unei clădiri potrivite pentru Muzeul din Sf. Gheorghe și astfel să se rezolve plasarea corespunzătoare a exponatelor muzeale, care fuseseră așezate vremelnic în clădiri nepotrivite. La intervenția conducerii muzeului, Inspectoratul general pe țară al muzeelor și bibliotecilor a recomandat ca proiectant pe prof. arhitect Hültl Dezideriu din Budapesta, care a terminat în același an schița planului pe baza programului. Dar, profesorul Hültl, nemulțumit de proiectul său, căruia Kós Károly i-a fost student, îl cheamă pe acesta, rugîndu-l să compună un proiect nou cu înfățișare secuiască, dar să respecte repartizarea încăperilor.

Kós Károly a terminat proiectul într-o săptămînă iar profesorul Hültl renunță la proiectul său, în favoarea unui proiect nou creat de fostul său student.

În luna decembrie 1910 Kós Károly a primit din partea conducerii muzeului, încredințarea de a întocmi proiectele definitive pentru executarea clădirii muzeului.

Înainte de a începe lucrul la proiectele definitive Kós Károly s-a consultat cu președintele conducerii muzeului Gödri Francisc, fostul primar al Orașului Sf. Gheorghe și cu cei doi profesori de la colegiul din localitate : Dr. László Francisc și Csutak Wilhelm, membri în conducerea muzeului pentru a discuta în amănunțime nevoile utilitare ale noii clădiri, fără a-i pune piedici, față de propunerile de executare a părților arhitectonice și artistice.

Tot la recomandarea lui Kós Károly s-a hotărît ca la executarea lucrărilor să se folosească numai material din surse locale și muncitori locali, astfel că la fundațiile și soclul clădirii s-a folosit piatră de la Örkö, cărămida a fost furnizată de fabrica din Prejmer, țigla a fost adusă de la fabrica din Bodoc, marmura s-a extras de la Lăzarea-Gheorgheni, iar lemnăria a fost luată din pădurile din preajmă. Forța creatoare umană pentru executarea lucrărilor de săpături-cioplire și așezarea pietrelor pentru lucrările de dulgherie și lăcătușerie, de asemenea, s-a recrutat din populația locală. Așa s-a realizat clădirea muzeului din Sf. Gheorghe cu o repartizare muzeală corespunzătoare și o înfățișare caracteristică locală. Kós Károly — abandonînd toate stilurile de arhitectură cunoscute — dar ținînd seama de toate soluțiile și formele folosite de ardeleni, mai ales cel secuiesc, îmblînzindu-le, le-a aplicat pe un plan releveu modern cu deservire specială culturală, asigurîndu-i o înfățișare artistic monumentală, naturală, populară.

Lucrările de construcție au început în luna august, așezarea pietrei pe fundație s-a făcut la 22. oct. 1911. În anii 1912 și 1913 clădirea s-a terminat în roșu sub acoperiș. Tot atunci, pe același teren, a început construirea locuinței pentru păzitul muzeului, cu aspectul asemănător clădirii principale.

În anii 1917 și 1918 Kós Károly a fost trimis la Constantinopol pentru studierea sistematizării orașelor bizantine și turcești, despre care a apărut o lucrare editată de Institutul științific din Constantinopol, în anul 1918. În același an, toamna, a sosit din Constantinopol la Stana, unde l-a așteptat toată familia sa: soția, doi băieți și o fetiță.

După eliberarea patriei, Kós Károly s-a încadrat în efortul general pentru dezvoltarea multilaterală a țării, pentru creșterea a noi generații de specialiști folositori construcției noii societăți.

Înainte de încheiere, avînd în vedere felul său de a fi mereu inventiv, atît în viața lui particulară cît și pe plan profesional, literar, politic, se cade a se aminti și de activitatea sa în arta grafică, decorativă, ilustrarea cărților etc. A scris cărți de literatură și manuale despre construcțiile zootehnice agrare. A înființat și redactat ziare și reviste.

Despre vasta activitate a lui Kós Károly atît în domeniul arhitecturii cît și al literaturii s-a mai scris și se va mai scrie încă.

Acestea sînt amintirile mele, pe scurt, despre arhitectul Kós Károly și cu ocazia împlinirii frumoasei vîrste de 90 de ani îi urez din tot sufletul mulți ani cu sănătate !

KÓS KÁROLY - ÉPÜLETEK SEPSISZENTGYÖRGYÖN

KÓNYA ÁDÁM

Mintegy félévszázadot tesz ki az az időszak, melynek során Kós Károly, köz- és magánépületeket tervezett Sepsiszentgyörgy számára. A 13 épület, illetve épületegyüttes[1] tervből 10 fel is épült az évek során és így voltaképpen 15 Kós-épület került fedél alá Sepsiszentgyörgyön. Ideje tehát számbavenni valamennyit, annál is inkább, mivel a Pál Balázs monográfiában[2], a Kós Károly személyes összeállításában közölt építészeti felsorolásból jónéhány kimaradt. Ez az összeállítás, amint Kós Károly maga jegyzi meg, „csupán a jellemzőbbeket tartalmazza — és 1945-ig csak emlékezetből". Utóbbinak oka a világháborus pusztítás, amely a személyes feljegyzéseket is megsemmisítette. Az említett időpontig elkészült épületek közül, hiányzik a Csutak Vilmos lakóháza, a későbbiekből pedig a Benedek Károly számára tervezett lakóház, valamint a vártemplom alatti ravatalozó épülete.

Végső soron azonban, nem túlozunk azt állítva, hogy ez a vidéki kisváros képviseli jelentőség és számbeli mennyiség szempontjából egyaránt a leggazdagabban Kós Károly építőművészeti tevékenységét. Annál is inkább, mivel nagyszabású, monumentális középület, zártsorú városi utcába beilleszkedő lakóház, többféle iskola és villaépület egyaránt megtalálható közöttük.

Meg kell említenünk, noha jelen sorainkban csupán a sepsiszentgyörgyi Kós-épületekkel foglalkozunk, hogy a kutatót másutt is érik majd meglepetések, a felsorolásból kimaradt Kós-alkotásokat illetően[3]. A mai Kovászna-megyében is, Sepsiszentgyörgyön kívül, csupán Baróton és Nagybaconban említ egy-egy tervet, illetve épületet a felsorolás. Nos, Szentivánban is áll egy Kós-épület, a helyi termelőszövetkezet mai székháza[4].

Aligha lehet a véletlennek tulajdonítani, hogy Sepsiszentgyörgy számára ilyen nagyszámú épületet tervezett. Köztudott, hogy Kós Ká-

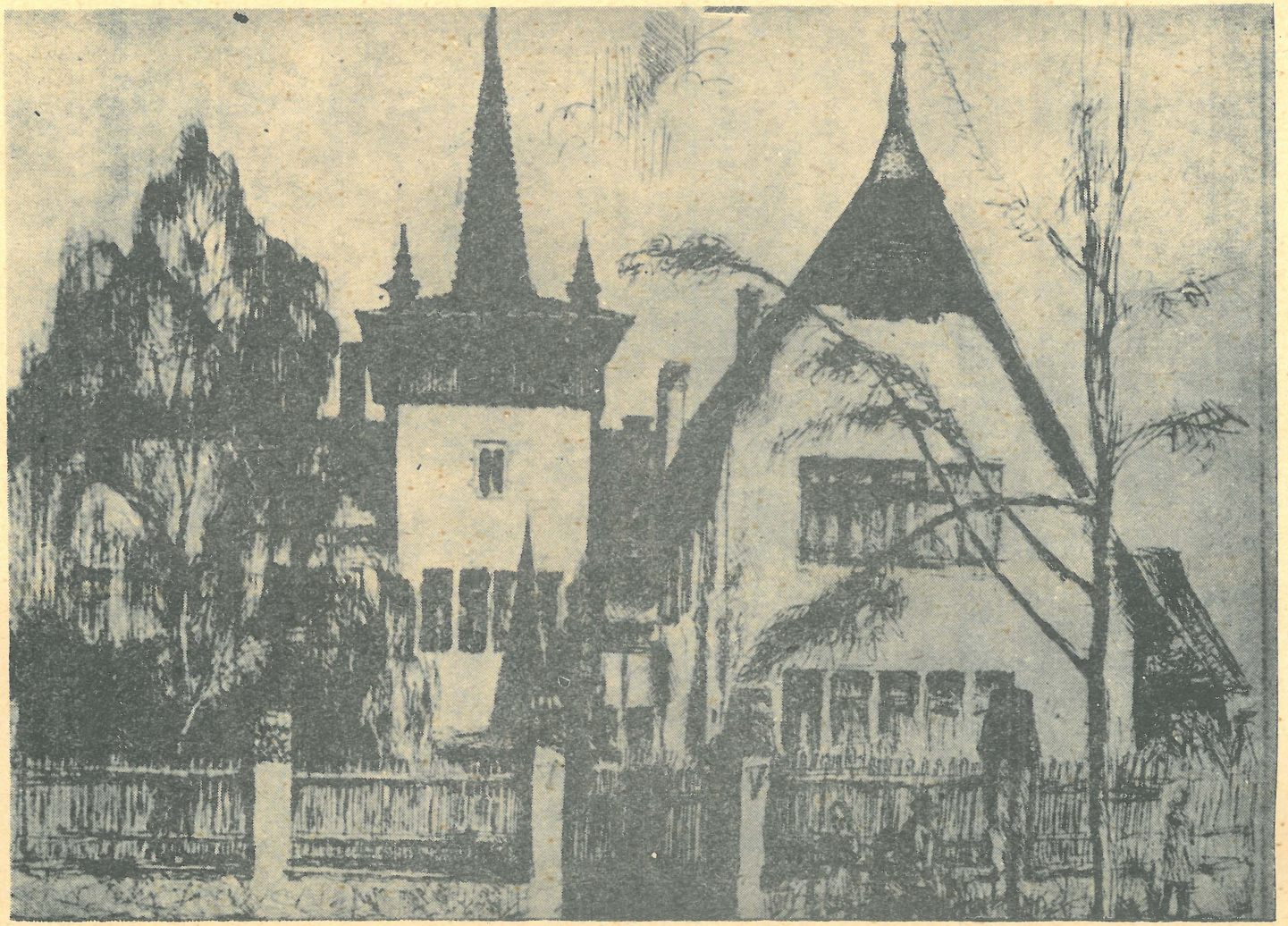

Varga Nándor Lajos : A sepsiszentgyörgyi múzeum (rézkarc)

roly, milyen élénk és alkotó érdeklődéssel tanulmányozta a népi építészet emlékeit. Márpedig megyénkben az építészeti műemlékeknek túlnyomó többsége, népi mesterek munkája, mai arculatuk pedig a magas művészetből a népi építőgyakorlatba átvett, átalakított, átsugárzó elemek, megoldások rendkívül változatos világát kínálta fel a lényegüket érző-értő Kós Károly számára. Ezért van az, hogy Erdély című kultúrtörténeti vázlatának linoleummetszetein féltucatnyi háromszéki népi műemlék kapott egy-egy egész oldalt[5], hogy a Kovács László szerkesztette Séta bölcsőhelyem körül-kötet képes tábláin Kós-Gödri felvételek mutatnak be újabb ilyen emlékeket[6], hogy bőven közölt belőlük a sepsiszentgyörgyi múzeum Emlékkönyvében megjelent tanulmányában csakúgy[7], mint később a székely népi építészetet összefoglaló érem-díjas tanulmányában[8]. Másfelől, erre azonban már többen (maga Kós Károly is) kitértek, különböző alkalommal (legutóbb Debreczeni László, jelen kötetben), a nagyszámú megrendelés és kivitelezés biztosításában, jelentős részt vállaltak Sepsiszentgyörgyön, Csutak Vilmos, Gödri Ferenc, Malmos Andor, Kabay Gábor és mások.

A Sepsiszentgyörgyön elsőnek testet öltött alkotás, a már-már szimbolummá vált múzeum-épület volt. Pontosabban épület-együttes, hiszen a mögötte felépült, eredetileg múzeumőri lakásoknak szánt épületekkel azzá egészült ki, annál is inkább, mivel jelenleg mindhárom épület szervesen a voltaképpeni múzeumi munka szolgálatában áll. A főépületnek csupán a Kós Károly által megtervezett északnyugati szárnya nem épült fel eddig, bár a múzeum távlati fejlesztési tervében továbbra is szerepel, s a tervező, a főépület északnyugati sarkát mindenben a bővítési tervnek megfelelően képezte ki.

A múzeumépület történetét többen, köztük az alkotó is megírta már[9]. Rajzát, fényképét, csaknem áttekinthetetlenül, számtalan napihetilap, folyóirat, kiadvány közölte. Varga Nándor Lajos egyik rézkarcán éppen úgy felfedezzük[10], mint Kisgyörgy Tamás, Múzeum című kompozicióján[11], vagy Deák Ferenc, Álom és Meseváros című alkotásain[12]. Természetesen a múzeum Emlékkönyvének, Évkönyvének, illetve köteteinek címlapján is ott látjuk, megannyi változatban.

Egy dologra kell csupán kitérnünk. Csaknem hihetetlen, hogy a századelő kisvárosában, ez a korában megdöbbentően merész építészeti alkotás testet ölthetet. Annál is inkább, mivel közelében, alig néhány évvel azelőtt épült fel a tanítóképző (ma 2. számú Líceum) enyhén neobarokkos, közép- és oldalrizalittal hangsúlyozott, szigorúan szimmetrikus homlokzatú, impozáns épülettömbje. És alig nehány évre rá felépül, ez a valóban merész aszimmetriával tagolt, mégis biztos kézzel összefo-

Kisgyörgy Tamás : A múzeum

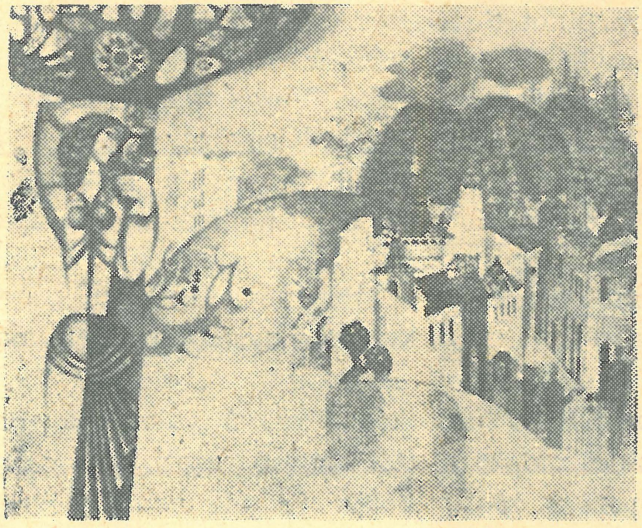

Deák Ferenc : Meserváros

Deák Ferenc : Álom

Bartók Bélának 1927-ben a múzeum emeleti nagytermében tartott hangversenye alkalmából kiadott műsorlap

gott, határozott egységet alkotó, részleteiben nagyvonalú egyszerűséggel is évszázadok és tájak népi építészetének jellemző jegyeit egybeforrasztó épület. Ebben pedig nagy szerepe volt a Csutak Vilmosoknak. S azóta már címeralkotó elemmé is vált, hiszen a szocialista kor Kovászna-megyéjének új címerében a szellemi élet jelképe.

A múzeum felépítését követő évben az Iskola-utcai Keresztes testvérek házának terve készült el. A zártsorú városi utcaképbe beleilleszkedő Kós-épületek közé tartozik, s az egyik korábban, Zrumeczky Dezsővel közösen tervezett épület homlokzatával mutat tükörkép-szerűen közös vonásokat. A szintén 1913-ban tervezett ket múzeumőri lakás pedig a villa épületek csoportjába tartozik.

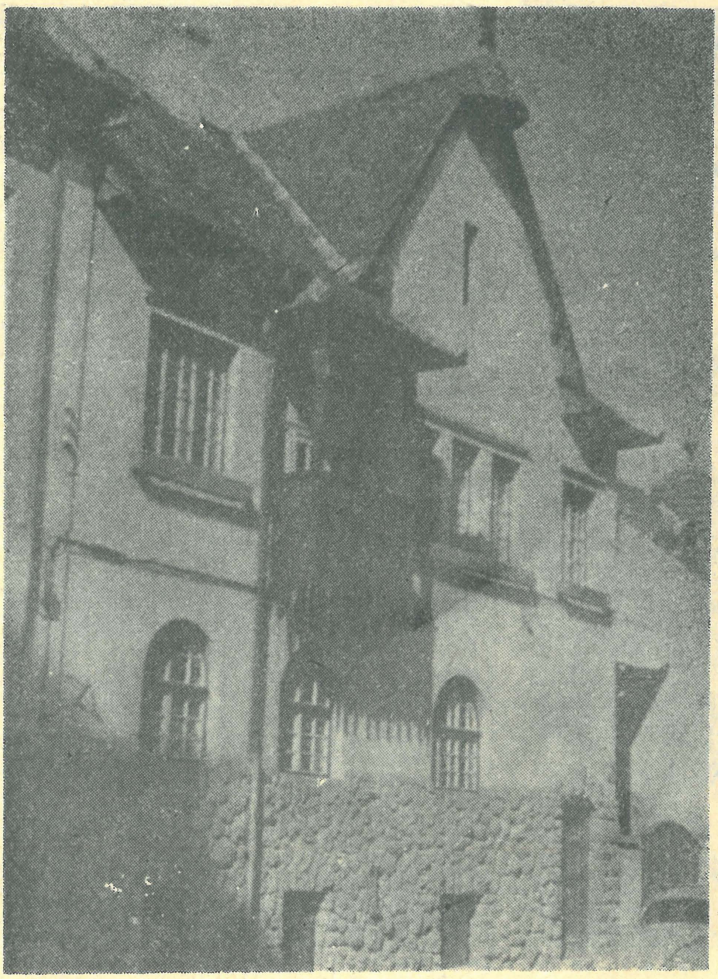

Az egykori Keresztes-ház (1913)

A tragikus 1914-ben tervezett, vármegyei közkórház eredetileg öt épületből álló együttese sajnos csonkán és megcsonkítva maradt ránk. A legszebb, az épületcsoportot kelet felő lezáró anya és csecsemővédelmi tornyos épület meg éppenséggel csupán tervben ismeretes. A többi épülethez képest, kismérete ellenére is monumentálisan hat, a kivételesen de aligha véletlenül, szimmetrikusan megtervezett és felépített hullaház, a maga merev, zárt, mozdulatlanságot sugárzó épületével.

E két épületegyüttesről szólva kell megemlítenünk, hogy a sepsiszentgyörgyi Kós-házak városkép-formáló szerepét illetően, lényegében az ismétlődik meg ami Kós Károly egész építőművészeti tevékenységére rányomta bélyegét: nem tudta alkotótevékenységét, a már többek által megírt okoknál fogva kiteljesíteni. Így Sepsiszentgyörgyön is hiányzik épületeinek átfogóbb városképi hatása, hogy ha nem is egy város-

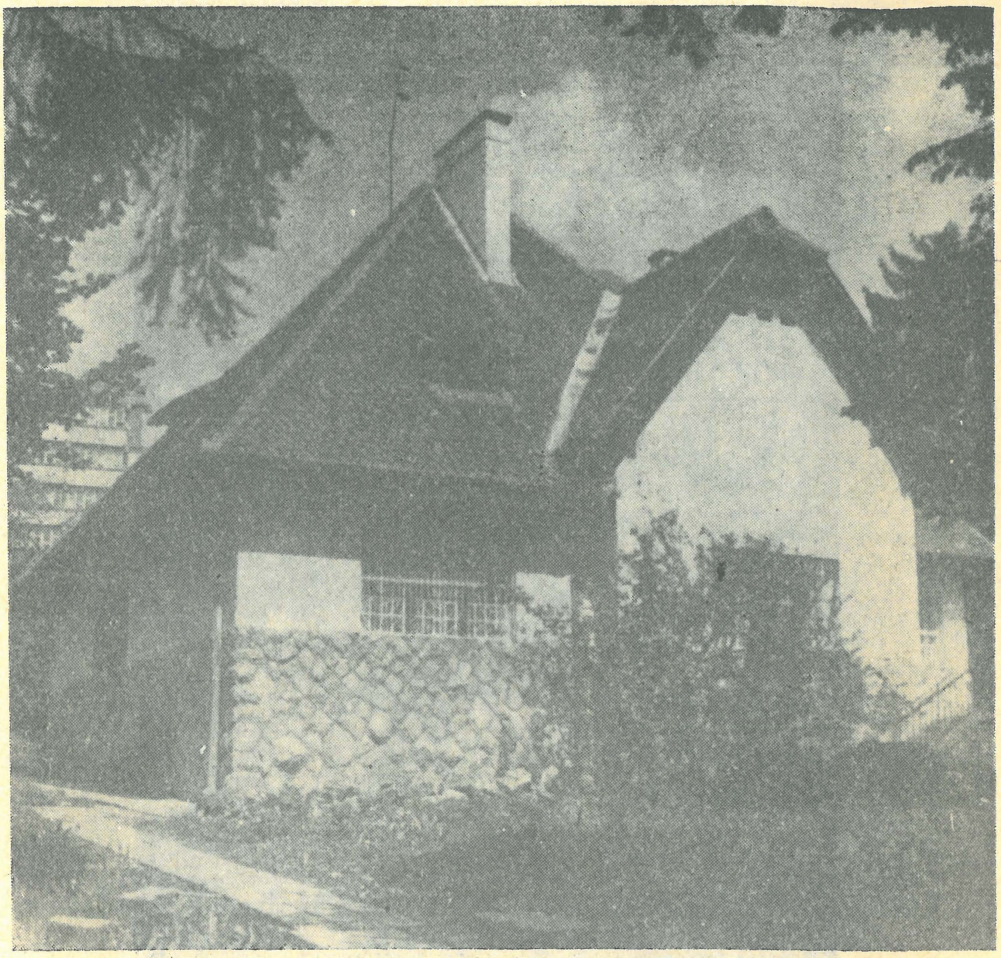

Múzeumőri lakás (1913)

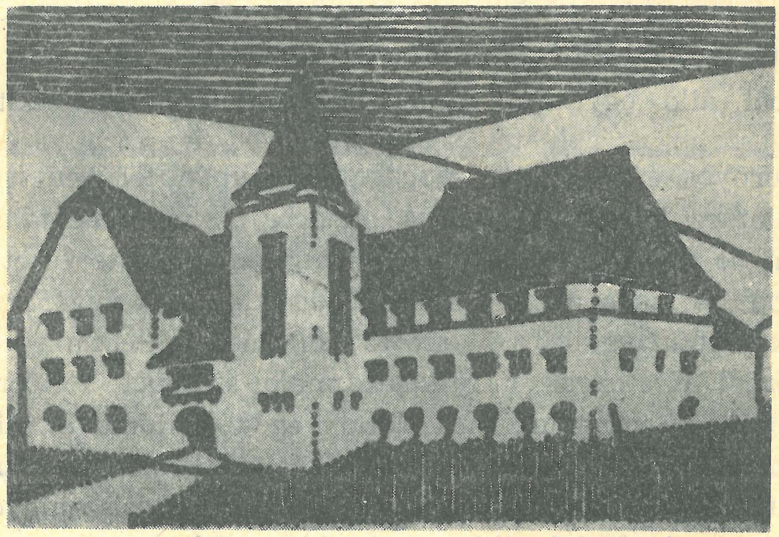

A kórház anya- és csecsemővédelmi épülete (1914)

rész, bár egy általa egységesen megtervezett tér megalkotásában, kiélhesse a benne feszülő alkotó energiát.

Sepsiszentgyörgy főterén pedig elmaradt az általa, a Gábor Áron teret ugyan eltüntető de a város főterét nyugatról, látványosan lezáró városháza épületének megvalósulása. Csupán a főtérnek ugyancsak a nyugati oldalára 1926-ben tervezett leánygimnázium-internátus épülete valósult meg, amely, utólag, a tervező stílusához hangolt de az épületet egyhangúbbá változtató déli bővítéssel, ma mint a textilipari szakiskola épülete ismeretes.

A két évvel korábban tervezett és a közeli Béke utcában felépült Csulak-ház viszont, sokáig alig ismert, ám annál szebb villa épületnek számít. Félköralakú, oszlopos verandáját véve alapul, az ugyancsak akkoriban tervezett kolozsvári Hincz-házzal mutat rokonvonást, a főhom-

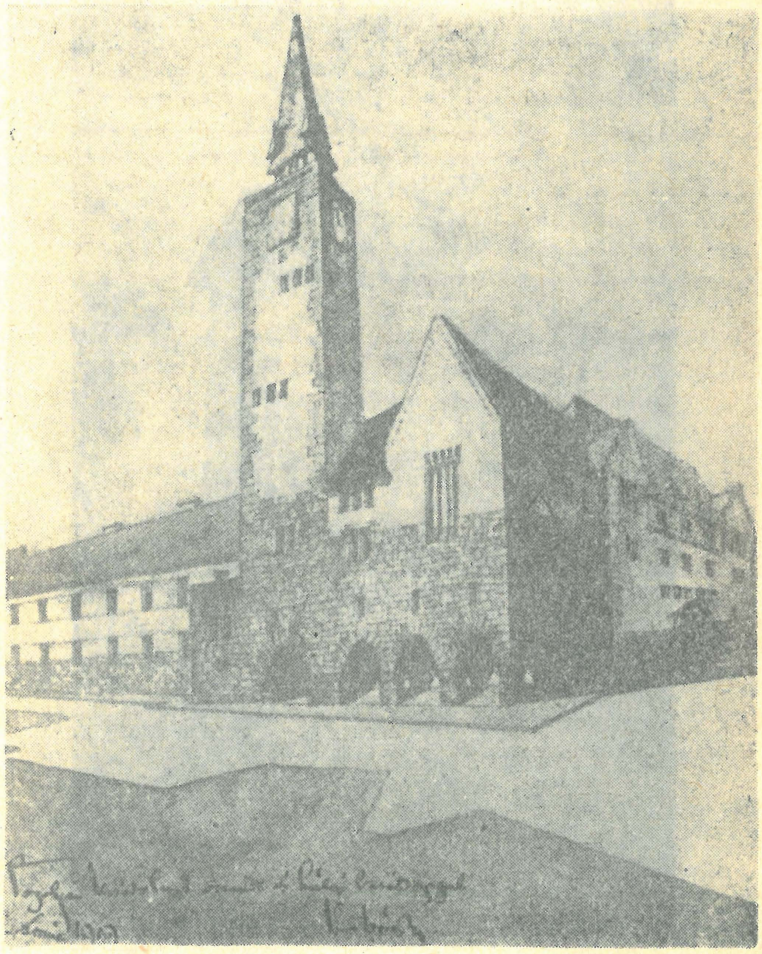

Városháza és mozi (1919)

lokzatot is figyelembe véve, tükörkép-szerűen, a miskolci Imre-házzal[13], azonban a méretbeli különbségből is fakadó tetőszerkezeti megoldások különbsége egyben határozottan eltérő összhatást biztosít. Amit róla érdemes tudni, azt Balogh Ferenc írta meg az Utunk 1972-es évkönyvében, fényképet alaprajzot is közölve. Ez épület fényképe ugyanazon évben a Hétben is megjelent, bár Méliusz József kétrészes írásáról[14], az utólagos félreértések elkerülése végett meg kell említenünk, hogy valamilyen végzetes téves tájékoztatás folytán, érveivel nyitott kaput döngetett, a Csulak ház védelmében, hiszen a város- pontosabban a kórházfejlesztési terv, nem ezt a Kós-épületet, hanem a kórház épületcsoportjának, délnyugati pavilon-épületét fenyegette lebontással.

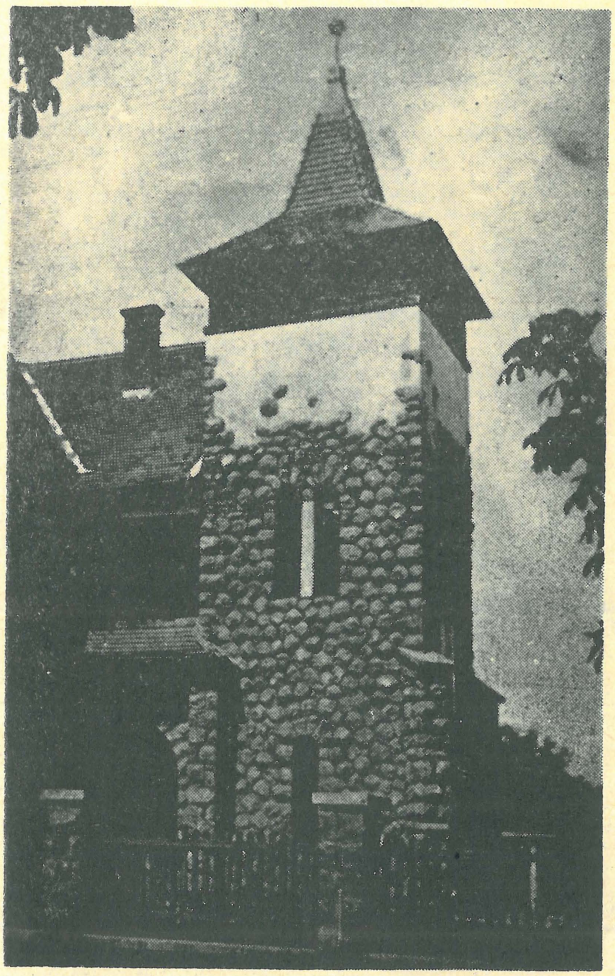

A pionírház jelenlegi épülete (részlet) 1929-30

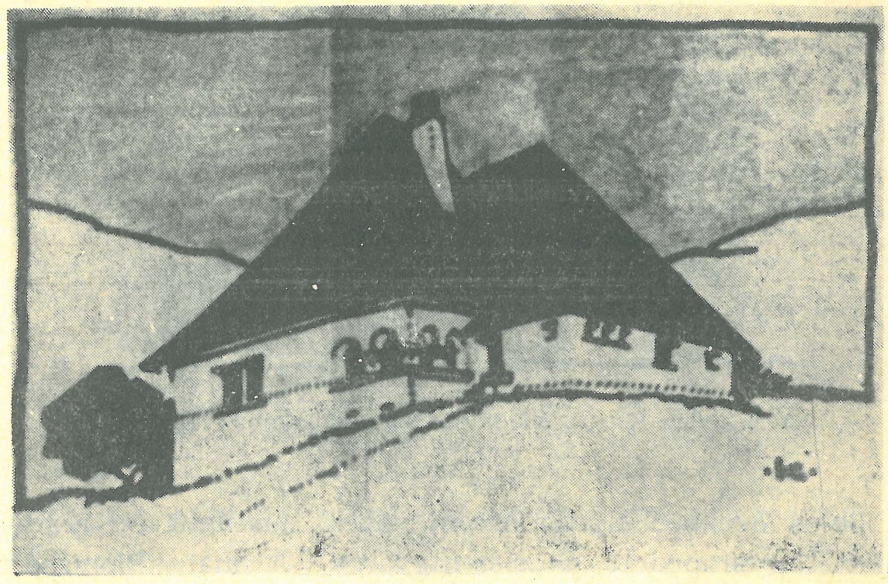

A Kabay-ház tervének második változata (1948)

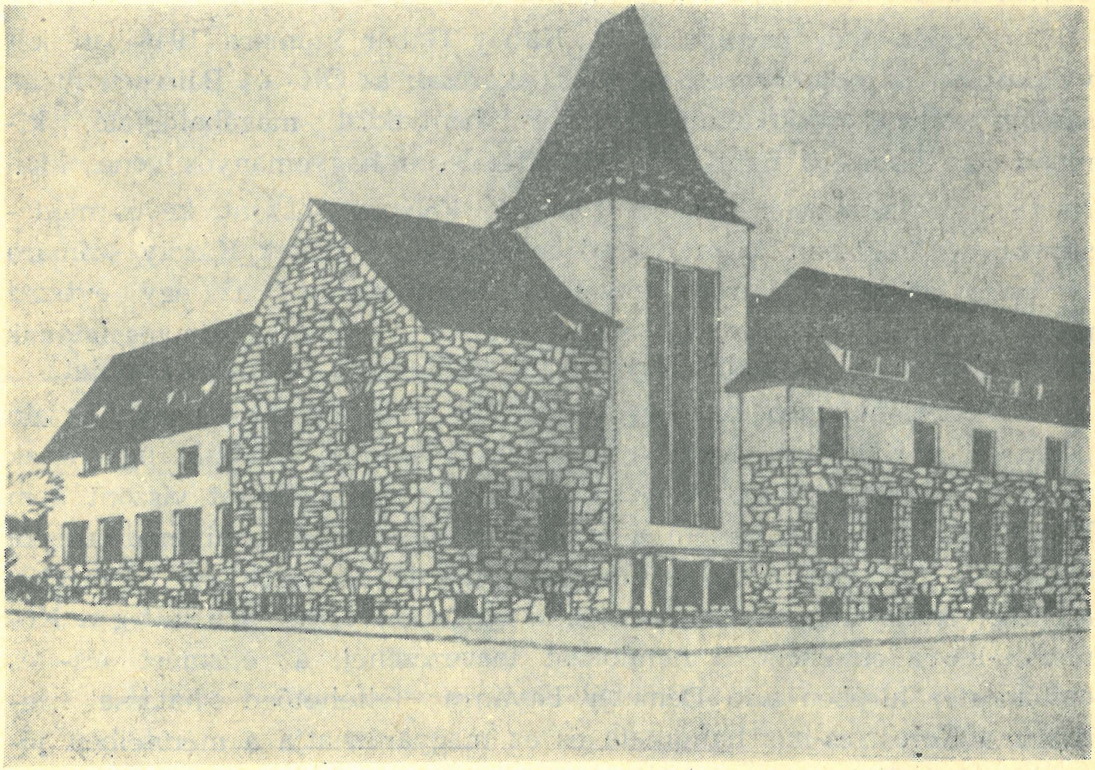

Szövetkezeti, könyvelői és kereskedelmi iskola (1951)

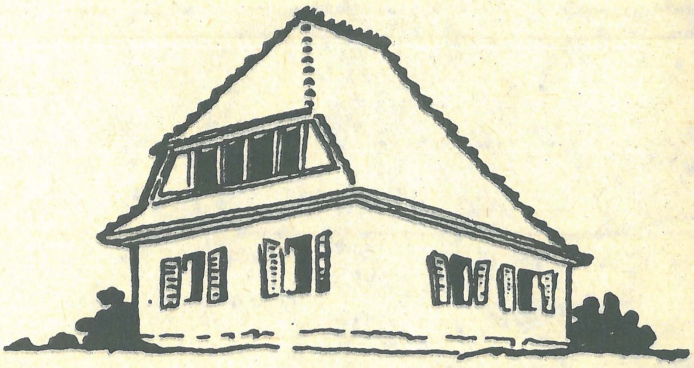

A Benedek Károly számára tervezett lakóház (1953)

A 30-as években újabb három, eltérő arculatú és rendeltetésű Kós-épülettel gyarapodott Sepsiszentgyörgy. A mai Pionírháznak a Textiliskola épületével némi rokonságot tartó épülete készült el[15], az építésvezetők módosításával[16], továbbá az Iskola utcai Keresztes-ház közelében, egy semleges homlokzatú, tanári lakásokat magábafoglaló emeletes ház, valamint a legutóbbi évtizedben radikálisan átalakított Csutak Vilmos-lakóház, a vasuti állomás közelében.

Csupán terv maradt a dr. Kabay Gábor számára 1948-ban két változatban is megtervezett lakóház, akárcsak az Olt- és Bălcescu utcák sarkára szánt, kereskedelmi iskolát és bentlakást magábafoglaló, kimondottan korszerű hatásu, mégis áttételesen hagyományos vonásokkal rendelkező, nagyszabású épület 1951-ből. Felépült viszont, kevés módosítással, az 1953-ban, kitűnő belső beosztással, Benedek Károly számára tervezett lakóház a Váradi József utcában, valamint az egy évtized múltán, három változatban elkészített, a vártemplom magaslatának keleti aljában, a harmadik terv szerint kivitelezett ravatalozó-épület.

Föltétlenül meg kell említenünk, hogy a Sepsiszentgyörgy északi peremén, a Kökönyes patak völgyének kijáratánál felépült, ugyancsak rendkívül gazdaságos belső térkihasználású villa-lakóházat viszont nem Kós Károly tervezte, hanem a tetőszerkezetet érintő némi módosítástól eltekintve Toroczkai Wigand Ede terve alapján készült[17]. A Szemerján a József Attila utca 9 szám alatt álló épületnél pedig, a némileg a Keresztes-házra emlékeztető homlokzat tervezésénél, az elismert ács- és építőmester hírében álló Demeter Istvánra feltehetően hatással lehetett a Keresztes-ház hangulata és ez magyarázhatja a méreteiben jóval kisebb épület rokonvonásait.

Kós Károlynak Sepsiszentgyörgyön felépült, illetve e város számára tervezett épületei, nagy számuk ellenére sem formálnak ki egységes város-részletet. Mint ahogy Kós Károly egész műépítészeti tevékenysége, a már mások által körvonalazott egykori körülmények következtében sem tudott általánosan kibontakozó irányzatot teremteni. A köz- és magánépületek korszerű de egyben a konkrét tájhoz illő tervezését sürgető, fel-fellobanó vélemények azonban[18], elvileg az általa képviselt irányzat helyességét igazolják. S ez útnak mai építőanyag és igény szempontjából való helyességét a Marosvásárhelyen a közelmúltban felépült új színház-épület gyakorlatilag is bizonyítja.

JEGYZETEK

1. Épület-együttes a múzeumé (múzeumépület és a két muzeumőri lakás, valamint az eredetileg öt épületből állónak tervezett vármegyei közkórház (négy felépült, egyet időközben lebontottak).
2. **Pál Balázs:** Kós Károly. Akadémiai kiadó, Budapest, 1971. Architektúra-sorozat.
3. Csupán az Erdélyi Helikon 1928-as évfolyamában közölt Kós-metszetek alapján nyílvánvaló, hogy hiányzik Imre Zsigmond miskolci háza, a kászoni Pán borvízforrás kútháza, valamint Malmos Andor budapesti, nagyméretű bérvillája.
4. Alaprajza, homlokzati és távlati rajza közölve a Korunk 1973. 11. számának 1661. oldalán.
5. Az illyefalvi vár, gelencei templom, imecsfalvi Cserey-, rétyi Antos-, dálnoki Veress-, kisborosnyói Tompa kúriák.
6. Kézdivásárhelyi régi ház, részlet a Kovács-szerről valamint a Finta-ház, valamennyi Kézdivásárhelyről.
7. A dálnoki Veress-, szentiványlaborfalvi Szentiványi-, kisborosnyói Tompa kúriák rajza, valamint utóbbinak telekbeosztása.
8. A kisborosnyói Tompa-kúria, nagyborosnyói törpeoszlopos-árkádos udvarház, Sepsiszentgyörgy-Szemerja, Budai Nagy Antal utca 18 szám alatti 1784-ben épült ház stb. (Kós Károly: A székely nép építészete. Budapest. Mérnöki Továbbképző Intézet. 1944).
9. **Kós Károly:** A Múzeum építése. Emlékkönyv a Múzeum ötvenéves évfordulójára. Szerk. Csutak Vilmos, Sepsiszentgyörgy, 1929.
   Debreczeni László: A sepsiszentgyörgyi múzeum épületének tervezőjéről. Tanulmány az Aluta 1973. évi kötetében.
10. Közölve az Utunkban (1972. XII. 21) a Megyei Tükörben (1974. III. 6), valamint az Aluta I. címlapján.
11. Kiállítva a csernátoni községi múzeumban.
12. Közölve mindkettő az Utunk 1967-es évfolyamában, illetve az Álom, az Utunk-évkönyv 1968-as kötetének 114. oldalán és a Megyei Tükör 1970. VII. 18-i számában.
13. Rajza közölve az Erdélyi Helikonban (1928. 631. old.).
14. Mélisz József: Szecesszió Sepsiszentgyörgyön (Érvelések Kós Károly egy épülete mellett) A Hét, 1972. 5—6 sz.
15. Fényképe közölve a Megyei Tükör 1972. XI. 29-i számában, illetve Casele Pionierilor din Republica Socialistă România c. kötet Sf. Gheorghe címszavánál.

16. Dr. Kabay Gábor szóbeli közlése, néhai id. Kádár Jánostól nyert értesülése alapján.
17. Dr. Horváth Sándor szíves levélbeli közlése. Egyben e helyen mondok köszönetet dr. Kabay Gábornak a Kós Károly által tervezett de meg nem valósult épületek rajzainak közlési lehetőségét illetően, valamint szóbeli adataiért, Benedek Károlynak és leányának, dr. Nagy Lászlónénak, a Benedek-házra, valamint Csutak Józsefnek a Csutak-házra vonatkozó adatokért.

Kós Károly műépitészeti munkássága Sepsiszentgyörgyön

1. Sepsiszentgyörgyi múzeum, 1911—12. Február 16 sugárút 10 szám. Kertjében a két múzeumőri lakás, ma képtár, illetve adminisztrációs épület (1913).
2. Lakóház (volt Keresztes-testvérek háza), 1913. Iskola utca 9 szám.
3. Egyesített kórház (volt Vármegyei Közkórház), 1914. Eminescu utca 9 szám. A tervezett öt épületből négy felépült. A befejezetlen un. adminisztrációs épületet 1960 táján lebontották.
4. Városháza és városi mozi. A Gábor Áron tér keleti részére szánt épületet 1919-ben tervezte (A Pál-monográfiában 1921. szerepel).
5. A Bakk-család háza (dr. Csulak Samu volt háza), Béke utca 11 szám. Irodalom: Balogh Ferenc: Kós Károly építőművészetéről (fényképpel és alaprajzzal. Útunk Évkönyv 1972. 142—144. old.
6. Textilipari szakiskola, 1926. Szabadság tér 18 szám. A háta mögötti internátus épület utólag lebontva, az iskolaépület déli szárnnyal bővítve.
7. Pionírház, 1929—30. Kőrösi Csoma Sándor utca 23 szám.
8. Lakóház (Csutak Vilmos egykori háza) 1936. Siló utca 7 szám. Jelenleg több család lakja és átalakítás illetve épülettoldás-ráépítés változtatta meg eredeti formáját.
9. Lakóház (volt kollégiumi tanári lakás), 1932. Iskola utca 3 szám.
10. Dr. Kabay Gábor lakóháza. Terv 1948-ból két változatban.
11. Szövetkezeti, könyvelői és kereskedelmi iskola. 1951. (A Pál-monográfiában 1952 szerepel). Az Olt és a Bălcescu utca sarkára tervezte.
12. Dr. Nagy László háza (a terv még Benedek Károly számára készült 1953-ban). Felépült az 1960-as évek közepén. Váradi József utca 18 szám.
13. Ravatalozó a vártemplom alatt. Vár utca 1 szám. Tervezte 1964-ben, három, eltérő változatban. A legutóbbi kivitelezésre került terv a D.M.I. által körvonalazott alapelvek szerint készült. Felépült 1968-ban.

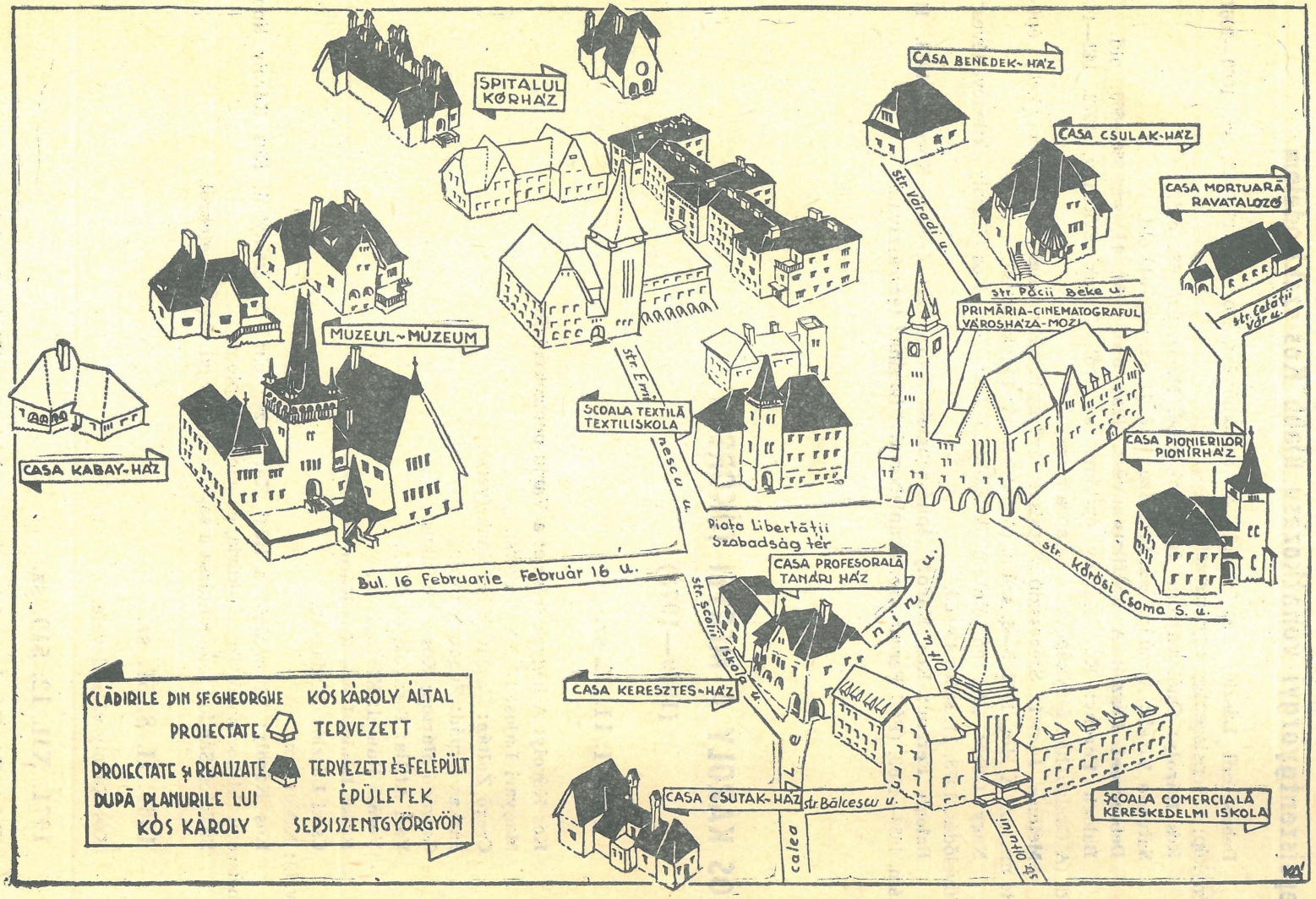
SPITALUL
KÓRHÁZ
CASA BENEDEK-HÁZ
CASA CSULAK-HÁZ
CASA MORTUARĂ
RAVATALOZÓ
str. Váradi u.
str. Păcii Béke u.
PRIMĂRIA-CINEMATOGRAFUL
VÁROSHÁZA-MOZI
str. Cetății
Vár u.
MUZEUL-MÚZEUM
CASA KABAY-HÁZ
SCOALA TEXTILĂ
TEXTILISKOLA
str. Emi
nescu u.
CASA PIONIERILOR
PIONÍRHÁZ
Piața Libertății
Szabadság tér
Bul. 16 Februarie Február 16 u.
CASA PROFESORALĂ
TANÁRI HÁZ
str. Körösi Csoma S. u.
str. Școlii Iskola u.
Olt u.
CASA KERESZTES-HÁZ
CASA CSUTAK-HÁZ
str. Bălcescu u.
calea
str. Oltului
ȘCOALA COMERCIALĂ
KERESKEDELMI ISKOLA
CLĂDIRILE DIN SF. GHEORGHE KÓS KÁROLY ÁLTAL
PROIECTATE TERVEZETT
PROIECTATE ȘI REALIZATE TERVEZETT ÉS FELÉPÜLT
DUPĂ PLANURILE LUI ÉPÜLETEK
KÓS KÁROLY SEPSISZENTGYÖRGYÖN

Sepsiszentgyörgyi vonatkozású újabb Kós-szakirodalom

Debreczeni László: Kós Károly az építőművész. Korunk. 1967. 8. sz. 1060—1067. Fénykép: a Sepsiszentgyörgyi múzeum.

Kós Károly: Önéletrajzom. Igaz Szó, 1968. 11. sz. 627—632 old.

Salvanu Virgil: A műépítész. Igaz Szó. 1968. 11. sz. 648—649 old.

Debreczeni László: A grafikusművész. Igaz Szó. 1968. 11. sz. 650—665. old.

Balogh Ferenc: Kós Károly építőművészetéről. Útunk Évkönyv, 1972. 142—144 old. (A Csulak-ház fényképével és alaprajzával).

Méliusz József: Szecesszió Sepsiszentgyörgyön (Érvelések Kós Károly egy épülete mellett. A Hét. 1972. 5—6. szám. (A Csulak-ház fényképével).

Nagy Géza: „Az én életem örökkévaló lesz ... „Kós Károly kilencvenéves". Művelődés, 1973. 11. szám 49—53.

Balogh Ferenc: Kós Károly építészetének nemzetközi értéke. Korunk, 1973. 11. szám, 1659—1663. (Páll Ferenc szentivánlaborfalvi házának tervrajzával.)

KÓS KÁROLY A MEGYEI TÜKÖRBEN

(1969—1973)

1969. I. 11. 52. sz.

Kós Károly: A hegyek (részlet a Varju-nemzetségből).

Magyari Lajos: LXXXV. (vers).

Czegő Zoltán: Vasfüvek hajolnak (vers).

Farkas Árpád: Zúgott a taps.

Gajzágó Márton: Kós a politikus.

Vári Attila: Tornyok, évek ...

Veress Dániel: Kézfogások.

Erőss János: Levél Kós Károlynak.

Csíki László: Gazdagság.

(v.d.): Kislexikon

Kós Károly: Illusztráció a Régi Kalotaszeg című kiadványból, Kós Károly linometszetei (kisborosnyói Tompa-kúria, gelencei templom).

Szakács Sándor fotomontázsa a sepsiszentgyörgyi Kós-épületekről.

1969. II. 8, 57. sz.

Kós Károly válaszlevele.

1971. XII. 12, 510. sz.

(D.L.): Kós Károly évei (a múzeumról készített Kós-metszettel).

1971. XII. 19. 516. sz.

Balogh Edgár: Kós Károly — 88 (a monostori uti templomról készített Kós-metszettel).

1971. XII. 19. 516. sz.

(A Kós Károly az építész — belső kétoldalas összeállítás); „... jöjjenek a fiatalok" (Gajzágó Márton beszélgetése Kós Károllyal).

Részletek Kós Károly műveiből:

Székely népi építészet (A székely nép építészete c. tanulmányból).

Beszélnek Erdély kövei is (Napkelet 1920).

Az építészet demokratizmusa (Guild of Flandicraft).

Illusztrációk: a Sepsiszentgyörgyre tervezett szövetkezeti iskola, városháza, anya- és csecsemővédelmi pavilon valamint a Kabay-ház távlati rajzai.

1973. XII. 16.

90 éve született Kós Károly.

Magyari Lajos: Az építkező.

Dániel István: Mű és élet.

Farkas Árpád: A szembejövőnek (vers).

(—): Az Útunk Kós-számáról ...

REZUMAT

Lucrarea prezintă clădirile din Sf. Gheorghe, construite după planurile arhitectului Kós Károly, între anii 1911—1968.

Cunoscutul scriitor clujean Kós Károly, ca arhitect, este reprezentantul curentului pre-modern și a avut în tot cursul vieții sale un interes deosebit față de creațiile arhitecturii populare. Prima sa operă, clădirea muzeului din Sf. Gheorghe a devenit azi simbolul orașului. Fiind un edificiu impunător ca volum și forme arhitecturale, cu o fațadă asimetrică, evocă lumea elementelor tradiționale în domeniul arhitecturii din acest ținut.

Dintre cele 13 planuri de clădire și de ansambluri de clădire, s-au realizat în cursul deceniilor 10 (în total 14 clădiri).

Lucrarea mai cuprinde lista clădirilor cu datele cele mai importante și o bibliografie legată de personalitatea lui Kós Károly (Megyei Tükör, 1969—1973).

EXPLICAȚIA FIGURILOR

Varga Nándor Lajos: Muzeul din Sf. Gheorghe
Kisgyörgy Tamás: Muzeul
Deák Ferenc: Orașul de basm
Deák Ferenc: Visul
Programul concertului dat de Bartók Béla în sala mare a muzeului în anul 1927
Fosta casă Keresztes
Locuință de muzeolog
Clădirea de maternitate a spitalului
Primărie și cinematografie
Actuala clădire a Casei Pionierilor (detaliu)
Varianta a doua a planului casei Kabay
Planul școlii cooperatist-comerciale
Planul casei de locuință a lui Benedek Károly

ION NESTOR

1905—1974

În ultimii ani viața științifică românească a avut pierderi grele; au plecat mulți savanți a căror viață și activitate științifică a fost strîns legată de fondarea renumelui științific românesc și peste hotarele țării. Printre acești savanți se numără și dr. docent Ion Nestor, membru corespondent al Academiei R.S.R., membru al Academiei de științe sociale și politice, profesor la Universitatea din București.

S-a născut în 25 august 1905 la Focșani și a murit în 30 noiembrie 1974 la București. Se trăgea dintr-o familie de răzeși moldoveni din Fîlciu. A făcut liceul la Focșani și universitatea la București, filologia clasică și istoria veche. A studiat în Germania la Marburg și la Berlin cu G. von Merhart, G. Bersu, H. Schmidt, K. Schuchhardt, Max Ebert, R. Thurnwald, P. Iacobsthal. Doctor în arheologie și etnografie a Universității din Marburg an des Lahn unde a studiat în seminarul marelui profesor G. von Merhart, G. Bersu cu care a lucrat în Austria și Bulgaria în perioada de pregătire a doctoratului. S-a format ca arheolog în domeniul preistoriei și al mileniului I e.n. În 1932 devine doctor în filozofie al Universității din Marburg an des Lahn.

A lucrat din 1925 la Muzeul Național de antichități, ca asistent, șef de lucrări, șef de secție, conducînd ca director între 1947—1951. A fost

șeful secției de arheologie preistorică a Institutului de arheologie București și profesor din 1945 de istorie universală a orînduirii comunei primitive și a epocii migrațiilor.

A reprezentat România cu cinste la toate reuniunile internaționale, fiind vicepreședinte al Uniunii Internaționale de Arheologie Slavă și membru al Consiliului permanent al Uniunii Internaționale de Științe Preși Protoistorice. A fost redactor pentru România al publicațiilor Inventaria Archaelogica și Prähistorische Bronzefunde.

Ion Nestor a făcut prima săpătură stratigrafică la Glina în anul 1926—1927 și a fost întemeitorul cercetării arheologice moderne, atît a celei preistorice cît și a celei prefeudale și feudale. Cercetările făcute de el au fost totdeauna de lungă durată, urmărind rezolvarea unor probleme importante din istoria străveche și medievală a țării noastre : Sărata-Monteoru, Valea Jijiei, Suceava, Dridu, Bratei etc.

Începînd din 1956, conducînd cercetările arheologice consacrate studiului problemei formării limbii și poporului român și-a concentrat activitatea în jurul ideii continuității elementului daco-roman punînd bazele istoriei românilor în cursul primului mileniu. La capătul acestor cercetări închinate istoriei României stau cele două capitole: „De la primii locuitori pînă la daci" și „Formarea poporului român" din Istoria Poporului Român (1970), care reprezintă nu numai o bogată contribuție la cunoașterea României, dar și găsirea și folosirea unui stil nou de înțelegere și interpretare istorică a documentelor arheologice.

Muzeul din Sf. Gheorghe, în profesorul Ion Nestor, și-a pierdut un prieten sincer, care urmase tradiția moștenită de la V. Pîrvan încă din timpul lui Fr. László, o colaborare fructuoasă care a dat rezultate bune în deslușirea multor probleme din istoria țării noastre. Om de știință cu mare prestigiu, în timp de aproape 40 de ani a fost un sprijin real în activitatea arheologico-istorică a Muzeului din Sf. Gheorghe, ai cărui lucrători îl stimau. Atitudinea sa colegială față de această instituție se reflectă din rîndurile pe care le-a trimis cu prilejul aniversării a 90 de ani de la înființarea muzeului: „Nefiindu-mi posibil să asist personal ... țin să manifest pe această cale alăturarea mea deplină de tot ceea ce această aniversare reprezintă, atît ca evocare a trecutului, cît și ca perspective și angajamente de viitor".

Colectivul Muzeului din Sf. Gheorghe va păstra cu pietate în memorie amintirea lui. Sit sibi terra levis.

Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

62715 B

Întreprinderea poligrafică Brașov = cd. 1142

11 C.T.C.